

SPRÅKLIG VARIASJON.

EI KRITISK DRØFTING AV BRUKEN AV
KVANTITATIVE METODER I SPRÅK-
VITENSKAPEN.

AV

GJERT KRISTOFFERSEN

DEL I

INSTITUTT FOR SPRÅK OG LITTERATUR
UNIVERSITETET I TROMSØ

1984

INNHALDSFORTEGNELSE:

DEL I: SPRAKLIG OG UTENOMSPRAKLIG VARIASJON.

KAPITTEL 1: INNLEDNING.

1.1:	Litt om forholdet mellom grammatikker og virkelig språkbruk.	1
1.2:	Språket i bruk.	4
1.3:	Sosial og språklig variasjon.	8
1.4:	Språksystemet og språklig variasjon.	11

KAPITTEL 2: SAMFUNNSSTRUKTUR OG SPRAKSAMFUNN.

2.1:	Innledning.	15
2.2:	Sosial ulikhet.	17
2.3:	Sosial ulikhet i vestlige land.	20
2.4:	Forholdet mellom sosial og språklig ulikhet.	32

KAPITTEL 3: INDIVIDUELL VARIASJON.

3.1:	Individuell og overindividuell variasjon.	34
3.2:	Hva slags faktorer i talesituasjonen kan variasjon gå tilbake på?	34
3.3:	Problemer ved praktisk klassifisering av talesituasjoner.	41
3.4:	Forskningsresultater.	46

KAPITTEL 4: SPRAKBRUK OG SOSIAL BAKGRUNN.

4.1:	Mer om overindividuell variasjon. (Kap. 4: forts. :)	53
4.2:	Litt om metode.	55
4.3:	Norske forskningsresultater.	61
4.4:	Foreløpig konklusjon.	71

KAPITTEL 5: KJØNNS- OG ALDERSBETINGA FORSKJELLER.

5.1:	Språkbruk og kjønnsforskjeller.	73
5.2:	Språkbruk og aldersforskjeller.	85
5.3:	Språkbruk blant barn og ungdom.	95

KAPITTEL 6: TOLKNING AV FORSKNINGSRESULTATER.

6.1:	Innledning.	106
6.2:	Reliabilitet.	107
6.3:	Validitet.	114

KAPITTEL 7: GEOGRAFISK BETINGA VARIASJON.

7.1:	Isoglosser.	119
7.2:	Problemer med identifisering av isoglosser.	127
7.3:	Leksikalske isoglosser?	133
7.4:	Avgrensing av dialekter og sosiolekter.	138

DEL II: VARIASJON FRA ET LINGVISTISK PERSPEKTIV.

KAPITTEL 8: GRAMMATIKKBEGREPET.

8.1:	Grammatikk som synkron språksbeskrivelse.	146
8.2:	Grammatikker som utsagn om virkeligheten.	148
8.3:	Kommunikativ kompetanse.	160

KAPITTEL 9: VARIASJON SOM EN DEL AV EN GRAMMATIKKMODELL.

9.1:	Variasjon.	166
9.2:	Betydning.	168
9.3:	Standardmodellen.	178

KAPITTEL 10: DEN SPRAKLIGE VARIABEL.

10.1:	Forholdet mellom grammatiske regler og variasjon.	207
10.2:	Fakultative omskrivningsregler.	212
10.3:	Disjunktive omskrivningsregler.	224
10.4:	Forholdet mellom regelkomponenten og leksikon.	228
10.5:	Språklige variabler.	244
10.6:	Avslutning.	253

KAPITTEL 11: HVA SLAGS VITEN GIR KVANTITATIVE METODER OSS?

11.1:	Kategorierte grammatikker.	255
11.2:	Kvantitative metoder.	260

KAPITTEL 12: FONOLOGISK OG MORFOLOGISK VARIASJON - BESKRIVELSESMATER OG -NIVAER.

12.1:	Språklige styringer på variasjon.	276
12.2:	Variasjonsregler.	288
12.3:	Variasjonsregler som del av modell eller teori?	300
12.4:	Variasjonsregelmodellens bruksmuligheter.	307
12.5:	Implikasjonskalaer og polylektale grammatikker.	310

KAPITTEL 13: SYNTAKTISK VARIASJON.

13.1:	Ulike tilnæringsmåter til syntaktisk variasjon.	328
13.2:	Innholdsproblemet i syntaktisk variasjon.	336
13.3:	Konklusjon.	346

KAPITTEL 14: FUNKSJONSBASERT ANALYSE AV SPRÅKLIG VARIASJON - ET OMRIS AV EN ALTERNATIV TILNÆRMINGSMÅTE.

14.1:	Språkbruk og kommunikasjon.	348
14.2:	Grammatikken som redskap.	351
14.3:	Mål- og situasjonstilpassa bruk av grammatikken.	355
14.4:	Kommunikativ intensjon og språklig form.	364
14.5:	Avslutning.	378

NOTER:		382
--------	--	-----

LITTERATURLISTE:		396
------------------	--	-----

DEL I

SPRÅKLIG OG UTENOMSPRÅKLIG

VARIASJON.

KAPITTEL 1: INNLEDNING.

1.1: Litt om forholdet mellom grammatikker og virkelig språkbruk.

Grammatikker kan vi foreløpig kort definere som beskrivelser av språkstruktur, og de kan deles i to typer, de som hevder å fortelle oss hvordan folk bruker morsmålet sitt, og de som forsøker å fortelle oss hvordan vi bør bruke morsmålet vårt.

Den første typen kalles vanligvis deskriptive grammatikker. Slike språkbeskrivelser forsøker å gi et mest mulig objektivt bilde av hvordan medlemmer av et språksamfunn virkelig bruker morsmålet sitt, dvs. ei skildring av de reglene som folk følger når de bruker språk i daglig kommunikasjon. Vitenskapelige grammatikker av nyere dato er vanligvis av denne typen, målet i slike grammatikker er å undersøke hvordan verden virkelig er.

Den andre typen omfatter det vi vanligvis kaller skolegrammatikker. Her settes det opp regler for hvordan folk bør bruke morsmålet sitt, hvilke regler de bør følge i skriftlig eller i muntlig språkbruk. De går ut fra en oppfatning av hva som er korrekt, som er gitt på forhånd. Hvem som har definert denne oppfatningen i utgangspunktet, problematiseres sjelden. Forfatterne av slike grammatikker synes å oppfatte dette spørsmålet som uproblematisk, normen som språkbrukerne bør rette seg etter er objektivt gitt. Ut fra dette kalles slike grammatikker svært ofte normative eller preskriptive. Felles for dem er at de forsøker å formidle normer for hvordan verden bør være.

Dersom vi satte oss ned og leste grammatikker av de to typene som gjelder norsk, og i neste omgang gikk ut i det norske samfunnet og undersøkte i hvilken grad medlemmene av dette språksamfunnet virkelig brukte reglene slik de var satt opp i de deskriptive grammatikkene, eller fulgte påbudene i de normative grammatikkene, ville vi finne at ingen av typene gir et 100% korrekt bilde av de virkelige forholdene. Dette gjelder i særlig grad muntlig språkbruk. Satt på spissen kan vi si at folk snakker ikke etter

grammatikken, uansett hvordan vi utformer denne etter tradisjonelle metoder.

Når det gjelder normative grammatikker, er dette bare å vente. Disse er vanligvis utforma med henblikk på skriftspråk, i den grad en har forsøkt å sette opp regler for muntlig språkbruk, har dette gjeldt språkbruk i svært spesielle situasjoner, jfr. den klassiske retorikken. Verre er det for de deskriptive grammatikkene. Disse hevder seg jo å beskrive språket slik det foreligger, og når det så viser seg at de reglene som her settes opp, ikke følges av alle, ville en umiddelbart tro at en ut fra dette kunne si at de deskriptive grammatikkene er ubrukbare som språkskildringer, i det minste sterkt ufullkomne.

Så enkelt er det imidlertid ikke. Språkvitene har i mange år vært klar over at en deskriptiv grammatikk ikke uten videre kunne sies å beskrive de virkelige forholdene i språksamfunnet som helhet. Flere løsninger har vært foreslått, vi skal komme nærmere tilbake på noen av dem i det som følger. Her kan vi kort si at en av dem har vært å hevde at språkbrukerne deler et felles abstrakt system av regler, som de braker ulikt. En annen løsning på problemet har vært å hevde at en deskriptiv grammatikk bare skildrer en persons språkbruk, i ekstreme tilfeller på et bestemt avgrensa tidspunkt.

I alle tilfeller finnes det en avstand mellom de reglene vi finner i en deskriptiv grammatikk og virkelig språkbruk. I dette arbeidet skal vi se nærmere på hvordan vi eventuelt kan minske denne avstanden ved å forbedre grammatikken, dvs. beskrivelsen av språksystemet.

Utgangspunktet vil være at språkbrukere har et sett av regler som de benytter når de taler. Disse reglene avgjør hvordan en velformet setning i språket kan se ut. Det er dette reglesettet vi kaller en grammatikk, og en deskriptiv grammatikk vil i denne betydningen ikke være annet enn ei liste over de reglene språkbrukernes grammatikker består av.

Ser vi på språksamfunnet som helhet, melder det seg her minst to problemer. For det første er det ikke sikkert at alle medlemmene

av et gitt språksamfunn deler nøyaktig det samme settet av regler. De individuelle grammatikkene kan avvike på enkelte punkter uten at det hindrer kommunikasjon i nevneverdig grad. Her er det nok å vise til at nordmenn som taler ulike dialekter vanligvis kan kommunisere med hverandre uten særlige problemer.

For det andre må vi skille mellom et gitt regelsett, dvs. et system, på den ene sida, og bruken av dette systemet på den andre. Selv om vi kjenner reglene, og stort sett bruker dem "riktig", hender det at vi gjør feil, enten frivillig eller ufrivillig. Det meste av nyere språkvitenskap er bygd på en slik forutsetning. Vi har et abstrakt regelsystem som styrer vår språkbruk i konkrete talesituasjoner. Men andre faktorer kan til enhver tid komme inn og påvirke måten vi bruker reglene på. Disse faktorene vil være med på å skape den avstanden som vi nevnte ovenfor, mellom grammatikken på den ene sida, og den virkelige språkbruken vi finner ute i samfunnet på den andre.

At medlemmene av et språksamfunn har delvis ulike regelsett, og at bruken av reglene ikke alltid er den samme, har vært de vanlige forklaringer på at vi finner variasjon i den virkelige språkbruken ute i samfunnet, og på at deskriptive grammatikker, selv om de skulle gjelde bare en språkbruker, ikke gir et 100% sant bilde av forholdene i virkeligheten.

Men vi har enda et forhold som skaper variasjon, og som språkvitene først i de senere årene for alvor har begynt å interessere seg for som en mulig del av grammatikker. Vi kan se på en grammatikk som et sett av regler som vi bruker for å kode inn et meningsinnhold i et lydlig uttrykk, dvs. i ei ytring som består av en kjede av lyder. Ser vi nærmere på en gitt grammatikk, vil vi oppdage at på flere punkter i denne har språkbrukeren muligheten til å gi det samme meningsinnholdet mer enn ett lydlig uttrykk. Eksempler på dette har vi når språkbrukere bl.a. fra Østlandet kan uttrykke meningsinnholdet BLA¹ (farge) både ved å bruke såkalt tjukk l (retrofleks flap) eller vanlig lateral [l] som realisasjon av l-fonemet i morfemet /blå:/. Et annet eksempel finner vi i de tre synonyme setningene under (1) på neste side.

- 1a) Han sa at han ikke kunne komme.
- b) Han sa at han kunne ikke komme.
- c) Han sa at ikke han kunne komme.

De fleste norske språkbrukere vil kunne bruke de tre setningene under (1) om hverandre. I de tilfellene er det ved plasseringa av nektingsadverbialet ikke at språkbrukeren har valgfrihet.

Det at språkbrukere på denne måten har et visst monn av valgfrihet bygd inn i systemet, representerer enda en kilde til variasjon i virkelig språkbruk. Her må det sies at denne typen variasjon har lenge vært regna som et trekk ved grammatikker. Men det er som nevnt først i de siste årene at språkvitere har begynt å interessere seg for hva som formelt karakteriserer denne typen variasjon.

I den grad vi greier å bygge vår viten om denne typen variasjon inn i våre deskriptive grammatikker, vil vi være i stand til å redusere avstanden mellom språkssystem og språkbruk. Den deskriptive grammatikken vil gi et bedre bilde av den virkelige språkbruken.

1.2: Språket i bruk.

Vi kan som nevnt ovenfor se på den kunnskapen vi har som gjør oss i stand til å bruke språk, som et sett av regler. Disse reglene angir hvordan vi kan bygge opp akseptable ytringer ved hjelp av mindre enheter, dvs. ord og fraser. I tillegg til disse reglene har vi ei liste over alle de ordene vi behersker, der bl.a. hvert ords betydning er spesifisert. Dette er en svært forenkla modell, der svært mange problemer er hoppa over, men den holder for vårt formål foreløpig. Lenger nede skal vi nyansere den.

En vanlig oppfatning er at det settet av regler som utgjør grammatikken, bruker vi til å kommunisere med, til å utveksle informasjon med. Å kommunisere og å utveksle informasjon blir ofte sett på som synonyme begreper, men slik er det ikke i alle tilfeller. Språklig kommunikasjon er noe mer enn det å formidle

et saklig meningsinnhold til en eller flere mottakere. Når vi bruker språk formidler vi i tillegg informasjon om oss sjøl, om vår holdning til det vi snakker om, etc.

Når vi ved hjelp av grammatikken utformer setninger med et bestemt meningsinnhold, gjør vi det i de aller fleste tilfeller med en bestemt hensikt. Vi har bruk for den ytringa vi former til et eller annet, vi ytrer den ikke i løse lufta. Selv det å snakke med seg sjøl kan ha en fornuftig hensikt; fra det å "tenke høyt" for å tenke bedre til det å holde unna angst. Vi taler ofte om språkhandlinger når vi ønsker å rette oppmerksomheten mot dette aspektet ved språket. En språkhandling blir da det å produsere ei ytring i en eller annen hensikt, og ettersom vi så å si alltid har en hensikt med ei ytring, blir derved de aller fleste ytringer å betrakte som språkhandlinger.

Hensikten med ei språkhandling vil svært ofte være med å styre utforminga av ytringa, dvs. måten vi bruker reglene i grammatikken på. Studiet av forholdet mellom bruken av reglene i grammatikken og den hensikten vi har med å bruke dem i en gitt situasjon, ligger inn under det som vanligvis kalles pragmatikk. Som vi skal se er pragmatikken en faktor vi må ta hensyn til når vi skal studere språklig variasjon. Vi må skille mellom den variasjonen som er et resultat av den bevisste organiseringa av meningsinnholdet i ei ytring som vi foretar for at den best mulig skal fylle den hensikten vi har med den, og den variasjonen som ikke er knytta til organiseringa av selve meningsinnholdet i ytringa.

Om vi nå skal se litt på de ulike funksjonene språkbruk har, er vel den langt viktigste den som vi allerede har nevnt, nemlig overføring av informasjon til den vi taler med. Hensikten her er å gi lytteren den samme innsikten i et gitt saksforhold som den vi sjøl har. Hvis lytteren viser tegn på at hun/han ikke tror på det vi sier, vil vi i tillegg til forsøket på å overføre meningsinnholdet også ta språket i bruk for å overbevise hun/han om at vår forståelse av saksforholdet er korrekt. Hvis vi sjøl ikke er sikker på om det vi sier stemmer helt, kan vi signalisere dette ved f.eks. modale hjelpeverb eller adverbialer. Vi kan med andre ord legge inn i organiseringa av selve meningsinnholdet vår egen

holdning til det, hva vi mener lytteren bør mene om det, etc.

Men vi kan også bruke språket til på kommunisere andre ting. Det vanligste eksemplet her er all den pratinga om været som hver dag foregår i det norske samfunnet. Folk flest sier ikke ting som "Pent vær i dag!" fordi de tror lytteren ikke på forhånd er klar over dette. Været blir brukt som et påskudd til å innlede en samtale mellom folk som ikke kjenner hverandre, eller som signal mellom kjente på at de fremdeles er vennlig innstilt til hverandre. Uten en forståelse for dette aspektet ved språkbruk, vil en setning som "Pent vær i dag!" fortone seg absurd i de fleste situasjoner. En lignende situasjon har vi når en bruker språk for å fylle stillhet som en oppfatter som pinlig av en eller annen grunn. Enkelte mennesker synes f.eks. å oppfatte fysisk nærhet til et fremmed menneske som noe som i bestemte situasjoner krever språklig nærhet.

Også bruken av språk som dikterisk virkemiddel kommer inn her. Dette er kanskje ikke så klart ved lesning av en såkalt realistisk roman, men ser vi på f.eks. modernistisk lyrikk, er det klart at det her ikke dreier seg om overføring av meningsinnhold i vanlig forstand, dette må tolkes ut av den litterære teksten på en annen måte enn ved tolkning av setninger i dagligspråket. Begrepet "litteraturtolkning" forutsetter i seg sjøl at litterære tekster ikke lar seg tolke som vanlige setninger, og at de heller ikke er produsert i samme hensikt som disse.

De funksjonene vi hittil har nevnt, har med språkets funksjon som medium for bevisst kommunikasjon å gjøre. I en slik situasjon har vi å gjøre med en avsender som har et eller annet innhold å formidle, ikke nødvendigvis det samme som det som ligger innkoda i ordene i ytringa. Denne bruker bevisst reglene i grammatikken til å kode et meningsinnhold inn i ei ytring. Ved hjelp av denne ønsker avsenderen å framkalle en eller annen reaksjon hos lytteren eller mottakeren.

Samtidig som avsenderen bruker språket i en bestemt hensikt på denne måten, fungerer språkbruken som et mer eller mindre ufrivillig signal som peker mot andre sider av avsenderens

person. Denne signalfunksjonen representerer også en form for informasjonsoverføring, selv om det ikke alltid er avsenders hensikt å overføre denne informasjon til lytteren. Mest kjent her er den kunnskapen om talerens geografiske bakgrunn som en kan slutte seg til ut fra den dialekten hun/han bruker. På samme måten kan vi svært ofte slutte oss til hva slags sosial bakgrunn den vi taler med har. Avsender kan bruke disse signalene bevisst for å gi mottakeren et mer eller mindre korrekt bilde av egen geografisk og sosial bakgrunn. Men like ofte er dette informasjon som skinner igjennom enten avsender ønsker det eller ikke.

På samme måte vil den som taler ofte signalisere sin egen holdning til den situasjonen hun/han befinner seg i. Dersom taleren oppfatter situasjonen som svært formell, vil denne tolkninga ofte skinne igjennom i måten hun/han snakker på. I det hele tatt kan vi si at en persons måte å bruke språket på svært ofte forteller de som lytter noe om dennes personlighet på linje med geografisk og sosial bakgrunn. Når språkbruken på denne måten overfører informasjon til mottaker uten at avsender har hatt til hensikt å formidle denne informasjonen, snakker vi om at språkets signalfunksjon.

Dagligdags språkbruk har på denne måten en dobbelt funksjon, den fungerer som signal samtidig som den fungerer som medium for bevisst overføring av informasjon av ulike slag. Å trekke grensa mellom de to funksjonene er svært vanskelig, fordi visse aspekter ved språkbruken, særlig det vi kaller dialekt, i noen tilfeller brukes bevisst av avsender til å overføre informasjon om egen person, i andre tilfeller fungerer de som ubevisste signaler på det samme. Dette kan variere fra språkbruker til språkbruker, og en og samme språkbruker kan vakle mellom den ene og den andre bruksmåten. I dette forholdet finner vi én av grunnene til at språkbruk vil variere. Det er vanskelig å ta hensyn til disse forholdene når en setter opp en grammatikk, fordi de i stor grad har med bruken av reglene å gjøre, og ikke med selve måten disse er formulert på. Men som vi skal se senere, er det mulig i noen grad å gjøre dette, på tross av at problemene er store.

1.3: Sosial og språklig variasjon.

Språket er i sin funksjon sosialt, det er først og fremst et middel til kommunikasjon mellom mennesker. Språkhandlinger forutsetter derved en avsender og minst én mottaker i de aller fleste tilfeller, og et tilsynelatende unntak til dette - det å snakke med seg sjøl - kan føres inn under dette allmenne mønsteret om vi her definerer sender og mottaker som samme person. Enhver språkhandling vil i tillegg foregå i en konkret situasjon som kan forankres i et bestemt geografisk punkt og et bestemt tidspunkt - et her og nå. Språkhandlinger kan ikke tenkes uten i et slikt her og nå. Denne konkrete situasjonen utgjør en del av rammene rundt språkhandlinga, eller det vi vanligvis kaller konteksten. Ei språkhandling karakteriseres derved ved at den involverer en avsender og en mottaker, samt en kontekst.

Disse ulike faktorene som ligger under enhver språkhandling, kan ses på som såkalte variabler, dvs. åpne rammer som for enhver språkhandling må gis konkret innhold. Således vil antall mulige avsendere i et gitt språksamfunn være like stort som dets medlemmer, det samme gjelder antallet mulige mottakere. Likeledes kan en språkhandling foregå på alle steder der det er mulig for to mennesker å oppholde seg og kommunisere med hverandre ved hjelp av språk. Det samme gjelder tid, språkbruk er ikke bundet til bestemte tidspunkter.

Vi skal ellers i stor grad se bort fra mottakeren her. Av primær interesse for oss er språkbrukeren, dvs. avsenderen. I neste omgang må vi også se nærmere på den konteksten hun/han bruker språket i. Medlemmene av et gitt språksamfunn er sosialt ulike. De bor på ulike steder preget av ulike typer næringsliv, kommunikasjoner, bosettingsmønstre etc. De er også ulike med hensyn til det vi kaller sosial status, uansett hvordan vi definerer dette begrepet. Noen har stor tilgang på materielle goder, makt, prestisje etc; andre har mindre av dette. En marxist vil si at folk tilhører ulike samfunnsklasser, andre modeller bygger på begreper som sosiale lag el.l. (Problemet med ulike måter å tolke ulikhet som en følge av måten samfunnet er organisert på, vil bli nærmere drøfta i kap. 2). Vi kan også påvise sosiale ulikheter som bl.a. henger sammen med kjønns-

forskjeller og aldersforskjeller. Som vi skal se, avspeiler slike ulikheter seg i språkbruken. En av hovedårsakene til at et språksamfunn preges av variasjon, er nettopp at dette samfunnet ellers preges av en mer eller mindre komplisert sosial struktur. Språklig variasjon avspeiler med andre ord ofte sosial variasjon, den fungerer som et signal på den sosiale inndelinga i samfunnet.

Når medlemmene av et språksamfunn er sosialt ulike, vil det si det samme som at de vokser opp i ulike miljøer, enten det her dreier seg om sosial eller geografisk ulikhet. Jenter og gutter oppdras dessuten ofte ulikt i ett og samme miljø.

Men uansett oppvekstvilkår tilegner barnet seg tidlig de grunnleggende språkferdighetene, det lærer seg å bruke språket som kommunikasjonsmiddel. Dette først innlærte språksystemet kan vi kalle morsmålet, det representerer en grunnleggende grammatikk hvis regler vil danne en slags grunnvoll som for de fleste språkbrukere bare med store vanskeligheter kan endres når hun eller han har nådd en viss alder. Denne grunnvollen vil likevel danne det nødvendige utgangspunktet for senere forsøk på å endre grammatikken, og den vil ofte skinne gjennom de endringene som er forsøkt lagt oppå. Den amerikanske språkforskeren William Labov har kalt denne grunnleggende grammatikken eller det vi her kaller morsmålet, for "the vernacular", og han hevder at særlig i situasjoner der språkbrukeren kommer følelsesmessig ut av balanse, vil morsmålet bryte gjennom senere innlagte endringer i systemet og komme opp til overflaten igjen. Med det å være følelsesmessig ute av balanse menes tilstander som medfører en høy grad av engasjement fra språkbrukerens side.

Morsmålet en språkbruker har tilegna seg, vil som nevnt preges av det miljøet hun eller han vokser opp i. Miljøets geografiske plassering avgjør dialekt; sosial status vil her komme inn som en modifierende faktor. Likeledes vil oppdragelse til ulike kjønnsroller spille inn. Når språkbrukeren blir voksen, vil utdanning, yrkeserfaring, såkalt sosial mobilitet, ambisjoner, flytting etc. kunne føre til at hun/han forsøker å endre morsmålet i samsvar med krav som hun/han føler er tilstede i omgivelsene. Denne endringa kan enten være av permanent karakter, eller den kan være knytta til tolkning av den umiddelbare talesitua-

sjonen. Dersom den er av permanent karakter, vil språkbrukeren i enhver talesituasjon prøve å bruke de nye reglene hun eller han har tilegna seg, det gamle systemet vil bare komme fram når språkbrukeren i større eller mindre grad mister kontrollen over seg sjøl; om vi følger Labov. Dersom endringene er knytta til språkbrukerens umiddelbare tolkning av talesituasjonen, er det bare i en nærmere definert type situasjoner at de nye reglene kommer i bruk.

Dette skillet mellom permanente og situasjonsbetinga endringer lar seg bare gjennomføre med utgangspunkt i språkbrukerens holdning til sin egen språkbruk. I praksis vil de gli over i hverandre, bl.a. fordi det er faktorer i situasjonen som framkaller tilstander av redsel, sinne, etc. i språkbrukeren.

Som en oppsummering av dette avsnittet kan vi si at språkbrukeren før hun eller han utfører en språkhandling, må tolke situasjonen, det her og nå hun eller han befinner seg i. Med utgangspunkt i den grammatikken morsmålet representerer, og med de eventuelle endringene en føler at situasjonen måtte kreve, eller som en har lagt til permanent, settes så det meningsinnholdet en ønsker å uttrykke om i lydlig form, dvs. i ei ytring.

Ulike språkbrukere tolker en og samme talesituasjon eller kontekst ulikt, og er dessuten forskjellige med hensyn til hvordan fødested, oppvekst, sosial bakgrunn og sosiale og personlige erfaringer gjennom livet har prega ens individuelle grammatikk. Avsenderen i talesituasjonen, dvs. språkbrukeren, representerer således en type variabel der den språklige variasjonen ytrer seg som forskjell mellom individer, evt. mellom grupper av individer. Ulike språkbrukere vil kunne ha ulike morsmål, de vil kunne ha lagt ulike endringer til, enten permanent eller situasjonsbetinga, og de vil kunne bruke reglene ulikt. Ulike medlemmer av et og samme språksamfunn bruker kort sagt språket på ulike måter. Selve talesituasjonen, eller konteksten, vil på den annen side utgjøre en variabeltype som vil kunne forårsake variasjon hos ett og samme individ. En språkbruker taler ulikt i ulike situasjoner.

Vi skal drøfte disse to hovedtypene av variasjon mer inngående i

kap. 3, 4 og 5.

1.4: Språkssystemet og språklig variasjon.

Vi kan nå ta opp igjen til en noe nærmere drøfting det vi sa ovenfor om grammatikker som sett av regler. Den variasjonen vi finner ute i språksamfunnet, er en av grunnene til at såkalte deskriptive grammatikker ikke er korrekte beskrivelser av virkelig språkbruk. For i neste omgang å kunne si noe nærmere om denne variasjonens forhold til selve grammatikken, trenger vi nå en modell som gjør greie for hvordan en slik grammatikk i grove trekk er organisert. Det finnes flere slike modeller. Den vi har bruk for, må gjøre greie for de ulike hovedkomponentene en grammatikk består av, og hvordan disse er organisert innbyrdes. Vi regner vanligvis med fire hovedkomponenter, eller nivåer, i grammatikken. Disse er:

- 1) Fonologi
- 2) Morfologi
- 3) Syntaks
- 4) Semantikk

På alle fire nivåer finner vi variasjon.

I fonologien gjøres det greie for hvilke fonemer som finnes i språket, hvordan disse kan kombineres til morfemer og hvordan de realiseres lydlig. Morfologien er det nivået der de minste betydningsbærende elementene i språket beskrives. Disse er som sagt bygd opp av fonemer, og kan enten fungere alene som ord, eller de kan kombineres til sammensatte ord. Eksempel på et enkelt ord er båt, eksempel på et sammensatt ord er båtanløp. I syntaksen gis reglene for hvordan ord kan kombineres til fraser og setninger. Semantikken er studiet av betydning, både i ord og setninger. Dette er i grove trekk den såkalte strukturalistiske modellen, der det mest kompliserte strukturelle nivået, syntaksen, bygger på morfologien, som igjen bygger på det enkleste nivået, dvs. det nivået der de minimale enhetene beskrives, nemlig fonologien. Denne modellen er blitt lengst utvikla når det gjelder beskrivelsen av fonologi og morfologi, når det gjelder syntaks og semantikk er atskillig mindre gjort.

Det er også på de to "laveste" nivåene at begrepsapparatet er best utvikla til å beskrive variasjon.

Lydlig realiserte fonemer og morfemer kalles henholdsvis foner og morfer. Når et fonem eller et morfem har mer enn én mulig realisasjon, kaller vi alternantene som framkommer for henholdsvis allofoner og allomorfer. Dette er med andre ord klasser av foner eller morfer som er lydlig ulike, men som likevel går tilbake på samme fonem eller morfem. /t/-fonemet i norsk har f.eks. minst to ulike realisasjonsmuligheter. Mens det i de fleste posisjoner er mer eller mindre aspirert, dvs. artikulert med et kort pust etter åpninga av lukket i munnhulen, som i tå (n.fem.), mangler det fullstendig et slikt pust når det står etter /s/. som i stå (inf). Disse to allofonene av /t/-fonemet kalles kombinatoriske allofoner, fordi det er de fonemene som /t/ kombineres med som avgjør hvilken allofon som dukker opp. Når de lydlige omgivelsene ikke bestemmer hvilken allofon som vil bli realisert, dvs. når to allofoner (eller allomorfer) kan dukke opp i de samme lydlige omgivelsene, taler vi om frie allofoner eller allomorfer.

Det er denne typen vi er interessert i her. Når to eller flere allofoner eller allomorfer på denne måten kan fungere som realisasjoner av det samme fonemet eller morfemet, er mulighetene for variasjon til stede. Et eksempel på slik fri variasjon finner vi i en del dialekter i forbindelse med preteritum og perf. part. av 1. klasse av svake verb, der vi kan ha to allomorfer, /-et/ og /-a/. Vi finner med andre ord både kastet og kasta. Ettersom de to allomorfene forekommer i de samme omgivelsene, har vi å gjøre med såkalte frie allomorfer. I den grad slik variasjon virkelig forekommer ute i verden, har vi derved et eksempel på språklig variasjon av den typen vi beskrev på s.3. Det samme gjelder for frie allofoner, som f.eks. tjukk l som allofon av /l/-fonemet ved siden av "vanlig" l i østnorsk. Men legg merke til at slike allofoner og allomorfer bare er "frie" med hensyn til språklig omgivelse. I elementære innføringer i språkvitenskap står det ofte at slike frie allofoner og allomorfer kan være avhengige av utenomspråklige faktorer som f.eks. stil og talerens geografiske og sosiale bakgrunn. Dette er nettopp de faktorene vi ovenfor trakk fram som viktige i forbindelse med variasjon. Som vi skal

se er stil en funksjon av talerens tolkning av talesituasjonen. Og ulikheter i talesituasjon og mellom talere utgjorde de to hovedtypene av variabler som i neste omgang kunne føre til at det i virkelig språkbruk forekommer variasjon mellom alternative former.

Vi ser her at den grammatikkmodellen vi nettopp har skissert er i stand til å gjøre greie for på hvilke punkter på det fonologiske og morfologiske nivå variasjon vil kunne forekomme i en gitt grammatikk. Likeledes vil den kunne gjøre greie for hva som karakteriserer variasjonen rent lydlig. Men den strukturalistiske modellen kan ikke si noe om de faktorene utenfor språk-systemet som påvirker språkbruken. Dersom vi mener at den grammatikken vi setter opp også bør si noe om dette, er denne modellen derfor ikke tilstrekkelig.

I den transformasjonelle, generative modellen (som oftest kalt TG-grammatikk), som i stor grad avløste strukturalismen i slutten av 1950-årene, finner vi igjen de samme fire nivåene som i den strukturalistiske modellen, selv om morfologien, i det minste i den opprinnelige versjonen, her fikk en mer marginal status. Men mens strukturalismen gikk fra det enkle til det mer kompliserte, dvs. fra fonologi til syntaks, tok TG-grammatikken utgangspunkt i syntaksen. Begrunnelsen var at det kreative aspektet ved språkbruken, dvs. vår evne til å bygge opp et uendelig antall setninger ved hjelp av det begrensede antallet regler en grammatikk består av, ligger i syntaksen. Syntaksen blir således primær i forhold til de andre komponentene, som "tolker" den syntaktiske formen. Semantikken tolker setningens betydning, fonologien og den delen av morfologien som ikke ligger under syntaksen, omtolker den syntaktiske formen til en fonetisk korrekt lydsekvens. Også på denne måten utgjør syntaksen den sentrale delen i grammatikken, bindeleddet mellom betydning på den ene sida, og lyd på den andre. Og det er dette som er grammatikkens oppgave, nemlig å gjøre greie for de reglene som setter språkbrukere i stand til å omsette i lyd det meningsinnholdet de ønsker å kommunisere. Det bør her sies at å trekke grensa mellom betydning på den ene sida og syntaktisk form på den andre, i praksis er svært problematisk, og dette har danna utgangspunktet for mange kontroverser under utforminga av TG-modellen siden den først ble lagt fram.

Når det gjelder fonologi og morfologi, er TG-modellen i stand til å beskrive de samme mulighetene for variasjon som den strukturalistiske, og den lider også av de samme begrensningene som denne. Men det skillet mellom syntaks (og muligens semantikk) som primært, og fonologi og morfologi som sekundære i forhold til disse nivåene vil vise seg å være relevant for beskrivelsen av språklig variasjon. Som skal se i kap. 13 og 14 er det mye som tyder på at de metodene som er utvikla for å beskrive variasjon innen fonologi og morfologi, ikke i samme grad er egna til å beskrive hovedmengden av syntaktisk variasjon. Og dette skillet ser ut til å ha med nettopp det kreative aspektet ved syntaksen å gjøre.

I begge modellene har vi i tillegg til de ulike grammatikalske nivåene vi har beskrevet kort ovenfor, et leksikon. Leksikon er ei liste over alle de ordene som en språkbruker har til rådighet, og som ikke kan avledes fra mindre ord eller morfemer ved hjelp av generelle regler. Til hvert ord er knytta en fonologisk representasjon, som viser hvilke fonemer ordet er bygd opp av. (TG-grammatikk opererer strengt tatt ikke med fonemer som primære analyse-enheter, men dette er ikke viktig her.) I tillegg er hvert ords betydning(er) angitt.

Hvordan TG-modellen rent konkret gjør greie for variasjon skal vi komme nærmere tilbake til i kap. 9 og utover, der vi skal drøfte nærmere hvilke muligheter vi har for å skildre språklig variasjon som en del av grammatikken.

Men før vi kommer så langt, skal vi se på de utenomspråklige faktorene som påvirker språklig variasjon. Studiet av slik variasjon blir som oftest lagt inn under overskriften "sosiolingvistik" eller "språksosiologi". Dette er ikke uten grunn, språklig variasjon oppstår nettopp i spenningsfeltet mellom språksystemet og det samfunnet dette brukes som kommunikasjonsmiddel i. Men samtidig er sosiolingvistik mer enn studiet av språklig variasjon. Vi skal f.eks. ikke drøfte emner som språkplanlegging, undertrykking av minoritetsspråk, etc. i dette arbeidet. I kap. 2 til og med 7 skal vi ta opp de ulike faktorene i samfunnet som har sammenheng med språkbruk.

KAPITTEL 2: SAMFUNNSSTRUKTUR OG SPRAKSAMFUNN.

2.1: Innledning.

Når vi skal undersøke språkbruk, er det viktig at vi er i stand til å danne oss et mest mulig korrekt bilde av det samfunnet som språket brukes i. Vi så i forrige kapittel at språkbruk ikke bare er avhengig av en bakenforliggende grammatikk, språkbruk henger i tillegg sammen med en rekke utenomspråklige faktorer. Disse ordna vi i to hovedtyper, de som kan knyttes til talesituasjonen og de som kan knyttes til selve språkbrukeren. Det er de siste som skal oppta oss i dette kapitlet.

Å gi begrepet "samfunn" noe presist innhold er ikke lett. Ordet er blitt en del av hverdagsspråket, og brukes til å betegne en rekke beslekta fenomener. Et samboende par kan kalles et samfunn, det samme gjelder hele verden. Mellom disse to ytterpunktene finner vi en rekke mellomtyper. Felles for dem alle er at de omfatter mer enn ett menneske. I tillegg må de menneskene som utgjør et samfunn, inngå i bestemte relasjoner til hverandre, selve ordet samfunn uttrykker da også dette. Men hva slags mellommenneskelige relasjoner preger et samfunn, og hvor stort er det? Dette er som nevnt spørsmål det er mye vanskeligere å svare på. Svarene vil også avhenge av hva en skal bruke samfunnsanalysen til i neste omgang. Ulike innfallsvinkler kan gi forståelse for ulike sider av begrepet samfunn. De ulike vinklene behøver ikke utelukke hverandre, de kan like gjerne utfylle hverandre.

Felles for alle samfunn er at de særkjennes av en struktur, av visse overordna mønstre som synes å styre samfunnsmedlemmenes handlinger, deres plass i et hierarki som definerer maktfordeling etc. Det er her forbindelse mellom de enkelte samfunnsmedlemmer og selve samfunnet knyttes. Gjennom rettsregler, mindre formaliserte regler for atferd, arbeidsdeling, politiske institusjoner etc. knyttes samfunnsmedlemmene sammen på en måte som gjør at handlinger ett individ utfører, ofte vil utløse bestemte reak-

sjoner hos andre samfunnsmedlemmer. Jo færre individer et gitt samfunn består av, jo større konsekvenser kan ei gitt individuell handling få. Vi kan her karakterisere et samfunn som ei gruppe individer som har et sett av normer eller forventninger med hensyn til samhandling felles.

Et land som Norge er et samfunn, vi snakker om det norske samfunnet. De normer og forventninger som binder det norske samfunnet sammen, utgjøres bl.a. av lovverket, av de politiske institusjonene, og av de samhandlingsmønstrene som arbeidsdeling, det en svært upresist kan kalle kulturliv etc. utgjør. Rent umiddelbart vil vel de fleste se på de politiske institusjonene som storting, regjering etc. som de fremste symbolene på samfunnet Norge.

Språket utgjør et annet "samhandlingsmønster" som ofte brukes til å karakterisere samfunn på ulike nivåer. Mennesker som er medlemmer av det samme samfunnet, deler ofte samme språk. Men vi kan ikke sette likhetstegn mellom språksamfunn og nasjon uten videre. På den ene side finnes det samfunn der mer enn ett språk er i bruk som morsmål. I Norge brukes f.eks. både samisk og norsk. På den annen side finnes det språk som er i bruk i mer enn en nasjon. Tysk er f.eks. brukt som morsmål ikke bare i Øst- og Vest-Tyskland, men også i Østerrike, samt deler av Sveits, Frankrike, Belgia og Italia.

Vi er her primært interessert i begrepet språksamfunn, det er først etter at vi har identifisert dette, at vi kan begynne å se nærmere på hva slags sosial struktur vi ellers finner innenfor dette. Grunnen til at vi først må skille ut hva som utgjør et språksamfunn, er at vi er interessert i hvordan folk bruker språksystemet sitt, og hvilke faktorer som gjør at folk bruker dette ulikt. Forat de ulike språkbrukeres språkbruk skal være sammenlignbart, er det en forutsetning at de har grammatikker som ligger så nær hverandre at de kan kommunisere ved hjelp av dem. Å avgjøre hvor ulike to grammatikker kan være før to språkbrukere ikke forstår hverandre, er et problem som ennå ikke er løst på noen tilfredsstillende måte.

Men i teorien kan vi operere med et skille, og definere et

språksamfunn som et samfunn der medlemmene deler et språkssystem i den forstand at deres morsmålsgrammatikker ikke er mer ulike enn at de er i stand til å kommunisere med hverandre ved hjelp av disse. I tillegg må språksamfunnet oppfylle de krav en ellers stiller til en gruppe individer for at vi skal kunne snakke om et samfunn.

Det er mange problemer med denne definisjonen foruten det med hvor ulike grammatikker kan være før kommunikasjon bryter sammen. Hva med språkbrukere som har lært f.eks. norsk som fremmedspråk? Er de medlemmer av det norske språksamfunnet dersom de bor i Norge og kanskje har norsk statsborgerskap? Svaret på dette og lignende spørsmål er neppe vesentlig for drøftinga av de problemene vi behandler her, men de er viktige når det gjelder forståelsen av begrepet språksamfunn. Vi skal likevel la en videre diskusjon ligge, og gå videre som om problemet med avgrensing av språksamfunnet var løst¹.

2.2: Sosial ulikhet.

Å definere et samfunn som et sett normer og samhandlingsmønstre er ikke særlig presist når vi ønsker å trenge ned i et konkret samfunn. Men det er et utgangspunkt. For å trenge dypere ned, må vi gå fra abstrakt til konkret karakteristik, vi må forsøke å nå fram til hva slags normer og forventninger som styrer vår atferd og våre samhandlingsmønstre. Et nøkkelbegrep i denne forbindelsen er sosial ulikhet. Dette begrepet har med funksjon å gjøre, samfunnsmedlemmer ivaretar ulike funksjoner i samfunnet, og dette preger i neste omgang de mellommenneskelige samhandlingsmønstrene.

Et samfunn som det norske er f.eks. prega av arbeidsdeling. Ser en Norge som en produksjonsenhet hvis samla årsverk er det en kaller brutto nasjonalprodukt, gjør de ulike medlemmene av samfunnet sin innsats i primærnæringer (=jordbruk og fiske), sekundærnæringer (=industriproduksjon) og tertiærnæringer (=serviceyrker av ulike slag). Innenfor disse hovedgruppene finner vi videre inndelinger, f.eks. eiendomsforhold til produksjonsmidler, arbeidsdeling på den enkelte arbeidsplass eller mellom mer eller

mindre fint oppdelte yrkeskategorier etc. Går vi nærmere inn på denne funksjonsfordelinga vil vi oppdage at vi har med et hierarki å gjøre, samfunnsmedlemmene kan på ulike måter rangeres ut fra deres funksjon. En slik rangering kan foretas ut fra de nevnte eiendomsforholdene til produksjonsmidler, noen eier mer enn andre. En annen måte å rangere samfunnsmedlemmene på, er etter hvor mye makt eller innflytelse de har i beslutningsprosessene i samfunnet. En tredje er etter prestisje, det vil si mengden av "anseelse" i andres øyne. Andre rangeringskriterier kan sikkert finnes. Felles for dem er at de ikke er uavhengige av hverandre, mengden av makt er f.eks. neppe uavhengig av eiendomsforhold til produksjonsmidler. I vestlige samfunn er begrepet "sosial status" ofte brukt som mål på et gitt individs plass i denne rangordninga. Dette begrepet skal vi komme nærmere tilbake til.

Det norske samfunnet preges altså av sosial ulikhet. I tillegg kommer ulike biologiske ulikheter som kjønn og alder. Slike ulikheter trekkes ofte inn i sosiologiske undersøkelser. Her må en merke seg at det ikke er de biologiske forskjellene i seg sjøl som er interessante i studiet av samfunnet, men de ulikhetene i samfunnsmessig funksjon som en ofte finner går hand i hand med de biologisk betingte ulikhetene. Kvinner har f.eks. som gruppe en annen samfunnsmessig funksjon enn menn i dagens Norge, jfr. uttrykkene "kvinne- og mannsyrker". Det samme gjelder aldersforskjeller. Bare en bestemt aldersgruppe (ca. 20-65 år) er aktive i den samfunnsmessige produksjonen. Det kan selvfølgelig diskuteres hvorfor vi finner at slike funksjonsskiller følger biologiske skiller. Det ble f.eks. lenge hevda, og det gjøres fremdeles, at den sosiale ulikheten mellom kvinner og menn er en naturnødvendig følge av den biologiske forskjellen. Først i vårt århundre er dette synet blitt skikkelig revurdert, og i dag regner vel de fleste at sosiale kjønnsforskjeller er et resultat av måten vi har organisert samfunnet på, og at forskjellene følgelig kan rettes på. Det er dette synet vi skal bygge på her. Biologiske skilnader er bare interessante i vår sammenheng i den grad en finner sosiale skiller som korresponderer med disse. I seg sjøl er biologiske skiller ikke av interesse for oss.

Ser vi nærmere på de samfunnstypene vi finner rundt om i verden, vil vi finne at alle samfunn over en viss størrelse er prega av

en form for sosial organisasjon, noen samfunnsmedlemmer har mer makt, mer rikdom, mer prestisje etc. enn andre. Nøyaktig hvordan denne fordelinga av makt etc. er organisert, vil variere, både geografisk og over tid. I middelalderens Europa gikk makta i arv innen visse familier, nemlig kongehus og en begrensa adel. Utover i middelalderen rev handelsborgerskapet i de raskt voksende byene til seg mer og mer makt, reelt om ikke formelt. I dag er svært lite makt knytta til de gamle føydalinstitusjonene. Hvem som virkelig har makt i dagens Norge er imidlertid et omstridt spørsmål, selv om Johan Sverdrups gamle tese om at makta skal ligge i Stortinget fremdeles er en offisiell sannhet. I den grad makt er knytta til eiendomsforhold til produksjonsmidler, kan vi f.eks. si at makt fremdeles går i arv, borgerskapet har her overtatt adelens gamle rolle.

Den typen sosial organisasjon som vi finner i Norge, med produksjonen organisert som en såkalt blandingsøkonomi, og de politiske institusjonene formelt organisert etter det såkalte maktfordelingsprinsippet, der den lovgivende, den utøvende og den dømmende makta er atskilt, finner vi med små modifikasjoner igjen i Vest-Europa og Nord-Amerika, dvs. i den kulturkrets Norge vanligvis identifiserer seg med. I andre land finnes andre organisasjonsformer. Svært ofte trekkes det indiske kastesystemet fram som et eksempel på en sosial organisasjonsform som atskiller seg radikalt fra den vestlige. Her står prinsippet om at ens sosiale status er medfødt, fremdeles sterkt. Når en først er født inn i en bestemt kaste, eller i verste fall født kasteløs, er ens plass fastlagt for resten av livet. Dette i motsetning til samfunn av den vesteuropeiske typen, der grensene mellom samfunnslagene ikke regnes for å være så strenge. Her er det mulig å overskride grensene mellom samfunnslagene, vi snakker ofte om sosial mobilitet, om å komme seg opp og fram etc.

Ut fra dette kan vi skille ut to typer av sosial organisasjon. En type kjennetegnes av stor avstand mellom samfunnslagene. Denne avstanden er uoverstigelig, samfunnsmedlemmene er bundet til det laget de er født inn i. Det indiske kastesystemet og middelalderens føydalsystem er eksempler på dette. Denne store sosiale avstanden vil lett gi seg utslag i store språklige forskjeller mellom samfunnslagene, språklige endringer sprer seg jo gjennom

kontakt mellom språkbrukere. Endringer vil lettere spre seg innenfor hvert enkelt samfunnslag enn fra ett lag til et annet. Slike mønstre kjenner vi fra dagens India, jfr. Trudgill 1974a:36.

Den andre typen kjennetegnes av mer flytende grenser mellom samfunnslagene. Overgangene fra et lag til et annet er ofte gradvis. Når grensene mellom samfunnslagene på denne måten er vanskelige å fastslå, vil det også finnes en rekke samfunnsmedlemmer som det er vanskelig å plassere presist. Ofte velger en i utgangspunktet å karakterisere den sosiale organisasjonen i slike samfunn som et kontinuum, for så i neste omgang å dele dette kontinuumet opp vilkårlig i et visst antall samfunnslag. Hvert samfunnsmedlem blir her plassert på kontinuumet etter bestemte kriterier, f.eks. makt, slik at det individ som har mest makt settes øverst og det som har minst makt plasseres nederst. Den senere oppdelinga av kontinuumet bestemmer så den enkeltes sosiale status. I samfunn av denne typen, der grensene mellom samfunnslagene er mindre klare, vil mulighetene for å krysse grensene mellom disse som nevnt også være til stede i større grad.

I samfunn av denne sistnevnte typen vil språklige endringer lettere kunne spre seg over hele samfunnet. Men som vi skal se, avspeiles sosial ulikhet også her i språklige ulikheter.

2.3: Sosial ulikhet i vestlige land.

Når en skal beskrive sosial ulikhet i den kulturkretsen som Norge tilhører, er det en rekke faktorer som må trekkes inn. Vi har allerede nevnt at ulikheter kan beskrives etter ulike kriterier, så som makt, eiendomsforhold til produksjonsmidler, prestisje etc., og at disse kriteriene er avhengige av hverandre i den forstand at et individ som scorer høyt på et kriterium sannsynligvis vil score høyt på de andre også.

Vi skal her gå gjennom en del kriterier som har vært brukt til å karakterisere sosial ulikhet i vestlige land. Det er viktig at en holder for øye at disse kriteriene henger sammen. Det vi gjør når vi stykker opp på denne måten, er å fragmentere en struktur

som i stor grad henger sammen som en tett vevnad. Dette gjør vi for overhodet å kunne nærme oss en så komplisert struktur som et samfunn tross alt er. Målet er å nå fram til en helhetsforståelse, men for å komme dit må vi foreta bevisste forenklinger. Dette er det naturligvis ingenting i veien for når vi hele tida er oss bevisst det vi gjør. De kriteriene vi skal gå gjennom, skal vi gå nøyere inn på i de følgende kapitlene og der sette dem i sammenheng med språkbruk. Her skal vi bare kort introdusere dem.

Det viktigste inndelingsproblemet i de vestlige landene, og også det som det står mest strid om, er hvordan en skal dele samfunnet inn i større sosialgrupper. Her står det minst to hovedsyn mot hverandre. Det ene går ut på at samfunnet bør ses på som delt opp i ulike grupper som står mot hverandre ved at de har motstridende interesser. Det andre ser bort fra slike underliggende interessekonflikter, og ser i stedet sosial ulikhet som et resultat av ulik fordeling av samfunnsgodene, uansett hva som er grunnen til denne ulike fordelinga. Det første synet bygger på det vi kan kalle en interessegruppeanalyse, det andre på en fordelingsanalyse.

Ved interessegruppeanalyse ser en altså samfunnet som satt sammen av grupper med ulike interesser. Den marxistiske modellen er et eksempel på en slik analyse. Innenfor det marxistiske perspektivet står arbeiderklasse mot kapitaleiere, og hovedkonfliktinga går på fordelinga av den merverdigen som skapes gjennom den samfunnsmessige produksjonen. Dersom denne ses på som en avgrensa størrelse ("samfunnskake" er et bilde som svært ofte brukes), vil den delen som går til arbeiderne, dvs. de som ifølge teorien skaper merverdigen gjennom sitt arbeid, være avhengig av hvor stor del som går til kapitaleierne, og omvendt. Ut fra dette hevder en at det er et grunnleggende konflikthold mellom arbeiderklassen og kapitaleierne, som all annen ulikhet må avledes fra. Denne siste påstanden er den sterkeste som kan formuleres ut fra den grunnleggende konfliktinga mellom arbeid og kapital, og den gruppa av marxister som sverger til en slik form for reduksjonisme, blir av andre ofte kalt vulgærmarxister. Den nyanserende faktoren innenfor den marxistiske modellen, som gjør avledning av all sosial ulikhet fra den grunnleggende konfliktinga i samfunnet

vanskelig, er den såkalte overbygningen. Denne legges over den grunnleggende motsetningen mellom arbeid og kapital, og det er her vi finner politiske institusjoner, lovverk etc.; alt ifølge modellen utforma for å bevare og legitimere den grunnleggende og urettferdige ulikheten i samfunnet mellom de som produserer merverdi og de som bare nyter godt av den i kraft av sin eiendomsrett til produksjonsmidlene. Når samfunnsmedlemmene f.eks. ikke vil innse at denne ulikheten er urettferdig, kan en tilbakeføre denne "falske bevisstheten" til den ideologiproduksjonen som finner sted gjennom overbygningen, dvs. den rettferdiggjøringa av de rådende forhold som foregår kontinuerlig i samfunnet.

Overbygningen kan ses i et vulgærmarxistisk perspektiv, dvs. som en direkte avledning av den grunnleggende motsetningen i samfunnet. Men det er blitt mer alminnelig å se den som en struktur som etter at den har utvikla seg på grunnlag av den grunnleggende motsetningen, i noen grad blir selvstendig. Derved er det i prinsippet mulig å tilbakeføre i det minste noen former for sosial ulikhet til overbygningen, selv om det grunnleggende utgangspunktet for ulikheten fremdeles ligger i motsetningen mellom arbeid og kapital, altså i måten vi har organisert den samfunnsmessige produksjonen på. Denne muligheten for at ulikhet kan gå tilbake på forhold i overbygningen gjør det nødvendig å drøfte til hvilket nivå språklige ulikheter må tilbakeføres. I den grad det råder et motsetningsforhold mellom de virkelige forholdene ute i samfunnet, og folks oppfatning av disse, kan språklige ulikheter tenkes å gå tilbake til de reelle ulikhetene i samfunnet, eller på de ulikhetene samfunnsmedlemmene evt. oppfatter gjennom sin "falsk bevissthet". Mange mennesker synes f.eks. å tro at mennesker med høyere sosial prestisje enn den de sjøl har, er verd å etterligne på ulike måter. Dette kan ses på som et utslag av slik falsk bevissthet. Vi skal her bruke uttrykket samfunnsklasser for å betegne de sosialgruppene som framkommer ved en slik interessegruppeanalyse.

Alternativet til en slik interessegruppeanalyse er som nevnt en fordelingsanalyse. Her er en ikke interessert i hvilke underliggende forhold som skaper sosial ulikhet. I stedet konsentrerer en seg om hvordan den sosiale ulikheten ytrer seg i form av ulik fordeling eller tilgang på samfunns-goder i ulike lag av samfun-

net. Slike samfunnsgoder er i stor grad materielle, så som inntekt, formue, boligstandard, etc. Men en kan også trekke inn immaterielle verdier som prestisje, makt, utdanning etc; i den grad slike verdier lar seg måle på noen slags meningsfull måte. Sosial inndeling etter mengden av materielle eller immaterielle goder samsvarer vel i stor grad med den oppfatninga folk flest har av sosial ulikhet. Vi vurderer vår neste etter yrke (=indikasjon på inntekt), bilmerke, boligstandard, kler etc., og plasserer vedkommende sosialt ved hjelp av slike tegn eller signaler. Likefullt representerer dette en overflatisk analyse hvis vi ønsker å nå fram til årsakene til de ulikhetene vi er i stand til å observere.

Valget av analysemetode blir i stor grad et spørsmål om hva en vil med analysen. Hvis en ønsker å måle hvordan sosial ulikhet ytrer seg konkret, er en fordelingsanalyse det rette. Men samtidig kan en slik analyse virke tildekkende hvis den gir inntrykk av at den representerer en uttømmende analyse. Da vil den sosiale lagdeling lett kunne framtre som naturgitt, noe som det er mulig å måle, men som en ikke kan gjøre noe med.

Fordelingsanalyser, også kalt lagdelingsanalyser, har vært de langt mest alminnelige i vestlig samfunnsvitenskap. En kan skille mellom to undergrupper. Den første tar utgangspunkt i objektive kriterier som tilgang på materielle goder. Den andre tar utgangspunkt i samfunnsmedlemmenes egen oppfatning av hvem som hører til henholdsvis høyt oppe og langt nede i samfunnshierarkiet, f.eks. når det gjelder yrkesstatus. I begge tilfeller vil resultatet av analysen som nevnt ovenfor bli et kontinuum, en rangering av samfunnsmedlemmene som ikke nødvendigvis vil vise skarpe skiller mellom ulike grupper. Samfunnsviteren må derfor i neste omgang foreta ei inndeling av dette kontinuumet i to eller flere "sosialgrupper". Vi skal heretter bruke betegnelsene sosialgrupper eller sosiale lag når vi mener sosial gruppeinndeling som er et resultat av en fordelingsanalyse. Hvor skillet mellom gruppene legges på kontinuumet, og hvor mange grupper en skal dele det inn i, vil ofte være mer eller mindre vilkårlig. En konsekvens av dette er at inndeling i sosialgrupper ikke nødvendigvis avspiler skarpe sosiale skiller ute i samfunnet. Men samtidig gjør denne vilkårligheten at lagdelingsmodeller ofte er

praktisk brukbare på en måte som interessegruppemodeller ikke er. Dersom det lykkes å sette opp en rangert liste over f.eks. de aller fleste yrkeskategorier, der disse er rangert etter gjennomsnittlig tilgang innen hver kategori på visse materielle goder, kan vi i neste omgang gå ut i verden og plassere ethvert voksent samfunnsmedlem i det sosiale hierarkiet. Spesielle hensyn må en her ta til mennesker som ikke er i arbeid eller som er forsørga, men det er ingen umulighet i praksis. Inndelinga av den rangerte yrkeslista vil så i neste omgang avgjøre i hvilken sosialgruppe det enkelte samfunnsmedlemmet skal plasseres i.

For Norge finnes det én slik analyse ut fra yrkesstatus, nemlig Skrede 1960. Her deles den rangerte yrkeslista i fire sosialgrupper. Lista er på ingen måte uttømmende, men den er stor nok til at den kan brukes i praksis uten at altfor store problemer oppstår. Men spørsmålet om inndelinga Skrede har kommet fram til, gir et realistisk bilde av den sosiale lagdelinga i Norge, kan vanskelig besvares, og derfor må en slik klassifisering brukes med en viss varsomhet når en ønsker å se nærmere på språklige ulikheter som måtte korrelere med sosiale ulikheter.

En interessegruppemodell som den marxistiske er atskillig vanskeligere å bruke i praktisk forskning på samme måte. Dagens norske samfunn kan ikke todeles i en arbeiderklasse og en kapitaleierklasse. Det finnes i tillegg store grupper som ikke uten videre hører til i noen av de to klassene. En tilfredsstillende løsning på hvordan disse gruppene rent praktisk skal klassifiseres, enten innenfor de to hovedklassene, eller i en ny og svært heterogen klasse, må framlegges før den marxistiske modellen lar seg bruke praktisk uten altfor store problemer.

I tilknytning til dette bør vi også si litt om yrkes- og næringsforskjeller. Den britiske språkforskeren Harold Rosen har påpekt at en grov inndeling av samfunnet i sosialgrupper eller klasser dekker til at det sannsynligvis finnes store ulikheter innenfor hver gruppe (Rosen 1978:34). Han hevder at det f.eks. må være stor forskjell på den kulturen en finner blant dokkarbeidere i London og den en finner i gruvearbeidermiljøer i Midt-England. Ettersom medlemmene av begge miljøene vil bli regna til arbeiderklassen, blir disse forskjellene tildekket ved ei grov inndeling

av samfunnet i en arbeiderklasse og en middelklasse.

Dette reiser problemet med hvilken inndeling av samfunnet som er mest relevant når en skal se nærmere på språklig ulikhet. Satt enda mer på spissen: Finnes det noen sosial inndeling som svarer til de språklige ulikhetene vi finner i samfunnet, eller beskriver disse ulikhetene et eget mønster, som ikke lar seg forene på noen meningsfull måte med andre sosiale inndelingskriterier? Dette skal vi komme tilbake til et senere kapittel, men vi bør allerede her være klar over at språklige ulikheter ikke nødvendigvis faller fullstendig sammen med andre sosiale ulikheter. Det er f.eks. fullt mulig at yrkesinndelinger, slik Rosen antyder, representerer ei mer meningsfull inndeling når den kommer i tillegg til inndelingene i klasser og sosiale lag.

Når det gjelder kjønnsforskjeller, er det som nevnt ovenfor ulikheter i sosiale funksjoner, og ikke de biologiske ulikhetene i seg sjøl som interesserer oss her. I den grad det lar seg påvise egne manns- og kvinnespråk, må disse tilbakeføres til sosiale ulikheter mellom kvinner og menn, og ikke til biologiske faktorer. (Dette representerer naturligvis en hypotese, uansett hvor usannsynlig det måtte fortone seg at kvinner og menn er biologisk ulike med hensyn til språklig kompetanse, kan en ikke uten videre avvise den. Men at den i lys av det vi i dag vet om kjønnsforskjeller, virker svært usannsynlig, skal medgis.) Det ser ut som om de aller fleste samfunn er organisert på en slik måte at kvinner og menn har ulike funksjoner. I de vestlige samfunn har vi ei svært intrikat funksjonsfordeling. Et grunnleggende skille går mellom det samfunnsvitere har kalt privatsfæren og den offentlige sfæren. Privatsfæren, dvs. hjemmet, rammen for familieenheten, er svært ofte organisert slik at kvinnen har hovedansvaret for barneoppdragelsen og det daglige husarbeidet, mens mannen på samme måte som oftest er hovedforsørger med arbeid utenfor hjemmet. Dette får i hvert fall to konsekvenser. Mannen får i kraft av sin funksjon som den som skaffer levebrødet, en dominerende stilling. Og ettersom dette levebrødet svært ofte må skaffes til veie utenfor hjemmet, vil det være kvinnen som har mest kontakt med barna, samtidig som hun ofte isoleres fra omverdenen. Dette er som nevnt et hovedmønster. Vi finner svært mange avvik fra dette. bl.a. er det i

dag nokså alminnelig at begge parter arbeider utenfor hjemmet.

Den offentlig sfæren omfatter arbeidslivet, de politiske institusjonene etc. Her er det tradisjonelt mannen som dominerer, mens kvinnen som vi så i stor grad er knytta til privatsfæren. Ser vi på arbeidslivet vil vi i tillegg til å finne at menn dominerer tallmessig, også finne en sterk funksjonsfordeling. Menn dominerer i stor grad de øvre sjiktene i arbeidslivet, og det samme gjelder i de politiske institusjonene, ulike typer lagsarbeid etc. Vi kan altså si at mens kvinnerollen i stor grad er knytta til privatsfæren, er mansrollen på samme måten knytta til den offentlige sfæren.

Når det gjelder kvinners sosiale status, må vi skille mellom de kvinner som er enten eneforsørgere eller hovedforsørgere, og kvinner som forsørges helt eller delvis av andre. I det første tilfellet vil yrkesstatus eller andre kriterier som måtte legges til grunn for den sosiale inndeling, bestemme kvinnens sosiale status på samme måten som for menn. Når det gjelder helt eller delvis forsørga personer av begge kjønn, er det vel rimeligst å gi disse samme status som forsørgere, i hvert fall når det er snakk om familieenheter. Dette innebærer f.eks. at hjemmevarende og deltidsarbeidende husmødre ikke regnes som egen yrkeskategori i forbindelse med sosial lagdeling, deres sosiale status er den samme som den forsørgende samboerens.

Ulike aldersgrupper har også ulike funksjoner i samfunnet, særlig i forhold til produksjonslivet. Barn, store ungdomsgrupper og eldre mennesker deltar ikke i yrkeslivet. Tidspunktet for inntreden i produksjonslivet kan være forskjellig for ulike individer, det vil avhenge av den utdannelsen de tar. Lang utdanning innebærer sen inntreden i yrkeslivet, kort utdanning innebærer en relativt tidlig inntreden. Dårlig tilgang på arbeidsplasser vil også kunne forsinke tidspunktet.

Fastsetting av sosial status for de yngste og eldste gruppene byr på tilsvarende problemer som de som reiste seg i forbindelse med forsørga kvinner og menn. Barn kommer klart inn under samme kategori som disse, deres sosiale status kan ses som den samme som hovedforsørgerens. Men hva med ungdom under yrkesutdanning

og pensjonister? For ungdomskategorien vil vi særlig støte på problemer i de tilfeller der utdanninga vil gi vedkommende en annen sosial status enn forsørgerens. Ofte vil det heller ikke være noen forsørger inne i bildet, vedkommende ungdom vil i hovedsak forsørge seg gjennom lån og deltidsarbeid. Skal en her forskuttere den framtidige statusen vedkommende ungdom sannsynligvis vil få i kraft av sin utdanning? Dette kan nok synes tvilsomt i mange tilfeller. I det hele tatt er dette et problem som er svært vanskelig å løse generelt. Når det gjelder pensjonister, er det vel rimelig å forlenge den sosiale statusen vedkommende hadde i sin egen (eller forsørgers) yrkesaktive periode. Men også her vil en kunne støte på problemer.

Vi nevnte tidligere at jo større avstand som eksisterer mellom to grupper, jo mindre sjanse har f.eks. språkendringer til å spre seg over gruppegrensene. Nå er ikke aldersgrupper i seg sjøl klart avgrensede grupper, vi finner naturligvis glidende overganger. Men ut fra funksjon har vi likevel temmelig klare skiller. Spredning av språklige endringer over aldersgrupper, og i denne forbindelse også formidling av språklig tradisjon, er altså avhengig av et visst minimum av kontakt mellom generasjonene. I dagens Norge ser det ut til at den kontakten som tidligere var alminnelig mellom eldste og yngste generasjon, er sterkt redusert. Nye bosettingsmønstre har skapt "generasjonsghettoer" der bare f.eks. småbarnsfamilier, eller familier med tenåringsbarn, bor. Den eldre generasjonen er ofte blitt igjen i eldre boligstrøk, eller er blitt isolert i egne "ghettoer" i form av aldersboliger eller aldershjem. Tregenerasjonsmiljøer er i dag en sjeldnere enn før, unntatt kanskje på landet. Økt flytting har også bidratt til å minske kontakten mellom eldste og yngste generasjon. Om dette er en heldig eller uheldig utvikling, skal vi ikke ta stilling til her, men den synes relevant når en diskuterer språkforandring og mulighetene for tradisjonelle språkformer til å overleve.

Når det gjelder bostedsforskjeller, kan vi tenke oss to typer. For det første bor folk spredt. Dialektforskjeller i tradisjonell forstand regnes som et resultat av geografisk avstand mellom språkbrukere. Visse sosiale funksjonsforskjeller kan en vel også se mellom ulike landsdeler, bestemt av f.eks. næringsgrunnlag.

Ut fra dette skulle det vel la seg gjøre å påvise geografisk betingte sosiale ulikheter.

For det andre finnes det bostedsforskjeller innenfor hvert enkelt lokalsamfunn, særlig i bysamfunn over en viss størrelse. Her vil en finne at mennesker med høy sosial status ofte har samla seg i bestemte strøk, mens mennesker med lavere sosial status på tilsvarende måte bor i egne strøk. Et eksempel på dette er det kjente skillet mellom øst- og vestkanten i Oslo.

Men slike skiller er sjelden kategoriske i den forstand at et "fint" strøk utelukkende består av mennesker med høy sosial status, og omvendt at et såkalt arbeiderstrøk bare består av arbeidere. Særlig grove inndelinger, som f.eks. øst- og vestkant i Oslo, vil medføre mange unntak.

Når bosted på denne måten kan være signal på sosial status, vil det oppstå tilfeller der en persons virkelige sosiale status vil stå i konflikt med den sosiale statusen bostedet skulle tilsi. Dette gjelder naturligvis de menneskene som avviker fra det generelle statusmønsteret innen en gitt bydel. I slike tilfeller vil det være interessant å undersøke om "avvikerne" i ulike typer atferd følger resten av befolkningen i strøket, eller om de i større grad avspeiler sin sosiale status og derved kanskje avviker fra majoriteten i strøket de bor i. Dette gjelder også språklig atferd. Taler f.eks. en person med høy sosial status som bor i et typisk arbeiderstrøk, som de fleste andre i strøket, eller følger han de normene som folk med høyere sosial status i andre strøk av byen har.

Utdanning er et annet viktig middel til å oppnå en gitt sosial status, og denne faktoren bør således ses i nær sammenheng med de problemene som knytter seg til fastsetting av sosial status. Likevel er det ikke noen én-til-én korrespondanse mellom utdanningsnivå og den sosialgruppa en tilhører. Dette fordi en utdanning kvalifiserer til ett eller flere yrker, men den gir ikke automatisk arbeid innenfor disse yrkene. Andre faktorer kan også føre til at en person ikke følger opp den utdanning han eller hun har tatt ved å ta arbeid som utdanninga har kvalifisert vedkommende for. Utdanning er derfor ikke noen sikker indikator

på sosial status, i hvert fall ikke hvis en bruker yrke som inndelingskriterium i utgangspunktet. Det samme gjelder i noen grad om en tar inntekt som utgangspunkt for inndeling i sosialgrupper. Også her vil en finne at utdanning med relativt høy status ikke nødvendigvis gir en tilsvarende økonomisk uttelling. Et siste moment som må tas i beraktning her, er at på toppen av utdanninga kommer det en vanligvis kaller karriere. Denne vil kunne føre til at en persons sosiale status forandrer seg mer eller mindre radikalt over tid, slik at den opprinnelige utdanninga blir en tilsvarende dårlig indikator på sosial status. I dag ser en vel en stadig større tendens til at karriere gjøres avhengig av formell utdanning, det er ikke i samme grad mulig i dag å jobbe seg opp fra bunnen av. I samme grad som mulighetene for dette avtar, vil utdanning som indikator på sosial status få høyere verdi. Likefullt må vi regne med at en persons sosiale status ofte vil forandre seg etter en del år i yrkeslivet.

Vi har nå sett på en del kriterier for klassifisering av mennesker etter sosial ulikhet. Disse kriteriene kan vi kalle objektive i den forstand at det er mulig å kategorisere samfunnsmedlemmer ved hjelp av dem uten altfor store usikkerhetsmomenter. Et samfunnsmedlem har vanligvis ett bestemt yrke, vedkommende er enten kvinne eller mann, alderen er objektivt gitt, de fleste har fast bopel og en utdanning som lar seg forholdsvis presist karakterisere både med hensyn til innhold og lengde. Alder og kjønn er en sjøl uten herredømme over. Yrke, utdanning og bosted vil i det minste på et bestemt tidspunkt være objektivt gitt, og kan bare endres over tid.

Hadde vi bare hatt å gjøre med slike objektive inndelingskriterier, hadde det kanskje ikke vært så vanskelig å gruppere samfunnsmedlemmene sosialt på en meningsfull måte. Men i tillegg til disse kriteriene har vi også en rekke faktorer som i større eller mindre grad går tilbake på individuelle særtrekk hos den enkelte. I det minste avhenger de av et valg hos den enkelte, selv om dette valget kan være styrt av den enkeltes sosiale bakgrunn, utdanning etc. Hvor stor rolle disse objektive kriterier spiller for den enkeltes valg vil sikkert variere. I siste omgang går dette tilbake til det filosofiske spørsmålet om hvorvidt mennesket har fri vilje, eller er fullt ut bestemt av sine

omgivelser. En nærmere drøfting av det spørsmålet skal vi ikke våge her. Vi skal likevel gå ut fra at det enkelte menneske ikke er 100% determinert av omgivelsene, dvs. at det har visse muligheter til å treffe valg som ikke er fullt ut bestemt av den sosiale situasjonen det befinner seg i. I den grad to individer, som er like etter det objektive kriteriene vi har drøfta ovenfor, treffer ulike valg med hensyn til f.eks. hvilket politisk parti de vil stemme på, skaper dette en form for ulikhet som krysser den objektive inndelinga, og som kan være mye vanskeligere å komme skikkelig inn på. Dette fordi denne typen av ulikhet nettopp ikke kan påvises ved objektive kriterier, vi er henvist til indirekte metoder for å skaffe oss den informasjonen, f.eks. utspørring av det enkelte samfunnsmedlem

Vi skal her bare ta opp enkelte av disse mer individuelt bestemte faktorene. Vi er med andre ord interessert i mer personlige holdninger, i hva slags interesser og verdier ute i samfunnet som den enkelte identifiserer seg med ut fra et mer eller mindre personlig valg. De ulike politiske holdninger ivaretas i noen grad av de politiske partiene, f.eks. ved at kandidater til offentlige verv tas ut gjennom disse, og i neste omgang representerer disse partiene på Stortinget, i fylkesting, i kommunestyre og i ulike offentlige utvalg. Ved at alle kandidater ved ulike valg representerer partier, avgir man stemme like mye på et parti som på en bestemt kandidat eller liste av kandidater. Ved å stemme på et bestemt parti, gir en sin tilslutning til de ideene dette partiet står for, en gjør i større eller mindre grad dette partiets meninger til sine egne. Ofte går dette like mye på enighet i grunnsyn som på enighet i konkrete saker. Et menneske som definerer seg som konservativt vil som oftest stemme Høyre, og et menneske som definerer seg som sosialist vil stemme på Arbeiderpartiet eller partier til venstre for dette. Ofte vil ulike politiske syn falle sammen med ulik sosial status, ved f.eks. at mennesker med høy sosial status svært ofte er konservative. Men dette er langt fra alltid tilfelle. Vi finner ofte at folk med lavere sosial status stemmer konservativt. På samme måte kan mennesker med høy sosial status, kanskje særlig innen såkalte akademiske yrker, være politisk radikale. Hovedmønsteret er altså at politisk grunnsyn følger sosial status, men vi vil finne en hel rekke unntak. Det er disse som er interessante i

vår sammenheng. Hvis vi skal undersøke ulike typer av sosial atferd i lys av sosial status, vil nemlig ulike politiske oppfatninger innen hver sosialgruppe kunne virke forstyrrende inn. Med andre ord kan ulike politiske oppfatninger hos folk som tilhører samme sosiale lag, føre til ulik atferd, og dette taler for at vi også trekker inn politisk oppfatning når vi undersøker sosial atferd.

I de siste årene har begrepet "lokalsamfunn" vært mye framme i Norge. Storsamfunnet blir ofte sett på som en inntrenger, som via massemedia, forbedra kommunikasjoner, endra arbeidsmarkedsforhold etc. ødelegger det tradisjonelle lokalsamfunnet som enhet. Denne konflikten knyttes ofte til verdier og normer, de gamle normene og verdiene som gjaldt i lokalsamfunnet går under, og storsamfunnets verdier kommer inn i stedet. For mange er dette en uønska prosess, de ønsker å bevare det gamle lokalsamfunnet med de normer og verdier dette representerer. Dette kan en gi uttrykk for på ulike måter, f.eks. ved bevisst dyrking av ulike lokale tradisjoenr. På denne måten identifiserer en seg med de lokale verdiene. Samtidig distanserer en seg fra de nye verdiene som er i ferd med å trenge seg inn. En måte å gjøre dette på er å holde på den tradisjonelle dialekten. Motsatt vil en kunne signalisere en positiv holdning til storsamfunnets verdier ved å forsøke å bruke det en oppfatter som et mer allment korrekt talemål.

Det kan sikkert tenkes andre slike identifikasjonsfaktorer som kan skape sosiale skiller mer eller mindre på tvers av de skilene som er et resultat av de objektive kriteriene vi drøfta ovenfor. F.eks. kan det vel tenkes at ulike former for lags- og organisasjonstilhørighet vil kunne spille en viss rolle, også for språkbruk. Det samme gjelder i høy grad for det standpunktet en har tatt i den norske språkstriden. Dette er i utgangspunktet en strid om skriftnormene, men det kan vel være liten tvil om at det standpunktet en har tatt, kan få konsekvenser for ens holdning til eget og andres talemål.

Disse ikke-objektive kriteriene peker mot et forhold som ofte overses når en deler inn samfunnsmedlemmene i sosialt betingte grupper av ulik størrelse, nemlig det at mennesker også er indi-

viduelt forskjellige. Dersom vi inntar det standpunktet som vi gjorde ovenfor, at et menneskes atferd ikke er fullt ut determinert av dets sosiale omgivelser, tvinger det oss til å regne med at hvert enkelt individ har en egen personlighet som ikke vil kunne fanges opp av grove gruppeinndelinger, men som likevel må trekkes inn når vi skal forklare hvorfor folk ter seg ulikt, også med hensyn til språkbruk.

2.4: Forholdet mellom sosial og språklig ulikhet.

Det bildet vi har gitt av et samfunn ovenfor, er et statisk bilde. Bare indirekte har vi antydning at samfunnet er i stadig forandring. Sosial ulikhet kan derved anta ulike former til ulike tider. Det er som nevnt heller ikke slik i de vestlige samfunn at et individs sosiale status er fastlagt fra fødselen av. En kan senere i livet bevege seg både oppover og nedover i det sosiale hierarkiet. Slik vertikal bevegelse kalles ofte sosial mobilitet, og et gitt samfunn kan være prega av større eller mindre mulighet for slik mobilitet. I et strengt kastesamfunn vil graden av sosial mobilitet være svært liten, i et samfunn som Norge er den atskillig større.

Når et individ på denne måten går fra en sosialgruppe til en annen, vil det ofte ta med seg trekk som kan peke mot dets tidligere plassering i det sosiale hierarkiet, bl.a. språkbruk. Samtidig er språkbruk nettopp et trekk som er med å markere gruppetilhørighet. Satt på spissen kan vi si at "snakker du som oss, så er du en av oss". Ved klatring oppover i det sosiale hierarkiet går en fra ei gruppe med relativt lav prestisje til ei gruppe med større prestisje. Vi har vært inne på at språkbruk følger denne forskjellen i prestisje, jo høyere sosial status ei gitt gruppe har, jo høyere prestisje har ofte de normene for språkbruk som gjelder i denne gruppa. Et av tegnene som markerer at en har tilegna seg en ny sosial gruppetilhørighet blir da at en behersker de språkbruksnormene som gjelder i denne gruppa. I den grad en ikke greier dette, avslører en at en ikke er et opprinnelig medlem. Samtidig vil dette kunne føre til at en ikke blir fullt ut akseptert, eller ikke føler seg fullt ut akseptert i den nye gruppa.

Dette er en av måtene sosial og språklig ulikhet kan følge hverandre på. Vi har i dette kapitlet flere ganger antydning at en slik korrespondanse til en viss grad finnes. Når språklig variasjon på denne måten følger den sosiale variasjonen i samfunnet, vil den fungere som et signal på sosial ulikhet av ulike slag. I de følgende kapitlene skal vi se nærmere på hvordan språkbruk kan avspeile sosial ulikhet. Vi skal ta utgangspunkt i de ulike typene sosial ulikhet vi har drøfta i dette kapitlet, og se nærmere på hvordan ulike språktrekk kan avspeile denne ulikheten. Den nærmere drøftinga av hva slags metoder en har til rådighet for å utforske språklig variasjon skal vi foreløpig la ligge, de vil bli tatt opp i bokas annen del. Foreløpig skal vi nøye oss med forklaringer som er tilstrekkelig for å forstå de eksemplene som etterhvert vil bli presentert.

KAPITTEL 3: INDIVIDUELL VARIASJON

3.1: Individuell og overindividuell variasjon

I kap. 1.3 satte vi opp to hovedtyper variasjon. Den ene typen går tilbake på talesituasjonen, en og samme språkbruker tolker ulike situasjoner ulikt, og avpasser så språkbruken etter situasjonen. Den andre typen går tilbake på en gitt språkbrukers plassering i det sosiale hierarkiet. Denne plasseringa vil som nevnt ofte avspeiles i språkbruken. Den første typen representerer variasjon innen et og samme individuelle språksystem, mens den andre typen står for variasjon mellom ulike språkbrukere og grupper av språkbrukere, med andre ord mellom ulike språksystem. Den første typen skal vi heretter kalle individuell variasjon, den andre overindividuell variasjon.

I dette kapitlet skal vi se nærmere på den individuelle variasjonen. Denne er svært ofte situasjonsbetinga i den forstand at ulike faktorer i den konkrete talesituasjonen øver innflytelse på hvordan språkbrukeren bruker grammatikken sin i denne situasjonen. En annen betegnelse som ofte brukes for denne typen variasjon er stilistisk betinga variasjon.

3.2: Hva slags faktorer i talesituasjonen kan variasjon gå tilbake på?

Med talesituasjonen mener vi her det konkrete her og nå som enhver språkhandling med nødvendighet må foregå i. Talesituasjonen er med andre ord knytta til en fysisk virkelighet, og til et bestemt punkt i tida. Det er vel særlig de fysiske rammene rundt talesituasjonen som er vesentlige her. Det stedet der samtalen finner sted, er viktig. En samtale på f.eks. et offentlig kontor kan få andre konsekvenser for et gitt individs språkbruk enn en samtale i kjente og trygge omgivelser, f.eks. hjemme, med et menneske en kjenner godt.

Når vi bruker språk i en bestemt situasjon, har vi alltid en hensikt med det, det er som nevnt i kap. 1 vanskelig å tenke seg språkbruk uten noen som helst funksjon. Hensikten med en gitt språkhandling vil også kunne påvirke den formen det språklige utsagnet får. Dersom vi vil oppnå en fordel hos den vi snakker med, utformer vi det vi vil si annerledes enn om vi ønsker å gi uttrykk for mishag ved samtalepartneren. Likeledes avpasser vi språkbruken etter om vi henvender oss til en forsamling fra en talerstol, eller om vi gir uttrykk for de samme meningene i mer avslappa omgivelser. Her ser vi at fysisk omgivelse og språkhandlingas funksjon ofte kan henge sammen. Visse hensikter med språkbruk kan ofte bare oppfylles i bestemte fysiske omgivelser. Når vi f.eks. samtaler på et offentlig kontor, har vi som oftest en bestemt hensikt med det. Her vil altså fysisk omgivelse og språkhandlingenes funksjon virke sammen. Et annet begrep som ofte trekkes inn i denne forbindelsen, er samtaleemne. Dette vil også kunne påvirke språkbruken. Det gir imidlertid neppe mening å skille samtaleemne og samtalefunksjon i vår sammenheng, de er to sider av samme sak.

En tredje faktor i talesituasjonen som vil kunne påvirke språkbruken, er hvem det er vi taler med. Samtalepartnerens sosiale status, personlige framturen, klesdrakt etc. vil kunne påvirke den talendes holdning til vedkommende, og i neste omgang måten hun eller han blir tiltalt på. Vi avpasser språkbruken etter om vi taler med en fremmed eller med en vi kjenner. I begge tilfeller vil det at vedkommende evt. står over eller under oss på den sosiale rangstigen, kunne innvirke på måten vi snakker på. Samtalepartnerens status henger også i større eller mindre grad sammen med fysisk omgivelse, og språkhandlingenes hensikt. Vi vil f.eks. kunne tolke en gitt status inn i en person ut fra hva slags situasjon vi befinner oss i. De fysiske omgivelsene er f.eks. med på å gi autoritet til en dommer i rettsalen, eller til en høyere offentlig funksjonær på sitt kontor.

Fysiske omgivelser, språkhandlingenes funksjon og samtalepartnerens status er altså faktorer som virker på språkbrukerens tolkning av den umiddelbare talesituasjonen. Ut fra disse faktorene må språkbrukeren gjøre seg opp en mening om hva slags normer for språkbruk som bør følges i en slik situasjon, og i

neste omgang forsøke å følge opp disse normene i måten hun eller han bruker grammatikken sin på.

Her er det et par ting å merke seg. For det første er det ikke sikkert at denne tolkinga av situasjonen er fullt ut bevisst. Den kan i stor grad foregå ubevisst fordi språkbruk er noe som kommer inn så ofte at de fleste raskt utvikler språkvaner. Dette gjelder ganske sikkert også tolking av og tilpassing til vanlige situasjonstyper. I den grad tolking av talesituasjon og tilpassing av språkbruk skjer automatisk, kan vi virkelig snakke om situasjonsmessig betingta språkbruk, på linje med betinging i behaviouristisk psykologi (jfr. f.eks. Pavlovs klassiske eksperimenter, som står gjengitt i de fleste elementære innføringer i psykologi). Men en slik tolking av situasjonen kan også foregå bevisst. Da må språkbrukeren gjøre seg det klart hvilke normer for språkbruk som situasjonen synes å kreve, og i neste omgang velge å følge disse normene i denne konkrete situasjonen eller ikke. Dette er et viktig poeng, som vi allerede har vært inne på. Å snakke om situasjonsmessig betingta språkbruk er farlig, fordi det synes å implisere at språkbruk er fullt ut bestemt av ytre faktorer. Det er den bare dersom tolking og tilpassing av språkbruk foregår automatisk og ureflektert.

Det er ut fra dette neppe mulig å forutsi språkbruk ut fra den konkrete talesituasjonen. Normene for språkbruk kan en kanskje identifisere og formulere ut fra den konkrete situasjonen, men den virkelige språkbruken vil også avhenge av den talendes evne og vilje til å følge opp disse normene ved hjelp av grammatikken sin. I tillegg har ulike individer som vi har sett, ulike grammatikker. Derved blir prediksjon (eller 100% forutsigelse) av språkbruken til et gitt individ i en gitt situasjon ikke bare avhengig av kjennskap til selve situasjonen, men også av kjennskap til individets grammatikk. Og i siste omgang kan individet velte hele prediksjonsspillet ved å ta selvstendig stilling til situasjonen og velge ikke å følge de normene som situasjonen normalt aktualiserer.

Likevel er de ulike språkbrukeres grammatikker innenfor et avgrensa geografisk område, og deres tolkings- og handlingsmønster med hensyn til talesituasjon, så like at det er mulig å observere

generelle tendenser over grupper av språkbrukere med hensyn til "situasjonsbetinga" variasjon. Vi finner at de fleste reagerer mer eller mindre likt i tilnærma identiske situasjoner.

Et grunnbegrep når vi skal sette opp ulike situasjonstyper, er formalitet. Vi kan skille mellom ulike talesituasjoner etter den graden av formalitet som preger disse. Jo mer formell en situasjon er, jo større sjanse er det for at en gitt språkbruker vil forsøke å legge om språkbruken i mer "formell" retning.

Ut fra hvilke kriterier avgjør språkbrukeren graden av formalitet i en situasjon? Det er her vanskelig å sette opp objektive kriterier, vi kan bare antyde enkelte forhold som bidrar til at en situasjon blir oppfatta som mer formell enn en annen. Til syvende og sist blir det språkbrukerens egen tolkning av situasjonen som avgjør om den skal oppfattes som formell, og derved avstedkomme mer formell språkbruk. Derved blir graden av formalitet et subjektivt mål. Likevel synes det å være en del faktorer knytta til de tre hovedfaktorene fysiske omgivelser, hensikt med språkhandlninga og samtalepartnerens sosiale status, som språkbrukere reagerer noenlunde likt overfor når det gjelder slik tolking. For det første spiller samtalepartnerens sosiale status inn. Dersom denne har høyere sosial status enn oss selv, og signaliserer dette gjennom bl.a. språkbruken, vil vi lett forsøke å legge om egen språkbruk i mer formell retning. Det samme gjelder om vi har å gjøre med et menneske vi ikke kjenner. I det hele tatt ser dette med kjenthhet ut til å spille en del inn her, og kan i like stor grad brukes som mål på situasjonen som helhet. Dersom en talesituasjon er kjent, og vi føler oss trygge i den, er det mindre sjanse for at vi vil forsøke å bruke formelt prega språkformer, enn om vi befinner oss i en situasjon der vi føler oss usikre av en eller annen grunn. Usikkerheten kan komme av flere ting. Samtalepartnerens sosiale status, samt i hvilken grad vi kjenner vedkommende, vil kunne spille inn. Noe lignende kan gjøres gjeldende med hensyn til fysisk situasjon og samtalens hensikt. Jo mer ukjent de fysiske omgivelsene er, eller jo mindre vant vi er med å oppfylle den hensikten samtalen skal ha, jo mer formell vil vi kanskje oppfatte situasjonen som.

Vi har brukt formell språkbruk til nå uten å gi det noen nærmere

karakteristikk. Å gi en presis definisjon er i språkvitenskapelige termer svært vanskelig. Her skal vi bare antyde at vi kan ta utgangspunkt i det at visse talemålsvarianter synes å signalisere prestisje ved at de ofte blir oppfatta som riktigere eller vakrere enn andre former, også av folk som ikke har disse formene som del av sitt morsmål. I situasjoner som blir oppfatta som formelle, vil mange språkbrukere ofte prøve å bruke flere slike prestisjeformer enn de gjør i mer avslappa situasjoner. De har en mer eller mindre klar oppfatning av en prestisjenorm, som de forsøker å leve opp til i formelle situasjoner. Vi kan altså foreløpig si at formell språkbruk særkjennes av et større antall prestisjeformer enn det som er vanlig i en gitt persons språkbruk. Jo mer formell en situasjon blir oppfatta som, jo større innslag vil vi få av slike prestisjeformer.

Men det er ikke mulig å dele talesituasjoner i to typer, formelle og uformelle. Formalitet er et fenomen som i større eller mindre grad er til stede i en situasjon, slik at talesituasjoner kan rangeres fra den helt uformelle til den maksimalt formelle, der overgangene mellom ulike situasjoner er glidende.

Den amerikanske lingvisten William Labov har i sin karakteristikk av formalitet tatt utgangspunkt i at dette som nevnt er et fenomen som bare kan defineres ut fra språkbrukerens subjektive tolkning av talesituasjonen. Han har videre forsøkt å knytte karakteristikken til språkbruk ved å trekke inn begrepet stil. Stil er det som knytter språkbruk til formalitet. Jo mer formell en situasjon er, jo mer formelt er det sjanse for at stilnivået i språkbruken til den talende vil være. Et mål på stilnivået som tar utgangspunkt i at dette er et subjektivt fenomen, er den graden av oppmerksomhet som en språkbruker til enhver tid retter mot sin egen språkbruk, dvs. til måten han setter om et gitt innhold til språklig form. Labov sier det sjøl slik:

"But we find that styles can be ranged along a single dimension, measured by the amount of attention paid to speech." (Labov 1972a:208).

Dette betyr det samme som at jo flere morsmålsfremmede prestisjeformer en forsøker å bruke i en situasjon en har definert som

formell, jo mer må en konsentrere seg om sin egen språkbruk for å få dette til. Omvendt vil en uformell situasjon tillate en uformell stil, der morsmålet kan få "flyte fritt" uten at for mye bevisst oppmerksomhet rettes mot selve formen. Jo mer oppmerksomhet en retter mot selve formen, jo høyere er stilnivået og jo mer formell er selve talesituasjonen i språkbrukerens egne øyne. Det er klart at for en person som har et morsmål som inneholder mange prestisjeformer, vil forskjellen mellom formell og uformell stil være mindre enn det den kan være for et menneske hvis morsmål ligger svært langt fra prestisjenormen.

Når stilnivå og formalitet på denne måten gjøres til noe som er avhengig av den enkeltes tolkning av talesituasjonen, blir det naturligvis svært vanskelig å analysere talesituasjonen objektivt. Vår inndeling av talesituasjonen i fysisk omgivelse, talehandlingas hensikt og samtalepartnerens sosiale status representerer ett forsøk på å finne fram til faktorer som virker inn på talesituasjonens formalitet.

En annen analyse av talesituasjonen, som i større grad konsentrerer seg om fysisk omgivelse og talehandlingas funksjon, finner vi Blom & Gumperz 1972. De snakker om de "kontekstuelle restriksjoner" som legges på språkbruk, og beskriver disse restriksjonene ved hjelp av tre begreper, scene, sosial situasjon og sosial hending. Med scene synes Blom & Gumperz å mene de fysiske omgivelsene en språkhandling foregår innenfor. Disse kan kategoriseres ut fra hva slags sosiale funksjoner som ivaretas innenfor de ulike scenene i et gitt språksamfunn, og ut fra om det settet av personer som vil opptre innenfor en gitt scene vil være noenlunde fast og begrensa (som f.eks. i hjemmet eller på arbeidsplassen), eller åpent og ubegrensa, (som på offentlige steder som torg, parker, bankekspedisjoner etc.). Innenfor hver av de ulike typene scener vi finner i et samfunn, kan vi videre skille mellom ulike typer sosiale funksjoner. På et torg kan det foregå salg av ulike varer, barn kan leke, voksne kan slå av en prat etc. Alt dette representerer ulike typer aktivitet som kan foregå innenfor en og samme scene. Det er ut fra sosiale situasjoner vi kan definere de sosiale rollene som samfunnsmedlemmer inngår i overfor hverandre, f.eks. i form av selger/kjøper, lekekamerater, samboere, arbeidskolleger, sjef/ansatt etc. Vi ser at enhver

scene kan omfatte ulike sosiale situasjoner, en arbeidsplass kan således gi fysisk rom for både arbeidsfellesskap og personlig vennskap eller fiendskap. Med andre ord kan to mennesker inngå i ulike sosiale situasjoner innenfor samme scene, og disse vil legge ulike restriksjoner på sosial atferd, bl.a. språkbruk. Det vi ovenfor kalte språkhandlingas hensikt, kan regnes til den sosiale situasjonen.

Enhver konkret situasjon, som alltid vil være karakterisert i form av fysisk omgivelse (scene) og de sosiale relasjonene som består mellom de tilstedeværende (sosial situasjon), kalles i neste omgang en sosial hending. Hendinga er således det mest avgrensede begrepet, og sentrert rundt et avgrenset antall nær sammenbundne temaer. Hendinger følger etter hverandre i tid, og kan ofte avgrenses mot hverandre, ved at overgang fra en hending til en annen markeres ved bestemte åpnings- og avslutningsrutiner. I praksis kan det nok ofte være vanskelig å skille sosial hending fra sosial situasjon. Blom & Gumperz gir et eksempel fra det lokale kommunekontoret, der det at en funksjonær og en klient går over fra utføring av klientens offisielle ærend til å ta seg en uformell prat gis som eksempel på skifte av hending. Ettersom vi har å gjøre med et skift i rollerelasjon (fra funksjonær/klient til likeverdige bekjente) er vel dette like mye et eksempel på skifte av sosial situasjon som sosial hending, dvs. de to hendingene går for seg i ulike sosiale situasjoner innenfor den samme scenen.

Iflg. Blom & Gumperz må den talende ta hensyn til alle disse tre størrelsene når hun eller han skal avgjøre hvor formell situasjonen skal oppfattes som.

Vi kunne tenke oss at det gikk an å sette opp ei liste over alle mulige fysiske omgivelser i et gitt språksamfun, over alle mulige sosiale relasjoner innenfor disse, og over alle mulige hendinger som kunne foregå innenfor de rammene scener og sosiale situasjoner definerer. Dette ville bli ei mildt sagt enorm liste, og neppe særlig meningsfull. I tillegg ville det likevel være umulig å forutsi det enkelte menneskes atferd i enhver situasjon. Grunnen til dette er igjen den individuelle faktor, mennesker reagerer ofte ulikt på de samme stimuli, også språklig.

Likevel vil en mer eller mindre grov kategorisering av talesituasjonstyper være nyttig når vi ønsker å forstå hvordan språkbrukere tolker en gitt situasjon og handler i samsvar med denne tolkningen. På tross av at vi har betont at mennesker er forskjellige, og at deres atferd ikke kan forutsies fullt ut, følger medlemmer av det samme samfunnet ofte de samme reglene. Vi nevnte i forrige kapittel at noe av det som karakteriserer et samfunn er et felles sett av normer, og selv om samfunnsmedlemmene i større eller mindre grad er i stand til å bestemme om de vil forsøke å følge disse normene eller ikke, finner vi at de fleste velger det første. Så også når det gjelder språkbruksnormer.

Dette vil si at vi ved å gå ut i verden vil være i stand til å påvise en større eller mindre grad av samsvar mellom ulike språkbrukeres atferd i mest mulig identiske situasjoner. Ser vi på grupper som helhet, vil vi ofte finne at språkbrukere som har samme sosiale status, eller deler andre sosiale karakteristika som kjønn, alder, etc., vil ha en tendens til å reagere på en gitt talesituasjon på tilnærma samme måten. Men dette er en tendens, vi finner ofte avvikere. Ser vi imidlertid på gruppene som helhet, dvs. på gruppegjennomsnittene, finner vi ofte klare forskjeller mellom disse.

3.3: Problemer ved praktisk klassifisering av talesituasjoner.

Når en skal utforske virkelig språkbruk, må en først skaffe seg et tilstrekkelig stort og representativt informantutvalg til at en på grunnlag av dette skal kunne si noe om språkbruken i samfunnet som helhet. I neste omgang må en finne fram til såkalte språklige variabler, dvs. trekk i språkssystemet som kan variere. Med at et trekk i språkssystemet kan variere mener vi at det kan få mer enn en lydlig form, jfr. kap. 1.4. Et annet krav til en språklig variabel om den skal være til noen praktisk nytte i utforskinga av språkbruk, er at den opptrer forholdsvis hyppig. Vi er nemlig interessert i styrkeforholdet mellom de ulike variantene som en variabel omfatter, f.eks. tjukk l og vanlig lateral

uttale som realisasjoner av /l/-fonemet i østnorsk. Det vi rent konkret gjør etter at vi har samla inn en viss mengde data fra hver informant i utvalget (vanligvis ved hjelp av båndopptaker), er å gå inn og telle alle omgivelsene i det innsamla materialet der en f.eks. kunne fått tjukk l, samtidig som en registrerer i hvor mange av disse vi virkelig finner tjukk l. Vi kan da regne ut frekvensen av tjukk l i form av en prosent, og derved skaffe oss et bilde av forholdet mellom denne varianten og de andre mulige realisasjonene av /l/-fonemet i de samme språklige omgivelsene. Denne og lignende metoder samles vanligvis under det felles navnet kvantitative metoder.

Vi så under pkt. 3.2 ovenfor at det er svært vanskelig å inndele talesituasjoner i typer. Rent praktisk blir dette et problem når vi under materialeinnsamlinga skal skaffe data på hvordan ulike informanter tilpasser språkbruken til situasjonen. Idealet ville her være at hver informant tolka situasjonen likt med hensyn til de krav den stiller til språkbruk. Men som vi har sett er tolking av situasjonen avhengig av en rekke individuelle faktorer som en observatør ikke har noe særlig herredømme over. Det nærmeste vi kan komme er å gjøre de faktorene i situasjonen som hver informant tolker den ut i fra, mest mulig like for hver informant. Med hensyn til fysiske rammer rundt samtalen, samtalepartner og til en viss grad samtaleemne, er dette mulig. Vi kan gjøre opptak med alle informantene i utvalget vårt i det samme rommet, med den samme intervjueren og vi kan forsøke å få hver samtale til å dreie seg om de samme emnene.

Men i dette siste ligger en rekke ukontrollerbare faktorer. I en samtale er begge parter med på å styre samtalens retning. Det er altså ikke bare opp til intervjueren å bestemme hva den skal dreie seg om. Dertil kan ulike informanter reagere ulikt på de samme samtaleemnene. I en samtale om politikk vil den som interesserer seg for og har kunnskaper om politikk føle seg sikrere enn den som verken interesserer seg for det eller har kunnskaper om det. For ikke å snakke om den personen som føler at hun eller han burde visst noe om emnet og er redd for at samtalepartneren skal oppdage kunnskapsmangelen. Et annet moment som spiller inn, er måten folk reagerer følelsesmessig på ulike emner. Hvis en person kjenner det som en følelsesmessig belastning å snakke om

visse emner, vil dette lett prege språkbruken til vedkommende. Noe vi også må huske er at en samtale er noe dynamisk, noe som stadig er i utvikling. En gitt talesituasjon er ikke bare karakterisert ved fysiske omgivelser, samtalens funksjon og samtalepartner, den vil også preges av hva som har vært sagt før i samtalen. Vi kan si at enhver språkhandling skaper en situasjon som er forskjellig fra den som forelå før språkhandlinga ble utført. Forskjellen kan kanskje være liten, men den kan bidra til at en eller flere av de som deltar i samtalen tolker situasjonen annerledes enn før.

Talesituasjonen er med andre ord ikke konstant, og den er underlagt en rekke faktorer som forskeren ikke har herredømme over. Dette gjør at sammenligning av ulike informanternes atferd i tilnærma like talesituasjoner blir vanskeliggjort. Det faktum at forskeren også trenger en viss mengde data fra hver informant, kompliserer saken ytterligere. Data må nemlig framskaffes fra et samtaleforløp, og under dette forløpet kan informanten ha endra tolking av situasjonen en eller flere ganger. I den grad så har skjedd, blir det mer usikkert å slå data for denne informanten sammen for i siste omgang å regne ut frekvensen av de ulike variantene av en gitt variabel. Ettersom denne frekvensen er avhengig av informantens tolkning av situasjonene, gir det et usikkert bilde av den virkelige frekvensen i en konstant situasjon.

Vi har i det hele tatt en hel rekke feilkilder som gjør det problematisk å få ut et sant bilde av sammenhengen mellom talesituasjon, språkbrukernes tolkning av denne, og den virkninga denne tolkninga får for vedkommendes språkbruk i denne situasjonen. Dette gjenspeiles i de forskningsresultatene som er framlagt om forholdet mellom språkbruk og situasjon. For å få fram situasjonsbetinga forskjeller innenfor ei ramme der fysisk situasjon og samtalepartner holdes mest mulig konstant, har en ofte måttet innføre svært radikale endringer i samtaleemne, eller pålagt informanten andre begrensninger som gjør at vi hittil bare har et grovt bilde av hva som skjer i en samtalesituasjon. Noe bilde av hva mer nyanserte og fine omtolkninger av situasjonen har å si for språkbruken, har vi ennå ikke.

I de mest kjente forsøkene som har vært gjennomført, har en foretatt en første inndeling av lesestil og talestil. En har med andre ord latt informanten lese tekster av ulike slag i tillegg til at en har ført en samtale med vedkommende. En vanlig videreinndeling av lesestil har vært at en har latt informanten lese minimale par, ordlister og løpende tekst.

I de minimale parene er ord der den språklige variabelen en er interessert i, satt opp mot ord som bare skiller seg fra det første ved at denne variabelen ikke er representert. Et eksempel er adjektivene blå og brå dersom en er ute etter bruken av tjukk l. I slike ordpar fokuserer en direkte på den språklige variabelen en er interessert i, og informanten vil lettere oppdage hvor hun eller han bør være på vakt dersom en av variantene bærer høyere prestisje enn den andre. Lesing av minimale par regnes for å være den mest formelle lesestilen, ettersom informanten her nærmest oppfordres til å rette oppmerksomhet mot sin egen uttale. Dette vil særlig gi utslag i den grad en av variantene i den variabelen som undersøkes har sosial prestisje, negativ eller positiv.

Ved lesing av ordlister uten slik minimal kontrastering av de interessante variablene ligger det i mindre grad en slik hjelp til informanten til å finne fram til det intervjueren er interessert i. Her kan en også legge inn nøytrale ord, dvs. ord som ikke inneholder variabelen, og som heller ikke kan hjelpe informanten i å identifisere denne. Derved vil det kreve enda større oppmerksomhet fra informantens side om hun eller han skal finne fram til de språklige omgivelsene der det foreligger muligheter for variasjon. Vanligvis får vi imidlertid som resultat at når oppmerksomheten skal spres over flere ord, vil dette føre til at antallet prestisjeformer synker. Dette tolkes dithen at lesing av ordlister er mindre formell enn lesing av minimale par. Men såvidt jeg kan se, er det ikke nødvendigvis ulike tolkninger av situasjonen fra informantens side med hensyn til hva slags språkbruk situasjonen krever, som her ligger til grunn. En kan kanskje like gjerne si at informanten av forskjellig grad hjelpes til å sette den tolkningen hun eller han har gjort av situasjonen om i praktisk språkbruk. Ved lesinga av minimale par får informanten i større grad utpekt de kritiske stedene i teksten enn ved

lesing av vanlige ordlister.

Det samme synspunktet kan gjøres gjeldende for lesing av løpende tekst, altså tekster med et sammenhengende innhold. Her har forskeren i enda større grad muligheter til å kamouflere de interessante språklige omgivelsene. Derved får informanten enda større problemer med å identifisere hver eneste relevante omgivelse under lesinga. Men det vil ikke si det samme som at selve lesesituasjonen oppfattes som mer uformell ved lesing av løpende tekst.

I det hele tatt kan en vel si at ulike lesestiler i vår sammenheng ikke er så svært interessante. Når vi er ute etter å skaffe oss en bedre forståelse av språkbruk, er det naturlig talespråk som blir det viktigste. Lesespråk influeres av andre faktorer enn vanlig talespråk. Den viktigste er selve skriftbildet. Ved tale har vi ikke skriftbildet som hjelpemiddel/forstyrrende element, slik at løpende identifikasjon av variasjonsomgivelser kan bli enda vanskeligere.

Også for talestil finner en ulike stilnivåer, og det er hvordan en finner fram til disse ut fra talerens tolkning av situasjonen, vi har problematisert ovenfor. Det er her graden av oppmerksomhet mot egen språkbruk kommer inn. Ut fra dette har det vært vanlig å skille mellom formell og uformell talestil. Dette er en svært grov inndeling i forhold til de klassifikasjonsmulighetene vi antyda ovenfor, men selv denne har vist seg problematisk. Det er vanskelig å måle direkte den oppmerksomheten som til enhver tid rettes mot språkbruken. Derved er det også vanskelig til enhver tid å avgjøre om det vi hører representerer formell eller uformell talestil.

En har her forsøkt å sette opp visse betingelser som må være oppfylt for at vi skal ha å gjøre med helt uformell og avslappa tale. William Labov hevder at det opprinnelige morsmålet kommer fram i situasjoner der taleren er sterkt følelsesmessig engasjert, og at den språkbruken som kommer fram i slike situasjoner derved tilsvarer den vi får når språkbrukeren er helt avslappa og uformell, dvs. når taleren retter et minimum av oppmerksomhet mot selve lydbildet i det hun eller han sier. Ut fra dette har en

under intervjuer forsøkt å framkalle situasjoner der informanten blir sterkt følelsesmessig engasjert, f.eks. ved å få vedkommende til å fortelle om situasjoner der hun eller han har vært i livsfare. Det blir imidlertid som oftest svært korte talesekvenser som kommer ut av dette. Men det har likevel vist seg fruktbart, språkbruken endrer seg ofte i slike talesituasjoner ved at vi får mindre prestisjeformer i de tilfeller der disse ikke er en del av språkbrukerens opprinnelige morsmål.

En annen måte en bevisst kan forsøke å endre informantens oppfatning av situasjonen på, er på ulike måter å signalisere hvordan informanten bør tolke situasjonen. Om en kaller en opptakssituasjon for et intervju, og leser ferdig formulerte spørsmål til informanten, vil dette av de fleste informanter bli oppfatta som mer formelt enn om en kaller opptakssituasjonen for en samtale og lar samtalen styre seg sjøl. En annen måte å formalisere en opptakssituasjon på er å begynne samtalen med en intervjuer som informanten kjenner, for så midt i samtalen å føre inn en fremmed person som fortsetter å stille spørsmål. Dette kan gjerne skje i forbindelse med skifte av samtaleemne, overgang til mer formalisert intervju etc. I det hele tatt finnes det en rekke måter å påvirke (eller manipulere) informantens tolkning av situasjonen på, problemet er at vi ikke alltid får de samme reaksjoner fra alle informantene, for ikke å snakke om den reaksjonen vi venta.

Under det siste punktet i dette kapitlet skal vi se litt nærmere på noen av de resultatene som er framlagt når det gjelder individuell variasjon, særlig de som går på norske forhold.

3.4: Forskningsresultater.

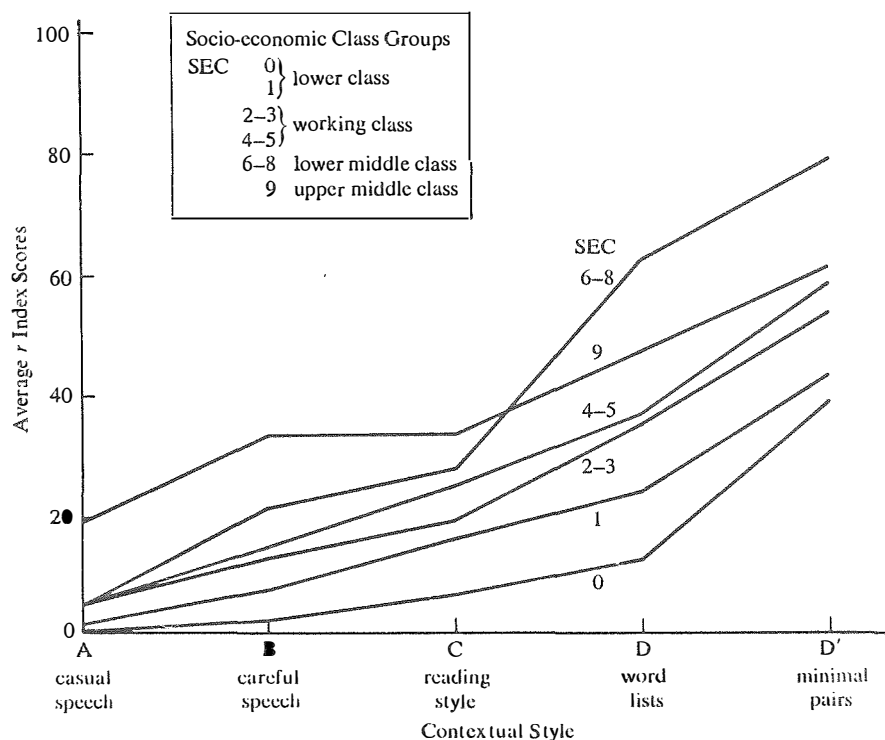
Før vi refererer noe av det som har vært gjort i Norge, skal vi se på noen av de resultatene William Labov fant fram til i sin undersøkelse av språkbruken i New York City i begynnelsen av 60-årene. Disse dannet utgangspunktet for mye av den senere forskningen som har foregått når det gjelder språklig variasjon rundt om i verden.

Labov bruker en svært fin inndeling sosialgrupper, han regner i

utgangspunktet med hele ti. Enkelte av disse slår han sammen, og han ordner de ti gruppene inn under tre hovedgrupper: "Lower class", "working class" og "middle class". Det varierer hvilke underklasser han legger inn under de tre hovedklassene, men 0 representerer alltid "lower class", som oftest sammen med 1 og 2. Over denne finner vi "working class", som omfatter gruppene fra 2 eller 3 til 5. Gruppe 9 representerer "upper middle class", og gruppene mellom denne og "working class" utgjør "lower middle class". Inndelinga virker inkonsekvent, det synes som om Labov ser på klasseinndelinga som en til en viss grad avhengig variabel, der inndelinga til enhver tid justeres etter hvor godt den passer med de språklige resultatene. De ti basisgruppene han bruker, ligger imidlertid fast, noe som innebærer at en gitt informant er konsekvent plassert i det sosiale hierarkiet, uansett hvilken overordna klasse han plasseres inn under i hvert tilfelle. Figurene nedenfor (3.1 og 3.2) avspeiler denne noe inkonsekvente bruken av klassebegrepet.

Labovs undersøkelser i New York City (Labov 1966a & 1972b) skal vi komme tilbake til flere ganger utover. Han undersøkte her en rekke fonologiske og morfologiske variabler, og fant at flere av dem var stilistisk følsomme. De variablene som er illustrert i figurene på de neste sidene, er bruken av såkalt postvokalisk r (fig. 3.1) og vekslinga mellom frikativ eller lukkelyd i ord der en finner stavemåten th i skrift. Bruken av postvokalisk r veksler med en uttale der det ikke dukker opp noen r i det hele tatt. Eksempler på slike ord er beard (skjegg) og four (fire). Disse kan i New York City enten uttales med r eller uten, som i britisk engelsk standarduttale. Formene med r er kommet inn etter 2. verdenskrig, og har i dag høy prestisje, særlig blant yngre. De eldre formene uten r har tilsvarende lav prestisje. Dette vil si at jo mer formell en situasjon oppleves, jo sterkere vil en gitt språkbruker forsøke å bruke prestisjeformer. Dette avspeiles i fig. 3.1, der den loddratte akse viser antall ord uttalt med r i prosent av det totale antall der en slik uttale var mulig. Vi ser at for samtlige sosialgrupper stiger frekvensen av r med formaliteten i situasjonen. Den er lavest ved avslappa tale (casual speech), noe høyere ved formell tale (careful speech), og høyest ved lesing av minimale par.

Figur 3.1: Stilistisk betingta variasjon i bruken av postvokalisk r i New York City, sammenholdt med sosialgrupper.

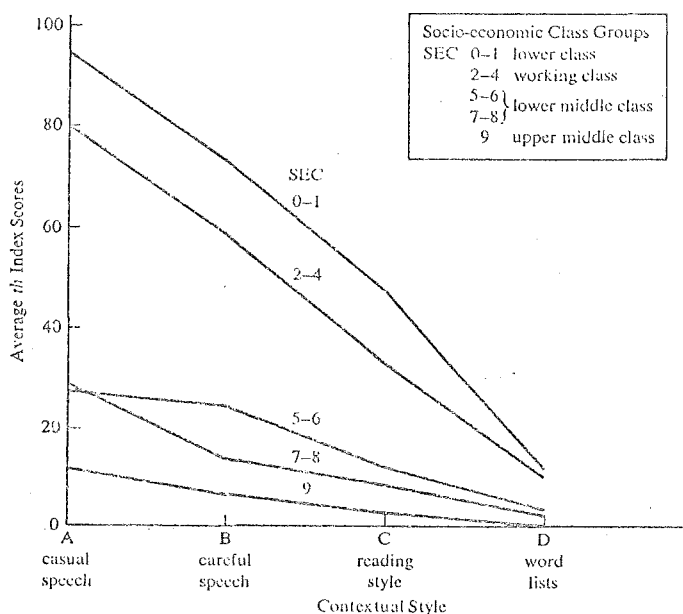

Både figur 3.1 og figur 3.2 er henta fra Wolfram & Fasold 1974:86f. Tilsvarende figurer kan en finne i en rekke av Labovs egne publikasjoner. Den beste introduksjonen til det forskningsarbeidet han utførte i løpet av 60-årene finner en i tillegg til i de verkene som er nevnt ovenfor, i Labov 1972a.

Det en også kan legge merke til i fig. 3.1, er at nest høyeste sosialgruppe for de to mest formelle stilnivåene passerer den høyeste. Dette regner en henger sammen med at denne sosialgruppa er mer språklig usikker enn den øverste. Dette henger igjen sammen med at medlemmene i nest høyeste gruppe er sosialt ærgjerrige. Dette ønsket om å forbedre sin stilling i samfunnshierarkiet gir seg utslag i at de i visse situasjoner i større grad bestreber seg på å bruke prestisjeformer enn øverste gruppe, som er tryggere på sin sosiale posisjon. Dette fenomenet kalles ofte hyperkorreksjon, og det vil bare kunne opptre i forbindelse med

språklige variabler der en av variantene har høy sosial prestisje.

Figur 3.2: Stilistisk betingta variasjon av th i New York City sammenholdt med sosialgrupper.

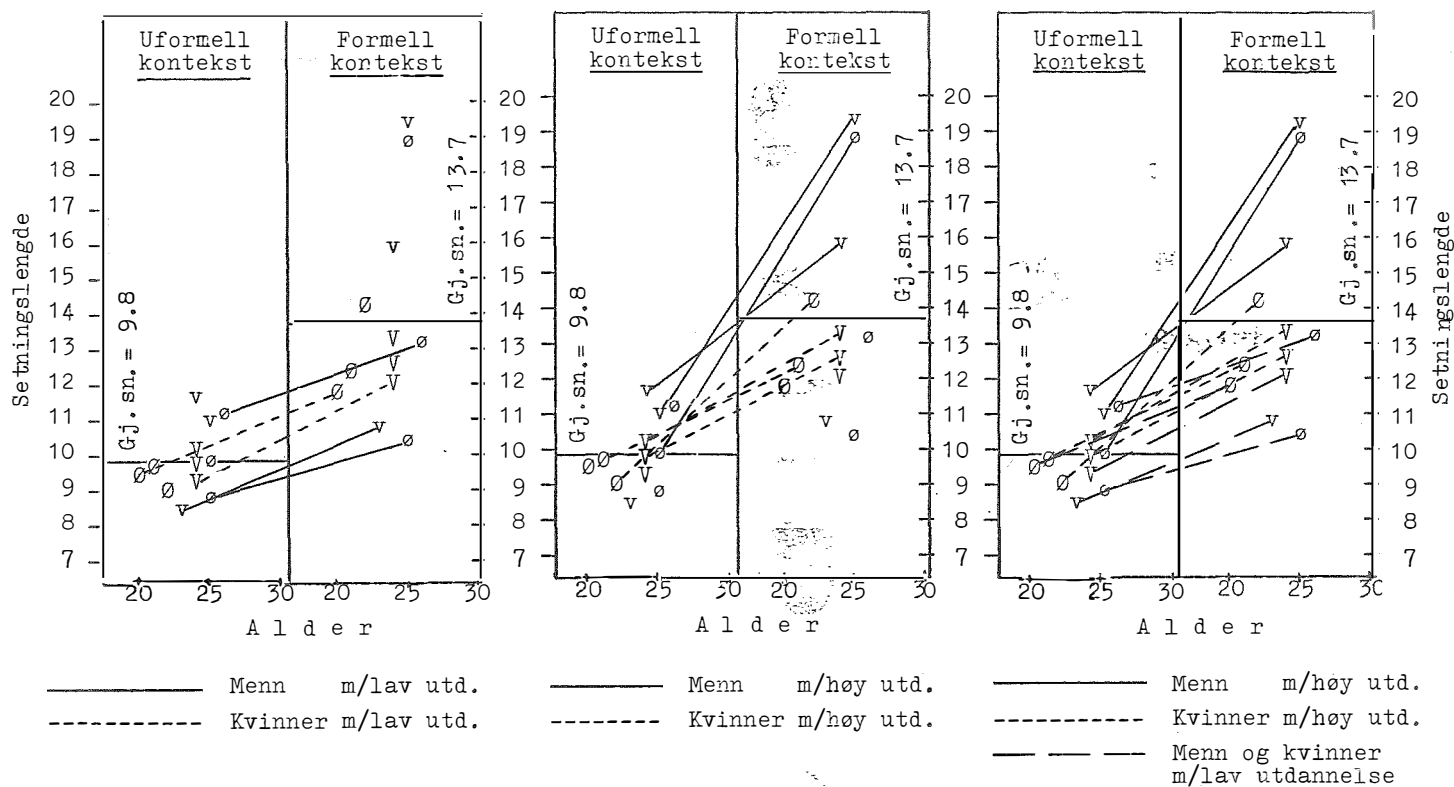
I fig. 3.2 ser vi et tilsvarende mønster. Her representerer den loddrette aksens frekvensen av former uten prestisje, og vi ser at denne synker jo mer formell situasjonen blir. For de tre høyeste sosialgruppene går frekvensen mot null i lesesituasjonene. Egentlig er det her upresist å si at formene som er målt mangler prestisje. Uttale av skriftbildets th som lukkelyder, enten som [t] (i ord som thing, thought etc), eller som [d] (i ord som the, that etc.) er det vi kaller stigmatisert, den bærer negativ prestisje ved at slik uttale blir ansett for å være ukorrekt, latterlig etc., og ofte blir rettet på i skolen. Ofte brukes de også for å stereotypifisere folk med lav sosial status.

I Norge har vi ikke så svært mange arbeider som har sett nærmere på situasjonsbetinga variasjon. Av de to største undersøkelsene som hittil er avslutta, TAUS-prosjektet i Oslo (Hanssen m.fl. 1978) og Trondheimsundersøkelsen (Fintoft & Mjaavatn 1980), er det bare TAUS som i noen grad tar opp denne typen variasjon. Fintoft & Mjaavatn nevner at de under opptakene registrerte en viss stilistisk betinga variasjon (s. 39f), men de har ikke skilt ut ulike situasjonstyper og undersøkt språkbruken i lys av disse.

I TAUS-prosjektet var det bare en undergruppe av informanter som ble undersøkt for situasjonsbetinga variasjon. Disse var i alderen 20-30 år, og det samla antall informanter var 26. Informantenes språkbruk ble tatt opp i to situasjoner, en formell og en uformell, som informantene ble bedt om å tenke seg. I den formelle situasjonen skulle de tenke seg at de skulle presentere sin egen utdanning og sitt yrke for en forsamling seminardeltakere på ca 30-50 personer. I denne situasjonstypen hadde informanten ikke øyekontakt med intervjueren. Den uformelle situasjonstypen skulle ligne en samtale med en god venn, der informanten forteller om sine ferieopplevelser (Hanssen m.fl. 1978:16ff). Resultatene ble sammenholdt med region (øst og vest i Oslo), kjønn og utdanning. Hovedformålet med TAUS var en undersøkelse av talemålssyntaks. Den lingvistiske variabelen som ble undersøkt m.h.t. stilistiske forskjeller var setningslengde, der en ser nærmere på i hvilken grad setningslengden øker fra uformell til formell situasjon. Figur 3.3 på neste side viser at for alle informantkategorier ble det registrert en økning, og at økningsgraden henger sammen med både region, kjønn og utdanning. Vi finner størst økning hos informanter fra østkanten, større økning blant menn enn blant kvinner, og tilsvarende finner vi større økning blant informanter med høy utdanning enn blant de med lav.

I og med at opptakssituasjonen var relativt unaturlig, særlig for den formelle situasjonstypen, er det vanskelig å ta stilling til om disse resultatene avspeiler virkeligheten. Men de

Figur 3.3: Økning i setningslengde etter situasjonstype for et utvalg informanter fra Oslo, fordelt etter region, kjønn og utdanning. (Fra Hanssen m.fl. 1978:143.)

tilsvarende i alle fall det en har funnet for skriftspråk, nemlig at formelt språk kjennetegnes av lengre og mer komplisert oppbygde perioder enn mer uformelt språk. TAUS-resultatene sier forøvrig intet om setningenes kompleksitet med hensyn til under- og overordning etc., setningslengde måles som "gjennomsnittlig antall ord pr. fullført setning" (Op.cit.:135)

Det viser seg også at informantene fra østkanten i gjennomsnitt søker relativt mer enn informantene fra vestkanten. Forfatterne sier ut fra parallelle svenske undersøkelser at dette muligens kan ses som et utslag av hyperkorreksjon, som igjen går tilbake på sosial mobilitet, men det er svært forsiktige med å trekke noen konklusjon (s.144f).

I figur 3.3 er hver informants gjennomsnittlige setningslengde satt inn for hver av de to situasjonstypene. Deretter er det

trukket en linje mellom de to punktene. Jo brattere denne linja er, jo større økning har vedkommende informant vist.

En annen undersøkelse som gjelder norsk og der situasjonsbetinga variasjon er omtalt, er Blom & Gumperz 1972. Her legges det imidlertid ikke fram eksakte mål for i hvilken grad språkbruken skifter med situasjon, forfatterne nøyer seg med å hevde at informantene skifter mellom deres lokale dialekt (ranveringsmål) og "bokmål", uten at dette siste er karakterisert særlig presist. Blom & Gumperz' resultater er svært omstridte. Etersom de ikke belegger påstandene sine med skikkelige data og frekvensanalyser, er det også vanskelig å ta stilling til om det de hevder med hensyn til kategorisk kodeskifte ut fra situasjon virkelig stemmer. Erfaringer fra andre lokalsamfunn tilsier imidlertid at de bør ses på med en smule skepsis.

Resultater av andre, undersøkelser som har sett på situasjonsbetinga variasjon finner en bl.a. i Maagerø 1978, Sandal 1979, Selj 1978 og Tanner 1976. Disse undersøkelsene er av mer begrensa omfang enn de to førstnevnte fra Oslo og Trondheim, men resultatene bekrefter det vi har sett fra Labovs New York-undersøkelser og TAUS-rapporten. Språkbrukere har en tendens til å avpasse språkbruken til talesituasjonen i den forstand at de bruker flere prestisjeformer (og mer komplisert syntaks?) jo mer formell talesituasjonen blir.

KAPITTEL 4: SPRÅKBRUK OG SOSIAL BAKGRUNN.

4.1: Mer om overindividuell variasjon

Vi har tidligere trukket skillet mellom individuell og overindividuell variasjon. Mens individuell variasjon er den vi finner innen en og samme persons språkbruk, er overindividuell variasjon noe en finner mellom språkbrukere eller grupper av slike. I dette kapitlet skal vi se nærmere på en av de faktorene som gjør at språkbrukere er ulike, nemlig sosial bakgrunn.

Vi har allerede gjort greie for en del av de problemene som knytter seg til det å gi begrepet sosial bakgrunn et presist innhold som kan danne utgangspunkt for videre undersøkelser av språkbruk. I kap. 2 drøfta vi to hovedtilnæringsmåter, interessegruppeanalyse og fordelingsanalyse. Under begge tilnæringsmåtene blir samfunnsmedlemmene delt inn i større grupper etter bestemte kriterier. Disse gruppene blir videre satt i bestemte forhold til hverandre, enten ved at de har motstridende interesser med hensyn til fordelinga av samfunnskaka, eller ved at de rangeres etter hvor stor del av denne kaka de disponerer i forhold til andre grupper.

Den hypotesen som vi her skal se nærmere på, går ut på at det vil være sammenheng mellom en gitt persons språkbruk og den sosialgruppe eller klasse vedkommende tilhører. Med andre ord forventer en at personer som er ulike med hensyn til sosial bakgrunn også vil være ulike med hensyn til språkbruk. I tillegg venter en at medlemmer av samme sosialgruppe vil vise større grad av samsvar enn medlemmer av ulike sosialgrupper.

Slike ulikheter kan vise seg på to ulike måter. Vi kan på den ene side tenke oss at det finnes kategoriske forskjeller mellom to ulike sosialgrupper, ved at en form som brukes i ei av gruppene, ikke brukes i det hele tatt i den andre. I Norge synes slike forskjeller, i den grad de finnes, å være knytta til bestemte ord, i mindre grad til mer allmenne grammatiske regler.

Konservative former som nu i østnorsk og etter ser ut til å representere slike ord. En person som bruker disse formene i sin dagligtale vil med temmelig stor sikkerhet kunne henføres til den øvre delen av samfunnshierarkiet. Derimot kan en ikke slutte det motsatte, nemlig at en person som ikke bruker disse formene, kommer fra en lavere sosialgruppe. Slike former fungerer derved bare som positive signaler, hvilket vil si at ikke alle i det sosiale laget der formene forekommer, bruker disse. Om dette er riktig, vil det igjen si at vi ikke finner kategoriske forskjeller i den forstand at medlemmer av ei sosialgruppe alle bruker former som ingen i den andre gruppa bruker. Hadde det vært tilfelle, kunne vi snakket om positiv såvel som negativ signalverdi. Både tilstedeværelse og fravær av en slik form ville derved kunne vært brukt som identifikasjonskriterium for en gitt språkbrukers sosiale bakgrunn. Et annet slikt positivt signalord i norsk skal være bruken av formen ja som personlig pronomen i Stavanger bymål (Omdal 1967:96). Vi må likevel vise en smule forsiktighet her. De formene som er gitt som eksempler ovenfor, kan nok dukke opp i talen til språkbrukere med lavere sosial bakgrunn, i det minste sporadisk. Sosiale ambisjoner etc. vil kunne virke inn og i noen grad viske ut det kategoriske mønsteret som muligens kan påvises om vi tar utgangspunkt i morsmål.

I motsetning til slike forholdsvis sjeldne kategoriske forskjeller finner vi en type ulikhet som går mer på ulik frekvens i bruken av en gitt form i ulike sosialgrupper. Her finner vi altså den samme formen i bruk i begge gruppene, men den vil stå sterkere i den ene enn i den andre. Forutsetningen for at dette skal være tilfellet er at den språkformen det dreier seg om, må ha minst en alternativ form. (Dette gjelder også for kategoriske gruppeforskjeller, nu har den alternativ formen nå etc.) Det er således bare selve styrkeforholdet mellom de ulike alternantene som her vil variere fra gruppe til gruppe, alle alternantene er samtidig i bruk i begge gruppene. Det samme vil naturligvis ville kunne være tilfellet om vi har med mer enn to sosialgrupper å gjøre.

Figur 3.1 og 3.2 på s.48 og s.49 viser eksempler på slik samvariasjon mellom sosialgruppe og språkbruk. Ved siden av at de

viser situasjonsbetinga variasjon, viser de også styrkeforholdet mellom de alternative formene med og uten r og med t og th. Vi kan her se hvordan dette styrkeforholdet forskyves etter som vi beveger oss oppover i det sosiale hierarkiet. Ser vi på den stilvarianten som kalles "careful speech", ser vi at i laveste sosialgruppe står former uten r og former med t, dvs. former med lav prestisje, atskillig sterkere enn i øverste sosialgruppe. Legg også merke til at i denne stilen finner vi variasjon i alle sosialgruppene. Vi ser også at høy sosial status gir et høyt antall prestisjeformer. Det kan derved se ut som om innslaget av språklige prestisjeformer kan tas som en indikator på en gitt språkbrukers sosiale bakgrunn. Dette er imidlertid en slutning som en ikke kan trekke uten videre. Figurene på s.48 og 49 viser innslaget av de alternative formene for et gruppegjennomsnitt. Bak hvert sosialgruppemål skjuler det seg en rekke informanter, hvis atferd er slått sammen til et gjennomsnitt.

4.2: Litt om metode

Det problemet vi nettopp skisserte, kalles ofte representativitetsproblemet. Før vi diskuterer dette videre, skal vi se litt nærmere på hvordan en går fram når en måler språklige ulikheter mellom personer og grupper. I neste omgang skal vi ta for oss noen av de norske undersøkelsene som foreligger.

For å måle språklige ulikheter mellom personer og grupper, trenger vi nødvendigvis mer enn en informant. Hvis vi er interessert i ulikheter mellom bestemte personer, må vi selvfølgelig sørge for at informantutvalget vårt består av disse personene. Oftere er vi imidlertid interessert i ulikheter mellom grupper av personer, som innen hver gruppe har visse egenskaper felles som medlemmene av de andre gruppene ikke har. Disse egenskapene kan være slike variabler som vi allerede har tatt opp, som sosialgruppe, kjønn, bosted etc. Dersom vi definerer ei eller flere grupper ut fra slike kriterier, vil antallet gruppemedlemmer i samfunnet som helhet svært ofte bli stort. Som oftest vil det bli så stort at om alle medlemmene av de gruppene vi ønsker å undersøke, ble tatt med, ville det bli umulig å gjennomføre undersøkelsen innen rimelig tid. Om en f.eks. skulle undersøke

kjønnsforskjeller i språkbruken i Norge sett under ett, ville en slik fullstendig kartlegging omfatte ca. fire millioner informanter. Enhver kan tenke seg hvilke uoverstigelige mengder av tid og innsats dette ville kreve.¹

Problemet med store grupper løser en ved å velge ut et mindre antall medlemmer av de gruppene en ønsker å undersøke. Tanken er at de personene en velger ut vil utgjøre en formidska utgava av den gruppa de er valgt ut fra. Med andre ord venter vi at alle de ulike egenskapene som i større eller mindre grad karakteriserer den store gruppa, også vil være til stede og representert i samme grad i det utvalget vi har gjort. Merk at med egenskaper mener vi ikke bare den eller de hovedegenskapene vi har definert gruppa ut fra, f.eks. kjønn. Tar vi f.eks. gruppa menn i Norge, vil vi her finne at medlemmene i gruppa har forskjellig øyenfarge, og at de ulike fargene er ulikt representert. Det er vel ikke usannsynlig at menn med blå øyne vil være i flertall, at brune øyne er noe sjeldnere, mens andre farger vil utgjøre små undergrupper. På samme måte vil vi finne at kroppshøyde vil variere rundt et gjennomsnitt, la oss si 180 cm.

La oss tenke oss at vi nå plukker ut et utvalg på f.eks. 50 menn, som alle er over 2 meter høye og har grønne øyne. Selv om dette utvalget oppfyller hovedkriteriet, nemlig hankjønn, er det klart at dette utvalget ikke er representativt for gruppa av menn som helhet. Hva da med et utvalg der alle medlemmene har blå øyne og er nøyaktig 180 cm høye? Dette utvalget kan heller ikke sies å være representativt for gruppa som helhet, bare for et mer eller mindre abstrakt gjennomsnitt av denne. Bare når spredningen i kroppshøyde og fordelinga av øyenfarger i hele gruppa gjenspeiles i utvalget, kan dette sies å være representativt for gruppa som helhet.

Det totale antall individer som hører til den eller de grupper vi ønsker å undersøke, kaller vi populasjonen. Det er når vi har å gjøre med store populasjoner at vi ikke kan undersøke disse direkte, og i stedet må ty til mest mulig representative utvalg. Likefullt er det hele tida forholdene i populasjonen vi er interessert i.

Eksempelet ovenfor illustrerer noen av de kravene en generelt må stille til et brukbart utvalg, selv om vi neppe har særlig gode grunner for å anta at øyenfarge eller kroppshøyde har noe å si for språkbruk. De faktorene som spiller inn her, er nok atskillig vanskelige å identifisere, noe vi har vært inne på i kap. 2 og 3. Generelt kan vi si at ei gruppe mennesker aldri vil være homogen. Medlemmene vil som individer skille seg fra hverandre etter et utall dimensjoner, hvorav øyenfarge og kroppshøyde bare er to. Hvordan kan vi da sikre oss at alle relevante dimensjoner er fordelt i utvalget slik de er fordelt i populasjonen?

Det er viktig å finne en løsning på dette problemet. Når vi undersøker språkbruken til ei bestemt gruppe i forhold til ei annen, er det for å finne ut hvilken rolle den egenskapen som skiller gruppene, spiller. I utgangspunktet har vi all grunn til å anta at mange faktorer spiller inn, den egenskapen vi har valgt ut vil bare være en av dem. Dersom de andre faktorene er fordelt i utvalget på samme måten som i populasjonen, vil de forskjellene vi får ut med større sikkerhet kunne knyttes til de egenskapene vi har delt gruppene inn etter. Om vi f.eks. skulle utforske generelle kjønnsforskjeller, er det viktig at begge gruppene varierer i samme grad med hensyn til bl.a. alder. Dersom vi i kvinneutvalget har overvekt av eldre årsklasser, og for menn en tilsvarende overrepresentasjon av yngre personer, kan de forskjellene vi får ut like gjerne henge sammen med aldersforskjeller som kjønnsforskjeller.

Når et utvalg skal plukkes ut, må hele populasjonen være tilgjengelig i den forstand at ethvert medlem av populasjonen må ha like stor sjanse til å bli plukka ut. Ideelt forutsetter dette at vi kan skaffe oss en oversikt, f.eks. ei liste, over alle medlemmene i populasjonen. Utvalget kan så velges fra denne lista ved en eller annen form for loddtrekning som sikrer hver person på lista like store sjanser med hensyn til utplukking. Den vanligste måten å gjøre dette på er ved hjelp av såkalte tilfeldige nummere. En ferdig oppsatt liste over slike nummere finnes i de fleste handbøker i statistikk, sammen med ei vurdering og forklaring av bruken av lista.

Utvalget må også ha en viss størrelse for å kunne bli representa-

tivt for populasjonen. Det er vanskelig å gi noe minimumstall som vil gjelde generelt. Ofte vil praktiske faktorer som tid, penger etc. sette begrensninger for det praktiske forskningsarbeidet. Men stort sett kan en vel si at jo større et utvalg er, jo mer representativt vil det normalt være når reglene for utvelging ellers er fulgt.² Det bør ellers sies at selv om vi følger reglene, er vi ikke garantert et representativt utvalg. Men vi har gjort sjansene størst mulige for at vi har fått det.

Det som er beskrevet ovenfor, er teori. Å sette denne om i praksis byr på store problemer når det gjelder språkforskning. Ulike forhold gjør at vi ofte ikke er i stand til å følge reglene til punkt og prikke. Vi skal kort ta opp de viktigste problemene. Det første knytter seg til identifikasjon av populasjonen. For å kunne sammenligne grupper av språkbrukere på en meningsfull måte, er det en forutsetning at de har et tilnærma felles språkssystem. Sammenligningen må med andre ord foregå med utgangspunkt i et felles språkssystem, ettersom det er ulikheter i bruken av dette systemet vi er interessert i. Problemet med å avgrense ulik bruk av et felles språkssystem mot bruk av ulike språkssystemer kan vi forlopig ikke ta opp i full bredde. Vi må her nøye oss med å si at om vi ønsker å undersøke bruken av et bestemt språklig fenomen, vil populasjonen bestå av de språkbrukerne som i grammatikkene sine har den sosialt eller geografisk mest begrensede varianten. Dette vil f.eks. si at i en undersøkelse av variasjonen mellom en lokal dialektvariant og en geografisk og sosialt mer utbredt prestisjevariant, utgjøres populasjonen av den gruppa språkbrukere som har den lokale varianten i språkssystemet sitt. Om medlemmene av denne populasjonen på andre punkter i grammatikken har ulike regler, blir ut fra denne definisjonen irrelevant. Definisjonen utelukker alle som har prestisjevarianten i variasjon med en annen variant³, mens språkbrukere som bare har den lokale varianten inkluderes i populasjonen.

Hvordan identifiserer vi medlemmene av denne populasjonen for i neste omgang å plukke ut et informantutvalg? Det er helt klart at populasjonen ikke faller sammen med lett identifiserbare befolkningsgrupper som f.eks. innbyggerne i en kommune, avgrensede bydel etc. Inn- og utflytting må trekkes inn, likeledes det faktum at språklige fenomener sjelden følger politisk-administras-

tive grenser uten avvik. En slik populasjon lar seg faktisk ikke identifisere uten ved en fullstendig undersøkelse av ei gruppe språkbrukere som er så stor at en kan være sikker på at den inkluderer den populasjonen vi er interessert i. Det sier seg sjøl at vitsen med en utvalgsundersøkelse da faller bort. Det er derfor nødvendig å gjøre visse kunstgrep under utvelginga. Det første en vanligvis gjør, er å skille ut et område der befolkningen totalt lar seg identifisere, f.eks. en kommune. I utgangspunktet antar en at dette området ligger innenfor det totale området der det fenomenet som vi undersøker, er i bruk. Ved dette utelukker vi de medlemmene av populasjonen som bor utenfor det utvalgte området, disse har ikke lenger noen sjanse til å komme med i utvalget. I neste omgang setter en som krav at potensielle informanter må være født og oppvokst i området. Derved utelukker en ei viktig gruppe språkbrukere som neppe har den lokale varianten i språkssystemet sitt. I praksis gjør en vanligvis dette slik at loddtrekkinga skjer med utgangspunkt i totalbefolkningen. I neste omgang kaster en ut uttrukne personer som ikke tilfredsstillter de betingelsene en har satt, og trekker nye personer til erstatning for disse.

Dette er vel de strengeste krav en i praksis kan sette til utvelginga av informanter for en språkundersøkelse. Det er ikke alltid at disse kravene oppfylles, og nødvendigheten av å fylle dem til punkt og prikke kan diskuteres. I alle tilfelle må en ta utgangspunkt i formålet med undersøkelsen når dette spørsmålet skal vurderes.

Men problemene stopper ikke her. I neste omgang skal en få de personene som er trukket ut til virkelig å hjelpe seg. Det er slett ikke alle som villige til å stille opp, jfr. Fintoft og Mjaavatn 1980:11f. Selv om disse erstattes ved ny loddtrekking, kan vi litt satt på spissen si at informantutvalg som oftest vil være representative for den sosialt modige del av populasjonen, og ikke nødvendigvis for hele.

Før en går i gang med utvelginga, må en avgjøre om en ønsker å legge styringer på utvelginga for å oppnå f.eks. lik representasjon av de ulike undergrupper i populasjonen en gjerne vil sammenligne. En kan f.eks. ønske begge kjønn likt representert, og

i tillegg de ulike sosiale lagene likt representert på tvers av dette. I slike tilfeller må en lage seg en tabell, der de faktorene en ønsker å ta hensyn til er kryssklassifisert. Tabellen kan f.eks. se slik ut:

Figur 4.1:

		SOSIALGRUPPE		
		I	II	III
K	Kvinner			
	J			
	Ø			
N	Menn			
	J			
	Ø			

En tabell som dette sier vi har seks celler, som alle skal fylles med et like stort antall informanter. Ved utvelginga henfører en hver informant til den cella der hun eller han hører hjemme. Når ei celle er full, blir nye informanter som passer inn i denne cella bare lagt til side, mens en fortsetter å fylle de andre cellene til alle på denne måten er fylt.

En kan også foreta denne klassifiseringa etter at en har valgt ut det totale antall informanter. I så fall kan en neppe regne med samme antall i hver celle. Dette vil særlig være tilfelle ved små utvalg, og når de ulike undergruppene er ulikt fordelt i populasjonen.

Etter at informanter er valgt ut, og de har sagt seg villige til å la seg bruke, kommer problemet med å oppnå et mest mulig påli-

telig og representativt materiale. Både dette problemet, og analysen av det materialet som samles inn, skal vi drøfte nærmere i et senere kapittel. Her skal vi bare se på hovedpunktene i arbeidsgangen.

Data samles vanligvis inn ved hjelp av bandopptaker. Før vi går igang, må vi ta stilling til om vi ønsker å variere talesituasjonen, eller bare ta utgangspunkt i en type situasjon. Om en velger det, er det vanlig å forsøke å oppnå et mest mulig naturlig og spontant talemål. Men dette vil igjen være styrt av hvilke målsetting man har for undersøkelsen, slik at noen fast regel kan ikke settes opp.

Det materialet en samler inn fra hver informant bør være stort nok til at de fenomener en vil undersøke, er skikkelig representert. En kan si at jo sjeldnere et fenomen er, jo større materiale er det bruk for. Dessverre er det slik at for relativt sjeldne språktrekk blir ofte dekningen over samtlige informanter dårlig. Hos enkelte informanter vil en finne få eller ingen eksempler på slike trekk, mens andre kanskje har overraskende mange. Selve analysen av materialet har vi allerede vært noe inne på i kap. 3.3. På samme måten som forholdet mellom ulike varianter kan sammenlignes fra en talesituasjon til en annen, kan dette forholdet sammenlignes fra en sosialt definert gruppe til en annen. På denne måten kan en få fram gjennomsnittlige forskjeller mellom ulike grupper i populasjonen.

4.3: Norske forskningsresultater.

4.3.1: TAUS-undersøkelsen.

TAUS-undersøkelsen fra Oslo (Hanssen m.fl. 1978) er som nevnt i forrige kapittel, en undersøkelse av talemålssyntaks. Informantene er ikke primært gruppert etter sosial bakgrunn, men region (s.7ff). Oslo er delt inn i to regioner, øst- og vestkant. Denne inndelinga gjenspeiles i et sosialt skille i Oslo. På østkanten av byen bor det mest arbeidere, på vestkanten mest folk fra høyere samfunnslag. Ut fra dette gis region en videre betydning enn et rent geografisk avgrensa område. Begrepet re-

presenterer "den delkultur informanten kan reknes til, hans/hennes sosiale og kulturelle bakgrunn" (s.9ff, forf. uth.). Med andre ord ser en på bosted som et slags mål på sosial status. Denne formen for status er likevel ikke direkte sammenlignbar med det en til vanlig legger i begrepet sosial status. At en har vokst opp i og bor i et strøk som domineres av arbeiderklasse eller mellomlag, gir dekning for den påstand at en har sin sosiale og kulturelle bakgrunn fra et slikt strøk. Men det innebærer ikke at en nødvendigvis har samme sosiale status som flertallet av strøkets innbyggere. Derved blir det informantene som gruppe som representerer ulik sosial bakgrunn. I hvilken grad hver informant avviker fra gruppegjennomsnittet vet vi ikke noe om.

TAUS-undersøkelsen omfatter i alt 48 informanter fordelt på to serier, A og B. De to regionene er representert med like mange informanter, dvs. 24 fra hver. I tillegg er informantene kryssklassifisert etter fire aldersgrupper samt kjønn. Dette gir følgende fordeling av informantene:

Tabell 4.1:

Serie	Aldersgr.	Alder	Ø S T		V E S T		I alt
			Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	
B	I	20-30 år	3	3	3	3	12
A	II	31-45 år	3	3	3	3	12
	III	46-60 år	3	3	3	3	12
	IV	61-75 år	3	3	3	3	12
		I alt	12	12	12	12	48

(Fra Hanssen m.fl. 1978:6)

Data for undersøkelsen ble samla inn gjennom samtaler med informantene som ble tatt opp på lydband. Materialet ble i neste omgang analysert med utgangspunkt en språklig størrelse kalt makrosyntagme. Et makrosyntagme er identisk med en helsetning samt de syntaktiske enheter som fungerer på samme måte som en helsetning (=helsetningsekvivalenter). Hele materialet vil således bestå av en serie makrosyntagmer som kan klassifiseres

etter type, av hvilke vi finner fire:

1. Setninger (S)

For at et makrosyntagma skal kunne klassifiseres som en (S), må det inneholde et finitt verb. Andre syntaktiske ledd, som subjekt, objekt etc, kan således mangle.

2. Setningsfragment (SF)

Setningsfragmenter er "syntaktisk frittstående" sekvenser som enten mangler finitt verb (typen "Kronprinsen i Hemsedal", der et er underforstås), eller som pga leddstilling eller underordnende konjunksjon ikke kan klassifiseres som hovedsetning.

3. Interjeksjonsmakrosyntagmer (IMS)

Disse består av interjeksjoner som ja, hei!, faen! etc. Disse kan fungere som frittstående syntaktiske enheter på linje med helsetninger.

Tiltalemakrosyntagmer (TMS)

Til denne gruppa regnes frittstående pronomer, egennavn og evt. andre substantiv som brukes alene i forbindelse med tiltale.

I den endelige analysen av materialet slås de to siste gruppene sammen. I noen sammenhenger slås også de to første gruppene sammen til setningsmakrosyntagmer (SMS).

På tvers av denne inndelinga kan makrosyntagmene i de to første kategoriene klassifiseres etter om de kan regnes for "rette" eller "gale", og disse to gruppene kan deles videre i undergrupper. "Rett" og "gal" må her ses på som rent beskrivende termer. Undersøkelsen stempler ikke visse setningstyper som mindreverdige i forhold til andre, at en setning har "feil" form innebærer ikke at den fungerer dårligere i kommunikasjonsprosessen. At en setning er "rett" vil si det samme som at den er bygd opp etter skriftspråkets regler, alle andre setninger regnes som "feil". Vi skal her kort nevne de viktigste feiltypene:

1. Avbrudd

Dersom en setning eller et setningsfragment mangler et syntaktisk nødvendig ledd i sluttstilling, regnes det til denne gruppa. Eks.: Per sa....

2. Utelatelse

Denne typen er komplementær til "Avbrudd", og omfatter setninger eller setningsfragmenter som mangler et syntaktisk nødvendig ledd i initial eller medial posisjon.

3. Anakolutt

Dette er "sammensmelting" av to ulike setninger til en setning på en måte som gjør at resultatet avviker fra skriftspråkmønsteret, f.eks. Så fikk vi lov til å gå bar, kalte vi det (s.63)

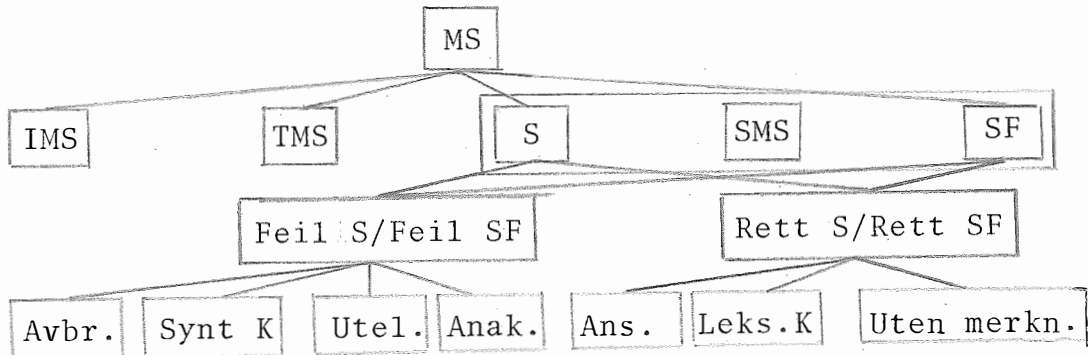
4. Korrigeringer

Her har vi to undertyper, syntaktiske og leksikalske korrigeringer. Ved syntaktisk korrigering endres den syntaktiske oppbygginga av en setning, ved leksikalsk korrigering skiftes et eller flere ord ut. Bare syntaktisk korrigering gir "feilkonstruert" setning, leksikalske korrigeringer tales i ellers rettkonstruerte setninger.

Det endelige klassifikasjonsapparatet for makrosyntagmer i TAUS framgår således av figur 4.2 øverst på neste side.

Etter at makrosyntagmene i materialet var klassifisert etter denne modellen, kunne en se på den innbyrdes fordelinga av syntagmetyper på de ulike nivåene i figur 4.2. I neste omgang kan en undersøke om det er forskjeller mellom de ulike undergruppene i informantutvalget med hensyn til denne fordelinga.

Resultatene fra TAUS er vanskelige å tolke entydig. Mulige grunner til dette skal vi drøfte nærmere i et senere kapittel. Her skal vi nøye oss med å referere enkelte av de resultatene fra undersøkelsen som gjelder sosiale forskjeller. Disse kommer som nevnt fram i variabelen "region". Denne er i høy grad bundet sammen med de andre to hovedvariablene, kjønn og alder. Det er derfor en smule problematisk å trekke ut en variabel, slik vi gjør her. For å få et mer fullstendig bilde bør en derfor sam-

Figur 4.2:⁴

(Fra Hanssen m.fl. 1978:31)

menholde det som refereres nedenfor, med det som vil bli tatt opp i neste kapittel. Best er det naturligvis å gå til selve prosjektrapporten.

Fordelinga mellom IMS, S og SF viser en noe høyere andel av IMS i øst, og en tilsvarende høyere andel av S i vest. SF står omtrent like sterkt i de to regionene. Tabell 4.2 øverst på neste side viser fordelinga av hovedkategoriene etter region. s' står for standardavvik, som er et statistisk mål for hvordan informantene i hver gruppe sprer seg rundt gruppegjennomsnittet. A og B refererer som nevnt ovenfor til undergrupper i informantutvalget. B er yngste aldersgruppe. Medlemmene av denne er trukket ut på en noe annen måte enn de øvrige informantene (jfr. s.16ff). Merk også at SMS i siste linje i tabellen representerer summen av S og SF.

Når det gjelder feiltypenes frekvens i setningsmakrosyntagmene, fant en at informantene fra øst gjennomsnittlig har høyere feilprosent enn de fra vest. Dette gjelder alle de fire syntaktiske hovedkategoriene Anak., Avbr., Utel., og Synt.K. Informantene fra vest lå derimot høyere i gjennomsnitt når det gjaldt Leks.K. Tabell 4.3 på neste side viser feiltypenes gjennomsnittlige frekvens for de to regionene.

Generelt om TAUS kan en si at de forskjellene en kommer fram til som oftrest er små, og det er vanskelig å trekke ut klare

Tabell 4.2: TAUS: Makrosyntagmetypenes relative frekvens etter region.

	A				A + B			
	Ø S T		V E S T		Ø S T		V E S T	
	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'
IMS/100 MS	23.3	5.5	18.6	5.9	21.6	7.0	17.4	5.7
S /100 MS	66.1	7.9	72.0	6.4	68.0	8.8	73.2	6.3
SF /100 MS	10.6	4.6	9.4	2.5	10.4	4.3	9.4	2.3
SMS/100 MS	76.7	5.5	81.4	5.9	78.5	7.0	82.6	5.7

(Fra Hanssen m.fl. 1978:110)

Tabell 4.3. TAUS: Feiltypenes relative frekvens etter region.

	A				A + B			
	Ø S T		V E S T		Ø S T		V E S T	
	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'
Anak /100SMS	1.5	0.7	1.2	0.8	1.4	0.7	1.1	0.8
Ans /100SMS	2.9	1.5	1.8	1.1	2.6	1.6	2.0	2.1
Avbr /100SMS	12.3	5.2	10.7	5.0	12.5	5.3	10.7	4.5
Utel /100SMS	8.2	2.9	4.5	1.8	9.6	3.8	5.5	2.7
SyntK/100SMS	2.1	1.1	2.2	1.5	2.0	1.1	2.0	1.5

(Fra Hanssen m.fl. 1978:166)

tendenser av materialet. Noen mulige årsaker til dette vil framgå av diskusjonen i kap. 14. En kritisk vurdering av TAUS finner en ellers i Kristoffersen 1981.

4.3.2: "Språksosiologiske forhold i Trondheim bymål"

Boka som bærer denne tittelen (Fintoft & Mjaavatn 1980), er en rapport fra en undersøkelse foretatt i siste halvdel av 1970-årene. Målet var "å undersøke sosialt betinget variasjon i dette bymålet". På de følgende sidene kommer jeg til å bruke forkortelsen TB for å betegne prosjektrapporten og indirekte selve undersøkelsen.

I TB har en nærma seg informantenes sosiale bakgrunn fra en annen kant enn i TAUS. I stedet for å ta utgangspunkt i bestemte bydeler med klare sosiale profiler, har en plukka ut informantene fra hele det sentrale Trondheim (TB:10). Først etter at et informantutvalg på 50 personer var etablert, ble dette kryssklassifisert etter en rekke faktorer. Derved får en celler som ofte inneholder ulikt antall informanter.

Sosial bakgrunn ble i seg sjøl ikke brukt som klassifiseringsfaktor. I stedet delte en begrepet sosial bakgrunn i en rekke underfaktorer, og delte informantutvalget opp etter disse (TB:16). Før vi ser nærmere på disse, skal vi se litt på de språklige variablene som ble undersøkt. Disse er utelukkende fonologiske og morfologiske; syntaktiske drag er ikke undersøkt. I alt har en sett nærmere på 14 variabler. Disse omfatter bl.a. fenomener som tør være kjent fra dialektologien, som apokope i infinitiv og i preteritum av e-verb, presensendinger uten -r, tjukk l og palataliserte dentaler. En fullstendig liste over og beskrivelse av variablene finnes på s. 13-15 i TB. Det som beskrives der er de lokale dialektformene. Disse vil hos mange språkbrukere i Trondheim i større eller mindre grad variere med former som ligger tett opp til standard østnorsk. Det er således graden av denne variasjonen som undersøkes i lys av sosiale variabler.

Vi skal nå kort ta for oss de ulike sosiale faktorene i TB som kan knyttes til det en tradisjonelt kaller sosial bakgrunn. Under hver faktor vil det bli referert enkelt resultater, men for å skaffe seg et fullstendig bilde av undersøkelsens resultater anbefales leseren å gå til selve rapporten.

4.3.2.1: Yrke

For å klassifisere informantene etter yrke, har en tatt to forhold i betraktning som en mener kan ha betydning for språk. Det første er yrkeskontaktflate. Ulike yrker medfører ulik kontakt med andre mennesker, og derved ulik språkbruksfrekvens. En kassadame har f.eks. en mye større yrkeskontaktflate enn en arbeider som jobber alene ved en støyende maskin. Yrker kan også klassifiseres etter status. I TB har en delt informantene inn i fem statusgrupper. I neste omgang har en kombinert de to faktorene

yrkeskontaktflate og yrkesstatus ved å gi hver informant poeng på begge faktorene og deretter legge disse sammen (s.21). Resultatet er tre yrkesstatusgrupper som fordeler seg slik (lavt indekstall gir høy yrkesstatus):

Tabell 4.4. TB: Fordeling av informanter etter yrkesstatus

Yrkesstatus-gruppe	Yrkesstatus-indeks	Antall informanter
1	2—3	7
2	4—6	19
3	7—8	24

(Fra Fintoft & Mjaavatn 1980:21)

De språklige variablene ble undersøkt både i lys av yrkeskontaktflate isolert, og i lys av yrkesstatusgruppene. Gjennomsnittet for alle variablene⁵ for de ulike gruppene framgår av figur 4.3a & b på neste side. Søylen viser andelen av dialektformer. Diagrammene viser at folk med stor yrkeskontaktflate har et atskillig større antall standardformer enn den andre gruppa. Når det gjelder yrkesstatus, skiller den laveste gruppa seg ut ved et høyt antall dialektformer, forskjellen mellom de to høyeste gruppene er liten.

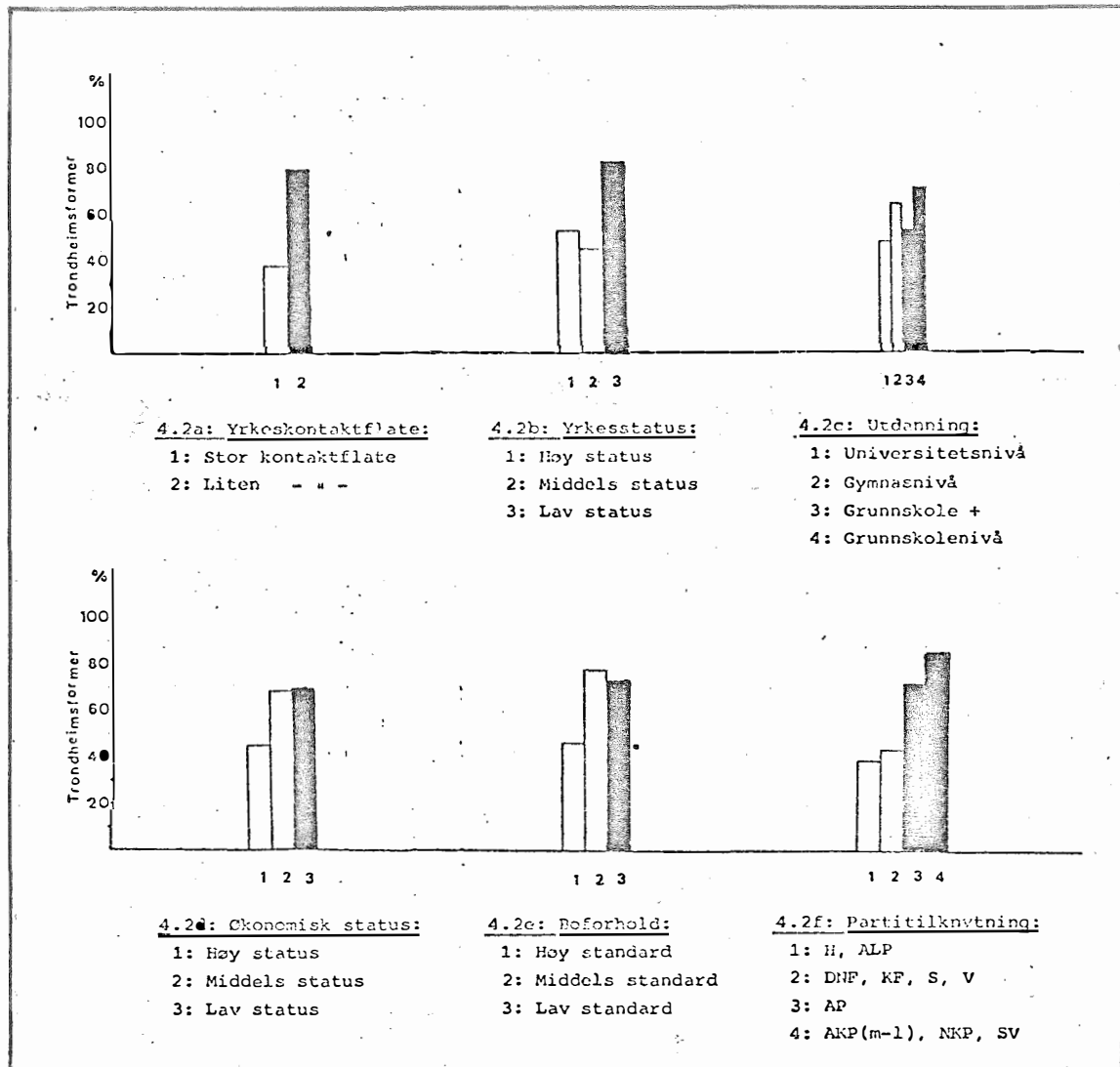
4.3.2.2: Utdanning

Her deler en informantene i fire undergrupper:

1. Grunnskolenivå
2. Grunnskole med videre-/fagutdanning
3. Gymnasnivå
4. Universitets- og høyskolenivå

Grunnskolenivå innebærer den til enhver tid obligatoriske minsteutdanning. For eldre informanter er dette sju år, for yngre ni. Enhver type videre yrkes- eller allmennutdanning utover grunnskolenivå, plasserer informantene i gruppe 2. Figur 4.3c på neste side viser de gjennomsnittlige gruppeforskjellene - igjen

Figur 4.3: Frekvens av dialektformer i ulike, sosialt definerte grupper i Trondheim

(Fra Fintoft & Mjaavattn 1980)

for alle de språklige variablene under ett - for de fire utdanningsgruppene. Diagrammet gir ikke noe særlig klart bilde av utdanningsbetinga forskjeller. Noe av grunnen til dette kan være at informantgruppene ser ut til å oppføre seg ulikt for ulike språklige variabler og for ulike aldersgrupper, jfr. TB:78ff.

4.3.2.3: Økonomisk status

Både formuesforhold og inntekt er trukket inn for å bestemme økonomisk status. Nøyaktige opplysninger om dette er vanskelige

å skaffe til veie. Dertil må grensene mellom gruppene settes vilkårlig. Det finnes ingen naturlig grense mellom f.eks. høye og middels inntekter. Ut fra dette kan grunnlaget for inndelinger av denne typen komme til å bygge på tildels usikre premisser. I TB er informantene delt inn i tre inntektsgrupper, der de fleste (64%) faller i mellomgruppa. Resten er fordelt med 18% i hver yttergruppe. Av figur 4.3d på forrige side framgår det at den høyeste inntektsgruppa skiller seg ut. I denne finner vi atskillig færre dialektformer enn i de to andre, som på sin side ligger temmelig likt.

4.3.2.4: Boforhold

Å komme fram til et objektivt mål for informanters bostandard er vanskelig. En må for det første avgjøre hvilke kriterier en vil legge til grunn, f.eks. boligens standard, størrelse, alder, grad av vedlikehold, beliggenhet, bydel, boligtype, etc. I neste omgang må en avgjøre hvordan disse kriteriene kan måles, og til slutt må de nødvendige opplysninger framskaffes. Alt dette byr på så store problemer at de målene en til slutt oppnår vil bli svært omtrentlige. De kriteriene som legges til grunn i TB er:

- innlagt bad og WC
- boligens alder (bygd før eller etter 1945)
- beliggenhet i arbeiderstrøk eller ikke⁶
- forholdet mellom antall medlemmer av husstanden og antall rom

Dette er kriterier som i prinsippet lar seg måle objektivt (med mulig unntak for det tredje). I praksis er dette likevel vanskelig uten at en blir svært nærgående overfor informantene. En har derfor valgt å ta utgangspunkt i offentlig statistikk, og karakterisere hver informant ved gjennomsnittet for den tellekretsen hun eller han tilhører. Ved å kombinere disse fire kriteriene og trekke vilkårlige grenser innen hvert av dem, skiller en ut tre grupper, der gruppe 1 karakteriseres av høy boligstandard, gruppe 3 av lav. Figur 4.3e på forrige side viser at høy boligstandard henger sammen med relativt lavt antall dialektformer. Mellom de andre gruppene er forskjellen liten.

4.3.2.5: Partipolitisk tilknytning

Dette hører inn under det vi ovenfor på s.30ff kalte individuelle identifikasjonsmønstre. Det er likevel neppe noen tvil om at disse mønstrene har en sammenheng med mer objektivt baserte mål på sosial status. Ikke alle informantene oppga partipolitisk tilknytning. (I tillegg var det noen som ikke stemte). Dette svekker resultatens troverdighet, noe forfatterne også påpeker (TB:33). Partiene ble delt i fire grupper:

1. Høyre, Anders Langes parti (=nåv. Fremskrittspartiet).
2. Det nye folkepartiet (nåv. Det liberale folkepartiet), Kristelig folkeparti, Senterpartiet, Venstre.
3. Arbeiderpartiet.
4. AKP(m-l), NKP, SV.

De språklige ulikhetene som denne inndelinga gir, framgår av figur 4.3f ovenfor. Vi ser at antallet dialektformer øker jo lenger til venstre i det politiske spekteret vi kommer. Det klareste skillet ser ut til å gå mellom borgerlige og sosialistiske partier. Innenfor hver av disse hovedleirene er forskjellene noe mindre.

4.4: Foreløpig konklusjon.

Alt i alt kan vi si om trondheimsundersøkelsen at den i mye større grad enn TAUS påviser en klar sammenheng mellom språkbruk og sosial bakgrunn. Årsaken til dette ligger etter alt å dømme i valget av hvilke typer språklige variabler en ville undersøke. Mye tyder som nevnt på at forholdet mellom utenomspråklige variabler på den ene sida, og fonologiske og morfologiske variabler på den andre, er mer direkte enn forholdet mellom de samme utenomspråklige variablene og syntaktiske variabler.

Trondheimsundersøkelsen viser også en klar sammenheng mellom høy sosial status og frekvensen av såkalte prestisjeformer. Vi har hittil ikke gitt noen definisjon av dette begrepet, og det er heller ikke lett, selv om de fleste sikkert har en intuitiv

forståelse av det. Å definere det som språkformer som i særlig grad karakteriserer språkbruken til personer med høy sosial status, ville gjøre mange utsagn under 4.3 ovenfor intetsigende. I den grad en kan påvise forskjellen mellom språkbrukere med høy og lav sosial status, ville de formene som dominerer hos de med høy status pr. definisjon være prestisjeformer. Mer tilfredsstillende vil det være å ta utgangspunkt i selve begrepet prestisje. Språkformer som ei viss gruppe språkbrukere ikke har i morsmålet sitt (jfr. s.9), men som de likevel anser for å være bedre enn de tilsvarende formene i deres eget system, og evt. aktivt forsøker å tilegne seg, kan kalles prestisjeformer. At det er språkformer som i særlig grad karakteriserer språkbrukere med høy sosial status som får status av prestisjeformer, blir nå et resultat av de sosiale strukturene i samfunnet. Denne definisjonen rommer også de tilfeller der språkbrukere snobber nedover, noe f.eks. Peter Trudgill har påvist blant middelklassemenn i England (Trudgill 1972). For denne gruppa var det arbeiderklasseformer som i visse situasjoner representerte idealet.

KAPITTEL 5: KJØNNS- OG ALDERSBETINGA FORSKJELLER.

5.1: Språkbruk og kjønnsforskjeller.

I forrige kapittel drøfta vi problemer som knytter seg til det å komme fram til objektive og relevante mål for sosial ulikhet. Dette problemet er langt fra løst, og som vi skal se i kap. 6, fører dette i neste omgang til at forskningsresultater ofte kan være vanskelige å tolke. Forskjellen mellom kvinne og mann er derimot lett å "måle" objektivt, et gitt individ er biologisk sett enten kvinne eller mann. I utgangspunktet er det altså ingen problemer å dele inn samfunnet i to undergrupper etter kjønn. Men inndelingskriteriet er biologisk, og som vi nevnte i kap. 2, er språklige forskjeller mellom menn og kvinner neppe biologisk fundert i den forstand at forskjellene går tilbake på genetisk betingta ulikheter mellom kvinner og menn. A priori kan vi naturligvis ikke avvise et slikt synspunkt. Men når den svenske språkforskeren Axel Lindqvist i 1945 skriver:

"Liksom eljest står kvinnan i sitt språk efter mannen i originalitet, frihet och djervhet. (...) Mest präglas likväl kvinnans tal av den grunnläggande skillnaden i hennes och mannens psyke, hennes subjektivitet, impulsivitet, känslsamhet och ombytlighet,"

kan vi anta at det er nedarva fordommer som spiller inn (sitater er etter Ryen 1976:11). I den grad de forskjellene Lindqvist taler om kan påvises, må det dreie seg om sosialt innlærte ulikheter som går tilbake på ulike kjønnsroller. Det kan imidlertid like gjerne dreie seg om sosialt innlærte måter å se kvinner på.

Dersom det finnes genetisk betingta forskjeller må vi anta at de ligger på et svært "dypt" og vanskelig tilgjengelig nivå. En forskningsgren som i de siste årene har etablert seg innen språkvitenskapen, er neurolingvistikk. Målet her er å finne fram til forholdet mellom det biologiske "utstyret" mennesket har, som

hjerne, nervesystem, sanseorganer og artikulasjonsorganer, og selve språkevnen. Noen sikker påvisning av generelle og permanente kjønnsforskjeller er ennå ikke presentert. Og skulle dette dukke opp, er det slett ikke sikkert at det i forlengelse av dette vil kunne påvises at det ene kjønn er det andre overlegent på noen måte. At en kan benytte seg av mer enn en vei for å nå et gitt mål (her språkbruk), innebærer ikke nødvendigvis at en av veien er de andre overlegen.

Vi skal altså gå ut fra at menn og kvinner gjennomsnittlig er likt utrusta med hensyn til språkevne. De forskjeller mellom kvinner og menns språkbruk som kan påvises, må tilbakeføres til ulike kjønnsroller og vil bare kunne forstås i lys av disse. Kjønnsroller er et sosialt fenomen, og følger ikke nødvendigvis det biologiske skillet kvinne/mann fullt ut. Alle samfunn ser ut til å ha kjønnsroller, noe som sannsynligvis kan føres tilbake til at menn og kvinner har fått ulik funksjon i samfunnet. Men kravet til den enkelte om å leve opp til rollen kan variere i strenghet fra samfunn til samfunn og fra tid til tid. Mulighetene for avvik fra rolleforventningene vil således variere. Men den vil alltid være til stede. Dertil vil kjønnsrolleforventningene kunne være ulike i ulike samfunnsgrupper innenfor det samme samfunnet. Dette viser at forholdet mellom språk og kjønn på ingen måte er enkelt, ettersom det i og for seg objektive inndelingskriteriet vi bruker er irrelevant dersom vi ønsker å nå fram til en forståelse av årsakene til de kjønnsbetinga forskjellene.

I Koasati (Haas 1944), som hører hjemme i staten Louisiana i USA, finner vi kjønnsforskjeller i verbalbøyinga. Dersom vi ser på kvinneformene som strukturelt grunnleggende, noe Haas forøvrig gir belegg for er i samsvar med den historiske utviklinga av språket, kan vi karakterisere de mannlige formene ved en regel som føyer en -s til slutten av en rekke ord.¹ Således har et ord som betyr "han løfter det", formen [lakáw] for kvinner og [lakáws] for menn. Både kvinner og menn er fortrolige med begge formene, og når kvinner siterer menn og omvendt, bruker de formene som karakteriserer det mostatte kjønn. Det bør tilføyes at da Haas samla inn dette materialet i 1938-39, eksisterte skillet bare blant eldre språkbrukere. De yngre var gått over

til å bruke de mannlige formene, uansett kjønn. I dag tales Koasati av maksimalt 200 personer (Voegelin 1977:242)

Koasati er et eksempel på et menn har en regel i sine grammatikker som kvinner mangler i den forstand at de ikke bruker regelen aktivt utenom tilfeller der de siterer menn direkte. Et lignende eksempel er beskrevet i Sapir 1929. I Yana, et utdødd språk som ble talt i Nord-California, hadde menn egne og lengre former av de fleste ord når de snakket til andre menn. Mellom menn og kvinner, og mellom kvinner, var kortere former i bruk. Skillet går her ikke mellom menn og kvinner som sådan, men etter om kvinner deltar i samtalen eller ikke. I beskrivelsen av dette fenomenet trengs det to typer regler. For noen typer ord var det i "mann-til-mann"-grammatikken at grunnformene dukka opp direkte. I samtaler der kvinner deltok, ble de korrekte formene avledet ved regler som reduserte eller svekka den siste stavelsen i ordet. For andre typer ord var det i den sisnevnte typen kommunikasjonssituasjoner at grunnformen ble brukt. Når menn snakka sammen, benytta de regler som la et lydlig element til grunnformen. Således hadde begge systemene en regeltype som den andre mangla. Et par eksempler på den første typen er:

1)	Mann-til-mann:	Ellers:
	(grunnform)	
a)	[nisa:t ^h i]	[nisa:t ^h i]
b)	[p ^h adi]	[p ^h at ^h i]

(1a) betyr noe slikt som "Det sies at han er gått sin vei", (1b) betyr "sted". I begge tilfeller reduseres utlydsvokalen til en svært kort, ustemt vokal. Dersom den foregående konsonanten er stemt i grunnformen, blir den ustemt. Eksempler å den andre typen finner vi i (2) øverst på neste side. (2a) betyr "hjort, (2b) "menneske". Her legges -na til i mann-til-mann-grammatikken, samtidig som aspirasjonen etter utlydsvokalen i grunnformen forsvinner.

2)	Mann-til-mann:	Ellers:
		(grunnform)
a)	[bana]	[ba ^h]
b)	[ya:na]	[ya: ^h]

Forskjeller som disse er imidlertid temmelig sjeldne. Atskillig mer vanlige er de ulikhetene som går på frekvens i bruk av visse ord eller i bruk av bestemte regler i en felles grammatikk, uten at skillet er kategorisk knytta til situasjonstyper som i Yana-eksempelet.

Den amerikanske lingvisten Robin Lakoff hevder at blant amerikanske menn er det uakseptabelt å vise at en har et stort og nyanisert ordforråd når det gjelder farger (Lakoff 1973). Overført til norske forhold ville dette innebære at om en mann karakteriserer noe som lilla, gammelrosa, himmelblått, okergult etc, ville han avsløre seg som lite mandig. Jeg har ikke tilsvarende intuisjoner når det gjelder norsk. I den grad det virkelig er forskjell mellom USA og Norge her, har vi en god illustrasjon på i hvilken grad oppfatninger av passende mannlig og kvinnelig språkbruk er kulturelt betinga. I Norge synes vi imidlertid å ha et visst skille knytta til en rekke adjektiver som uttrykker talerens positive holdning til et eller annet. Ofte dreier det seg om ord hvis opprinnelige betydning er blitt sterkt nedslitt gjennom hyppig bruk, og som ville virke overdrevne og komiske om betydningen skulle oppfattes bokstavelig. Eksempler er himmelsk, vidunderlig, deilig m.fl. Menn greier seg vanligvis med bra, fint, OK etc. Dette skillet gjenspeiler vel visse kjønnsrolle-trekk. Kvinner i vårt samfunn har lov til, og forventes ofte å uttrykke følelser i større grad enn menn. Når ordene som uttrykker følelsene imidlertid kan virke forslitte, er vel det nettopp et uttrykk for at det dreier seg om oppfølging av rolleforventninger mer enn et ønske om å formidle disse adjektivenes bokstavelige mening. Mens disse adjektivene av mange regnes som upassende for menn, gjelder ikke det motsatte for de mer nøytrale adjektivene. Disse kan fritt brukes av både menn og kvinner. Det motsatte gjelder for bruk av ulike tabuord.

Også med hensyn til bruk av felles grammatiske regler finner vi forskjeller. En rekke undersøkelser, også fra Norge, har vist dette, særlig når det gjelder fonologi og morfologi. En tidlig norsk undersøkelse er Nordland 1954. Denne ble foretatt blant 3-klassinger i folkeskolen i Oslo. Informantutvalget bestod av 60 barn. Halvparten kom fra Uranienborg skole på vestkanten av byen, halvparten fra Vålerenga skole på østkanten. Informantutvalget var også delt etter kjønn, med 15 gutter og 15 jenter fra hver skole. De språklige fenomenene som ble undersøkt var bl.a. etterhengt artikkel i bestemt form singularis av hunkjønns substantiver (veksling mellom -en og -a) og preteritumsendinga for svake verb av 1. klasse (veksling mellom -te/et og -a).² For begge språktrekk må vi kunne anta at språkbrukerne har begge alternantene til disposisjon. Likeledes representerer -a i begge tilfellene lavstatusformen. Undersøkelsen ble utført ved hjelp av en test, dvs. et eksperiment der situasjonen ble holdt mest mulig konstant. Barna fikk se bilder av gjenstander og aktiviteter, og ble etter nærmere regler bedt om å beskrive disse. Ettersom det dreide seg om gjenstander og aktiviteter som typisk beskrives ved hjelp av henholdsvis hunkjønnsord og verb av den relevante bøyningssklassen, fikk en på denne måten prøver på barnas bruk av de ulike formene. Resultatene viser kjønnsforskjeller, særlig for barna fra østkanten:

Tabell 5.1: Frekvens av a-endinger i b.f.sg. av hunkjønnsord i Oslo-mål.

		BYDEL	
		ØSTKANT	VESTKANT
KJØNN	JENTER	13.1%	8.0%
	GUTTER	60.1%	9.4%

(Tallene er henta fra Nordland 1954)

Tabell 5.2: Frekvens av a-endinger i preteritum av 1. klasse, svake verb i Oslo-mål.

		BYDEL	
		ØSTKANT	VESTKANT
KJØNN	JENTER	9.3%	3.8%
	GUTTER	43.7%	16.5%

(Tallene er henta fra Nordland 1954)

Nordland gjør oppmerksom på at disse tallene neppe er representative for barnas daglige talemål. Testsituasjonen ble sannsynligvis oppfatta som formell av barna, og de bestreba seg ut fra dette på å produsere et slags høyere talemål. Noe av forskjellene mellom gruppene kan derfor gå tilbake på gruppespesifikke holdninger til selve situasjonen. Men likevel er det vel rimelig å anta at vi her har eksempler på kjønnsbetinga forskjeller i bruken av grammatiske regler. I tillegg ser vi temmelig klare forskjeller mellom øst- og vestkant, dvs. forskjeller som i noen grad sannsynligvis går tilbake på ulik sosial bakgrunn.

Nordlands undersøkelse belyser språkbruk hos oslobarn i begynnelsen av 50-årene. I tilknytning til TAUS-prosjektet ble de samme språktrekkene undersøkt på nytt, denne gang både blant voksne og barn (Western 1976 og 1977, Foss 1978). Utvalget av voksne er identisk med det som ble brukt i TAUS-undersøkelsen ellers (A- og B-serien, jfr. kap. 4), og det innsamla lydbandmaterialet ble lagt til grunn også for disse undersøkelsene. I tillegg til de voksne informantene, finnes det en serie informanter på ca. 15-17 år. Materialet for disse ble samla inn av Geirr Wiggen i nær tilknytning til hovedprosjektet (jfr. Wiggen 1974). Disse informantene er valgt ut og klassifisert på en noe forskjellig måte

enn den som ble brukt i hovedprosjektet. Denne serien kalles C-serien i det som følger. A-, B- og C-serien representerer derved ulike aldersgrupper.

Western 1977 er en undersøkelse av a-ender i substantiver i Oslo-mål. De kategoriene som kan få slike endinger er i tillegg til b.f.sg. av hunkjønnsord også b.f.pl. av hankjønns- og intetkjønnsord. Her skal vi bare presentere resultatene når det gjelder hunkjønnsordene. I tillegg til å undersøke bruken i det innsamla materialet for de tre informantgruppene, foretok Western en spørreskjemaundersøkelse blant 5-klassinger på to skoler i Oslo, en på Østkanten og en på Vestkanten. I denne ble informantene presentert for en rekke skrevne setninger og spurt om hvordan de til vanlig ville uttale disse. For hver setning var det satt opp to alternativer for et ord som kan få a-ending, som f.eks. i

3) Hvor har du lagt { boka?
boken?

Det hefter en rekke problemer ved denne måten å innhente data på, noe forfatteren sjøl gjør oppmersom på (s.117f). I enda større grad enn for de andre resultatene som presenteres her, blir det derfor det relative forholdet mellom undergruppene av informanter som er av interesse. De absolutta tallene hefter det altfor store usikkerheter ved. At medlemmene i de ulike informantgruppene er valgt ut etter noe ulike retningslinjer gjør også sammenligning mellom gruppene problematisk. Resultatene for de fire informantgruppene hos Western er gjengitt i tabell 5.3 på neste side. Vi ser der at den mest markante forskjellen i alle fire gruppene er å finne mellom øst- og vestkant. Men det trer også fram klare kjønnsbetinga forskjeller. I hver av gruppene finner vi stort sett klare kjønnsforskjeller både for øst- og vestkanten. I alle tilfellene bruker kvinnene færre a-ender, dvs. færre lavstatusformer. Nordlands resultater fra 50-årene avviker fra Westerns når det gjelder barn fra vestkanten. Mens en i 50-årene fant liten forskjell mellom gutter og jenter, tyder Tabell

5.3: Frekvens av endinger i b.f.sg. av hunkjønnord i Oslo-mål (etter Western 1977).

		BYDEL	
		ØSTKANT	VESTKANT
A-SERIEN:	KVINNER	39.6%	5.7%
(30-75 AR)			
	MENN	64.8%	10.2%
B-SERIEN:	KVINNER	65.9%	2.5%
(20-30 AR)			
	MENN	87.3%	9.7%
C-SERIEN:	JENTER	69.7%	5.0%
(15-17 AR)			
	GUTTER	97.1%	36.9%
5-KLAS-	JENTER	59.0%	18.9%
SINGER:			
	GUTTER	68.0%	29.0%

resultatene fra 70-årene på at en forskjell i mellomtida har utvikla seg for denne aldersgruppa på Vestkanten.

Foss 1978 er en undersøkelse av alternasjon mellom ulike endingsmorfer i preteritum og perf. partisipp av svake verb av 1. klasse og 3. klasse (eks. leve). Vi skal her referere resultatene for 1.klasse, der endinga kan være enten -a eller -et. Foss har bare undersøkt A- og C-serien, B-serien er av praktiske grunner holdt utenfor. Også i denne undersøkelsen er det bydelsforskjellene som er de mest markante. Men som tabellen på neste side viser, finner vi også klare kjønnsforskjeller:

Tabell 5.4: Frekvens av a-endinger i preteritum og perf. partisipp av 1. klasse, svake verb i Oslo-mål (etter Foss 1978).

		BYDEL	
		ØSTKANT	VESTKANT
A-SERIEN:	KVINNER	47.6%	0.3%
(30-75 ÅR)	MENN	76.9%	1.9%
C-SERIEN:	JENTER	94.7%	0%
(15-17 ÅR)	GUTTER	100%	45.4%

Vestkantinformantene i A-serien skiller seg ut ved at a-endinger er så å si fraværende for begge kjønn. For de andre gruppene finner vi klare, kjønnsbetinga forskjeller i tråd med Nordlands og Westerns resultater. Foss skiller seg ut fra Nordland og Western i måten frekvensene for hver gruppe er regna ut på. Hun har tatt utgangspunkt i frekvensen av a-endinger for hver informant, og kommet fram til gruppegjennomsnittet ved å legge disse sammen og dele på antall informanter i gruppa. Nordland og Western har tatt utgangspunkt i det totale antall relevante former i hver gruppe som helhet, og regna ut gruppefrekvensene direkte, uten å gå veien om frekvensene for de enkelte gruppelemmene. Når en som Nordland samler inn data ved hjelp av en strukturert test, eller bruker spørrelister, som Western blant 5-klassingene, har det lite å si hvilken av de to utregningsmåtene en bruker. Ettersom en her får omtrent like mye data fra hver informant, blir resultatet omtrent det samme enten en går veien om frekvensen for hver enkelt informant eller regner gruppegjennomsnittet ut direkte.

Ved innsamling av materiale ved hjelp av lydbandopptak vil en

sjelden eller aldri få en slik jevn fordeling av former over informanter. Noen informanter vil avstedkomme mange relevante former, andre få. Ved direkte utregning av gruppefrekvenser vil frekvensene for de førstnevnte informantene få større innflytelse på resultatet enn frekvensene for de som har avstedkommet få relevante former. Dette skjer ikke dersom en først regner ut de individuelle frekvensene og i neste omgang tar ut gjennomsnittet av disse. Da vil hver informant telle like mye.³ Valg av utregningsmåte må ut fra dette avgjøres på grunnlag av fordelinga av data på informanter. Her bør det påpekes at disse to måtene å regne ut gruppefrekvenser på gjør det enda farligere å sammenligne ulike undersøkelser ukritisk. Likevel er det mulig å hevde at hver av undersøkelsene som er referert ovenfor hver for seg viser klare kjønnsforskjeller for de fenomenene som ble undersøkt.

Også i selve hovedprosjektet i TAUS, dvs. den syntaktiske analysen, ble materialet analysert med henblikk på kjønnsforskjeller. Om vi i tillegg til å skille for region også skiller for kjønn, ser resultatene slik ut når det gjelder fordelinga av hovedkategoriene IMS, S, SF, de to siste slått sammen til kategorien SMS:⁴

Tabell 5.5: TAUS: Makrosyntagmetypenes frekvens etter region og kjønn.

		Ø S T				V E S T			
		K		M		K		M	
		gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'
A	IMS/100 MS	24.5	6.3	22.1	4.4	19.2	6.8	18.1	4.7
	S /100 MS	64.4	9.1	67.9	5.9	71.2	7.0	72.8	5.6
	SF /100 MS	11.2	6.2	10.0	2.1	9.6	2.9	9.2	1.9
	SMS/100 MS	75.5	6.3	77.9	4.4	80.8	6.8	82.0	4.7
A + B	IMS/100 MS	22.2	7.9	20.9	5.8	17.4	6.9	17.4	4.2
	S /100 MS	67.3	10.2	68.8	7.1	73.2	7.3	73.3	5.0
	SF /100 MS	10.5	5.7	10.4	2.2	9.5	2.7	9.3	1.8
	SMS/100 MS	77.8	7.9	79.1	5.8	82.6	6.9	82.6	4.2

(Fra Hanssen m.fl. 1978:114)

Vi finner en svak tendens til at menn fra begge regioner har en større andel av setninger. Men forskjellene er så små, og standardavvikene (s') samtidig så store at det er vanskelig å si om dette også er tilfellet for hele populasjonen.⁵ Det er også vanskelig å si noe om den relative styrken mellom informantgruppene kan generaliseres til enhver talesituasjon.

Resultatene for de ulike feilkategoriene i forhold til det totale antallet makrosyntagmer, ser slik ut:

Tabell 5.6: TAUS: Feiltypenes relative frekvens etter region og kjønn.

		Ø S T				V E S T			
		K		M		K		M	
		gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'
A	Anak /100SMS	1.6	0.7	1.5	0.6	0.8	0.5	1.7	1.0
	Ans /100SMS	3.3	1.5	2.6	1.3	2.3	1.2	1.4	0.8
	Avbr /100SMS	11.4	6.3	13.3	3.6	11.2	4.2	10.2	5.6
	Utel /100SMS	8.9	3.8	7.6	1.4	5.1	1.8	3.9	1.6
	SyntK/100SMS	2.2	1.1	2.1	1.1	1.7	1.0	2.6	1.7
A + B	Anak /100SMS	1.4	0.8	1.3	0.7	0.8	0.4	1.4	1.0
	Ans /100SMS	3.0	1.7	2.2	1.3	2.2	1.6	2.0	2.5
	Avbr /100SMS	12.5	6.7	12.5	3.4	10.9	4.0	10.5	4.9
	Utel /100SMS	10.2	4.4	9.0	2.8	6.2	2.7	4.8	2.5
	SyntK/100SMS	2.1	1.1	1.9	1.0	1.8	1.1	2.2	1.7

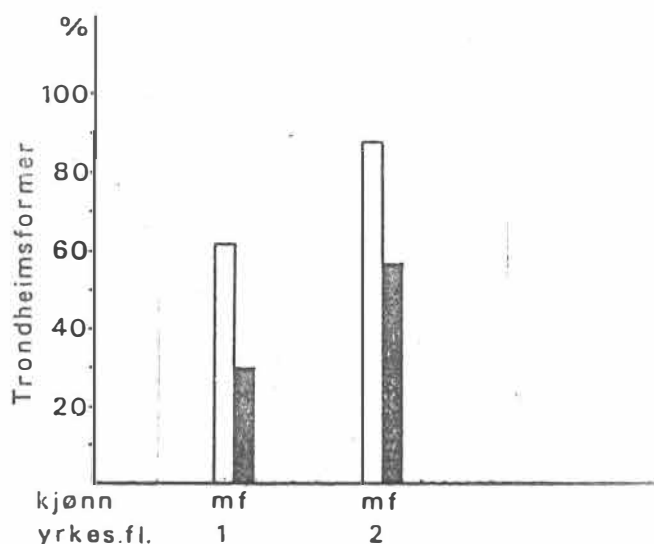
(Fra Hanssen m.fl. 1978:169)

Også her er forskjellene så små at det er vanskelig å snakke om kjønnsbetinga forskjeller innenfor de to regionene. I det hele tatt ser det ikke ut til å være særlig utprega kjønnsforskjeller i bruken av de syntaktiske fenomenene som er undersøkt under hovedprosjektet i TAUS. De forskjellene som framkommer er så små at de like gjerne kan skyldes tilfeldigheter.⁶

Om vi nå vender oss til Trondheimsundersøkelsen⁷, finner vi igjen at de språklige variablene som er analysert her, gir et klarere bilde av gruppeforskjeller enn hovedprosjektet i TAUS gir. Re-

sultatene for kjønn sammenholdt med yrkeskontaktflate er framstilt i figur 5.1:

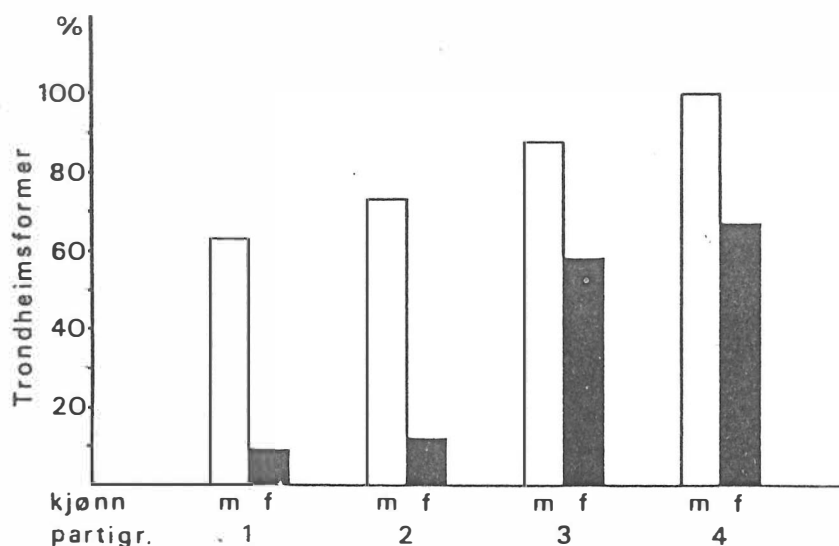
Figur 5.1: Frekvens av dialektformer blant menn og kvinner i Trondheim, klassifisert etter yrkeskontaktflate.

(Fra Fintoft & Mjaavatn 1980:51)

Vi finner klare kjønnsforskjeller uansett om informantene har stor eller liten yrkeskontaktflate. Kvinnene i begge gruppene har klart færre dialektformer enn menn. Resultatet er således helt på linje med de som gjelder bruken av a-ender i Oslo-mål. Tilsvarende resultater finner vi når det gjelder yrkesstatus (TB:95), utdanning (TB:52), økonomisk status (TB:83), boforhold (TB:91)⁸ og partipolitisk tilknytning. Resultatene for denne faktoren er framstilt i figur 5.2 på neste side. Her er det svært interessant å legge merke til at det for kvinnenes vedkommende finnes et klart skille mellom tilhengere av borgerlig og ikke-borgerlige partier. Et tilsvarende skarpt skille finnes ikke blant menn, her er overgangene mellom gruppene mer jevn. Dette kan tyde på at språkbruksnormene blant kvinnene som tilhører den delen av samfunnet som stemmer borgerlig, er atskillig strengere enn de som gjelder menn fra de samme miljøene. Denne forskjellen i normer er ikke så stor på den ikke-borgerlige sida. Derved blir ulikhetene mellom kvinnene fra de to gruppene svært

Figur 5.2: Frekvens av dialektformer blant menn og kvinner i Trondheim, klassifisert etter partipolitisk tilknytning.

(Fra Fintoft & Mjaavatn 1980:55)

store, slik det framgår av fig. 5.2.

I dette avsnittet har vi, hovedsaklig med utgangspunkt i noen norske undersøkelser, vist hvordan menn og kvinner kan atskille seg fra hverandre med hensyn til språkbruk. Ei nærmere drøfting av årsakene til disse ulikhetene må utestå til neste kapittel.

5.2: Språkbruk og aldersforskjeller.

På samme måte som kjønn lar seg bestemme objektivt for ethvert menneske, er fysisk alder et objektivt mål i den forstand at ethvert menneske på et gitt tidspunkt har en bestemt alder målt i år, måneder, uker og dager fra fødselsdagen. I enhver populasjon kan en således rangere medlemmene etter alder fra den eldste til den yngste. Til alder målt i tid er knytta biologisk utvikling. Denne er prega av en periode med vekst (ca. 15-20 år) fulgt av en lengre periode med tiltakende forfall og med døden som endelig

sluttstrek. Et normalt, friskt menneske er ikke mange månedene gammelt før det begynner å ta språk i bruk. Fra de første ytringene kommer ved ca. ett-årsalderen til vekstperioden er slutt foregår det en kontinuerlig utvikling av språkevnen, som minst i like stor grad ser ut til å være biologisk som sosialt bestemt. Ulikheter med hensyn til små barns språkbruk vil således ofte gå tilbake på ulike utviklingstrinn, særlig når en sammenligner forskjellige aldersgrupper. Dette er viktig å ha i mente når en undersøker språkbruk blant små barn, særlig dem under skolepliktig alder.

De fleste reglene i grammatikken læres i løpet av tida før barna begynner på skolen (Dale 1972:98). Etter dette gjenstår enkelte kompliserte syntaktiske konstruksjoner (pluss en kontinuerlig utvikling av ordforrådet, en prosess som må antas å vare hele livet). Men med dette er ikke den språklige utviklinga over. Barna skal også lære seg å bruke grammatikken adekvat, både som kommunikasjonsmiddel, maktmiddel og middel til å formidle egen personlighet i videste forstand. Det er dette Dell Hymes kaller "communicative competence" (Hymes 1971). Denne utviklinga må vi regne med strekker seg over mange år, kanskje foregår den gjennom hele livet. Men den vil være særlig sterk i tida fram til voksen alder, dvs. tida da utviklinga av personlighet går parallelt med utdanning, som i neste omgang er med på å avgjøre ens plassering i samfunnsstrukturen. Aldersgruppa fram til ca. 20 år skiller seg på grunn av dette ut, og vi skal behandle den særskilt i avsnitt 5.3 nedenfor. Her skal vi konsentrere oss om aldersforskjeller blant voksne språkbrukere, evt. sammenligne med tenåringer som gruppe, uten hensyn til forholdene innenfor denne siste gruppa.

Det første spørsmålet som må avgjøres, er hvordan en identifiserer de ulike aldersgruppene en ønsker å sammenligne. Som nevnt fordeler enhver populasjon seg aldersmessig jevnt over et kontinuum. Vi finner ingen naturlige grupper. En inndeling i aldersgrupper må således skje ved vilkårlige snitt i kontinuumet, f.eks. ved hvert tiende eller femtende år. Vi kan f.eks. operere med aldersgruppene 21-30 år, 31-40 år, 41-50 år osv. Problemet her er naturligvis at det aldersmessig er større forskjell mellom en 21-åring og en 30-åring enn mellom sistnevnte og en 31-åring.

Likefullt vil de to første havne i samme aldersgruppe, de to siste i ulike grupper. Dette er en nødvendig følge av en oppdeling av et kontinuum, uansett hvor store eller små intervaller en skiller ut som egne grupper.

Når en så regner ut gjennomsnitt for ulike variabler for hver aldersgruppe, vil dette kanskje bare være representativt for de som aldersmessig befinner seg midt i gruppa.⁸ Dersom en generaliserer gruppegjennomsnittet til hele gruppa vil en således postulere forskjeller mellom f.eks. 29- og 30-åringer som i liten grad finnes. Dette er et problem det synes umulig å komme utenom når en undersøker språkformers frekvens i ulike aldersgrupper. Det er derfor viktig å ha det i tankene når en skal tolke resultatene av slike undersøkelser. De kategoriske forskjellene gruppegjennomsnittene framstiller, dekker ofte over gradvise overganger. Og i den grad virkelige sprang skulle forekomme på et eller annet sted på alderskontinuumet, vil disse være tilsvarende vanskelige å avdekke.

I stedet for aldersgrupper finner en ofte brukt begrepet generasjon. Etersom dette begrepet bare kan knyttes til individuelle familier, og ikke til hele grupper av språkbrukere, får ikke bruken av dette begrepet noen praktisk betydning som egen kategori når en undersøker større grupper, det kan brukes synonymt med aldersgrupper.

At ulike generasjoner i større eller mindre grad karakteriseres av ulik språkbruk, har vært kjent lenge. Allerede de tidligste dialektologene var klar over dette, og tok konsekvensen av det ved å prioritere eldre informanter. På denne måten skaffa de seg prøver som lå mest mulig opp til den opprinnelige dialekten.¹⁰ Innebygd i denne tilnæringsmåten lå den antakelsen at eldre språktrekk forsvinner og erstattes med nye. Utskiftinga skjer ved at nye generasjoner gradvis tar de nye formene i bruk framfor de eldre. Derved vil de eldre formene, i den grad de fremdeles lever, stå sterkest blant eldre språkbrukere som lærte språket før de nye formene begynte å gjøre seg gjeldende. Dette synet på hvordan språkforandring skjer, kan vi framstille i to punkter:

- a) Språkbrukere beholder den grammatikken de tilegna seg i oppveksten, gjennom resten av livet.
- b) En ny generasjon kan skifte ut en eller flere av formene i det opprinnelige systemet med nye i løpet av språklæringsprosessen.

På denne måten forandres språket samtidig som det for ei tid skapes generasjonsforskjeller i språkbruken med hensyn til det eller de språktrekkene som forandres. Men dette synet er i sin enkleste form, slik det er framstilt ovenfor, svært problematisk. Det viktigste problemet ligger i hvordan de nye formene kommer inn. Hvor får den yngre generasjonen de nye formene fra? Hvordan sprer disse seg i den yngre generasjonen? Skjer dette raskt og plutselig, eller over lengre tid? Dette er spørsmål som vanskelig lar seg besvare uten at vi trekker inn forholdet mellom språket og det samfunnet språket brukes i. Som nevnt tidligere ble det ikke utvikla presise metoder for utforskning av dette før langt ut i vårt århundre, og inntil da lå det konkrete forløpet av språkforandringsprosesser i mørke. En var til en viss grad i stand til å identifisere utgangspunktet for og resultatet av en gitt forandringsprosess. Men selve det konkrete forløpet som førte fra utgangspunkt til resultat kunne en si lite om, særlig når det gjaldt forandringer i lydverket. Således mente flere framtreddende lingvister tidligere i vårt århundre at fonetiske forandringer var umulige å observere direkte, alt som kunne observeres var resultatene (jfr. Bloomfield 1933:347 og Hockett 1958:439). Samtidig var det allment erkjent at ethvert levende språk er i kontinuerlig forandring, selv om det var ulike teorier i omløp om hvorfor forandringene skjedde, og hvilke faktorer som styrte selve forløpet.

Bruk av kvantitative metoder har imidlertid økt vår forståelse av hvordan nye former vinner innpass og trenger ut gamle former. Dette skjer ikke ved et skarpt brudd, men ved at de nye formene gradvis vinner terreng. Således vil frekvensen av de nye formene øke med synkende alder. De kvantitative metodene setter oss altså i stand til å registrere og kartlegge språkforandringspro-

sesser. De gir derimot ikke direkte svar på hvordan de nye formene oppstår, og hvilke faktorer som stimulerer nye generasjoner til i økende grad å benytte disse til fortrenghet for de gamle. Men resultatene fra den kvantitative analysen kan danne utgangspunkt for forsøk på å besvare slike spørsmål også, særlig når en sammenholder den aldersmessige fordelinga av nye og eldre former med fordelinga etter andre sosiale variabler.

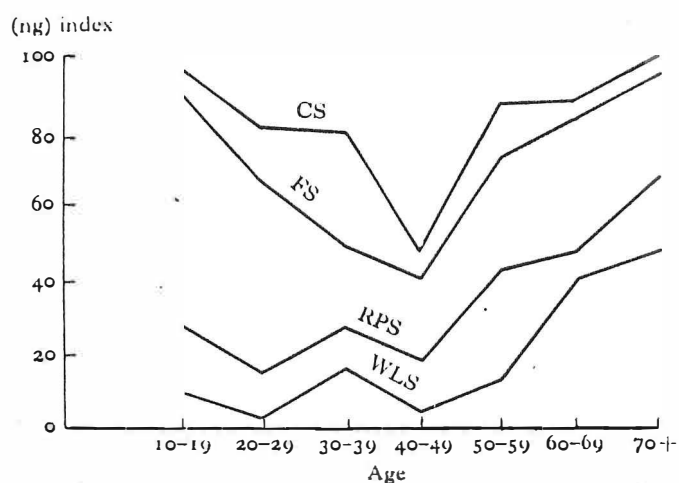
Når vi tolker aldersbetinga forskjeller i språkbruk som symptom på en språkforandringsprosess under utvikling, forutsetter vi at påstanden under pkt. a ovenfor er korrekt. Bare når en språkbrukers grammatikk er tilnærma stabil gjennom hele den voksne alder, kan vi regne med at aldersforskjeller avspeiler språkforandring. Mye tyder på at dette stort sett er tilfelle. Men enkelte forandringer vil nok kunne inntreffe i grammatikken til språkbrukere etter at de har fylt tjue år. Årsakene til dette kan være flere. Flytting, og derved påvirkning fra omgivelser med et annet språk-system enn ens eget, er en faktor som kan spille inn. En annen er at nye former ofte blir tillagt prestisje. Dette kan i neste omgang føre til at eldre språkbrukere forsøker å bruke disse formene. Felles for slike sene forandringer er at de som oftest er mer eller mindre tilfeldige og individuelt betingta. Dersom store deler av eldre aldersgrupper imidlertid forsøker å tilegne seg nye prestisjeformer vil dette påskynde den språkforandringsprosessen som er i gang, og minske forskjellene mellom aldersgruppene.

Vi kunne også tenke oss en helt annen forklaring av hvorfor vi finner aldersbetinga forskjeller i språkbruk. Denne trekker ikke inn språkforandring i det hele tatt, men regner i stedet med at hver generasjon gjennomgår den samme, livslange forandringsprosessen. Grunnen til at vi finner aldersmessige forskjeller er ut fra dette at ulike aldersgrupper står på ulike trinn i denne prosessen. En slik teori påstår at grammatikken til ei gitt aldersgruppe, f.eks. 50-åringar alltid vil være den samme, uansett hvilke individuelle språkbrukere som på et gitt tidspunkt tilhører denne aldersgruppa. I rendyrka form er denne modellen lite tiltrekkende. For det første har en slik livslang og ensarta prosess aldri blitt påvist. Dette kan imidlertid skyldes mangelfulle forskningsmetoder. Mer alvorlig er det at modellen i

ren form utlukker språkforandring, ettersom alle aldersmessige "forandringer" er forandringer som gjentar seg for hver generasjon mellom et konstant start- og sluttunkt.

Vi vil altså regne med at den modellen som fører generasjonsforskjeller i språkbruk tilbake til språkforandring, i hovedsak er korrekt. Men vi kan ikke utelukke at det også finnes et større eller mindre element av aldersbetinga forandring av den typen vi nettopp har skissert. Enkelte forskningsresultater tyder f.eks. på at yrkesaktive aldersgrupper er mer utsatt for press mot å bruke prestisjeformer enn ungdom og pensjonerte. Resultater av den typen som er vist i figur 5.3 på neste side er blitt tolka på denne måten. Figuren viser hyppigheten av uttalen [-in] for endinga -ing i byen Norwich i England. Eksempler på or med slike endinger er singing (pres.part.), Reading (egenn.) etc.

Figur 5.3: Frekvens av -in etter aldersgruppe og stil i Norwich. (CS=casual style, FS=formal style, RPS=reading passage style, WLS= word list style).

(Fra Chambers & Trudgill 1980:91)

Ved hjelp av kvantitative metoder kan vi kartlegge bl.a. aldersbetinga forskjeller i språkbruk, og hvordan nye former vinner terreng ved stadig å forsterke sin stilling i nye generasjoner av språkbrukere. Vi kan imidlertid ikke finne fram til årsakene til

at nye former oppstår, vinner fotfeste og sprer seg. Årsakene til dette kan ligge i og utenfor språkssystemet. I den grad de overhodet lar seg avdekke, kreves det atskillig finere metoder. Resultatene av kvantitative analyser kan danne utgangspunkt for tolkninger, men i liten grad for sikre slutninger om årsakssammenhenger.

I avsnitt 5.1 ovenfor presenterte vi resultater fra norske undersøkelser der også aldersforskjeller framgikk (jfr. tabell 5.3 og 5.4). Men ettersom de ulike aldersgruppene der dels var valgt ut etter ulike prinsipper, er de forskjellene som framkommer vanskelige å tolke. Nedenfor skal vi legge fram materiale fra TAUS og Trondheimsundersøkelsen. Her er aldersgruppene henta fra samme hovedutvalg i den forstand at alle informantene er valgt ut etter like prinsipper. Men først skal vi kort nevne noen eldre undersøkelser som tar for seg generasjonsforskjeller. Som nevnt ovenfor har en helt fra dialektologiens barndom vært klar over at eldre og yngre språkbrukere i større eller mindre grad talte ulikt. Men først et godt stykke ut i vårt århundre begynte enkelte forskere å interessere seg spesielt for disse forskjellene. Dette medførte at også yngre informanter kom i søkelyset. Forskjellen mellom disse og nyere arbeider ligger nok ellers mer i metodologi enn i arbeidernes alder. De viktigste innen denne gruppa undersøkelser er Steinsholt 1964¹¹ og 1972, Beito 1958 og Bjørkum 1974. Felles for disse arbeidene er at informantene ikke er tilfeldig utplukka og at data hovedsaklig er skaffa til veie gjennom utspørring eller ved direkte oppskrivning under samtale med informantene. Gjennom dette oppnår forfatterne, i den grad innsamlingsmetodene har gitt pålitelige resultater, å kartlegge de variantene som finnes i de ulike generasjonene. Presentasjonen av styrkeforholdet mellom variantene blir omtrentelig, ettersom en ikke har kvantitative data å støtte seg til. Men også ved denne metoden trer forandringstendenser klart fram ved at tradisjonelle målføreformere ofte står svakere eller er helt forsvunnet hos yngre mens de fremdeles er levende blant eldre.

Ved hjelp av kvantitative metoder er vi i stand til bedre å kartlegge det relative styrkeforholdet mellom gamle og nye former. Dersom materialet er samla inn under mest mulig like forhold for de ulike aldersgruppene, og informantene er represen-

tative for populasjonen, vil vi ha et mye bedre utgangspunkt for å uttale oss om vi har å gjøre med språkforandring, og om hvordan den i såfall forløper.

Om vi først ser på resultatene fra TAUS, vil vi se at forskjellene her er små både når det gjelder makrosyntagmenes relative frekvens (tabell 5.7) og feiltypenes relative frekvens (tabell 5.8).

Tabell.5.7: TAUS: Makrosyntagmetypenes relative frekvens etter alder.

	I		II		III		IV	
	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'
IMS/100 MS	15.0	6.2	21.7	5.0	20.8	6.6	20.4	6.6
S /100 MS	75.4	7.2	66.4	8.3	69.3	7.6	71.4	6.3
SF /100 MS	9.6	2.5	11.9	4.9	9.9	3.1	8.2	1.5
SMS/100 MS	85.0	6.2	78.3	5.0	79.2	6.6	79.6	6.6

(Fra Hanssen m.fl. 1978:115)

Tabell 5.8: TAUS: Feiltypene relative frekvens etter alder.

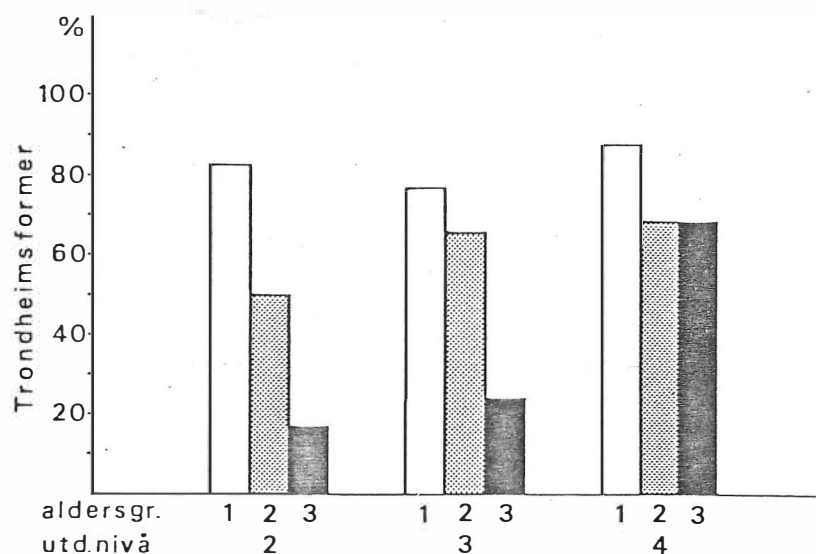
	I		II		III		IV	
	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'	gjsn	s'
Anak /100SMS	0.7	0.5	1.5	1.0	1.5	0.7	1.2	0.6
Ans /100SMS	2.2	2.8	2.8	1.1	2.6	1.7	1.7	1.2
Avbr /100SMS	11.8	4.5	12.9	6.1	8.8	4.3	12.9	3.8
Utel /100SMS	11.0	3.9	6.0	2.7	7.8	3.9	5.4	1.7
SyntK/100SMS	1.6	1.2	2.5	1.7	2.1	1.2	1.9	0.8

(Fra Hanssen m. fl. 1978:170)

Yngste aldersgruppe(I) skiller seg noe ut, men dette er informantene fra B-materialet, som er plukka ut og intervjuet etter en noe annen metode enn informantene under A-materialet (II-IV). Det blir derved de tre gruppene under A-serien som en kan sammenligne direkte. Når vi her ser på de små forskjellene i lys av de relativt store standardavvikene, er den mest nærliggende tolkningen at de undersøkte språktrekkene er stabile, dvs. ikke i ferd med å undergå forandringer.

I Trondheim finner vi atskillig klarere forskjeller mellom aldersgruppene. Om vi ser på forholdet mellom aldersgrupper og utdanningsnivå, ser resultatene slik ut:

Figur 5.4: TB: Frekvens av dialektformer etter aldersgrupper og utdanningsnivå.

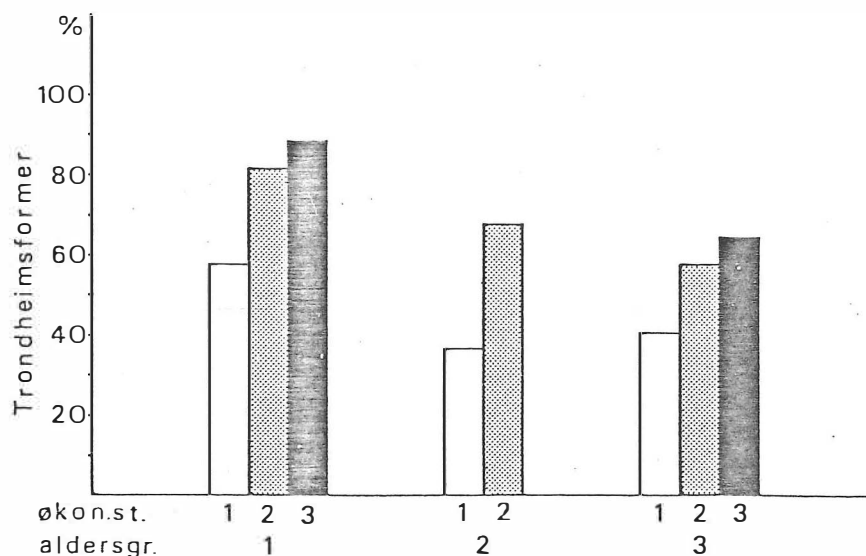
(Fra Fintoft & Mjaavatn 1980:66)

Aldersgruppe 1, 2 og 3 representerer henholdsvis 20-36 år, 37-62 år og 63-82 år. Disse gruppene er så vide at vi neppe kan regne med at gjennomsnittet er representativt for alle gruppe-medlemmene. Utdanningsnivå 2, 3 og 4 representerer henholdsvis gymnasnivå (= videregående skole i dag), grunnskolenivå med videre-

/fagutdanning og bare grunnskole. Vi ser at for alle utdanningsnivåene finner vi aldersforskjeller. Yngste aldersgruppe har flest dialektformer, eldste har færrest. Samtidig er forskjellene mest markert blant folk på utdanningsnivå 2 og 3. Dette kommer av at utdanningsnivået gir et svært sterkt utslag i eldste aldersgruppe. Blant eldre mennesker er det klar sammenheng mellom utdanningsnivå og språkbruk. Dette er mindre markert for den midterste aldersgruppa, men folk med eksamen artium synes her å bruke noe mindre dialektformer. Blant de yngste informantene ser ikke utdanning ut til å spille noen rolle i det hele tatt. Det ser med andre ord ut til å ha skjedd en forandring i Trondheim de siste årene med hensyn til holdninga til dialektbruk blant folk som tar eksamen artium. En del av dette går nok tilbake på mer avslappa holdning til hva som gjelder for å være korrekt talemål i denne gruppa. Men mye av denne utviklinga kan nok også føres tilbake til det faktum at rekrutteringa til den videregående etterhvert er blitt mye bredere. Mens gymnasutdanning i den første delen av vårt århundre var forbeholdt de sosialt sett mest privilegerte, er det etter krigen blitt mye mer alminnelig også for folk fra andre samfunnslag å gå videregående skole, som i dag tilsvarer bl.a. det gamle gymnasets.

Mistanken om at en del av denne utviklinga skyldes bredere rekruttering til gymnasets/videregående skole etter krigen, blir styrka når vi ser på aldersforskjeller sammenholdt med økonomisk status. Dette forholdet framgår av figur 5.5 på neste side. Innenfor alle tre aldersgruppene finner vi forskjeller etter økonomisk status. Vi finner altså ikke noen utjevning i yngste aldersgruppe. Men samtidig øker frekvensen av dialektformer uansett økonomisk status når vi går fra eldste til yngste gruppe. Dette tyder i høy grad på at holdningen til bruk av dialektformer generelt er i ferd med å bli mer positiv. Men legg merke til at dette i og for seg ikke impliserer noen språkforandring. Først når dialektformene evt. trenger ut standardformene, kan vi si at dette er i ferd med å skje. Dette er vel lite trolig vil skje, og derved kan vi bare snakke om frekvensforskyvninger innenfor det samme systemet uten at dette på sikt vil føre til at en av alternantene fortreges helt.

Figur 5.5: TB: Frekvens av dialektformer etter aldersgrupper og økonomisk status.

(Fra Fintoft & Mjaavatn 1980:86)

5.3: Språkbruk blant barn og ungdom.

I dette avsnittet skal vi ikke behandle hvordan barn tilegner seg selve det grammatiske regelsystemet. Dette vil en finne grundig behandla andre steder, f.eks. i Dale 1972 og i de Villiers & de Villiers 1978. Som nevnt ovenfor kan vi regne med at de fleste av disse reglene beherskes når barnet har nådd skolepliktig alder. Det vi har skal rette oppmerksomheten mot, er de kreftene som virker inn gjennom oppvekstårene og bidrar til den endelige utforminga av disse reglene.

Barn lærer de grammatiske reglene gjennom interaksjon med andre språkbrukere. Språk lar seg ikke lære i et sosialt vakuum. Språkinnlæringa i videste forstand er en del av den såkalte sosialiseringprosessen, som kan karakteriseres som den prosessen hvorved barn blir forvandlet fra biologiske vesener til i tillegg

Å bli sosiale vesener, dvs. medlemmer av det samfunnet de vokser opp i. Sosialiseringsprosessen ses best som en dialektisk prosess der både barnet og dets omgivelser er aktive deltakere. Dersom vi bare ser barnet som en passiv mottaker, blir det umulig å forklare hvordan det kan utvikle seg til et mer eller mindre selvstendig tenkende og handlende individ. Vi skal altså ikke se på barnets språkbruk utelukkende som en funksjon av den språkbruken som det møter i sine omgivelser. I barnets omgivelser finnes det dertil ulike instanser med ofte ulike språknormer. Barnet må altså velge hvor det skal hente mønstrene sine fra, ofte under krysspress fra de ulike normbærerne. Disse utgjøres grovt sett av fire hovedgrupper:

- 1) Foreldre eller tilsvarende.
- 2) Utdanningsinstitusjoner i vid forstand (dvs. skole, speiderbevegelse, politiske ungdomsorganisasjoner etc).
- 3) Massemedia.
- 4) Jevnaldrende.

Når disse fire gruppene representerer ulike språknormer, vil barnet i større eller mindre grad kunne velge hvor mønstrene skal hentes fra. Men vanligvis er det slik at de tre gruppene øver ulik grad av innflytelse til ulike tider i oppveksten. Ofte er presset også så sterkt at barnet ikke levnes så svært mye frihet. Men dette vil variere fra barn til barn, fra miljø til miljø og fra alderstrinn til alderstrinn. Og i den grad det oppstår krysspress, vil det innbyrdes styrkeforholdet kunne variere og utvikle seg over tid. De fire normbærende gruppene som vi satte opp ovenfor, kalles ofte sosialiseringsagenter. Av disse er familien den primære, i barnets første leveår har representanter for denne agenten nærmest monopol på barnets oppmerksomhet. Etterhvert vil de tre andre agentene gjøre seg gjeldende, men når barnet møter disse, vil det ha med seg et grunnlag hjemmefra som en kan regne med vil påvirke senere erfaringer.

Hvilken rolle spiller de ulike sosialiseringsagentene for utforminga av normene for bruk av de grammatiske reglene? Foreldrene spiller kanskje mindre rolle enn en skulle tro, selv på de tid-

ligste stadiene av prosessen. Dette ser vi av det at barnets talespråk fra svært tidlig av som oftest er sterkt prega av den lokale dialekten, også i de tilfeller der en eller begge foreldrene er innflyttere. Barnet må likevel i tillegg ha tilgang til et miljø der dialekten brukes, dvs. lekekamerater, barnehave etc. En interessant undersøkelse av dette er Sæther 1982, som tar opp språkbruken blant barn i en barnehave i en studentby der så å si alle foreldrene er innflyttere. Når barna heller ikke i barnehaven påvirkes av den lokale dialekten, utvikler de heller ikke et talespråk i samsvar med denne. Men også i andre tilfeller ser det ut til å være en viss forskjell mellom barn som har begge foreldre fra stedet der det bor, og barn som har en eller begge foreldrene innflytta.¹² Dette framgår av tabell 5.9, som bygger på data fra en undersøkelse av dialektbruk hos skolebarn i Arendal (Kristoffersen 1980a):

Tabell 5.9: Frekvensen av dialektformer hos tolv sjuåringer fra Arendal klassifisert etter foreldrenes dialektbakgrunn.¹³

	(11v)	(25v)	(9v)
Begge foreldrene fra Arendal (n=8):	71%	56.3%	28.1%
En av foreldrene fra Arendal (n=4)	40%	27.3%	3.3%

Tabellen viser frekvensen av dialektformer hos tolv sjuåringer, klassifisert etter om begge foreldrene eller bare en av dem kom fra arendalsregionen. De tre kolonnene merka (11v) osv. representerer ulike fonologiske trekk der en finner variasjon mellom dialektformer og standardformer. (11v) representerer vekslinga mellom [a] og [æ] foran /r/ i ord som Arendal, far (n.m.), har (pres.) etc. [æ] representerer her dialektuttalen, og det er frekvensen av denne som er framstilt i tabellen. Under (25v) finner en frekvensen av dialektuttale av ord med lang vokal + /r/ i utlyd når disse forekommer umiddelbart foran en pause. Etter alle andre vokaler enn /a/ blir /r/ utalt som en ikke-stavellesbærende vokal som i kvalitet ligger svært nær [æ]. Presensformene

skjer og får uttales således [sjeæ] og [foæ]. Etersom /a/ foran /r/ uttales [æ] i dialekten, vil den æ-lyden som oppstår av /r/ her ikke kunne skilles lydlig fra rotvokalen. Uttalen av presensformen har vil således bli [hæ:]. Denne r-vokaliseringa gjør seg gjeldende når det etter /r/ følger konsonant eller pause, i mindre grad foran følgende vokal.¹⁴ Dersom /r/ ikke vokaliseres blir den foran pause uttalt som vanlig, uvular r. Endelig representerer (9v) alternasjonen mellom [e:] og [æ:] foran /r/ i ord som her, der (adv), være (inf.) etc. Den opprinnelige dialektuttalen [heæ] og [ve:ʁə] er i dag i ferd med å bli trengt ut av former som [hæ:] og [væ:ʁə]. Prosentene viser i hvilken grad de opprinnelige formene med [e:] ennå hevder seg.

Vi ser en helt klar forskjell mellom de to gruppene, selv om det at den ene gruppa omfatter bare fire informanter gjør resultatene noe usikre. Det er også viktig å være klar over at den sosiale bakgrunnen for medlemmene i denne gruppa gjennomsnittlig er høyere enn for resten.

Når det gjelder de andre sosialiseringsagentenes rolle, kan vi først se litt på de ulike utdanningsinstitusjonene. Tidspunktet for når disse kommer inn i barnas liv vil variere, men fra sjuårsalderen vil skole oppta mer og mer av barnas tid. Andre institusjoner vil komme inn i varierende grad, etter foreldrenes og barnas egne interesser. Selv om norske barn har rett til å få bruke sin egen dialekt i skolen, foregår det nok en del åpen talemålsnormering i klasserommene. Det er imidlertid uvisst hvor stor effekt dette har. I den grad det råder motstridende normer i kameratflokkene, vil disse høyst sannsynlig vise seg sterkere.¹⁵ Den viktigste funksjonen disse institusjonene ser ut til å ha språklig, er den å føre barn og ungdom sammen i mer eller mindre strukturerte miljøer der de kan påvirke og påvirkes av hverandre.

Også massemedienes funksjon som språklig sosialiseringsagent ligger for en stor del i mørke. Mye tyder på at radio og TV ikke har den umiddelbare og sterke negative virkningen på dialektbruk som mange har frykta de ville gi. Selv om barn bruker mye tid på f.eks. TV, ser det ikke ut til at forandringsprosessene i dialektene rundt om i Norge har aksellerert nevneverdig på grunn av

dette. Det er imidlertid noe tidlig å si noe kategorisk om virkningene på lengre sikt.

Den absolutt viktigste sosialiseringssagenten er jevnaldringsgruppa. Særlig synes denne å være sterk i midten av tenårene, dvs. ved ca. 15-årsalderen. Dette henger sammen med at det nettopp er i denne alderen ungdommen står i sterkest opposisjon til foreldre og skole - frigjøringsprosessen er da på sitt mest intense. En måte å markere opposisjon på er å avvise foreldrenes og skolens språknormer. Samtidig er ungdomskullene samla i de samme institusjonene til de avslutter ungdomsskolen. Dette fører til at sosial kontroll og gruppepress er mulig over hele linja. Mobbing på grunn av annerledes språkbruk forekommer. Ut fra dette ville vi vente at språkbruken i denne aldersgruppa vil være forholdsvis homogen pga. sterk innbyrdes normering i gruppa, og i tillegg ofte være prega av et lavt antall prestisjeformer som markering av opposisjon. Dette siste gir et tilsvarende høyt antall dialektformer.¹⁶

I Kristoffersen 1980a er utviklinga av bruken av dialektformer gjennom skolepliktig alder undersøkt, og resultatene bekrefter langt på vei det som er sagt ovenfor. Tilsammen 36 tilfeldig utplukka elever i grunnskolen i Arendal ble tatt opp på lydband. 12 av disse gikk i 1. klasse, 12 i 6. klasse og 12 i 9. klasse. Samtidig var de kryssklassifisert for sosial bakgrunn. Tabell 5.9 ovenfor viser indirekte at variasjonen blant sjuåringene var svært stor.

I tillegg finner vi at frekvensen av dialektformer øker med alder. Frekvensen er lavest blant sjuåringene, høyest blant 16-åringene. Samtidig synker variabiliteten, språkbruken er mer homogen blant 16-åringene. Tabell 5.10 på neste side viser dette for de samme tre fonologiske trekkene som i tabell 5.9. (Tabellen er en sammenfatning av resultater presentert i tabell 9.2.2 i Kristoffersen 1980a:162) Vi ser av tabellen at for alle unntatt ett språktrekk, (9v), finner vi en klar utvikling fra 1. klasse til 9. klasse.¹⁷ 9-klassingene bruker flere dialektformer enn 1-klassingene, samtidig som nedgangen i standardavvikene viser større homogenitet innen gruppa av 9-klassinger. (Standardavvikene bør ellers ses som svært grove anslag, ettersom det er

Tabell 5.10: Frekvens av dialektformer blant skolebarn i Arendal klassifisert etter alder. (s' = standardavvik) ¹⁸

		SPRÅKTREKK					
		(11v)		(25v)		(9v)	
		%	s'	%	s'	%	
	7 ÅR	60.7%	29	46.6%	22	19.6%	
ALDERS-	12 ÅR	67.3%	22	60.4%	15	20.8%	
GRUPPER:	15 ÅR	80.7%	18	68.1%	17	22.5%	

usikkert om forutsetningene for bruk av dette målet her er fullt ut oppfylt. Ut fra dette kan vi anta at jevnaldningsgruppa øver en stadig sterkere innflytelse gjennom skolealderen. Vi kan regne med at dette skjer gjennom sosial kontroll, språkbruken blir et signal på gruppesolidaritet i den grad den faller sammen med gruppenormen. For store avvik fra denne normen vil på samme måten signalisere det motsatte av gruppesolidaritet. Dersom holdningene i gruppa på det ikke-språklige planet innebærer opposisjon til foreldre og eller samfunnet, vil språkbruken også fungere som en markør av denne opposisjonen.

Begrepet gruppesolidaritet innebærer at vi har med forholdsvis små grupper å gjøre i dette tilfellet. Det er godt mulig at en kan føle solidaritet med sine jevnaldringer i sin alminnelighet. Men konkret gruppek kontroll og gruppepress øves i mindre grupper, f.eks. i såkalte gjenger. I slike grupper kan en lettere utvikle og finne støtte for ulike opposisjonelle holdninger, dvs. utvikle det en ofte kaller en egen kultur. Individuelt er dette mye

vanskeligere. Forskjellen mellom gjenger og mer enkeltstående individer er en forskjell med hensyn til såkalte sosiale nettverk. Medlemmer av gjenger lever i et tett sosialt nettverk der den sosiale kontrollen og den innbyrdes solidariteten er sterk. Ungdommer som står utenfor slike gjenger er i mindre grad utsatt for slik kontroll, og begrepet gruppesolidaritet blir her mindre viktig.

Hvis det er slik at det høye innslaget av dialektformer og den relativt høye språklige homogeniteten blant tenåringer er et resultat av behovet for å markere indre solidaritet og opposisjon utad, ville vi vente at dette i særlig grad ville være tilfelle i tett sammenknyttede gjenger, og i mindre grad blant sosialt isolerte individer. I Kristoffersen 1980a ble det ikke gjort noe forsøk på å dele inn informantene etter dette skillet. Prosentene i tabell 5.10 viser således frekvensen av dialektformer uansett hva slags sosiale nettverk de ulike informantene måtte ha inngått i. I Labov 1973a finner vi imidlertid en undersøkelse der dette er trukket inn. Den er foretatt blant ungdom i et svært avgrensa strøk i Harlem i New York City. En kan regne med at informantene hadde en relativt ensarta og lav sosial bakgrunn, og de var i alderen ca. 10 til 18 år. En stor del av disse var organisert i såkalte gategjenger (street clubs) som karakteriseres av en forholdsvis stram indre organisering og samtidig åpen avvisning av samfunnets verdier slik de formidles i skolen. Denne avvisningen manifesteres bl.a. i forholdsvis høy kriminalitet i forhold til de ungdommene som ikke er medlemmer av slike gjenger. Ulike grupper ble undersøkt, her skal vi se nærmere på den største, The Jets, som dominerte et område på ca. to kvarterer, kalt 100 og 200 i undersøkelsen. Medlemmene ble for hvert kvartal klassifisert etter hvor fast de var knytta til gjengen. En var enten kjernemedlem eller sekundær. I tillegg fantes enkelte perifere medlemmer i strøket, og en del isolerte ungdommer, de såkalte "lames".

Et av de språktrekkene som ble undersøkt var stryking av kopula-
verbet is i visse omgivelser. Eksempler er He wild for He is wild og He gon'try to get up for He is going to try to get up.¹⁹
Tabell 5.11 på neste side viser de ulike gruppernes frekvens av kopulastryking. Vi ser her en klar sammenheng mellom gjengmed-

Tabell 5.11: Frekvens av kopulastryking blant medlemmer og ikke-medlemmer av The Jets (Fra Labov 1973a).

		PROSENT
KJERNE-	100-KVARTALET	70%
MEDLEMMER:	200-KVARTALET	63%
SEKUNDÆRE	100-KVARTALET	61%
MEDLEMMER:	200-KVARTALET	56%
PERIFERE MEDLEMMER:		33%
UTENFORSTAENDE ("LAMES")		36%

lemskap og bruk av regelen som stryker is. Jo fastere en er tilknyttet gjengen, jo lavere er bruken av standardformer med realisert kopula. Hvis vi nå knytter tilbake til resultatene fra Arendal, vil det være naturlig å anta at en del av spredningen som en finner blant 9.klassingene kan tilbakeføres til ulike typer sosiale nettverk. Men samtidig er det viktig å minne om at resultatene til Labov ikke ukritisk lar seg overføre. Til det er de sosiale strukturene i Arendal og New York City altfor ulike. Dertil er forskjellene m.h.t. sosial bakgrunn større blant ungdommene fra Arendal.

I Norge holdes ungdomskullene sammen til de er ferdige med ungdomsskolen. Etter den tid finner det sted en kontinuerlig oppsplitting i ulike utdannings- og yrkesvalg som i neste omgang fører til en sosial oppsplitting. I stor grad kan en vel si at de sosiale ulikhetene som finnes i dagens Norge kan tilbakeføres til denne oppsplittinga i ulike utdanningsvalg.²⁰ I alderen 15-25 år styrer en seg inn mot ulike karrierer. Ved at grunnen her

legges til framtidig sosial status, og en i tillegg etterhvert begynner å innordne seg den voksne verden i form av identifikasjon med etablerte verdier etc, kan en også regne med at en språklig identitet vil utkrystallisere seg og feste seg. Vi kan med andre ord regne med at de sosialt betingte mønstrene vi drøfta i kap. 3.4 og i den første delen av dette kapitlet fester seg i denne perioden. Labov er inne på dette i artikkelen som vi refererte fra ovenfor. En av grunnene til at de "perifere" nettopp er perifere også språklig, er at de er i ferd med å løsrive seg fra gatekulturen og nærme seg den voksne.

Fra Norge har vi en undersøkelse fra Nøtterøy ved Tønsberg. (Maagerø 1978) Hun har undersøkt bruken av en del variabler i Nøtterøy-målet blant 3-klassinger og 9-klassinger i grunnskolen, samt 3-klassinger fra allmennfaglig linje i den videregående skolen, tilsammen 18 informanter. Den sistnevnte gruppa utgjør bare en del av hele gruppa av 18-åringene. Ideelt sett burde også elever fra yrkesfaglig linje og de som hadde avslutta skolegangen etter grunnskolen, vært tatt med. Men de som er tatt ut som informanter er likt fordelt etter ulike sosial status, slik at fordelinga av informanter i den eldste gruppa ikke er sosialt skjev i utgangspunktet. En kan vel likevel spørre seg om hvor representative informantene med lav status er for hele denne gruppa. Uansett gir denne undersøkelsen en interessant pekepinn om utvikling etter at ungdomsskolen er avslutta.

Vi skal her referere resultatene for to av de i alt fire språktrekkene som ble undersøkt, nemlig bruk av [æ] foran /r/ i en rekke trykksvake endingstyper, og bruken av tjukk l.

Bruken av [æ] foran /r/ forekommer i endinga for ub.fl. av hankjønnsord, guttar, i presensendinga for svake verb, 1. klasse, kastar, komparativ av regelrette adjektiver, seinare, og i nomina agentis, dåmmar. æ-uttalen i disse formene er et typisk vikværske dialektdrag, og har særlig i byene og områdene rundt dem lav status. De som søker å unngå denne uttalen, bruker [ɔ] i stedet for [æ]. Prosentene i tabell 5.12 på neste side angir prosenten av former med [æ] i de ulike aldersgruppene.²¹ (Det bør forøvrig nevnes at Maagerø også inkluderer veksling mellom [a] og [ɔ] i superlativ av regelrette adjektiver, som f.eks. seinast, i denne

alternasjonstypen.) Prosentene som er oppgitt gjelder forholdsvis uformell talestil.²²

Tabell 5.12: Frekvensen av dialektformer for to variable språktrekk blant barn og ungdom på Nøtterøy (Etter Maagerø 1978).

		SPRÅKTREKK			
		/-ær/		Tjukk l	
		UFORMELL		DIFF.	
		STIL		IFORM.ST.	
	9 AR	48.9%	-17.5%	79.0%	-7.9%
ALDERS-	15 AR	64.0%	-6.5%	88.0%	+0.2%
GRUPPER:	18 AR	35.7%	-5.2%	86.4%	-17.0%

Tallene i tabell 5.12 viser også frekvensen av tjukk l i motsetning til [l] eller [r]. I moderne østnorsk, særlig i bymål, ser bruk av tjukk l i ord der den alternerer med [r] ut til å ha lavere prestisje enn bruk av tjukk l i ord der [l] er alternativet, jfr. f.eks. Jahr 1975:8 og Maagerø 1978:146). Samtidig består den førstnevnte gruppa av færre ord enn den sistnevnte. I enkelte ord samvarierer tjukk l obligatorisk med skifte i vokalkvalitet, f.eks. [hø:ʔ]/[hul:], n.n. I slike ord er det vanskelig å avgjøre om det er vokalkvaliteten eller /l/-allofonen som bærer prestisje. Det mest fornuftige ville vel være å si at det er sekvensen av /vokal+/l/ som her alternerer en bloc og bærer prestisje, negativ eller positiv. Ingen av disse forholdene er det tatt hensyn til i tallene i tabell 5.12, men Maagerø drøfter disse og beslekta problemer i sitt kap. 3.3. I tillegg til tallene for den mest uformelle stilen, viser tabell 5.12 også hvor stor differansen i bruken av dialektformer er mellom denne stilen og den mer for-

melle (intervjustil, jfr. Maagerø 1978:43f). For begge variablene og alle aldersgruppene, unntatt for en celle i tabellen, finner vi en nedgang i frekvensen av dialektformer i den formelle stilen.

Når det gjelder grunnskole-elevene ser vi at resultatene fra Arendal bekreftes, 9-klassinger bruker mer dialektformer enn elever fra lavere klassesetrinn. Når det gjelder den eldste aldersgruppa, er resultatet noe forskjellig for de to språkvariablene. For ær-variabelen finner vi en klar nedgang i bruken av dialektformer. Når det gjelder tjukk l finner vi ikke noen tilsvarende nedgang i formell stil. Men legg merke til at den markante stilistiske differensieringa vi finner. Mens grunnskole-elevene bare i liten grad er stilistisk følsomme med hensyn til denne variabelen, skiller 18-åringene klart mellom de to stilnivåene. Som Maagerø sjøl påpeker (s.36) gjør det lave informanttallet resultatene noe usikre. Men dersom tallene i tabell 5.12 er representative for språkbruken i disse aldersgruppene på Nøtterøy, ser det ut som at de to variablene har fått ulik status uansett stilnivå, den oppfattes altså som relativt lite brukbar uansett talesituasjon. Tjukk l oppfattes generelt som mer brukbar enn ær-endinga, men med en klar differensiering mellom situasjonstyper. I dagligtalen til ungdommene, som vi kan regne med er enda mer uformell enn den vi finner i den minst formelle intervjustituasjonen i denne undersøkelsen, ser tjukk l ut til å være fullt akseptabel. I mer formelle situasjoner blir oppfatta som noe mindre brukbar. Noe tilsvarende kan vi vanskelig anta for /-ær/, både fordi den generelt brukes i mye mindre grad, og fordi vi ikke finner samme grad av stilistisk differensiering.²³

I disse forskjellene mellom 15-åringene og 18-åringene ser vi muligens resultatet av den gradvise innpassinga i voksensamfunnet som for alvor begynner når grunnskolen er avslutta. For begge de språklige variablene ser vi en bevegelse mot de normene som gjelder i det voksne språksamfunnet. Disse impliserer bl.a. en mer nyansert differensiering av språkbruken etter ulike typer talesituasjoner og sterkere normer mot bruk av språkformer med negativ prestisje fra omverdenen.

KAPITTEL 6: TOLKNING AV FORSKNINGSGRESULTATER.

6.1: Innledning

Når en studerer resultatene fra de etterhvert mange undersøkel-
sene som tar for seg språklig variasjon etter en eller flere
utenomspråklige dimensjoner, er det minst to spørsmål en bør
stille seg:

- 1) I hvilken grad kan en regne med at resultatene som refereres
stemmer med virkeligheten?
- 2) Hva er i så fall grunnen til at vi finner språklige ulik-
heter over talesituasjoner, over individuelle språkbrukere
og over grupper av språkbrukere?

Begge spørsmålene har vi vært innom tidligere. Nå skal vi ta dem
opp mer detaljert. Sett i sammenheng med de metodene vi bruker,
har det første spørsmålet med det en kaller reliabilitet å gjøre,
det andre med validitet (jfr. Hellevik 1971:140). Begge be-
grepene er henta fra test-teorien. Det første kan oversettes med
pålitelighet, det andre er noe mer vanskelig å oversette. Når vi
spør "Hvordan kan vi vite hva vi egentlig måler?", eller "Hvordan
kan vi vite at vi måler det vi tror vi måler?", er det validi-
teten av en undersøkelse vi spør etter. Begrepet går med andre
ord på i hvilken grad de undersøkelsesmetodene vi bruker er i
stand til å gi oss svar på de spørsmålene vi ønsker besvart
gjennom en undersøkelse. Generelt kan en si at graden av relia-
bilitet såvel som validitet bør være høyest mulig. Men som vi
skal se, kan det stilles spørsmål til en undersøkelse på ulike
nivåer, og det er ofte slik at jo mer interessant eller dyptlod-
dende et spørsmål er, jo mer problematisk blir validiteten av
foreliggende metoder. Samtidig mangler vi ofte alternative meto-
der som ville gi høyere grad av validitet med hensyn til de samme
spørsmålene.

6.2: Reliabilitet

I undersøkelser av språkbruk som bygger på kvantitative metoder, presenteres resultatene som oftest i prosent (enten direkte, eller ved kurver, søylediagrammer etc.). Prosentene kan vise tilbake på individer eller grupper av individer, og de refererer seg til en eller flere såkalte språklige variabler i disse individenes talemål. Når vi spør om reliabiliteten til disse prosentene, spør vi om i hvilken grad de er pålitelige mål på språkbruken i de gruppene av språkbrukere vi undersøker. Sagt på en annen måte spør vi om i hvilken grad vi kan regne med å få de samme resultatene om vi gjentar de målingene som førte fram til prosentene.

En måte å undersøke reliabilitet på, er nettopp å gjenta målingen under så like forhold som mulig. Mulighetene for dette bestemmes i noen grad av de krav vi stiller til undersøkelsen med hensyn til validitet. Dersom vi ønsker å undersøke mest mulig naturlig talemål, kan dette bare hentes fra naturlige og minst mulig strukturerte samtaler. Forsøk på å gjenta en slik talesituasjon ville nettopp innebære en form for strukturering som kan virke forstyrrende. Dessuten vil samtalepartnerenes sinnsstemning i øyeblikket kunne skape ulikheter fra den ene gangen til den andre. Idealet om mest mulig kontrollerbare omgivelser ved en måling er henta fra naturvitenskapen, men det er et spørsmål om det lar seg overføre til samfunnsvitenskapene som noe annet enn et ideal det er vanskelig å oppfylle fullt ut. Under konstante fysiske forhold kan en varme opp vann og få det til å fordampe ved en bestemt temperatur. Man kan med andre ord forutsi vannets reaksjon når en utsetter det for en bestemt påvirkning. Mennesker oppfører seg sjelden på samme måten. Med større eller mindre avvik vil reaksjoner på en og samme type påvirkning også bestemmes av den enkeltes individuelle egenskaper. Dette gjør at gjentakelse av målinger av menneskelige egenskaper er belasta med en rekke feilkilder som det vanskelig å vinne full kontroll over.

Nå viser det seg imidlertid at sosiale normer gjør at mennesker i et gitt samfunn ofte reagerer noenlunde enhetlig på en gitt type påvirkning. Individuelle egenskaper utslettes ikke, men de dem-

pes kraftig ned ved at de sosiale normene synes å fungere på samme måten som naturlover i fysikken. Derfor gir gjentakelse av målinger av språkbruk ofte tilnærma samme resultater. Forskjellen er imidlertid at sosiale normer ikke er lover i den forstand at de ikke kan brytes.

En annen måte å teste et gitt resultats reliabilitet på, er å forsøke å nærme seg det problemet en undersøger ved hjelp av en alternativ metode. Dersom resultatene av de to metodene peker i samme retning, har vi grunn til å tro at begge er relativt pålitelige. Får vi ulike resultater, må vi forsøke å finne fram til de faktorene som gjør resultatene forskjellige, og vurdere de to metodenes brukbarhet i forhold til disse. Ideelt bør begge disse metodene brukes. Dette kan illustreres med et eksempel. La oss si at vi ønsker å undersøke hvordan en gitt informant uttaler ti bestemte ord i sitt naturlige talemål. Disse ti ordene er alle ord vi har en mistanke om vil kunne ha to ulike realisasjoner. F.eks. kunne det dreie seg om ord som inneholder fonemet /l/, der dette kan realiseres både som tjukk l og lateral l. For hvert av de ti ordene gis det tre muligheter. Konsekvent bruk av tjukk l, konsekvent bruk av lateral l og bruk av begge, dvs. variasjon.

Vi kunne her tenke oss i alle fall tre ulike måter å undersøke dette på. Den første er å legge de to ordene fram for informanten og spørre ham eller henne direkte om hva han eller hun sjøl sier. Om vi kom tilbake etter en uke, og fikk de samme svarene, kan vi si at denne metoden er reliabel. Vi kan i tillegg sette oss ned og samtale med informanten. Dersom samtalen tas opp på band, eller vi noterer ned uttalen av de relevante ordene etter hvert, vil vi til slutt ha danna oss et bilde av om informantens uttale av disse ordene er konsekvent eller variabel.¹ Dette kan også gjentas under mest mulig like forhold etter en uke, og vi vil derved også her kunne avgjøre om metoden er reliabel. Den tredje metoden er hemmelig avlytting av informanten i naturlig samtale med mennesker vedkommende kjenner godt. Etisk sett er dette lite anbefalelsesverdig i praksis, men som del av et tankeeksperiment er dette alternativet nyttig. Det er nemlig språkbruken i nettopp denne typen situasjoner vi vanligvis er ute etter, også når vi benytter oss av de to andre metodene. Etter tilstrekkelig avlytting i to omganger under mest mulig like

rammebetingelser vil vi også her kunne danne oss et bilde av metodens reliabilitet.

Om resultatet for de tre metodene stemmer overens, ikke bare med hensyn til de gjentatte målingene, men også seg imellom, har vi all grunn til å være fornøyd. Om vi klarer å gjenta dette over en lang rekke informanter, er det enda bedre. Vi har da god grunn til å påstå at alle tre metodene gir pålitelige og likeverdige resultater, og vi kan i den videre forskningen velge den metoden som krever minst innsats av tid og ressurser.

Men hva om de tre metodene gir ulike resultater, selv om de hver for seg ved gjentakelse har vist seg reliable? La oss f.eks. si at den informanten vi brukte som forsøksperson ved direkte utspørring begge ganger bestemt hevda at hun eller han aldri brukte tjukk l i noen av de ti ordene. Under intervjuet viste det seg imidlertid at informanten oppviste variasjon på alle ordene, og at denne variasjonen uttrykt i prosent av tjukk l for hvert ord var relativt konstant fra den ene gangen til den andre. Ved den hemmelige avlyttinga fant vi at informanten så å si bare brukte tjukk l, og at også dette holdt seg konstant fra den ene gangen til den andre.² En slik situasjon tyder på at metodene hver for seg er pålitelige, men at de måler ulike ting. Derved har vi ikke med et reliabilitetsproblem å gjøre, men med et validitetsproblem. Metoden med direkte utspørring er ubrukelig, ikke fordi den ikke er reliabel, men fordi den måler det informanten tror hun eller han sier. Når dette ikke er det samme som det vi er ute etter å måle, nemlig informantens språklige atferd i naturlige talesituasjoner, har metoden vist seg ubrukelig med hensyn til validitet. Også forskjellen mellom samtalesituasjonen og hemmelig avlytting kan forklares på denne måten. I samtalesituasjonen måler vi igjen språklig atferd i en situasjon som informanten ikke har funnet naturlig og avslappa, og dette er igjen noe annet enn det vi ønska å måle.

Dette må ikke oppfattes som noe argument for hemmelig avlytting, systematisk og fordekt observasjon av en informant er noe som generelt må unngås. En bør velge metoder der en på tross av åpen observasjon legger forholdene til rette for mest mulig naturlig språkbruk fra informantens side. I neste omgang må en ta hensyn

til dette under tolkinga av resultatene. William Labov har kalt dette "the observer's paradox" (Labov 1972a:209):

The aim of linguistic research in the community must be to find out how people talk when they are not being systematically observed; yet we can only obtain these data by systematic observation.

I hvilken grad er de metodene vi bruker pålitelige? Bruken av kvantitative metoder impliserer utvelging av informanter, innsamling av data, bearbeiding av data og endelig analyse. Reliabilitetsproblemet knytter seg særlig til innsamlingsfasen. Hvordan sikrer vi oss at det materialet vi oppnår er mest mulig representativt for de informantene vi har valgt ut og for de talesituasjonene materialet er samla inn i? Dette er problemer som bare kan løses fullt ut i lys av de overordna spørsmålene vi ønsker å få svar på i en gitt undersøkelse.

Det er ellers verd å merke seg at en kan stille krav om reliabilitet på ulike nivåer. Om vi tar for oss en gitt informant og undersøker denne for en språklig variabel, vil vi for denne variabelen komme fram til et gitt uttrykk for frekvensen av de ulike alternantene. Som oftest dreier det seg om en prosentsetning for en av disse. Denne prosenten er knytta til en bestemt situasjon. Ville vi få ut den samme prosenten dersom vi forsøkte å gjenskape situasjonen så godt som mulig og tok opp en ny samtale med informanten? Så vidt jeg vet er det ikke foretatt slike reliabilitetstester. Det er vel ellers neppe grunn til å tro at vi ville oppnå fullt samsvar over gjentatte opptak under mest mulig like betingelser. En forutsetning om dette ville innebære en antakelse om at språkbrukeren er fullt ut styrt av konteksten, noe som vi ved flere anledninger har påstått er svært tvilsomt. På den annen side er det heller ingen grunn til å anta at vi ville finne store avvik fra gang til gang.³

Resultatene som presenteres fra ulike undersøkelser, refererer som oftest til grupper, ikke individer. Medlemmene av disse gruppene deler som oftest ett eller flere utenomspråklige trekk, som kjønn, sosial klasse etc. Gjennomsnittet for gruppa med hensyn til ett eller flere variable språktrekk sammenlignes så

med gjennomsnittet for andre og ulikt sammensatte grupper. Heller ikke når det gjelder slike gruppegjennomsnitt er det foretatt gjentatte målinger, såvidt meg bekjent. I Berdan 1975:101ff diskuteres dette problemet, og forfatteren viser til undersøkelser av stabiliteten innen et og samme opptak. Dette kan f.eks. gjøres ved å dele opptak i to, og så sammenligne resultatene for de to halvdelene. Hvis disse stemmer godt overens, har vi i det minste påvist en indre stabilitet i opptaket. Men å slutte fra dette til stabilitet fra en omgang med opptak til en annen er svært problematisk, enten det dreier seg om gruppegjennomsnitt eller individuelle resultater.

I det hele tatt er det svært farlig å påstå at en gitt prosent-sats som vi har fått ut, er representativ i den forstand at vi ville få ut den samme prosentsetsatsen ved gjentatte opptak. Dette gjelder både individuelle prosenter og gruppegjennomsnitt. Disse må heller ses på som svært upresise antydninger av forholdene i språksamfunnet.

Det er imidlertid et annet aspekt ved disse prosentene som er vel så viktige i vår sammenheng. Som nevnt får vi vanligvis ut prosenter for mer enn ei gruppe eller ett individ. Derved har vi et grunnlag for sammenligning. Om opptakene for de ulike gruppene er gjort under mest mulig like forhold, kan vi med ganske stor sannsynlighet regne med at det relative forholdet mellom gruppene avspeiler forholdene ute i språksamfunnet, uansett hvor presise de ulike prosentsetsatsene er som mål i seg sjøl. La oss igjen ta et tenkt eksempel. For et gitt variabelt språktrekk finner vi disse frekvensene for sosialgruppe I, II og III

Sosialgruppe I:	80%
Sosialgruppe II:	50%
Sosialgruppe III:	20%

Her har vi fått ut tre prosenter, og vi kan også konstatere en forskjell på 30% mellom hver gruppe. To spørsmål kan stilles. Har hver prosentsetsats motsvar i virkeligheten? Har forskjellene mellom gruppene motsvar i virkeligheten? Svaret på det andre spørsmålet er bare avhengig av svaret på det første i den forstand at 30% bare er korrekt i den grad de enkelte gruppegjennom-

snittene er korrekte. Men om vi demper ned kravet om eksakte mål, og spør om det er slik at sosialgruppe III gjennomsnittlig har mer av den angjeldende formen enn II, som igjen har mer enn I, frigjør vi oss fra spørsmålet om hvor representative de enkelte prosentene er i seg sjøl. Dette blir med andre ord et spørsmål om mer eller mindre, og ikke om nøyaktig hvor mye.

Språkformer som er variable realisasjoner av det samme underliggende språktrekket kan, som nevnt tidligere, ofte rangeres etter prestisje. Noen former har høy prestisje, andre er forholdsvis nøytrale mens andre igjen har lav prestisje. Svært mange undersøkelser har vist at det er en sammenheng mellom denne prestisjeskalaen og sosiale ulikheter, f.eks. med hensyn til sosialgruppe. Sosialgruppe I bruker relativt mange slike, III relativt få. Det tenkte eksempelet ovenfor er en illustrasjon på dette. Når dette mønsteret går igjen i den ene undersøkelsen etter den andre, riktignok med avvik her og der, kan vi ut fra en samla vurdering si at målene på de relative forskjellene er reliable, selv om de ulike prosentene vi bygger på ikke skulle være det. Dette vil si at om vi er istand til å plassere en språkform på prestisjeskalaen, kan vi ut fra dette med relativt stor sikkerhet slutte oss til formens utbredelse i de ulike sosiale lagene. Omvendt kan vi, om vi har funnet fram til denne utbredelsen først, slutte oss til formens plassering på prestisjeskalaen i forhold til den eller de formene den alternerer med.

Ovenfor har vi drøfta reliabiliteten i de metodene vi benytter for innsamling av data. I den grad disse metodene er i stand til å skaffe oss representative data, er de reliable. I noen grad vil vi være i stand til å teste reliabilitet ved hjelp av bestemte tester. Men innebygd i disse testene ligger antakelsen om at det aspekt ved virkeligheten som vi måler, er stabilt og forutsigbart. I den grad språkbruk ikke er det, f.eks. på grunn av individuelle særegenheter og det at menneskelig atferd generelt er umulig å predikere 100%, vil dette gi utslag i disse testene i form av lave reliabilitetsmål. Dette på tross av at det ikke er svakheter ved metoden det her dreier seg om, men egenskaper ved virkeligheten. Disse to effektene kan det være vanskelig å skille.⁴

Før vi slipper begrepet reliabilitet, skal vi også kort knytte det til den språklige analysen av det datatilfanget som er samla inn. Senere skal vi komme tilbake til dette mer detaljert. Et språktrekk som har mer enn en realisasjon, kalles som nevnt i kap. 3.2 en språklig variabel. Som eksempel kan vi igjen velge fonemet /l/ i østnorsk, som i visse lydlige omgivelser kan realiseres som [ʎ] eller [l], dvs. som tjukk l eller vanlig lateral l. Disse lydlige omgivelsene blir vanligvis spesifisert uavhengig av de ordene der /l/ forekommer. Det vil si at når vi i neste omgang måler frekvensen av f.eks. tjukk l i en av disse omgivelsene, slår vi alle de relevante ordene sammen til ei gruppe. Dette betyr at vi i utgangspunktet regner med at det er like stor sjanse for at tjukk l vil bli brukt uansett hvilket ord vi har å gjøre med. Dette er imidlertid ikke alltid tilfellet. Det er belagt flere språklige variabler der de enkelte ordene som variabelen forekommer i, i ulik grad tillater den ene eller den andre varianten. Tjukk l er i enkelte østnorske dialekter et eksempel på dette. På østkanten i Oslo er tjukk l nesten obligatorisk i ord som kløne (n.f.), flyfille (n.f.), blånekte (inf.), mens den på den annen side ikke kan forekomme i klasse (n.m.), flott (adj) og klart (adj.). I andre ord vil både tjukk l og dental/alveolar l være akseptable (Jahr 1975:7). /l/ står i alle disse ordene etter en annen konsonant i framlyd og foran vokal. Om vi definerte denne omgivelsen generelt, uten å ta hensyn til at tjukk l i noen ord er nærpå obligatorisk og i andre umulig, har vi dekket over et viktig trekk ved distribusjonen av tjukk l i denne omgivelsen. Den prosenten vi får ut blir derved også av denne årsaken mindre pålitelig. Enda verre blir det om det viser seg at slike ord er ujevnt fordelt i materialet for de ulike gruppene vi undersøker. Dersom ei gruppe har uforholdsmessig mange eksempler på ord med obligatorisk tjukk l i forhold til de andre, vil dette trekke prosenten opp for denne gruppa. Når dette ikke skyldes en generelt høyere bruk av tjukk l generelt, men en mer eller mindre tilfeldig høyere frekvens av bestemte ord i deler av materialet, blir prosenten vi får ut enda mindre pålitelig.

I noen grad kan en ta hensyn til slike leksikalske avvik når en definerer omgivelsene for en gitt variabel. Særlig gjelder dette når det som ovenfor dreier seg om unntak som obligatorisk krever

eller utelukker en av alternantene. Disse ordene kan simpelthen utelukkes ved utregninga av alternantenes frekvens. Dette krever imidlertid at en kjenner til hvilke ord dette er. En god del vanskeligere blir det når vi har å gjøre med et sett ord der alternasjon kan forekomme i alle, men der sannsynligheten for at en bestemt alternant skal dukke opp ser ut til å variere svært fra ord til ord. Et slikt tilfelle finner en analysert i Kristoffersen 1980a:112ff, der det dreier seg om alternasjon mellom [e:] og [æ:] som realisasjoner av fonemet /e:/ foran /R/. En grundigere diskusjon av problemet med leksikalsk styrt variasjon finner en ellers i Hammermo 1980 og i kap. 10.4 nedenfor.

6.3: Validitet.

Som allerede nevnt, avhenger validiteten av de undersøkelsesmetodene vi benytter, og av de spørsmålene vi ønsker besvart gjennom undersøkelsen. En gitt metode kan være egna til å gi svar på en type spørsmål, mindre egna til å gi svar på andre.

En vitenskapelig undersøkelse tar utgangspunkt i ett eller flere spørsmål som en ønsker besvart. Etter å ha formulert disse spørsmålene mest mulig presist, forsøker en å finne fram til undersøkelsesmetoder som best mulig vil gi oss svar på dem. Jo bedre metodene oppfyller dette formålet, jo høyere validitet har de. Dette er idealet. Virkeligheten er ofte at en har en gitt metode til disposisjon, og at rekkevidden av de spørsmålene en kan stille begrenses av denne. Dette gjelder også undersøkelser av språklig variasjon. De kvantitative metodene har sine klare begrensninger. Disse går ikke alltid like klart fram når resultatene av en eller flere undersøkelser drøftes. Derfor skal vi i det følgende se litt på hva slags spørsmål som med noenlunde sikkerhet lar seg besvare ved hjelp av kvantitative metoder.

Selv om feltet språklig variasjon kan belyses fra ulike vinkler, skal vi her konsentrere oss om to hovedspørsmål:

- 1) Med hvor stor sikkerhet lar det seg påvise en sammenheng mellom språklig og sosial variasjon?

- 2) Hva er, i tilfelle den lar seg påvise, årsaken til en slik samvariasjon?

Min påstand er at kvantitative metoder gir oss svar på det første spørsmålet i den forstand at de med tilstrekkelig stor sikkerhet viser at samvariasjon er til stede. Men det andre spørsmålet lar seg på ingen måte besvare bare ved hjelp av kvantitative metoder. Enten må en legge inn annen og uavhengig viten i tillegg, eller så må en legge premisser inn i sine undersøkelser som ved nærmere ettersyn kan vise seg svært tvilsomme.

På tross av at en del tvil kan reises når det gjelder reliabiliteten knytta til kvantitative metoder (jfr. forrige avsnitt), kan det ikke være noen tvil om at svaret på spørsmål 1 likevel må bli at en slik sammenheng utvilsomt finnes. Alle de undersøkelsene som har vært gjort de siste tjue årene gir sånn sett det samme resultatet, nesten uansett hvilke sosiale kategorier det opereres med. At man hver gang får ut resultater som er forenlige med dem fra tidligere undersøkelser, tyder med stor sikkerhet på at de påviste sammenhengene ikke er tilfeldige. Om prosenter etc. ikke kan ses som eksakte, allmenne mål, er likevel forholdet mellom disse, uttrykt i større/mindre-relasjoner, å stole på.

Men gir de kvantitative metodene oss svar på hvorfor vi finner denne samvariasjonen? Som nettopp nevnt mener jeg at så ikke er tilfelle. Dette fordi de kvantitative metodene etablerer sammenhenger mellom to eller flere faktorer, f.eks. sosialgruppe og språkbruk, men de gir oss ingen sikre holdepunkter om noe årsak/virknings-forhold mellom disse. At to størrelser synes avhengige av hverandre, vil ikke si det samme som at verdien på den ene bestemmer verdien på den andre. Hellevik 1977:347 skriver:

En statistisk sammenheng mellom to variabler behøver ikke bety at det foreligger en årsakssammenheng. Vi kan ha å gjøre med en spuriøs sammenheng, det vil se en statistisk sammenheng som skyldes at variasjonen i enhetenes verdi på de to variablene har en felles bakenforliggende årsak.

I vårt tilfelle er spørsmålet om sosiale faktorer determinerer språkbruk, og i hvilken grad. Det kan settes opp to hovedhypote-

ser når det gjelder slike årsakssammenhenger. Vi har allerede vært inne på dem i tidligere kapitler. Her skal vi drøfte dem nøyere.

- 1) Språkbruk er 100% determinert av sosiale faktorer i den forstand at tilstrekkelig kjennskap til språkbrukerens sosiale bakgrunn, kjønn, alder etc., samt talesituasjon, vil sette oss i stand til å predikere hans eller hennes språkbruk fullt ut.
- 2) Språkbruk er et produkt av den enkelte språkbrukers tolkning av den til enhver tid foreliggende talessituasjon. Denne tolkningen holdes opp mot de sosiale normene språkbrukeren føler gjelder i situasjonen og som hun eller han føler seg forplikta av, og hensikten med de språkhandlingene som hun eller han utfører i situasjonen.

Den første hypotesen kan vi kalle deterministisk, den andre interaksjonistisk. I følge den første er språkbrukeren i stor grad et hjelpeløst offer for en rekke faktorer hun eller han ikke har herredømme over, i følge den andre er hun eller han et selvstendig handlende individ som innen gitte rammer handler målretta (om ikke nødvendigvis rasjonelt). Bare under den første hypotesen gir det mening å anta at språkbruk kan forutsies eller predikeres i naturvitenskapelig forstand.

I de fleste arbeider bygd på kvantitative metoder er ikke disse problemene diskutert. Likevel finner en stadig forsøk på årsaksforklaringer, og en god del av disse ligger farlig nær en deterministisk betraktningssmåte, i det minste når det gjelder valg av terminologi. Det skulle være nok å vise til min egen bruk av uttrykk som "sosialt betingta variasjon" og "situasjonsbetingta variasjon" i tidligere kapitler. Dette fører lett tankene mot betinging i behaviouristisk forstand, dvs. hjelpeløse og automatiske reaksjoner på ytre stimuli. For min egen del er bruken av ordet "betingta" mer styrt av konvensjon og mangel på bedre betegnelser. Som jeg har sagt tidligere, ser jeg ikke på språkbruk som determinert av instanser utenfor språkbrukeren. De fleste som skriver om språklig variasjon, synes å gjøre noe tilsvarende. Det problematiske ligger ikke i at forfatterne nødvendigvis hol-

der et deterministisk grunnsyn, men i det at determinisme-
blemet sjelden drøftes.

Både når det gjelder deterministiske og interaksjonistiske model-
ler kan vi tale om årsaksforhold. I deterministiske modeller
legges årsakene til den individuelle og den overindividuelle
variasjonen utenfor individet, mens de for den interaksjonistiske
modellen i siste instans er å finne i individet sjøl. Dette
gjelder idealiserte og rendyrka utgaver av modellene.

I lys av Helleviks formulering sitert ovenfor lar begrensningene
til de kvantitative metodene seg forstå. De setter oss i stand
til å påvise sammenheng mellom lingvistisk variasjon på den ene
side, og sosial og situasjonsmessig variasjon på den andre. Men
ved at de ikke direkte og entydig avslører årsaksforhold, setter
de oss ikke i stand til å avgjøre hvilken av våre to modeller som
ligger nærmest sannheten, den deterministiske eller den interak-
sjonistiske. Derved er det fritt fram for tolkninger der mer
allment filosofiske grunnsyn og ulike derivater av disse mer
eller mindre åpent får spille inn. Er man en beinhard beha-
viourist, eller ditto vulgærmarxist, vil deterministiske forkla-
ringer lett bli satt fram. (I det hele tatt synes naturvitenska-
pelige tenkemåter i vårt århundre å ha fått et så godt fotfeste
innen samfunnsvitenskapene at mange tar slike forklaringsmåter
for å være a priori korrekte. Tilsvarende naturen skal samfunnet
være styrt av lover, forskerens oppgave er å avdekke dem.) På
samme måte vil forskere som på mer allment grunnlag gir mennesket
en mer selvstendig og handlende plass i tilværelsen, lett for-
klare sammenhengen i interaksjonistiske termer.⁵ Dette fører til
den konklusjon at det endelige valget mellom de to modellene ikke
kan gjøres før vi har nådd fram til atskillig sikrere viten om
forholdet mellom mennesket og dets omgivelser. Her vil også
språkforskning være viktig, men denne forskningen må nå ut over
de begrensningene kvantitative metoder setter. Hovedproblemet
synes imidlertid uløselig, og det kan formuleres slik: Forskning
er prinsipielt en menneskelig aktivitet på lik linje med alle
andre. Dersom det finnes lover som styrer og setter grenser for
menneskelig aktivitet, forskning inkludert, ligger disse derved
utenfor forskningens rekkevidde. Det faste punktet hvorfra en
vil rokke verden, må nødvendigvis ligge utenfor verden.

En erkjennelse som dette behøver ikke med nødvendighet å føre til at en oppgir verden og lar den seile sin egen bane. Men den burde mane til en smule edruelighet med hensyn til begrepene sannhet og objektivitet. I utgangspunktet er all observasjon subjektiv, og all forskning hviler på aksiomer, dvs. påstander hvis sannhet ikke lar seg bevise. I den grad disse aksiomene går tilbake på observasjon, dreier det seg ofte om observasjoner det hersker intersubjektiv enighet om. En slik intersubjektiv enighet kan være et godt, men ikke nødvendigvis sant utgangspunkt. Konklusjonen på dette kapitlet må bli at verdien av kvantitative metoder er begrensa når det gjelder å utforske forholdet mellom språkbruk og den materielle og sosiale konteksten som språkbruken utfolder seg i. Men som vi skal se i senere kapitler, er metodene også viktige i utforskning av språkstruktur og hvordan språkstruktur forandrer seg.

KAPITTEL 7: GEOGRAFISK BETINGA VARIASJON.

7.1: Iso glosser.

I forhold til utforskning av samspillet mellom sosial og språklig variasjon, har forholdet mellom geografisk og språklig variasjon en lang tradisjon som selvstendig forskningsgren under navnet dialektologi eller dialektgeografi. Geografisk betinga variasjon blir i prinsippet en type overindividuell variasjon. Språkbrukere kan grupperes og klassifiseres etter geografisk bakgrunn på samme måten som etter sosial bakgrunn. Og som vi skal se har vi også her et problem med hensyn til inndeling. Det kan være like vanskelig å finne klare kriterier for inndeling av geografi som for sosial bakgrunn, og problemet med representativitet er like vanskelig å løse her. Som for sosial bakgrunn har vi i mange tilfeller å gjøre med gradvise overganger der naturlige brudd er vanskelige å påvise.

I tradisjonell dialektgeografi har en idealisert seg bort fra dette problemet. I det følgende skal vi drøfte det nærmere; ikke for å vise at tidligere arbeid har vært bortkasta, men for om mulig å finne et bedre utgangspunkt for videre arbeid gjennom en drøfting av en del av de problemene som foreligger.¹ En dialekt kan vi kort definere som en regional språkvariant, dvs. en variant som brukes innenfor et nærmere avgrensa geografisk område, og som er forskjellig fra de variantene som brukes i tilstøtende områder. Denne definisjonen er svært grov, og reiser en rekke problemer. Hvordan identifiserer vi et "primært" dialektområde, dvs. et område som ikke kan deles videre opp i mindre dialektområder? Bør og kan en dialekt karakteriseres med utgangspunkt i den konkrete språkbruken innenfor området, eller ut fra et abstrakt system, en dialektgrammatikk, som områdets beboere i større eller mindre grad taler i samsvar med? Hvordan identifiserer en i tilfelle dette abstrakte systemet som fungerer som norm? Hvordan trekker en grensa mellom to dialekter, og hvordan manifesterer en slik grense seg i virkelig språkbruk? Skal den

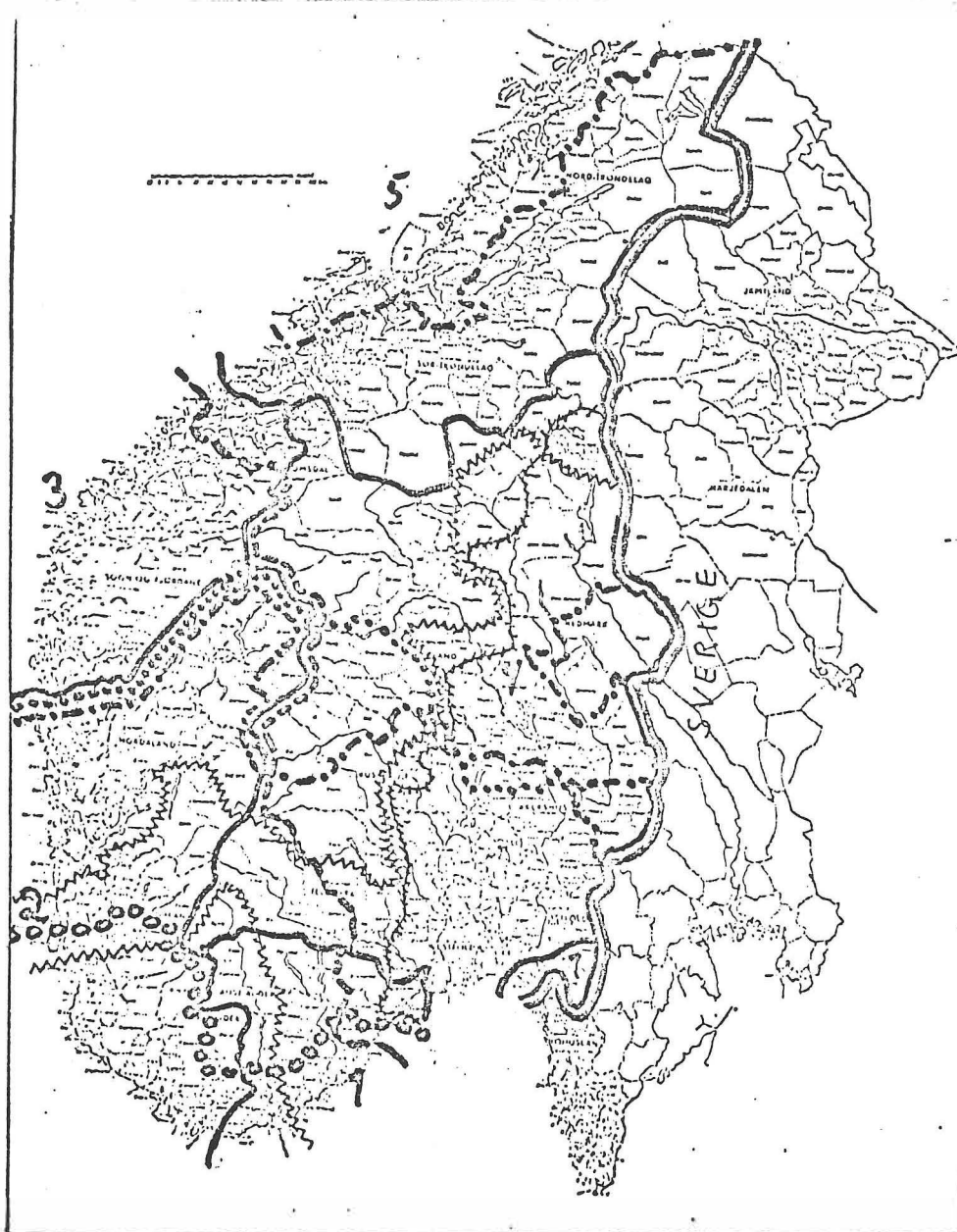
primært forankres i geografiske eller demografiske forhold? Det første har vært mest alminnelig, men ettersom språkbruk er avhengig av språkbrukere, er det et spørsmål om en ikke i større grad bør trekke inn bosettingsmønstre etc. når dialektgrenser framstilles f.eks. på kart.

Det er særlig problemet med minimale dialektgrenser, såkalte isoglosser, som skal oppta oss i det følgende. Hvordan oppstår isoglosser, og derved ulike dialekter. Kort kan vi si at de er resultater av språkendringer som av en eller flere grunner ikke har spredd seg til hele språksamfunnet fra det punktet der de først oppstod. Språklige såvel som sosiale faktorer synes å spille inn i denne spredningsprosessen, både stimulerende og hemmende. I det øyeblikket spredningsprosessen stanser opp, er en ny isogloss etablert mellom det området der endringa har skjedd og det der den ikke har skjedd. Når en rekke slike endringer har spredd seg til bare en del av språksamfunnet fra ulike utgangspunkter vil vi ha en rekke slike grenser, som vil dele området opp ved et uregelmessig nettverk av isoglosser. Over lengre tid og over større områder vil det etterhvert skille seg ut dialekter som ikke lenger er gjensidig forståelige, og grensa mellom dialekter og ulike språk blir uklar. Et eksempel på dette er utviklinga av de germanske språkene fra et antatt felles utgangspunkt, urgermansk.²

Studiet av isoglosser, dvs. av utbredelsen av de ulike dialektene innen et gitt område, kalles dialektgeografi (i motsetning til f.eks. studiet av systemet i én dialekt). Dialektgeografi som disiplin oppstod i siste halvdel av forrige århundre. Ved hjelp av denne kunne en teste junggrammatikerens påstand om at alle språkendringer skjedde unntaksløst (jfr. pkt. 7.3 nedenfor). I Norge utvikla det seg snart en tradisjon som fram til våre dager har frambrakt en rekke målføremonografier og oversiktsverk. Fig. 7.1 på neste side er et kart som viser en del viktige isoglosser i Sør-Norge, alle etablert som resultat av denne forskningen.

Den tradisjonelle dialektgranskinga hviler på en rekke forutsetninger som det er nødvendig å avdekke før en kan gå videre med diskusjonen. Den viktigste er at forholdet mellom språkssystem og språkbruk ikke ses som problematisk. Dialektssystemet er

Figur 7.1: Endel viktige dialektgrenser i Sør-Norge.

<p>—: Utvikling av gno. trykk-
lett utlydende a:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Sørlig e-mål 2. a-mål 3. Nordlige-mål 4. Jamvektmål 5. Jamvektmål m/apokope <p>---: Vestgrense for "tjukk" l</p> <p>ooo: Nordgrense for gno ptk>bdg
(bløte konsonanter)</p> <p>...: Sørgrense for palatalisering
av gno. lange dentaler.</p> | <p>---: Område i Midt-Norge med
bevart dativ i b.f.</p> <p>~~~~: Område i sør og øst der
r ikke er falt bort i
ub.plur</p> <p>***: Vest- og nordgrense for
brutte former av pers.
pron. 1.p.sg. (jæi, je
etc., mot eg, e etc.)</p> |
|---|--|

direkte tilgjengelig, gitt at en finner gode informanter. Det er dialektforskeren sjøl som avgjør hvem som vil være en god informant, jfr. dette sitatet etter Amund B. Larsen:

Men som gjennomgående vil jeg ikke bruke sterkere uttrykk end, at de eksempler hvor ved ingen tvil er betegnet, er sådanne som jeg har nogen grund til at tro på, som jeg nemlig har hørt eller trodd at høre av folk som jeg burde ha tillit til (min uth.) (Larsen 1926:XVIII).

Kriteriene en gikk ut fra ved utvelgning av informanter, går ikke alltid like klart fram som her. Særlig i vårt århundre er det nok blitt mest alminnelig å bruke eldre informanter, i den grad det ikke var generasjonsforskjeller som skulle undersøkes (jfr. f.eks. Beito 1958:147). Men pionerer som Johan Storm og Amund B. Larsen brukte like gjerne yngre mennesker, som de bl.a. oppsøkte på ekserserplasser, underoffiserskoler, seminarier o.l., jfr. Storm 1884.17 og flere henvisninger i Larsen 1949-50. Vi kan vel uten videre regne med at en sørga for at informanten var mest mulig stedbunden i den forstand at hun eller han var født og oppvokst på det stedet hvis dialekt ble undersøkt, og at foreldrene også om mulig var fra samme sted. Men dette er kanskje også kriterier en er blitt mer nøye med utover i vårt århundre. I tillegg trakk en også inn sosiale og kommunikasjonsmessige forhold, jfr. følgende sitat:

Vestlandsbønderne har naturligvis også vanskeligere end østlendinger for at tale sin dialekt blandet med bymål, så at det lag af befolkningen, som er usikkert i sin sprogfølelse, der er mindre end østpå. (Larsen 1949-1950:57)

Enda et sitat etter Amund B. Larsen viser at en også var klar over at språklige forskjeller mellom generasjonene var vanlige:

..., men reiste ikke længe efter til Selbu, som jeg ikke havde besøgt siden 1886. Det viste sig straks på gårdenes bebyggelse og på deres kløvervolde, at oplysningen måtte have avsat store frugter i bygden i den mellemliggende tid, og dette varslede om, at den yngre slægt vistnok i stor

udstrækning havde fåt sit talesprog avslepet. Jeg fik imidlertid leiet mig en gammel intelligent mand til med mig at gennemgå især de mere tvilsomme dele av mine samlinger fra Selbu. (Larsen 1949-1950:90)

Dette viser at en var klar over generasjonsskillene, og i dette tilfellet i det minste var det den eldre dialekten som interessen ble retta mot.

Sitatet viser også et annet aspekt ved eldre innsamlingsmetode. Når Larsen nevner informantens intelligens, må det henge sammen med at en la stor vekt på at informanten var i stand til å reflektere over sitt eget og andres talemål. Med andre ord trakk en på informantens bevisste kunnskap om hennes eller hans egen dialekt og stedets dialekt i sin alminnelighet. Ved beskrivelsen av egen dialekt kunne forskeren ut fra dette bruke seg sjøl som informant, jfr. f.eks. Voss 1940:49. Sammenfattende kan vi si at forskerens skjønn avgjorde hvem som ville utgjøre en god informant, når momentene nevnt ovenfor ble trukket inn. Innsamlinga av data foregikk ved direkte utspørring, ofte på grunnlag av spørrelister. Resultatene ble regna som objektive og korrekte dersom kriteriene for den gode informant var oppfylt.³

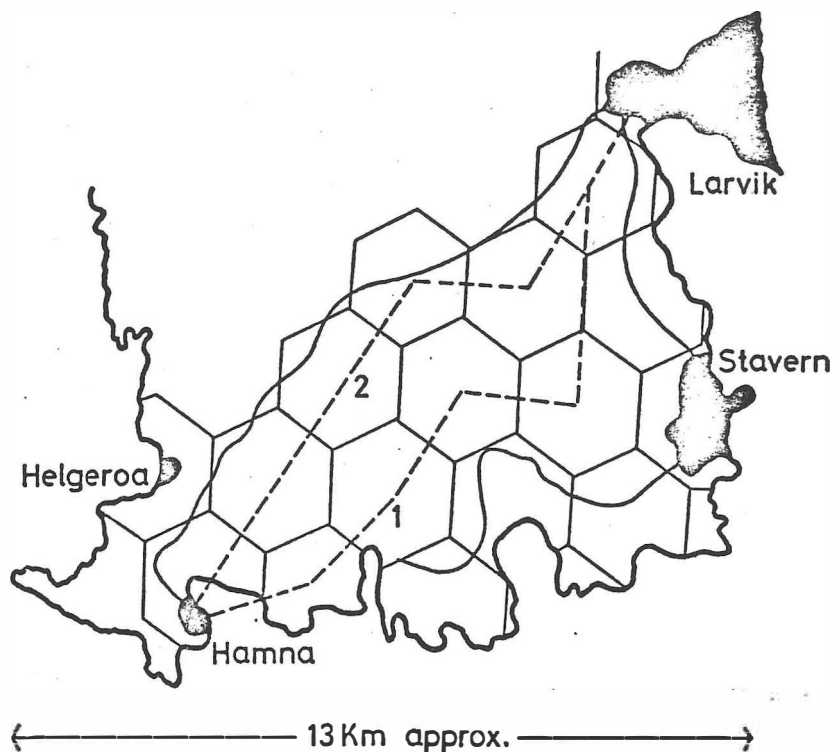
Når man i neste omgang skulle beskrive dialektsystemet, vanligvis fra en diakron synsvinkel, så en ofte bort fra generasjonsforskjeller og dobbeltformer, og la de formene til grunn som lå nærmest gammelnorsk. I målføremonografier etc. kunne en også ta med yngre former, men i det øyeblikk en gikk over i dialektgeografien og skulle trekke isoglosser på kart, måtte en legge én form til grunn. Derved blir slike isoglosser idealiserte grenser, som oftest basert på eldre dialektformer. Likefullt blir de ofte kanonisert i den forstand at grensene gis allmenn gyldighet uansett senere utviklinger. Legg merke til at det er ikke bare aldersmessige og sosiale forskjeller i seg sjøl som forsvinner bak en kategorisk dialektgrense. Den vil også dekke over enhver brytning mellom gamle og nye former, dvs. variasjon. Dette er etter min mening det alvorligste problemet ved slike grenser. Hadde forskjellen mellom eldre og yngre generasjon vært kategorisk i den forstand at de eldre bare brukte én form og de yngre bare en annen, kunne en bare ha trukket en ny grense for de

yngre. Men nye og gamle former lever side om side over et kortere eller lengre tidsrom, som oftest over flere generasjoner. Denne variasjonen er det overhodet ikke mulig å framstille ved hjelp av de tradisjonelle isoglossene slik disse er illustrert på figur 7.1.

På enkelte kart, f.eks. Helleland og Papzian 1973, kart 3 og 7, er det inntegna grenseområder der fenomenet som beskrives bare gjør seg gjeldende i enkelte ord, ikke i alle som det ut fra et historisk synspunkt skulle ha omfatta. I ren form er dette en annen type variasjon, ved at formen det er spørsmål om regnes som kategorisk i de ordene det gjelder, mens den aldri viser seg i andre ord. Dobbelformer av ett og samme ord ekskluderes således også her.

Et forsøk på å løse dette problemet finner vi i Trudgill 1974b (se også Foldvik 1979 og Chambers & Trudgill 1980:192ff). Løsningen går inn som en del av et større forsøk på å karakterisere hvordan språklige endringer sprer seg geografisk og gjennom aldersgrupper. Området som ble undersøkt, var Brunlaneshalvøya sørvest for Larvik. Det ble i utgangspunktet delt opp i like store, sekskanta områder, jfr. fig. 7.2 på neste side. Fra hvert av disse områdene plukka en ut informanter fra ulike aldersgrupper, som så ble intervjuet under mest mulig naturlige forhold. Den språklige variabelen som ble undersøkt var realisasjonene av /æ/-fonemet. Denne kan variere fra [ɛ] til [a]. Dette kontinuumet ble delt i fem slik at en fikk ut fem ulike realisasjonstyper av /æ/. Variantene ble nummerert fra en til fem. Når en i neste omgang gikk gjennom det innsamla materialet, kunne en henføre hver /æ/-realisasjon i materialet til en av disse typene. Til slutt kunne en så for hver informant regne ut en "æ-indeks", som framkommer slik: Hver forekomst av [ɛ] gis verdien 000 og hver forekomst av [a] gis 400, mens de tre mellomliggende variantene, i alt tre, gis henholdsvis 100, 200 og 300. For hver informant summerer en verdiene på samtlige /æ/-realisasjoner og deler på antallet realisasjoner. Derved framkommer en gjennomsnittlig /æ/-verdi, dvs. /æ/-indeksen. Dersom en informant bruker mest [a], vil hun eller han få en /æ/-indeks som ligger nær 400, dersom han bruker mest [ɛ], vil indeksen nærme seg null.

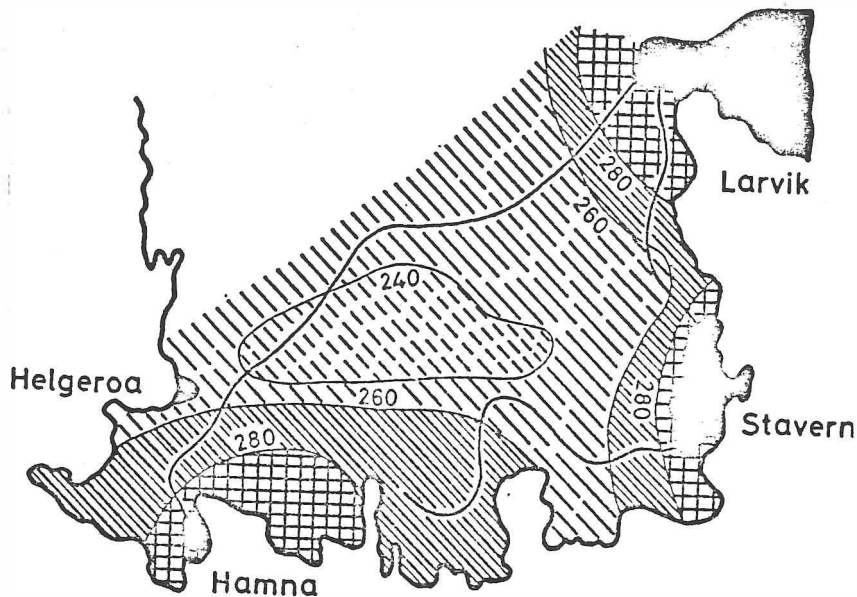
Figur 7.2: Brunlaneshalvøya delt opp i sekskanta områder. (Fra Trudgill 1974a:228)

I neste omgang kan en regne ut gjennomsnittlig /æ/-indeks for hver aldersgruppe innenfor hver sekskant på kartet på figur 7.2. Ut fra disse gjennomsnittene kan en tegne isoglosser for ulike verdier på skalaen fra 000 til 400. Dette gjør en ved å fiksure gjennomsnittsverdien for hver sekskant i midten av denne. Hvis gjennomsnittet i en sekskant er 180 og i den neste i en gitt retning 240, vil isoglossen for verdien 210 bli plassert midtveis mellom de to midtpunktene i sekskantene. Isoglossen for verdien 200 vil ligge i en avstand fra 180-punktet som tilsvarer $1/3$ av avstanden mellom de to midtpunktene osv. På denne måten kan en plote inn en rekke punkter på de isoglossene en ønsker å komme fram til. Med utgangspunkt i disse punktene kan en til slutt trekke selve isoglossen. Figur 7.3 på neste side viser isoglosser mellom områder med gjennomsnitt lik 240, 260 og 280 for aldersgruppa 25-69 år.

Denne metoden gir muligheter for å illustrere variasjon

Figur 7.3: Isoglosser for /æ/-realisasjoner i Brunlanes. (Fra Trudgill 1974a:231)

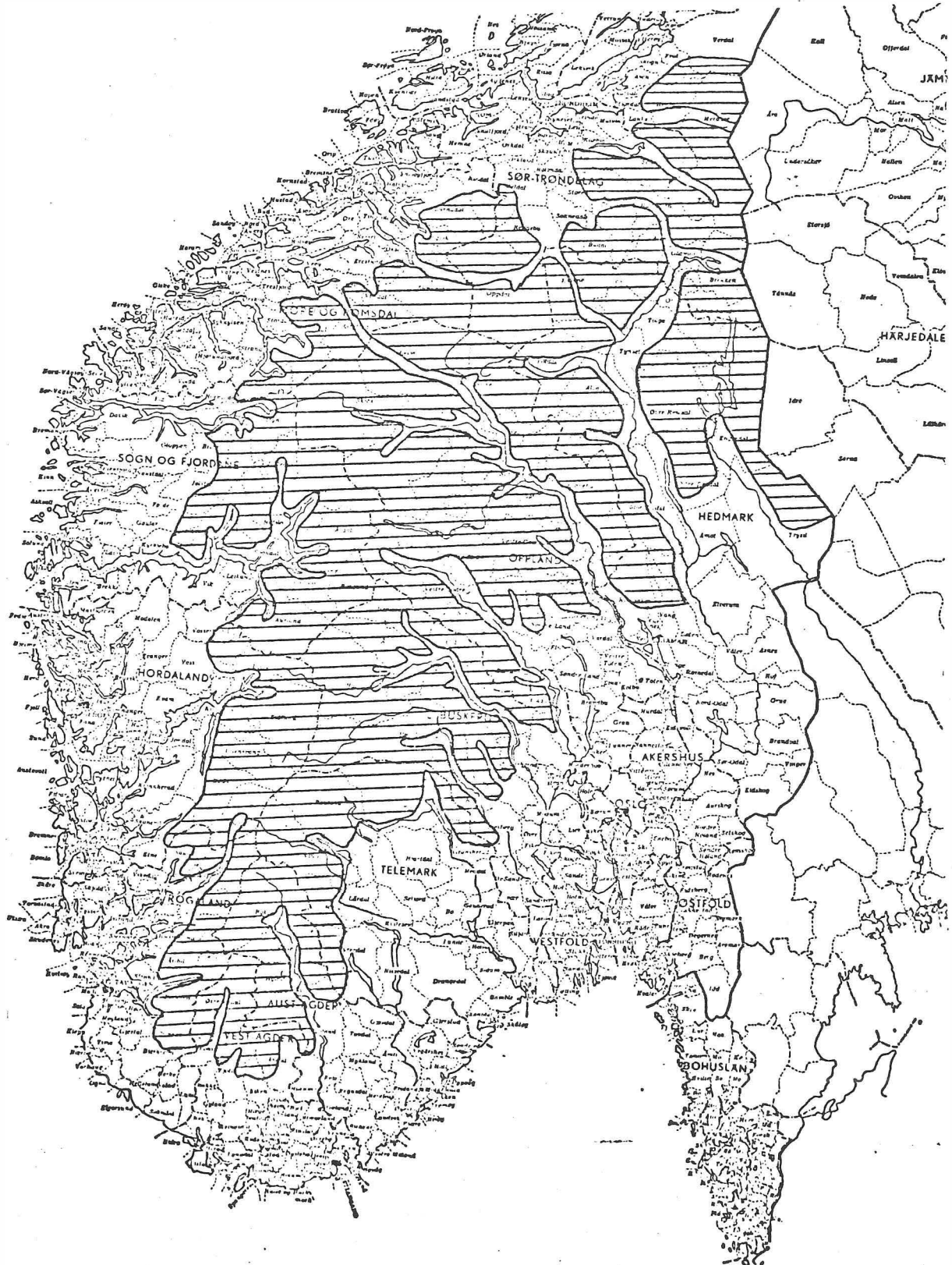
geografisk, og derved også overgangsområder der to alternative former eksisterer side ved side. Men selv om en kommer nærmere virkeligheten på denne måten, representerer også denne typen isoglosser idealiseringer. Problemet er her det samme som det vi påviste for sosial og aldersmessig variasjon i tidligere kapitler. Vi er tvunget til å dele opp kontinua i mindre deler, og derved til å late som om forholdene innenfor hver av disse delene er homogene. Dette gjelder sosialgrupper, aldersgrupper og geografiske forskjeller, som illustrert gjennom sekskantinnedelingene ovenfor. Om dette gjelder fullt ut for geografiske forskjeller, skal vi diskutere i neste avsnitt.

7.2: Problemer med identifisering av isoglosser.

La oss tenke oss at vi virkelig var i stand til å holde faktorer som språkbrukeres sosiale bakgrunn, kjønn, alder, etc., samt talesituasjon, under kontroll. Ville vi da være i stand til å bestemme nøyaktig hvor en gitt isogloss skulle gå? Før vi kan svare nærmere på dette, må vi se nærmere på hva begrepet "geografisk betinga variasjon" egentlig rommer når det gjelder språk. Språk er ikke noe fysisk objekt som kan spre seg i terreng som f.eks. plantearter. Språk er knytta til mennesker og vil således bare forekomme der det forekommer mennesker. I et land som Norge forekommer det ikke mennesker overalt, snarere er bare en liten del av landets samla areal befolka. Figur 7.4 på neste side viser de viktigste befolka områdene i Sør-Norge, ved at de ubefolka områdene er skravert. Vi ser at dette setter ganske annerledes snevre grenser for geografisk betinga språklig variasjon enn de riksgrensa og havet setter. Bare innenfor og mellom de befolka områdene av landet vil en kunne finne språklig variasjon. Dette poenget kan synes trivielt, men dersom en undersøker de dialektkartene som finnes, vil en raskt oppdage at disse er utarbeida som om Norge var jevnt befolka, ettersom svært mange dialektgrenser er trukket gjennom ubebodde områder. Etter min oppfatning gir det liten mening å påstå at en dialektgrense går gjennom et område der det ikke brukes språk.

Vi skal komme tilbake til dette nedenfor. Poenget her er at det spredde befolkningsmønsteret gjør at geografi ikke overalt representerer noe kontinuum. Bare der vi finner et befolkningsmessig kontinuum kan vi i språklig sammenheng snakke om et geografisk kontinuum. Ubefolka områder representerer sprang, og vi vil kunne vente at kategoriske grenser for et språklig fenomens utbredelse ofte vil falle sammen med slike sprang. Her må en imidlertid ta kommunikasjonsmuligheter over slike ubefolka områder med i betraktning. Språklige endringer sprer seg gjennom språklig kommunikasjon. Dersom befolkningene på hver side av et ubefolka område har kontakt med hverandre, vil ei språklig endring kunne spre seg over området. Det samme gjelder havområder og store innsjøer. Jo bedre og hyppigere kontakten er, jo let-

Figur 7.4: Kart over bosettinga Norge. (Kartet er utarbeidet på grunnlag av befolkningskart for Norge fra Statistisk Sentralbyrå)

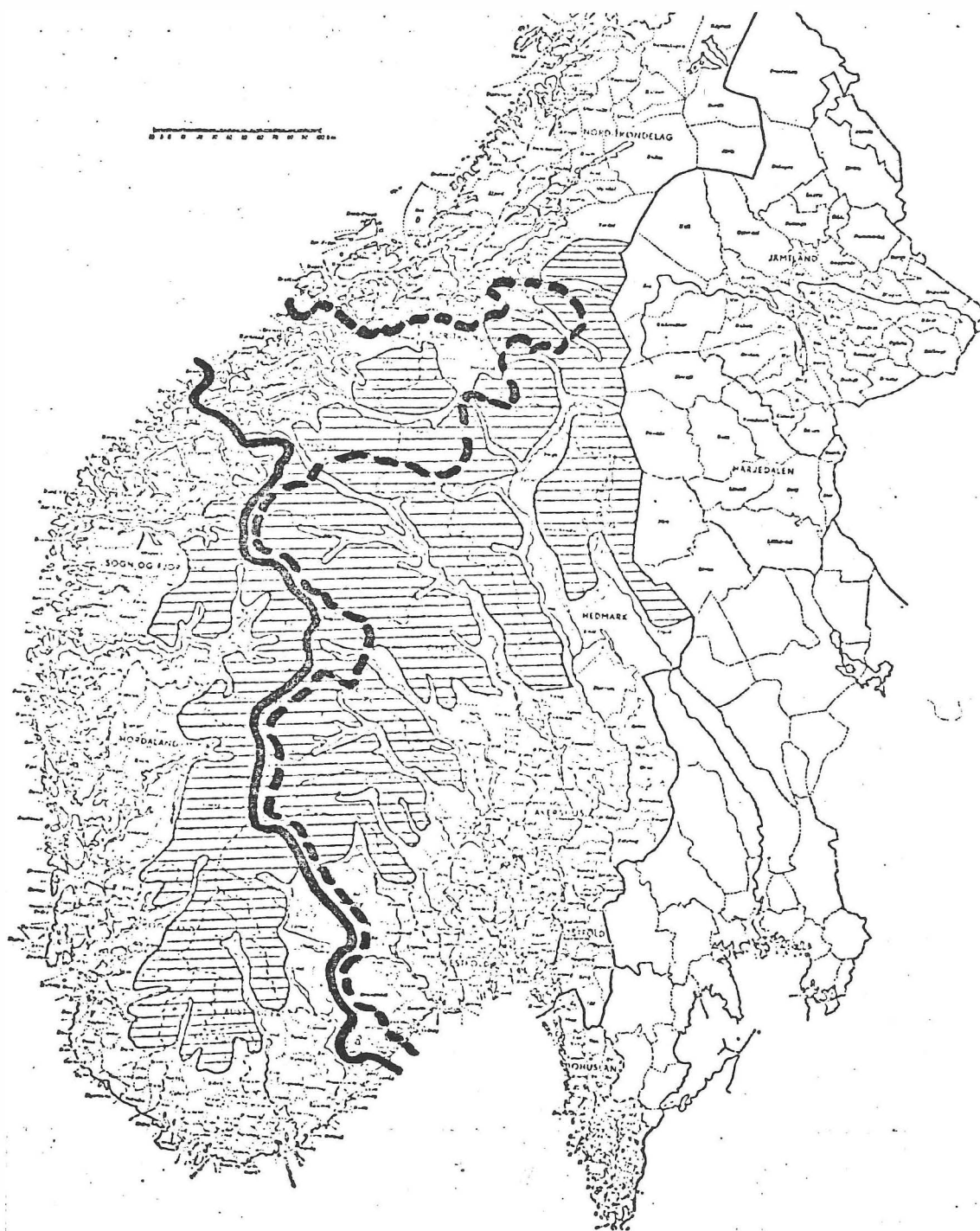
tere må en kunne anta at spredningen vil kunne finne sted. Likevel gjelder det nok at befolka områder generelt representerer hindringer for spredning av språkendringer.

En annen type kategoriske brudd i et potensielt geografisk kontinuum er administrative grenser, også slike som deler opp tett og jevnt befolka områder.⁴ Med administrative grenser mener jeg ikke bare kommunegrenser, men også grensene mellom kirkesogn og større kirkelig-geografiske enheter. Særlig tidligere representerte disse vel så viktige inndelinger som de politiske, ved at kirkegangen hadde en svært viktig sosial funksjon, særlig i tynt befolka områder. Også inndelinga i skolekretser er viktig i vår sammenheng. Disse administrative inndelingene påvirka og påvirker sosiale samhandlingsmønstre. Kommunikasjonen innenfor disse enhetene er ofte større enn mellom dem. Dette gjaldt særlig før, i dag har den tekniske utviklinga ført til at kommunikasjonen mellom ulike områder skjer lettere, både gjennom fysisk forflytning og gjennom teleteknikk og massemedia.

Likevel er de isoglossene vi kan påvise i dag, resultat av tidligere språkendringer. Dersom en ønsker å forklare hvorfor en isogloss går der den går ut fra administrative forhold og kommunikasjonsmuligheter, må en derfor ta utgangspunkt i hvordan disse var på den tida en antar spredningen av endringa fant sted. Datering av slike endringer er på den annen side svært usikker i de fleste tilfeller.⁵

Ut fra dette kan vi si at geografi i språklig henseende bare til en viss grad utgjør et kontinuum. Vi må for hvert område som vi undersøker, se nærmere på topografiske forhold, befolkningsmønstre, kommunikasjonsforhold og administrative grenser. De tre siste momentene må også ses i historisk perspektiv om en ønsker å årsaksforklare en isogloss' beliggenhet. Når det gjelder problemet med plassering av isoglosser, blir dette bare aktuelt der vi har med et befolkningsmessig kontinuum å gjøre. Figur 7.5 på neste side viser isoglossene for tjukk l fra henholdsvis gno /r^h/ og /l/ trukket på kartet fra figur 7.4. Som vi ser går grensene i sør gjennom befolka områder, mens de lenger nord går gjennom ubefolka områder før de skiller lag og løper ut i mer befolka

Figur 7.5: Isoglosser for tjukk l sett i sammenheng med bosettingsmønster.

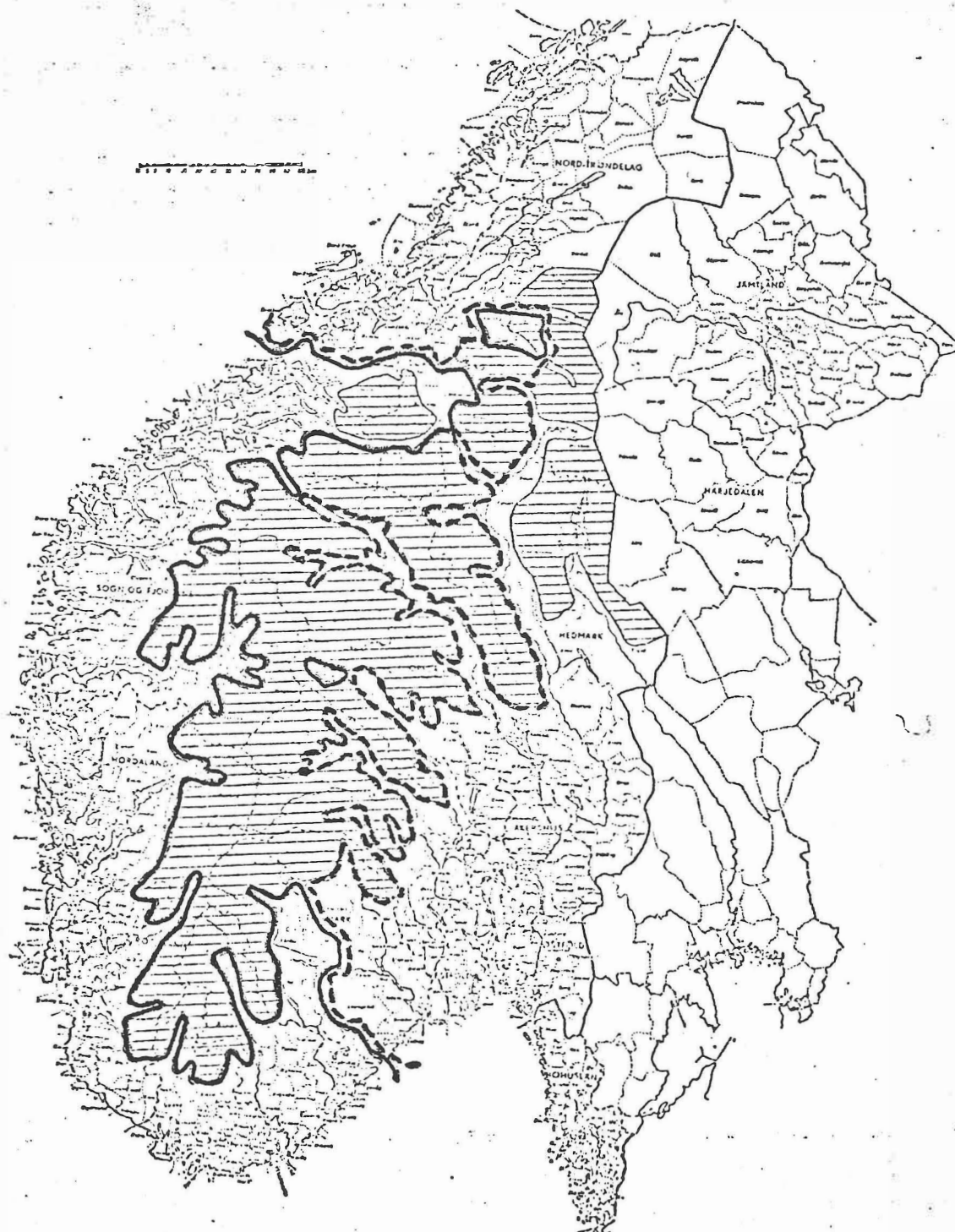
—: tjukk l < gno. l
- - - : tjukk l < gno. rō

områder igjen.

I tillegg til isoglosser finnes det en annen måte å markere grenser mellom komplementære, språklige former på, nemlig ved såkalte heteroglosser. Ved hjelp av en isogloss tegner en midtlinjer, ved hjelp av en heterogloss avtegner en yttergrensene for områder med komplementære former. I uttrykket komplementære språklige former legger jeg resultatet av ei språklig endring som bare har dekket en del av et tidligere enhetlig område, (og derved har skapt en isogloss), sammenholdt med det tilsvarende fenomenet i resten av området som ikke er endra, eller som er endra på en annen måte. Et eksempel er tjukk l og r fra gno /r^h/. Disse dekker to komplementære områder av det norske språkområdet, derav uttrykket komplementære språklige former.

Heteroglosser er godt egna til å få fram geografiske sprang i form av ubefolkte områder. En av årsakene til at en språklig endring har stoppa opp, vil da gå direkte fram av kartet. På figur 7.6 på neste side er det inntegna heteroglosser for tjukk l fra gno. /r^h/, der de komplementære formene er skilt av større ubefolkte områder, i tettere befolkte områder er de samla i isoglosser. Men nettopp her oppstår problemet med hvor en isogloss virkelig går. Når vi undersøker språklige fenomeners geografiske utbredelse, må vi velge oss ut visse punkter på kartet og undersøke språkbruken på disse. Vi kan umulig sjekke alle punkter. På samme måte som vi forsøker å finne fram til et sosialt representativt utvalg må vi også komme fram til et mest mulig geografisk representativt utvalg. Dette gjør en vanligvis ved å velge ut punkter i terrenget med mest mulig jevn spredning, jfr. eksempelet fra Trudgill 1974a ovenfor, der undersøkelsesområdet ble delt opp i like store, sekskanta underområder. Når undersøkelsen gir ulikt resultat for to slike underområder med hensyn til det fenomenet vi undersøker, trekker vi en isogloss mellom disse, f.eks. etter det proporsjonalitetsprinsippet som Trudgill benytter. Men hva da med de språkbrukerne som måtte bo mellom de to undersøkte punktene. De vil nødvendigvis havne på den ene eller andre siden av isoglossen, uten at vi har undersøkt nærmere på hvilken side de egentlig faller. Ut fra dette ville en heterogloss også her være mest korrekt. Området mellom de to linjene som heteroglossen består av, ville bli en slags gråsoner,

Figur 7.6: Heterogloss for utviklinga av gno. /r^h/ sett i sammenheng med bosettingsmønster.

- : Østgrense for gno. r^h > r.
 ---: Vestgrense for gno. r^h > tjukk l.

der begge (eller alle) de komplementære formene kan forekomme, uten at vi er i stand til å si noe mer før området er bedre undersøkt. Uten en nøye undersøkelse av slike områder vil en ikke kunne avgjøre nøyaktig hvor isoglossen går. På den annen side vil også en heterogloss representere en idealisering når vi trekker inn andre typer variasjon. Derfor krever ethvert målførekart varsomhet i tolkningen, uansett hvilken type grense som er tegna inn.

7.3: Leksikalske isoglosser?

De isoglossene vi finner på vanlige målførekart, og som viser utbredelsen av f.eks. tjukk l, jamvektsregelen etc., bygger på den forutsetningen at ei lydendring har skjedd i en bestemt lydlig omgivelse, og i alle ord der denne lydlige omgivelsen fantes. Således regner en for østnorsk i utgangspunktet at /r^h/ i gno. ble til tjukk l i alle ord som inneholdt denne sekvensen, og at alle infinitiver og svake substantiver som ikke hadde kort rotstavelse fikk redusert endevokalen. At dette blir regna som hovedregelen, ser vi f.eks. av det at når vi finner unntak, blir dette ofte markert på kartene, som f.eks. på kart nr. 3 og 7 i Helleland & Papazian 1973. Dette synet innebærer at ei språkendring først og fremst rammer det grammatikalske systemet. Det er lydsystemet som endres ved at det f.eks. innføres nye allofoner av et fonem, eller det oppstår nye fonemer (jfr. Torp 1982:10ff). Som en konsekvens av dette blir samtlige ord i språket der endringa er relevant, omstrukturert. Denne teorien hevder med andre ord at endringer skjer primært på det abstrakte, grammatikalske planet, og at disse i neste omgang får konsekvenser for den lydlige realisasjonen av dette abstrakte systemet.

At språkendringer skjer gjennom generelle endringer av språksystemet, er et syn som går tilbake til de såkalte junggrammatikerne, en språkvitenskapelig retning som særlig stod sterkt i Tyskland fra 1870-årene og utover i noen ti-år. I det minste i utgangspunktet var den inspirert av naturvitenskapene, som på den tida hadde stor framgang. De hevda at språkendringer på det fonologiske (og indirekte på det morfologiske) planet skjedde gjennom såkalte lydlover, og at disse i prinsippet var unntaks-

løse. Lydlover var fysiologisk betinga, og således utenfor den enkelte språkbrukers bevisste innflytelse.⁶ Junggrammatikernes teorier skapte sterk diskusjon, og har hatt stor innflytelse på den senere utviklinga av historisk språkvitenskap og beslektede disipliner.

Synet på isoglosser som skarpe og entydige grenser lar seg utlede fra disse teoriene. Dersom en lydlig forandring er unntaksløs, vil den komme til å omfatte alle ord der de strukturelle betingelsene som styrer endringene er oppfylt, og den vil ramme alle språkbrukere innenfor de områdene den sprer seg, jfr. følgende sitat fra Osthoff & Brugmann 1878:XIII:

Aller lautwandel, so weit er mechanisch vor sich geht, vollzieht sich nach ausnahmslosen gesetzen, d.h. die richtung der lautbewegung ist bei allen angehörigen einer sprachgenossenschaft, ausser dem fall, dass dialektspaltung eintritt, stets dieselbe, und alle wörter, in denen der lautbewegung unterworfenen laut unter gleichen verhältnissen erscheint, werden ohne ausnahme von der änderung ergriffen.

Derved vil i det minste isoglosser som går tilbake på fonologiske endringer kunne tegnes skarpt både med hensyn til geografisk utbredelse, ved at de rammer alle medlemmene av et språkfelleskap, og med hensyn til utbredelse i ordforrådet.

En annen av junggrammatikernes doktriner var at språkvitenskapens data primært skulle hentes fra de språkformene som var best tilgjengelige, nemlig samtidas ulike dialekter.⁷ Derved ble dialektologien et felt der man kunne prøve ut teoriene, og hypotesen om lydlovenes unntaksløshet kan trygt sies å ha vært en av de sterkeste impulsene for den gryende dialektgeografien. Det var da også fra dialektgeografer at noen av de sterkeste reaksjonene på prinsippet kom.

Junggrammatikerne hevda at lydlovenes unntaksløshet gikk tilbake på at lydendringene ramma alle relevante ord i leksikon på en gang, og at selve endringa skjedde ved minimale, fonetiske modifikasjoner som ved at de skjedde i én retning til slutt avstedkom en hørbar endring, jfr. Hockett 1958:439ff. Som sagt følger

det med nødvendighet at isoglosser er skarpe grenser dersom dette synet er korrekt. Et alternativt syn, som tidlig ble lansert, og som senere syntes å bli bekrefta av mange resultater fra dialektgeografien, var at lydlige endringer vil spre seg gradvis gjennom leksikon i den forstand at forandringa begynner med noen få ord for så gradvis å spre seg til andre ord der de nødvendige strukturelle betingelsene er oppfylt. En av junggrammatikernes sterkeste kritikere, Hugo Schuchardt, var inne på dette allerede i 1885 (Schuchardt 1972(1885):56ff), selv om han der også tar avstand fra muligheten for å identifisere enhetlige, strukturelle betingelser for lydforandring. Dersom lydendringer finner sted på denne måten, utelukker det imidlertid ikke unntaksløshet, ved at endringa til slutt kan komme til å omfatte alle relevante ord i leksikon. Men unntaksløsheten følger ikke lenger med nødvendighet, endringsprosessen kan stoppe opp før alle de relevante ordene er blitt påvirka.

Resultatene som etterhvert begynte å komme fra dialektgeografien, syntes å bekrefte at den siste typen, såkalt leksikalsk diffusjon, var den som forekom mest. Grensene mellom ulike dialektfenomener viste seg i det hele tatt å være atskillig mer frynsete enn hva de burde være om junggrammatikernes hypotese var korrekt. Nye former levde side om side med gamle, nye endringer omfatta ikke alle ord i leksikon der de strukturelle betingelsene ellers syntes oppfylt, endringene syntes ikke fonetisk gradvise, men kategoriske etc. Dette fikk to konsekvenser. Dialektgeografene vendte seg bort fra de junggrammatiske teoriene, slagordet "Hvert ord har sin egen historie" ble raskt lansert som alternativ til prinsippet om lydlovenes unntaksløshet. I følge Chambers & Trudgill 1980:17 førte dette nærmest til teorifiendtlighet blant dialektgeografene. Samtidig tvang det junggrammatikerne til å revidere sine teorier. Begrepet dialektlån ble lansert for å dekke koeksistensen av alternative former innen samme dialekt. Den nyeste formen representerte ikke resultatet av lydforandring, men var resultatet av lån fra en annen dialekt. Derved kunne en forklare både koeksistensen av alternative former og endringer som ikke omfatta alle relevante ord i leksikon. Men samtidig har en redusert ekte lydforandring til et mystisk og i prinsippet uobserverbart fenomen, jfr. Hockett 1958:439:

No one has yet observed sound change; we have only been able to detect it via its consequences. We shall see later that a more nearly direct observation would be theoretically possible, if impractical, but any ostensible report of such an observation so far must be discredited.

Begrepet lydlov mister med dette det meste av sitt empiriske innhold, og det blir tilsvarende uinteressant som hypotese om språkforandring. Likevel har lydlover stått sterkt i lingvistisk teori helt fram til vår tid. En av årsakene er kanskje den som August Leskien formulerte allerede i 1876:

Lässt man aber die beliebige zufällige, unter einander in keinen Zusammenhang zu bringenden Abweichungen zu, so erklärt man im Grunde damit, dass das Object der Untersuchung, die Sprache, der wissenschaftlichen Erkenntnis nicht zugänglich ist. (Leskien 1876:XXVIII, sitert etter Wilbur 1977:XXVI)

Vi skal til slutt under dette punktet ta for oss et fenomen som støtter opp om hypotesen om leksikalsk diffusjon, og samtidig viser at en isogloss med utgangspunkt i strukturelle forhold ville bli misvisende. Det er vanskelig å finne fram til studier som gjør så nøye greie for data at det er mulig å trekke ut leksikalsk informasjon, og som samtidig tar opp relativt nye fenomener, slik at en kan være rimelig sikker på at senere språkutvikling ikke virker forstyrrende inn ved f.eks. at utløsende lydlike omgivelser er gått tapt eller er blitt endra, ved at analogi har virka etc.⁸

Gjermundsen 1981 behandler språklig variasjon i realisasjonen av visse vokalfonem i Hollamålet, dvs. dialekten i Holla kommune i nedre Telemark. Materialet er samla inn ved hjelp av spørrelister, der et stort antall relevante ord er tatt med, og der uttalen for hvert ord er notert. Resultatene presenteres i prosenter, der alle ordene under hvert fenomen er slått sammen. Men i et tillegg i boka presenteres tabeller der resultatene for hvert enkelt ord går fram sammenholdt med ulike sosiale variabler.

Tabell 7.1: Leksikalsk variasjon i Holla.

	KVINNER			MENN		
	/a/	/a//e/	/e/	/a/	/a//e/	/e/
1. grabbe, v.	3	2	10	5	2	12
2. knabbe, v.	29			30		
3. stabbe, m.	30	2		22	3	7
4. vable, f.	30			19	2	7
5. spradde, v.	4		24	3		29
6. padde, f.	28	3	1	20	3	9
7. blagg, n.	18	6	8	9	7	16
8. rage, n.	31	1		24	2	6
9. stagge, f.	29	3		22	2	8
10. tagg, m.	31	1		22	2	8
11. hagl, n.	31	1		24	1	7
12. hagle, f.	31	1		25	1	6
13. tarl, n.	28	4		18	5	9
14. varle, f.	15	2	15	7	4	21
15. all(e)alt, a.	32			22	5	5
16. kall, m.	28	3	1	21		11

(Fra Gjermundsen 1981:348)

Tabell 7.1 viser variasjonen mellom /a/ og /e/ i ei rekke ord som i skriftmålet har a. De opprinnelige dialektformene har /e/, mens /a/ representerer ny uttale. Tallene i de ulike rutene representerer antallet informanter som har angjeldende form. Alternativene er bare /a/, variasjon eller bare /e/. Som vi ser er resultatet ulikt for de ulike ordene. Noen ser ut til å ha fått ny uttale hos alle informantene, mens andre ord i mye større grad har beholdt den eldre formen. Det er vanskelig å se noen systematisk innflytelse fra de lydlige omgivelsene i de ulike ordene. Tabell 7.1 viser resultatene for den eldste aldersgruppa, i den yngste (op.cit:346) er /a/ på det nærmeste enerådende. På grunnlag av tabell 7.1 ville det vært vanskelig å tegne noen isogloss uten å legge ved tilleggsopplysninger som gjorde greie for variasjonen. Tabellen er i det hele tatt et godt eksempel på at geografisk betingta variasjon bare grovt og ufullstendig lar seg gjengi ved hjelp av isoglosser når vi har med relativt tett befolka områder å gjøre. Ut fra dette må vi tolke isoglosser gjennom slike områder med stor forsiktighet. De representerer idealiseringer ved at vi med stor sannsynlighet vil finne overgangsområder der to eller flere former eksisterer ved sida av hverandre. Utbredelsen og det indre styrkeforholdet

mellom variantene vil variere etter geografi, sosial bakgrunn, kjønn, alder etc., faktorer som bare i liten grad kan legges inn på et todimensjonalt kart.

Derved skal det ikke være sagt at dialektkart er verdiløse. Tar man dem for det de er, nemlig relativt grove anslag over et fenomens utbredelse, er de svært nyttige hjelpemidler. Kartene burde også kunne forbedres ved at en gjorde greie for hva slags data kartet bygger på med hensyn til alder, informanter, innsamlingsmetode etc. På den måten ville en unngå at kart ble opphøyd til tidløse utsagn om ulike fenomeners utbredelse. Leksikalske isoglosser, dvs. grenser for utbredelsen av bestemte ordformer, er også vanskelige å etablere, ettersom mer enn en form kan eksistere side om side hos den samme språkbrukeren.

Det er behov for mer forskning når det gjelder overgangsområder med variabilitet. Metoden til Trudgill som er blitt brukt bl.a. i Brunlanes representerer et framskritt, det samme gjør analysen av overgangsområder (transitional areas) i Chambers & Trudgill 1980:kap 8. Her deles områdene inn i mindre områder etter variantenes innbyrdes styrke og allofoniske status. Men som forfatterne sjøl påpeker (op.cit.:142) er fornuftig bruk av disse metodene avhengig av tilgang til pålitelige data. Dette er vanskelig å framskaffe i en form som gjør at materialet er stort nok til å være representativt, og samtidig begrensa nok til at det lar seg analysere uten ekstravagant bruk av ressurser. I tillegg bør det gjentas at metodene, selv om de hviler på et mer realistisk empirisk grunnlag enn de tradisjonelle metodene, likevel er grove og ikke på noen måte i stand til å gi et nøyaktig bilde av variabilitet i overgangsområder.

7.4: Avgrensing av dialekter og sosiolekter.

I begynnelsen av kapitlet definerte vi en dialekt som en regional språkvariant, og pekte der på enkelte problemer med denne definisjonen. Blant disse var identifikasjon av "primære" dialektområder, dvs. områder som det ikke gir mening å dele videre, og identifikasjon av isoglosser. Diskusjonen ovenfor bør ha vist at disse problemene ennå står uløst, i hvert fall har ikke de for-

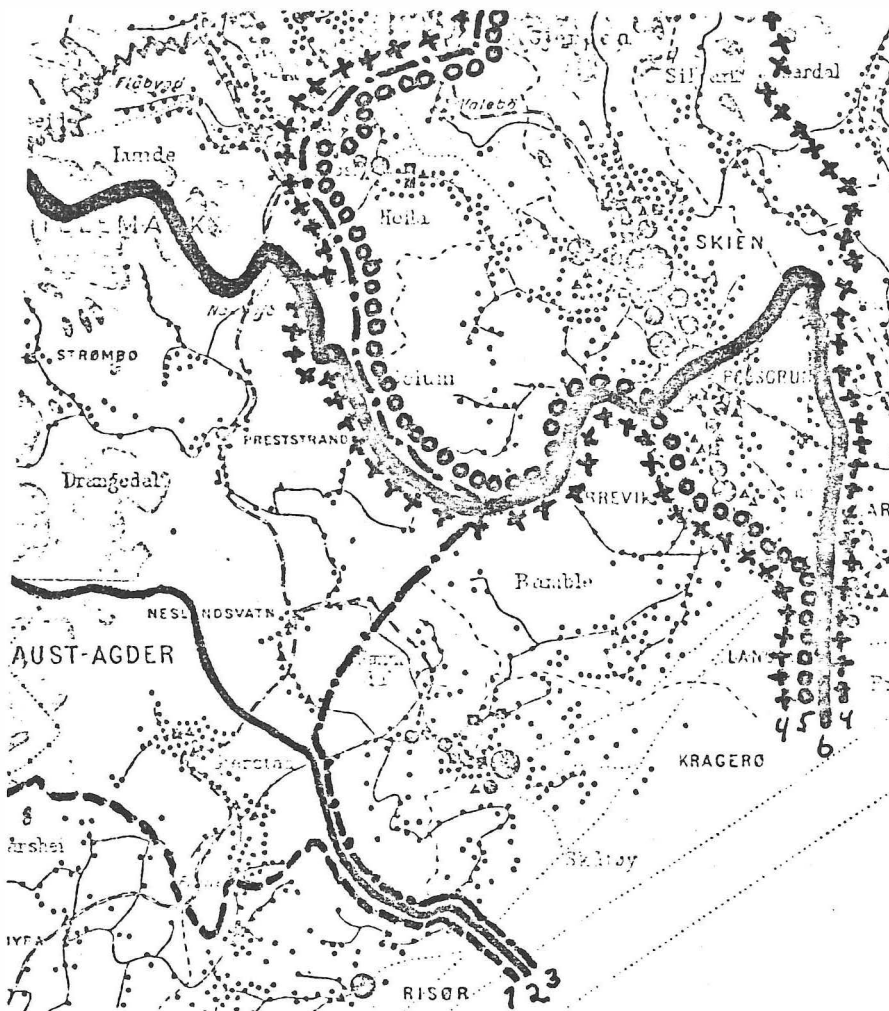
holda som der ble trukket fram, bidratt nevneverdig til noen løsning.

Som nevnt kan en ved hjelp av et tilstrekkelig antall isoglosser dele et område opp i et svært fint nett av mindre områder. Det er likevel ikke slik at alle isoglossene går sine egne veier, ofte finner vi at isoglosser følger hverandre over kortere eller lengre strekninger. I lys av diskusjonen av ulike typer "brudd" i det geografiske landskapet ovenfor er ikke dette unaturlig, det er slik sett ikke tilfeldig at en rekke isoglosser følger Langfjellene (eller at de tilsvarende heteroglossene følger hverandre) jfr. fig. 7.1 og 7.6. Slike isoglossbunter er vanligvis regna som kriterium for en dialektgrense (Saussure 1971(1916):277f, Petyt 1980:57f). Men disse buntene er sjelden helt regelmessige, det hender ofte at en eller flere av isoglossene skiller lag fra resten for et kortere eller lengre stykke. Derved vil buntene representere et overgangsområde mer enn en skarp grense. Restløs klassifisering av ulike talemål blir tilsvarende vanskelig, ettersom talemålene i overgangsområdene ikke kan henføres til den ene eller andre sida av grensen.

Dette problemet har ført til at enkelte har lagt hele problemet med restløs klassifisering av talemål/dialekter til side, og i stedet taler om kjerne- og overgangsområder. Kjerneområder er områder som krysses av relativt få isoglosser, og som derved kjennetegnes ved tilsvarende homogent talemål. I disse vil en finne "rene" dialekter, mens en i overgangsområdene vil finne blandingsdialekter. I den grad det er mulig å finne områder som i liten grad krysses av isoglosser (jfr. nedenfor om gradering av isoglosser), er nok dette en mer realistisk måte å dele inn et språkområde på enn å idealisere ved å gjøre bunter av isoglosser mer regulære enn de egentlig er.

La oss nå se i hvilken grad det er mulig å identifisere dialektgrenser ved hjelp av isoglossbunter. Figur 7.7 på neste side er et utsnitt av "Bosettingskart over Norge" fra 1955, som viser kystområdene fra Vestfold sørover til Aust-Agder. Dette området utgjør et grenseområde mellom østnorsk og vestnorsk som preges av relativt jevn bosetting. Isoglossene er stort sett tegna langs kommunegrensene i samsvar med tradisjonelle målførekart, og er

Figur 7.7: Isoglosser i overgangsområde mellom østnorsk og vestnorsk.

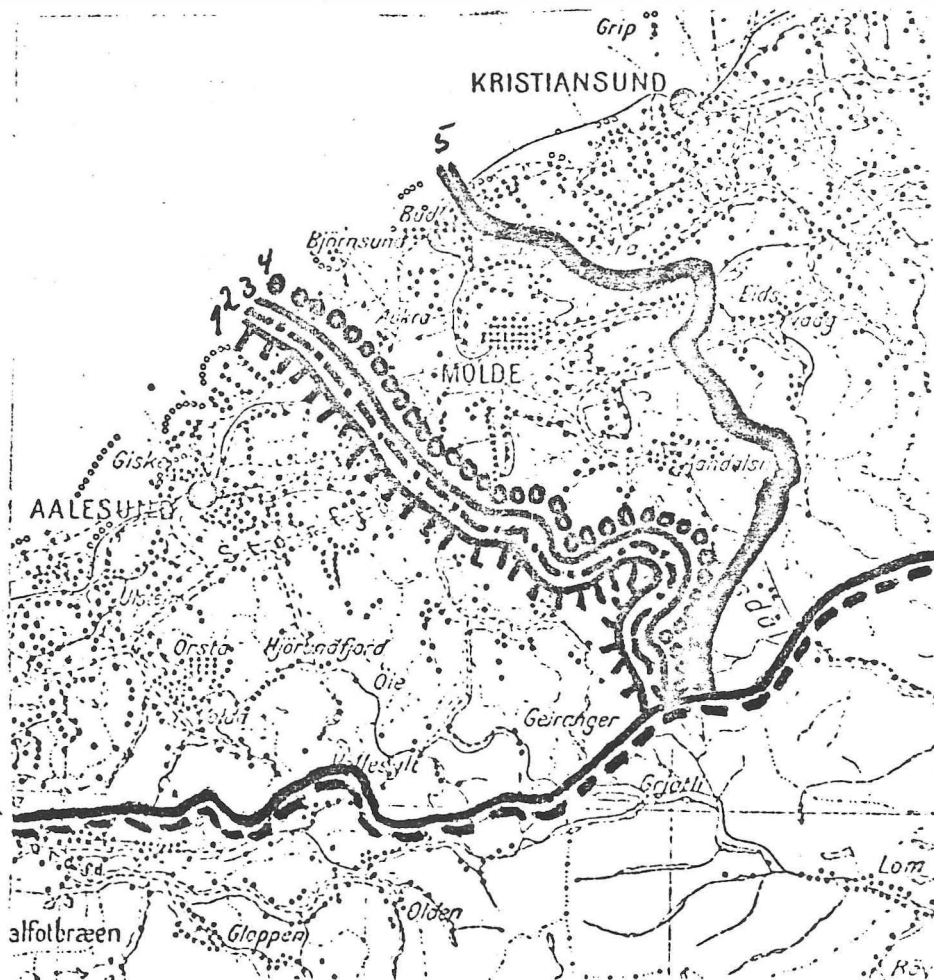

- 1: Gno. ptk>bdg
- 2: Tjukk l
- 3: Vestgrense for jæi
- 4: Gno. hv>v.
- 5: Vestgrense for sup*i*-
Num av sterke verb,
på i.
- 6: Vestgrense for jam-
vektsregelen.

henta fra Helleland og Papazian 1973 og Venås 1967. Fra kysten ser vi det går to isoglossbunter, en mellom Risør og Kragerø, og en annen inn Brevikfjorden. Den sørlige splittes snart, den nordlige holder seg bedre samla. Hovedbunten går nordover, mens en isogloss bryter ut og følger Drangedals nordgrense vestover, etter at den ute ved kysten har hatt et østlig avvik. Hovedbunten som går nordover markerer grensa mellom østlandsmål og midlandsmål, begge grener av østnorsk. Den viktigste grensa, nemlig den mellom øst- og vestnorsk, utgjøres imidlertid av den ene isoglossen som bryter av vestover, nemlig den for jamvektsregelen. Figur 7.7 illustrerer derved to ting. For det første at isoglossbunter til en viss grad lar seg identifisere, slik at det gir en viss mening å bruke disse som kriterium for dialektgren-

ser. Men den viser også at dialektgeografer ikke alltid har greidd å sette sine teorier om i praksis, ettersom den viktigste dialektgrensa i Norge, den mellom østnorsk og den vestlandske grenen av vestnorsk, utgjøres av én isogloss. Bare der den støter mot ubebodde fjellområder løper den sammen med andre isoglosser (jfr. fig. 7.1, s.121), gjennom bebodde områder går den sine egne veier. Dette ser vi i enda sterkere grad i Møre og Romsdal, der den samme isoglossen løper ut mot havet igjen. På figur 7.8 ser vi at sør for hovedisoglossen løper en bunt på fire isoglosser, som derved burde utgjøre en klarere dialektgrensekandidat.

Figur. 7.8: Isoglosser i Møre og Romsdal.

- 1: Nordgrense for bortfall av r i ub.plur.
- 2: Nordgrense for pers. pron. 1.p.pl. = oss.
- 3: Sørgrense for gno. ek > i.
- 4: Tjukk l < gno. l.
- 5: Jamvektsregelen

Ut fra dette synes det klart at ikke bare tilstedeværelsen av isoglossbunter spille inn ved fastsetting av dialektgrenser. Det er åpenbart at man også anser enkelte isoglosser som viktigere enn andre, enkelte så viktige at de alene får status som hovedgrense. Dette innebærer med andre ord en gradering av isoglosser i viktige og mindre viktige. I utgangspunktet kunne en tenke seg flere måter å foreta en slik gradering på. I Chambers & Trudgill 1980:112 diskuteres mulighetene for en gradering etter lingvistiske kriterier, dvs. etter hva slags type språklig fenomen en gitt isogloss avgrenser. Muligheten for en fornuftig gradering etter slike kriterier avvises, så vidt jeg kan se med rette.

En kunne imidlertid også tenke seg en gradering etter utenomspråklige kriterier, f.eks. etter hvor store områder en gitt isogloss skiller ut. Det er nok dette kriteriet som har vært brukt når jamvektsisoglossen er blitt valgt som grense mellom øst- og vestnorsk. Den deler landet i tre, hvorav to utgjør de to hovedgrenene av vestnorsk (nordnorsk og vestlandsk) mens den tredje delen utgjør østnorsk. Dette går vel igjen tilbake til det syn at en og samme isogloss bør gjelde som grense så langt grensa strekker seg. I og for seg kunne en tenke seg at en i ulike deler av landet brukte ulike isoglosser som grensemarkører, f.eks. jamvektisoglossen i Telemark og isoglossbunten på fig. 7.8 i Møre og Romsdal. Når en ikke har valgt å gjøre dette, kommer det nok først og fremst av at den rent språklige karakteriseringa av de ulike områdene ville kompliseres betydelig. Dessuten er det godt mulig at det ligger estetiske beveggrunner bak, bevisst eller ubevisst, dette så meget mer som valget av hovedisogloss i siste omgang innebærer en god porsjon vilkårlighet.

Med andre ord er det mulig at jamvektsisoglossen er blitt valgt fordi den

- 1) alene deler opp landet som helhet, noe som ut fra enkelthets-hensyn virker tiltalende.
- 2) skiller ut deler som det intuitivt virker riktig bør skilles.

At det siste punktet har en del for seg, ser vi når vi betrakter den andre mulige dialektgrenseisoglossen mellom øst- og vestnorsk, nemlig den for tjukk l < gno /l/. I Sør-Norge avgrenser den omtrent de samme områdene som jamvektsisoglossen, men løper som nevnt bare sammen med denne når den støter mot store ubebodde områder. Om vi derimot ser på Nord-Norge, er situasjonen annerledes. Mens nordgrensa for jamvektsregelen noenlunde følger fylkesgrensa mellom Nord-Trøndelag og Nordland, og derved følger en tradisjonell landsdelgrense, går grensa for tjukk l nord i Nordland fylke, uten at den når helt opp til grensa mot Troms, jfr. Helleland & Papzian 1973: Kart 1,2 og 4. Mens jamvektsgrensa faller sammen med tradisjonelle landsdelsgrenser, ville inndeling etter tjukk l innebære en uvant og utradisjonell inndeling av landet. Dersom jamvektsregelen er valgt fordi den samsvarer best med administrative grenser, viser dette to ting. For det første det at inndelinga i dialektområder og dialekter er vilkårlig, og for det andre at valget av inndelingskriterium ofte går tilbake på utenomspråklige kriterier, ved at en søker å få oppdelinga til å falle sammen med allerede etablerte administrative inndelinger.

Dette siste gjelder bare til en viss grad, men svært ofte avgrenser en først et område mer eller mindre vilkårlig, for så i neste omgang å karakterisere det språklig (jfr. Helleland & Papazian 1973:43ff og Skjekkeland 1977:120ff).⁹ At slike beskrivelser ikke alltid blir enhetlige, finner vi et godt eksempel på i det såkalte sørlige e-mål, dvs. den sørligste undergrenen av vestlandsk. Området er skilt ut på grunnlag av infinitivsendinga (og den trykksvake vokalen i svake fem.), og svarer i store trekk til Aust-Agder fylke. Innenfor dette området finner vi noen av de mest arkaiske dialektene i landet (Setesdal) ved siden av kystmålene, som er blant de dialektene her i landet som har fjerna seg lengst fra gammelnorsk. Her går således konsekvensen av å bruke ett målmerke som inndelingskriterium svært godt fram.

Når inndelinga av dialektområder og dialekter i stor grad er vilkårlig, og isoglossenes status som nøyaktige utsagn om virkeligheten er svært tvilsom, følger det at selve dialektbegrepet må trekkes i tvil dersom en med dialekt mener noe som er direkte observerbart. Vi har i de foregående kapitlene sett at språksam-

funnet karakteriseres av variasjon etter en rekke dimensjoner, hvorav sosial bakgrunn, kjønn, alder og geografi er de vi har konsentrert oss mest om. Men de er neppe de eneste relevante dimensjonene. For en stor del har denne variasjonen framstått som graduell, det har vært vanskelig å påvise klare brudd i variasjonsmønstrene når vi har gått bak ulike gruppegjennomsnitt. Geografiske brudd kan ses som unntak her i den grad de tilsvarer klare språklige brudd, men også disse er det vanskelig å påvise. Konklusjonen på dette blir at ikke bare dialektbegrepet, men også sosiolekt, sexolekt etc. blir problematiske, ettersom de forutsetter en virkelighet som lar seg oppdele restløst i en rekke kategorier som seg i mellom er klart ulike, og som hver har en homogen, indre struktur. Når virkeligheten tvert om synes å måtte beskrives ved hjelp av en rekke kontinua, følger det at begreper som dialekt, sosiolekt etc blir teoretiske begreper. Som sådan er de viktige, ettersom de representerer idealiserte forenklinger og derved testbare hypoteser om en underliggende struktur. Slike forenklinger er nødvendige for at en skal komme en evt. underliggende struktur inn på livet, bl.a. fordi en evt. avkrefting vil representere nyttig innsikt som videre arbeid kan bygges på. En slik underliggende struktur må derimot ikke bli et fastfrys aksiom som ikke kan dras i tvil, da blir den ideologi.

Men når nå forskningen har vist at intet språksamfunn på noe nivå er homogent, og dialekter og sosiolekter derved blir redusert til idealiseringer som bare delvis har motsvar i virkeligheten, reiser nettopp spørsmålet seg om hvordan en kommer seg videre. Et mulig svar ligger nettopp i begrepet idealisering. Dersom en gjør dialekt- og sosiolektbegrepene til teoretiske konstrukter, kan de fungere som målestokk for det vi observerer. Samtidig bør disse målestokkene fungere som hypoteser om hvordan virkeligheten er organisert, og derved blir det viktig at det vi observerer får virke tilbake på konstruksjonen av de videre hypotesene. I bokas annen del skal vi beskjefte oss med hvordan slike modeller for språkbruk kan bygges opp, dvs. hvordan vi kan bygge språklig variasjon inn i den grammatiske beskrivelsen.

DEL II

VARIASJON FRA ET LINGVISTISK

PERSPEKTIV.

KAPITTEL 8: GRAMMATIKKBEGREPET.

8.1: Grammatikk som synkron språkbeskrivelse.

Gjennom hele det 19. århundre var det den historiske språkvitenskap som dominerte språkforskningen. I fokus for interessen stod rekonstruksjon av tidligere språktrinn, undersøkelse av språkforandring og av mulig slektskap mellom språk.

Det viktigste tilløpet til synkron språkbeskrivelse i løpet av denne tida var dialektgeografien. Undersøkelse av enkeltdialekter var historisk orientert, og også dialektgeografien tok utgangspunkt i språkforandring. Men så snart resultatene ble framstilt ved hjelp av isoglosser el.l., forelå en i prinsippet synkron beskrivelse. En isogloss avgrensner utbredelsen av et gitt språklig fenomen på et bestemt tidspunkt, den sier intet om evt. ulik utbredelse verken før eller senere. Dialektgeografien ser i stor grad på resultatet av en rekke løsrevne, historiske utviklinger, der de delene av språkstrukturen som har undergått endringer blir trukket fram og sett isolert.

Den første som fra en synkron synsvinkel forsøkte å se på språkstrukturen som en helhet, var Ferdinand de Saussure i begynnelsen av vårt århundre. Han hevdet at lingvistikkenes primære undersøkelsesobjekt var språkssystemet slik det foreligger på et gitt tidspunkt, og at dette systemet kan og skal studeres uavhengig av språkets historiske utvikling. Språk skal med andre ord ikke undersøkes som resultatet av en historisk utviklingsprosess, men som et funksjonelt system som i kraft av sine elementer og indre oppbygging på et gitt tidspunkt fungerer som kommunikasjonsmiddel innen et gitt språksamfunn. Når dette kan skje uten at den enkelte språkbruker behøver å ha den ringeste kunnskap om språkets historie, følger det iflg. Saussure at den historiske dimensjonen er sekundær i forhold til den synkrone (Saussure 1970(1916):109f), selv om studiet av begge aspektene har sin

verdi.

Dette synspunktet har kommet til å bli bestemmende for språkvitenskapen videre utover i århundret ved at en har opprettholdt et strengt skille mellom synkroni og diakroni, og ved at synkron språkvitenskap oppstod som egen disiplin. Det er innenfor den synkron språkvitenskapen at de fleste nyvinningene i vårt århundre er gjort, i den grad den diakrone språkvitenskapen har fornyet seg, har det vært gjennom impulser fra den synkronen.

Som vi allerede har sett, representerer variasjonsforskningen et felt der skillet mellom synkroni og diakroni til en viss grad bryter sammen. Vi har bl.a. sett på sammenhengen mellom aldersmessig og geografisk variasjon og språkforandring. Synkron variasjon kan i mange tilfelle ses på som utslag av en pågående forandringsprosess, og forskning i språklig variasjon blir derved et felt der metoder og mål fra synkron og diakron språkvitenskap møtes.

Saussure introduserte et annet skille som også har fått svært mye å si for språkvitenskapens videre utvikling, nemlig skillet mellom "langue" og "parole". Dette har vanligvis blitt utlagt som forskjellen mellom språkssystem og språkbruk, og Saussure ble således opphavsmannen til dette skillet, som ble så grunnleggende for språkvitenskapen i vårt århundre. Skillet kan karakteriseres nærmere på flere måter. Vi kan f.eks. skille mellom det en språkbruker kan med hensyn til språk ("langue") og måten hun eller han på et gitt tidspunkt bruker denne kunnskapen ("parole") på. Dette kan vi presisere videre til å det å se på "langue" som et sett av regler som konstituerer et system, og "parole" som den konkrete bruken av dette systemet i ulike talesituasjoner. "Langue" kan også ses som et sett av abstrakte enheter og relasjoner som gjennom "parole" får en konkret, men i prinsippet vilkårlig realisasjon. Alle disse beslektede betydningene er lagt inn i skillet gjennom årene, og bak alle ligger behovet for identifisering av det konstante og regelstyrte ved språk som ligger til grunn for produksjon av konkrete ytringer. Disse er flyktige og karakterisert av en god del variasjon (enten denne regnes som feil eller ikke). Ofte legger en ikke merke til denne variasjonen, særlig dersom den ikke har noen innvirkning på kommunika-

sjonen. Den kan gå tilbake på ulike faktorer, som f.eks. situasjonsbetinga nervøsitet, utilstrekkelig hukommelse, påvirkning av alkohol etc. I slike og lignende tilfeller har vi å gjøre med avvik som både taler og tilhører som oftest vil karakterisere som feil, og denne typen skal ikke interessere oss videre her.

Men svært mye av variasjonen kan en anta går tilbake på selve språksystemet, ved at den er bygd inn i dette som et sett muligheter en har til å gi samme innhold ulik språklig form. Og bare ved å anta et abstrakt språksystem bak produksjonen av konkrete ytringer, vil vi kunne skille den uvesentlige variasjonen fra den vesentlige. Bare den siste er en del av språksystemet. Fra en mer generell språkvitenskapelig synsvinkel er dette bare en av grunnene til at en bør skille mellom et abstrakt språksystem og den konkrete bruken av dette systemet. I det hele tatt kan en vanskelig tenke seg et begrep grammatikk uten å ta utgangspunkt i noe konstant og uavhengig av tid og sted. Dersom språkbruk fulgte totalt ulike normer i ulike situasjoner, ville kommunikasjon, og derved språkbruk i egentlig forstand være umulig.

Vi skal i de følgende kapitlene ta utgangspunkt i en synkron språkanalyse. Målet er å undersøke i hvilken grad

- 1) språklig variasjon er regelbundet, og
- 2) i hvilken grad det er mulig og ønskelig å bygge disse regelmessighetene inn i den grammatiske beskrivelsen.

Før vi når så langt, er det imidlertid nødvendig å drøfte litt nærmere hva en grammatisk beskrivelse innebærer. Selv om vi avgrenser begrepet grammatikk til å gjelde språksystemet, kan det likevel gis ulike, om enn beslekta innhold.

8.2: Grammatikker som utsagn om virkeligheten.

Siden utgivelsen av Chomsky 1965 har det foregått en kontinuerlig debatt om i hvor stor grad, og på hvilken måte grammatikker av ulike typer er avspeilinger av de mentale prosessene som styrer språkbruk. Chomsky ser lingvistens oppgave som en rekonstruksjon

av den mentale evnen vi har til å bruke språk, kompetansen. Grammatikkbegrepet får her et tvetydig innhold. På den ene siden kan selve den mentale kompetansen kalles en grammatikk. Ut fra dette gir det mening å hevde at enhver språkbruker er utstyrt med en grammatikk, dvs. et sett av regler som setter henne eller ham i stand til å produsere ytringer med bestemte, strukturelle egenskaper. På den annen side representerer resultatet av lingvistens forsøk på å gjøre greie for denne kompetansen gjennom et sett formaliserte og entydige utsagn også en grammatikk.

Denne tvetydigheten mellom kompetanse og skildring av kompetansen er bevisst. Chomsky sjøl advarer imidlertid mot den oppfatning at de nødvendigvis kan eller bør falle sammen (1965:9):

When we say that a sentence has a certain derivation with respect to a particular generative grammar, we say nothing about how the speaker or hearer might proceed, in some practical or efficient way, to construct such a derivation.

Lingvistens grammatikk er en formalisert skildring av det språkbrukeren kan, men sier intet om hvordan hun eller han går fram ved bruk av kunnskapen. Dette skillet er langt fra klart, fordi postulering av et gitt system i hvert fall innebærer én påstand med hensyn til bruk, nemlig at systemet i utgangspunktet er brukbart, uansett hvordan språkbrukeren faktisk bruker det. Deresom lingvisten konstruerer en svært abstrakt grammatikk, slik at de formelle reglene for derivasjon av konkrete språklige strukturer blir svært kompliserte, innebærer dette en påstand om komplisert struktur også når det gjelder kompetansen. Begrepsrealisme er vanskelig å komme utenom når målet er en rekonstruksjon av en mental evne, i alle fall er det vanskelig å unngå formuleringer som leder opp til dette.¹

Samtidig representerer denne tvetydigheten et forskningsmål, grammatikerens oppgave er å nå fram til den mest mulig korrekte skildringa av kompetansen. Chomsky sjøl har definert lingvistikk som en gren av kognitiv psykologi (1968:1). I den videre framstillinga skal vi ta med oss denne tvetydigheten. Vi skal se det som et viktig mål for språkvitenskapen å gjøre greie for for språkbrukerens kompetanse. Målestokken en gitt grammatikk ideelt

sett skal vurderes mot, blir derved i hvilken grad den greier dette. At dette ikke er noen lett sak å avgjøre, sier seg sjøl (se Chomsky 1965:37ff for en nærmere diskusjon). Dette blir således et ideal mer enn mulig praksis på språkvitenskapens nåværende utviklingstrinn.

Ved dette knytter vi grammatikkbegrepet til den enkelte språkbruker. Dennes kompetanse kan vi dele i to hoveddeler, en produktiv og en reseptiv kompetanse. Forholdet mellom disse er uklart. Utgjør de to helt skilte komponenter, eller utgjør den produktive kompetansen en kjerne ved at den omfatter regler som kan brukes både ved produksjon og tolkning av ytringer, og den reseptive kompetansen et omsluttende tillegg ved at reglene her bare kan brukes ved tolkning? Under ingen omstendighet kan produktiv og reseptiv kompetanse ses som speilbilder av hverandre, vi forstår mange talemålsvarianter vi sjøl er ute av stand til å produsere. Når vi taler om kompetanse videre utover, vil det derfor dreie seg om produktiv kompetanse dersom intet annet er nevnt.

Når vi tar utgangspunkt i den individuelle, produktive kompetansen, setter vi samtidig i bakgrunnen det faktum at språk i høy grad er et sosialt fenomen. Det er et viktig trekk ved individuelle grammatikker at de innenfor et gitt språksamfunn ikke må ligge for langt fra hverandre dersom de skal kunne danne basis for språklig kommunikasjon mellom medlemmene av språksamfunnet. Med utgangspunkt i skillet mellom produktiv og reseptiv kompetanse kan vi si at ideelt sett bør en gitt språkbrukers reseptive kompetanse omfatte de produktive kompetansene til alle andre medlemmer av det språksamfunnet hun eller han er medlem av.²

Ut fra dette kan vi si at språk, samtidig som det er et individuelt forankra fenomen, i like stor grad er et sosialt fenomen. I dette ligger det en potensiell konflikt med hensyn til valg av utgangspunkt for språkskildringa. Skal denne gjøre greie for den enkeltes kompetanse, uten å problematisere forholdet til andre kompetanser, eller skal en forsøke å gjøre greie for det totale systemet som rommer alle kompetanser innenfor et språksamfunn. Det siste forutsetter at vi har å gjøre med et system på samfunnsplanet, et system som evt. må kunne danne utgangspunkt for utledning av de individuelle kompetansene det omfatter.

Ulike forskningstradisjoner i vårt århundre har hatt ulike tilnæringsmåter til dette. Noen har tatt utgangspunkt i det en kan kalle samfunnsgrammatikker. Derved får en ivaretatt kommunikasjonsaspektet, men en får en stor mengde variasjon i beskrivelsen, som det har vært vanskelig å hankses med. Dette har en i større grad unngått ved å ta utgangspunkt i den individuelle kompetansen, men derved har språkets funksjon som kommunikasjonsmiddel falt ut av interessefeltet. Dette innebærer et bevisst valg, og begge tilnæringsmåtene har sine fortrinn. Vi skal se litt på hvordan en har behandla problemet fra Saussure og framover, fordi løsningen som velges i neste omgang setter grenser for i hvor stor grad variasjonsfenomener lar seg inkorporere i den grammatiske skildringa.

Saussure sjøl skilte mellom språk i sin alminnelighet ("langage"), og selve språksystemet ("langue") som en sentral del av fenomenet språk, men ikke den eneste (1970(1916):33). "La langue" er et overindividuell system av tegn som intet individ behersker fullt ut. Språksystemet er således noe som finner sin fulle eksistens på et nivå over det enkelte individ, og bare kan defineres og forstås som system der. Den enkelte språkbruker får tilgang til og bruker en større eller mindre del av systemet gjennom "la parole", som representerer den enkelte talehandling, bruken av systemet (1970(1916):37). Nå er ikke dette skillet så kategorisk som det kan virke, den enkelte språkbruker må nødvendigvis ha en permanent tilgang på en større eller mindre del av "la langue" for at konkrete talehandlinger overhodet skal være mulige. Saussures poeng er heller at systemet bare lar seg forstå fullt ut på et overindividuell nivå. For Saussure var det lingvistiske tegnet som en uoppløselig relasjon mellom form og innhold ("signifiant" og "signifié") det sentrale begrepet ved definisjonen av språksystemet. Tegnene konstituerer språksystemet ved at de står i opposisjon til hverandre med hensyn til både form og innhold.

Selve opposisjonsforholdet blir her det viktigste, dvs. det som først og fremst karakteriserer språksystemet. Hvordan opposisjonene manifesterer seg lydlig eller ved oppdeling av et gitt betydningsfelt er i prinsippet arbitrært, og derved av mindre

interesse enn eksistensen av selve opposisjonen. Dette førte til at Saussure kunne hevde at språket primært er form og ikke substans (1970(1916):154).³ Ved å definere språkvitenskapens primære undersøkelsesobjekt på denne måten, ble de lingvistiske tegnenes lydlige oppbygging i seg sjøl av mindre interesse, og det samme gjelder i neste omgang for oppbygginga av sammensatte tegn, f.eks. ytringer. Språklig variasjon ble følgelig et perifert fenomen, ettersom dette slik vi har framstilt det, dreier seg om hvordan ulik lydlig form kan knyttes til ett og samme meningsinnhold. Det ble overlatt til Saussures etterfølgere å formulere og forsøke å løse problemet knytta til hvordan forekomsten av slik variasjon lot seg forene med synet på språkssystemet som en veldefinert og stramt oppbygd struktur. Det Saussure ikke fullt ut så, var at om en ønsker å karakterisere en gitt struktur mest mulig presist, må en nødvendigvis gå veien om den substansen strukturen manifesterer seg gjennom. Derved må en også gjøre nøye greie for de relasjoner som foreligger mellom struktur (=form) og substans. En annen svakhet ved Saussures syn var at han så det kreative aspektet ved syntaksen som en del av "la parole", dvs. som et individuelt fenomen som ikke var en del av språkssystemet "la langue" (Saussure 1979(1916):37f&152f). Dette er en naturlig konsekvens av synet på språkstruktur som et statisk sett av relasjoner mellom tegn. Konsekvensen er at den dynamiske oppbygginga av setninger ved hjelp av disse tegnene kastes ut av interessefeltet, på tross av at denne oppbygginga i høy grad er styrt av overindividuelle regler. Disse reglene står sentralt i språkssystemet slik generative grammatikere oppfatter det. Dette er en viktig forskjell som må tas med i betraktning når en vil sammenholde Saussures begrep "langue" med Chomsky og andres kompetansebegrep (jfr. Chomsky 1964:23)

Saussures syn på forholdet mellom språk som sosialt og språk som individuelt fenomen er derved at systemet, slik han definerer det, er en overordna struktur som hvert individ besitter en stor del av, men aldri hele. Dette ble imidlertid ikke problematisert noe særlig, og de fleste retninger som senere har vært opptatt av dette, har i større grad knytta språkssystemet til den individuelle språkbrukeren. Samtidig har de understreket at språk også i høy grad er et sosialt fenomen.

Det har særlig vært amerikanske lingvister etter Saussure og før Chomsky som har diskutert forholdet mellom individuelt språk-system og språk som et overindividuet, sosialt system. Denne retningen har fått flere navn, amerikansk strukturalisme, deskriptivisme og taksonomisk lingvistikk er noen. Felles for dem som tilhørte retningen var at de bygde på teoriene til Leonard Bloomfield. Disse er mest helhetlig framlagt i Bloomfield 1933. Sjøl nøyer Bloomfield seg der med å påpeke at ingen språkbrukere når det kommer til stykket taler helt likt, og at det er en legitim abstraksjon språkvitenskapsmannen gjør når han ser bort fra individuelle avvik på visse trinn i analysen (1933:45). Han sier mindre om på hvilket trinn denne variasjonen skulle trekkes inn, og hvordan den evt. kan inkorporeres i beskrivelsen av språkssystemet, i den grad han mener den bør ha noen plass der.

En artikkel av Bernhard Bloch fra 1948 kom imidlertid til å få stor innflytelse på senere behandlinger av problemet, ved at den introduserte termen idiolekt (Bloch 1948). Bloch definerer språk (language) som "the totality of the conventional auditory signs by which the members of a speech-community interact" Når vi ser bort fra at tegnbegrepet blir en rent fysisk størrelse, ved at Bloch i utgangspunktet ekskluderte betydning som relevant for analysen⁴, er denne definisjonen⁴ av språk svært lik Saussures definisjon av "la langue". Tale (speech) definerer Bloch som "the activity of a speaker in using a language", og ytring (utterance) som en enkeltstående manifestasjon av tale ("a single instance of speech"). Ut fra dette defineres en idiolekt som "the totality of the possible utterances of one speaker at one time in using a language to interact with one other speaker". (Alle sitatene er henta fra Bloch 1948:7.)

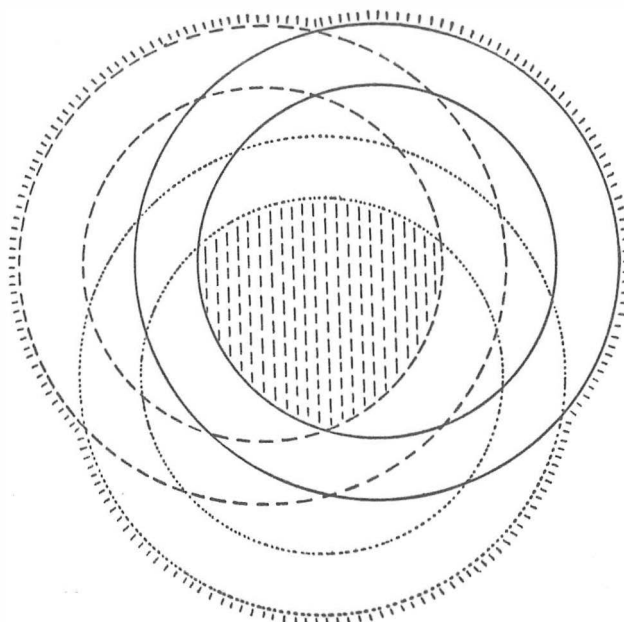
Det viktigste problemet ved denne definisjonen av idiolekt er å identifisere og spesifisere nærmere klassen av mulige ytringer som faller inn under en gitt idiolekt. I praksis synes dette umulig. Vi ser også at definisjonen innebærer at en språkbruker kan besitte mer enn en idiolekt, enten på ulike tidspunkter (diakront) eller synkront. I det siste tilfellet vil de ulike idiolektene manifestere seg gjennom individuell variasjon, jfr. kap. 3. Det kan se ut som om Bloch ikke gir idiolektbegrepet noen funksjon i beskrivelsen av språkssystemet, ved at han knytter

det til "speech", dvs. språkbruk, og ikke til "language". Men i virkeligheten gjør han det stikk motsatte, ved at den fonologiske analysen primært skal foretas på idiolektplanet (Bloch 1948:8). I neste omgang sies to idiolekter med identiske fonologiske system å høre til samme dialekt, (som derved også blir et individuelt fenomen, ved at det samme individ kan besitte mer enn en idiolekt). Vi ser at fra et utgangspunkt som ligner svært på Saussures, legger Bloch primær vekt på det (eller de) individuelle språkssystem. Språk som et sosialt fenomen får ingen plass uten som et definatorisk utgangspunkt. Dette representerer den store svakheten ved Blochs løsning ved siden av den rent metodiske nevnt ovenfor. Ved at det ikke knyttes tilbake til språkbegrepet, blir skillet mellom den sosiale og individuelle sida ved språk stående like uløst, tyngdepunktet er bare flytta i forhold til Saussure.

Når vi går videre i utviklinga, blir en av de viktigste innføringsbøkene i amerikansk strukturalisme Hockett 1958. Han forsøker i et par kapitler å forene idiolektbegrepet med språk som overindividuell, sosialt fenomen (kap. 38 og 39) Med utgangspunkt i idiolekter som er gjensidig forståelige skiller han som vi har gjort ovenfor, mellom produktiv og reseptiv kompetanse ("productive and receptive control"). De delene av de to idiolektene (=produktive kompetanser) som er like, kalles en felles kjerne ("common core"). Når elementer fra denne brukes av en av språkbrukerne, vil den andre ikke ha noen forståelsesproblemer. Elementer fra den enes produktive kompetanse som den andre har i sin reseptive, vil heller ikke skape problemer. Det er når det brukes elementer som faller utenfor den andres produktive såvel som reseptive kompetanse, at problemer oppstår. Hockett kaller dette "code noise", et uttrykk som kan føres tilbake til femtiårenes interesse for informasjonsteori. Jo mer det er av dette, jo lavere blir den gjensidige forståelsen. Når flere idiolekter sammenlignes på denne måten, vil en på den ene sida få ut en felles kjerne, på den andre sida et overordna mønster ("overall pattern") som omfatter alle idiolektene som er trukket inn. Figur 8.1 viser grafisk hvordan Hockett tenker seg dette.

Figuren består av tre sett med henholdsvis to sirkler, den ene lagt inn i den andre, og de tre settene lagt over hverandre. Den

Figur 8.1: Tre idiolekter med felles kjerne og overordna mønster.

(Figuren er henta fra Hockett 1958:335)

innerste ringen i hvert sett representerer produktiv kompetanse, den ytterste reseptiv i tillegg. Det skraverte feltet i midten er den felles kjernen, den ytterste, taggete linja avgrensar det overordna mønsteret.

Ut fra denne modellen kan en velge om en vil gå løs på en enkelt idiolekt eller et større eller mindre overordna mønster, dvs. en dialekt (sosiolekt etc.) eller et språk. Men Hocketts modell representerer et forskningsmål mer enn en praktisk brukbar metode, og han gir få holdepunkter med hensyn til hvordan en skal gå fram. Dessuten er det et stort spørsmål om det overordna mønsteret en evt. får ut ville representere et system på samme måte som den enkelte dialekt. Dersom vi ser et språkssystem som et sett enheter (fonemer, morfemer etc.) og relasjonar mellom disse enhetene, er det ikke selvsagt at de samme relasjonene ville bestå mellom enhetene på det overordna planet som på idio-

lektplanet. Dersom det ikke er tilfellet, må en på en eller annen måte knytte forbindelsen mellom de to planene, noe Hocketts modell ikke er spesifisert nok til at vi kan gjøre. Igjen ser det problematiske ut til å være knytta til det sosiale aspektet, det er variasjonen mellom ulike idiolekter, og hvordan en skal kunne innpasse denne variasjonen i ett system, som skaper problemer. Hockett har ikke svar på dette, noe som til en viss grad henger sammen med den språkvitenskapelige retningen han arbeidet innenfor, strukturalismen. Metoder for å utforske variasjon ble i liten grad utvikla innenfor denne retningen. Det mest kjente forsøket finnes i Weinreich 1954, der geografisk variasjon med hensyn til fonologiske systemer blir forsøkt nærmere karakterisert ut over begrepet fri variasjon mellom allofoner. Weinreich viser at også ulikheter med hensyn til fonemsystemer må trekkes inn i beskrivelsen. Det vil føre for langt her å gi en inngående beskrivelse av Weinreichs metode. Den synes likevel å forutsette at de systemene som sammenlignes, det være seg dialekter eller idiolekter, er internt homogene. I tillegg blir beskrivelsen svært uoversiktlig dersom for mange systemer trekkes inn, men dette er neppe karakteristisk bare for Weinreichs metode.⁵

Mens Saussure så på språksystemet som et sosialt fenomen og bruken av systemet som et individuelt fenomen, knytter Noam Chomsky begge begrepene til den individuelle språkevnene. Kompetansen (competence) representerer det språkbrukeren kan, utføring (performance) hvordan hun eller han bruker denne kunnskapen i konkrete talesituasjoner:

We thus make a fundamental distinction between competence (the speaker-hearer's knowledge of his language) and performance (the actual use of language in concrete situations).
(Chomsky 1965:4)

Chomsky tar med andre ord utgangspunkt i det vi ovenfor har kalt idiolekter, selv om han sjøl ikke bruker dette begrepet. Han er imidlertid fullt klar over at idiolekter er ulike innenfor et gitt språksamfunn, men velger bevisst å se bort fra dette i lys av de målene han setter for forskningen sin:

Linguistic theory is concerned primarily with an ideal spea-

ker-listener, in a completely homogeneous speech-community, who knows its language perfectly and is unaffected by such grammatically irrelevant conditions as memory limitations, distractions, shifts of attention and interest, and errors (random or characteristic) in applying his knowledge of the language in actual performance. (1965:3)

På en måte kan en si at Chomsky forener det individuelle og sosiale aspektet. Ved at språksamfunnet ses som fullstendig homogent, blir den sosiale grammatikken den samme som enhver individuell, og reseptiv kompetanse blir lik produktiv. Men denne idealiseringa fører til at en rekke fenomener som vi regner som karakteristiske for språk og språkbruk blir skjøvet ut av interessefeltet. På mange måter kan en si at det er ikke menneskelig språk slik det virkelig manifesterer seg som Chomsky beskriver i sitatet ovenfor. Og når det til overmål er de aspektene ved språk som Chomsky velger å se bort fra, som interesserer oss her, skulle en tro at vi i vår tur trygt kunne se bort fra Chomskys teorier og modell i vår sammenheng.

Noe slikt ville imidlertid være overilet. For det første følger det ikke av det ovenstående at Chomskys konkrete beskrivelsesmodell ikke er brukbar som utgangspunkt for skildring av variasjon. Vi må med andre ord skille mellom teori, de modeller som kan bygges opp på grunnlag av teorien, og de mulighetene vi har til å bygge videre på modellene, slik at de lar seg bruke som et beskrivelsesapparat også der teorien ikke lenger synes umiddelbart relevant.

Vi må også se nærmere på Chomskys grammatikkbegrep for å avgjøre om teorien virkelig er irrelevant i vår sammenheng. Ut fra sitatet ovenfor synes det som om Chomsky holder språklig variasjon som irrelevant for språkvitenskapen. Dette er ikke riktig, det er ikke-språklige faktorer som bosted, kjønn etc., samt mentale størrelser som ikke er del av språkevnen, som regnes som irrelevante. De mulighetene for variasjon som er bygd inn i selve språkssystemet, må også gjøres greie for der. Det er hvordan muligheten brukes av den enkelte som er irrelevant.

Problemet med irrelevans eller ikke kan bare avgjøres når en er

enig om hva en grammatikk er i mental forstand, dvs hva den omfatter, hvordan den er bygd opp, og hva slags forhold som består mellom grammatikken og andre mentale størrelser. Chomsky sjøl er svært opptatt av dette problemet. For det første er det viktig å skille mellom kompetanse og utføring. For Chomsky er det kompetansen som er interessant, og da særlig de grunnleggende, konstituerende trekk som er felles for alle språkbrukere, uansett hva slags morsmål de måtte ha (jfr. f.eks. Chomsky 1975:17f). Derved legges språkvitenskapens egentlige objekt på et svært abstrakt plan. Men samtidig kan dette planet bare nås gjennom empiriske undersøkelser av virkelige språk. Problemet blir da hvordan en kan slutte tilbake til de abstrakte strukturene som kompetansen, dvs. grammatikken i egentlig forstand, er bygd opp rundt. Samtidig har alle språkbrukere minst ett morsmål som denne kompetansen realiseres i.

Om vi går tilbake til de to sitatene ovenfor, ser vi nå at det ikke er den individuelle språkbruker i seg sjøl, og derved idiolektbegrepet, Chomsky er interessert i. Det er snarere det alle språkbrukere har felles, det universelle ved fenomenet språk. Dette kan han uten problemer knytte til både den individuelle språkbruker og språk som et sosialt, i Chomskys perspektiv, universelt fenomen. Samtidig blir det individuelle perspektivet relativt uinteressant på dette nivået, av to grunner:

- 1) De universelle trekkene realiseres som nevnt gjennom ett eller flere morsmål, som for hver språkbruker kan være forskjellig.
- 2) Bruken av kompetansen i morsmålet blir påvirka av ikke-språklige faktorer som de nevnt av Chomsky i sitatet ovenfor, samt de faktorene vi har drøfta i del I. Gjennom sosialiseringprosessen vil disse også påvirke utforminga av selve kompetansen.

Av Chomskys perspektiv følger at idiolekter nødvendigvis må karakteriseres som systemer bestående av bestemte strukturelle enheter og bestemte regler for hvordan disse kan settes sammen til større enheter, setninger.

Data for språkvitenskapen hentes primært fra to kilder, språkbrukerens intuisjoner om hva som er å regne som en akseptabel setning, og virkelige ytringer som på en eller annen måte er mest mulig nøyaktig registrert og tatt vare på. På veien fra kompetanse til intuisjon om egen kompetanse såvel som til virkelige ytringer virker som nevnt en rekke ikke-språklige faktorer inn. Dette reiser to problemer. Hvordan skiller vi ut disse faktorene, slik at vi blir i stand til å slutte fra intuisjon/språkbruk til kompetanse, og (enda viktigere) hvor går grensa mellom språklige og ikke-språklige faktorer? Hvor går med andre ord grensa mellom den språklige kompetanse og andre mentale områder som spiller inn ved utføringa. Hvilke andre mentale områder dreier det seg om, og hvordan er disse organisert? Vi ser at for å nå fram til en plausibel hypotese om kompetanse, trenger vi også en godt underbygd hypotese om hvordan utføringa er organisert, der kompetansen inngår som en av komponentene, i den grad den lar seg skille ut. Chomsky mener som vi har sett, at det siste er tilfelle, andre, som f.eks. Labov, stiller seg mer skeptisk (jfr. Labov 1972a:226).

Vi skal i de kapitlene som følger ta utgangspunkt i dette skillet mellom kompetanse og utføring. Kompetanse skal her forstås som det den individuelle språkbruker kan, ikke som universelle betingelser på mulig språkstruktur. Dette medfører at kompetanse kan gis en konkret fortolkning i form av en grammatikk, og at en kan beskrive denne uavhengig av dens bruk i konkrete situasjoner. Kompetansen er slik sett ikke forskjellig fra et hvilket som helst konkret verktøy som eksisterer også når det ikke er i bruk. Forskjellen er at kompetansen bare kan observeres gjennom resultatene av bruken (dvs. ytringer), noe som gjør avgrensning og beskrivelse så mye mer komplisert. I utgangspunktet skal vi altså se språk som et primært individuelt fenomen, hvis sosiale side, dvs. bruk som kommunikasjonsmiddel, bare kan beskrives med utgangspunkt i egenskaper ved individuelle grammatikker. Samtidig legger det faktum at selve språkets eksistens er sosialt fundert, betingelser på disse egenskapenes utforming innenfor et gitt språksamfunn.

Når vi legger skillet mellom kompetanse og utføring til grunn for den videre framstillinga, betinger det en problematisering av

skillet. Vi må med andre ord hele tida ha for øye at i utføring inngår andre komponenter enn kompetansen, og vi må drøfte hvor grensa mellom komponentene går, og hvordan de virker sammen i språklig kommunikasjon. I neste kapittel skal vi gi en nærmere beskrivelse av en versjon av Chomskys transformasjonsgrammatiske modell, og legge den til grunn for den videre framstillinga. Men først skal vi se litt på et kompetansebegrep som kan være med på å knytte forbindelsen mellom språklig kompetanse og utføring, nemlig kommunikativ kompetanse.

8.3: Kommunikativ kompetanse.

Termen kommunikativ kompetanse ble først brukt av Dell Hymes i en artikkel fra 1971: "On Communicative Competence". Her hevder han at skal vi gjøre greie for de reglene som styrer virkelig språkbruk, blir Chomskys kompetansebegrep for snevert, ved at det bare dekker en del av den regelstyrte atferden i virkelige kommunikasjonssituasjoner:

We have then to account for the fact that a normal child acquires knowledge of sentences, not only as grammatical, but also as appropriate. He or she acquires competence as to when to speak, when not, and as to what to talk about with whom, when, where, in what manner. In short, a child becomes able to accomplish a repertoire of speech acts, to take part in speech events, and to evaluate their accomplishment by others. (Hymes 1971:277)

I lys av dette videre perspektivet kritiserer Hymes Chomskys skille mellom kompetanse og utføring som villedende. Mens utføring i en realistisk kommunikasjonsmodell dekker flere typer regelstyrt atferd, synes Chomsky å gi begrepet en negativ funksjon, jfr. sitatet ovenfor s.157. Ifølge Chomsky er utføringsaspektet knytta til lingvistisk sett irrelevante faktorer, ifølge Hymes dekker det en rekke viktige aspekter ved språkbruk som gjør at det ikke uten videre kan skyves ut av lingvistikkens interessefelt. Uenigheten går derved på hvordan lingvistikkens forskningsfelt skal avgrenses. Chomsky ønsker, som vi så ovenfor, å nå fram til de faktorer som bestemmer menneskelig språklig kompe-

tanse generelt. Han er opptatt av grammatikk i snever forstand, nemlig de mentale strukturer som gjør at vi i det hele tatt er i stand til å lære og å bruke språk i den forstand at vi er i stand til å bygge opp en bestemt type formelle strukturer, setninger. Hymes er opptatt av hvordan grammatikken brukes, og hevder at det ikke er fruktbart å forsøke å isolere grammatikken fra dens bruk.⁶

Ut fra dette postulerer Hymes fire hovedkomponenter i en fullt utbygd kommunikativ kompetanse. Disse bygger på hverandre i den forstand at hver av komponentene forutsetter eksistensen av de som står lengre opp på lista, og identifiserer et mindre sett ytringer som muliggjøres av den forrige komponenten. Noe omarbeidet kan vi etter Hymes 1971:284ff beskrive funksjonen til de fire komponentene i form av fire spørsmål:

1) Hva er formelt mulig?

Dette ligger svært nær Chomskys kompetansebegrep, definert som evnen til å skille akseptable fra uakseptable ytringer uavhengig av kontekst. Vi må antakelig likevel regne med at Hymes begrep "formelt mulig" er videre, ettersom en TG-grammatikk i Chomskys forstand neppe ville generere kontekstavhengige fraser som f.eks. B i følgende dialog:⁷

A: Hvem har tatt blyanten som lå på bordet?

B: Broren din.

B er derimot en fullt mulig formell struktur i Hymes' forstand, som eksemplet viser.

2) Hva er praktisk mulig? (Hymes: feasible)

Under denne komponenten kommer slike psykologiske faktorer som Chomsky nevner i sitatet på s.157, som begrensninger på hukommelse etc. At det formelt mulige ikke nødvendigvis faller innenfor det som er praktisk mulig, viser Chomskys eksempel med sjølinnføydere relativsetninger (jfr. f.eks. Chomsky 1965:19ff). Når de følgende setningene blir gradvis vanskeligere å tolke, regner en med at dette har med andre ting enn formelle muligheter å gjøre.

A: Kaka [som Per bakte] ble god.

B: Kaka [som Per[som Kari elsker] bakte] ble god.

C: Kaka [som Per[som Kari[som er søstera mi] elsker] bakte] ble god.

Ettersom vi trenger en regel for innføring av relativsetninger, og det ikke er noe påviselig trekk ved selve språkstrukturen som utelukker ny innføring, som i B og C, regner vi vanligvis med at det er manglende evne til å forstå og organisere meningsinnhold slik som i B og C som gjør disse lite brukbare. Vi regner med andre ord B og C som formelt mulige, men praktisk umulige. Dette vil si at vi her ikke har å gjøre med et trekk ved selve kompetansen, men med utenforliggende faktorer som setter grenser for bruken av kompetansen. Det er vanskelig å se denne komponenten som noen helhetlig mental komponent i det hele tatt. Slik Chomsky og Hymes beskriver den, ser det heller ut til å være et sett problemer som oppstår i skjæringspunktet mellom komponent 1, som definerer hva som er formelt mulig, og andre mentale, men ikke spesifikt språklige komponenter.

3) Hva er passende i en gitt situasjon? (Hymes: appropriate)

Her trekkes den konkrete språkbrukssituasjonen inn. I en gitt situasjon definert ved tid, sted, samtalepartner og samtaleemne, vil bare enkelte ytringer være å anse om passende i den forstand at de vil bli akseptert av tilhøreren som "normale" og meningsfulle utsagn. I teorien kan man naturligvis si hva som helst i en hvilken som helst situasjon, men virkelige samtaler er underlagt temmelig stramme styringer med hensyn til hva som kan og ikke kan sies. H.P. Grice's teori om konversasjonelle implikaturer representerer et forsøk på å greie ut noen av de reglene som gjelder i normale samtalesituasjoner (Grice 1975). Disse reglene har han formulert i en rekke konversasjonsmaksimer ("conversational maxims"). Eksempler på slike er:

- Vær akkurat så informativ som situasjonen krever at du er (verken mer eller mindre).
- Ikke si noe du sjøl tror er usant.
- Uttrykk deg klart.
- Uttrykk deg konsist.

Disse maksimene må forstås som normer som ut fra gitte situa-

sjoner kan brytes. De synes å representere en idealverden der verken taler eller tilhører kan tenkes å ha baktanker med det de sier eller ønsker å oppfatte, der ingen lyver og der alle mestrer språket fullkomment. Likevel sier disse maksimene noe vesentlig om de rammene som avgrenser en normal talesituasjon. Om disse rammene i for stor grad overskrides, bryter kommunikasjonen sammen. Samtidig får maksimene bare full eller delvis relevans ut fra konkrete talesituasjoner.⁸ Hovedpoenget her er at taler og tilhører gjennom å samtale utfører en form for samarbeid, et samarbeid som er en nødvendig forutsetning for språklig kommunikasjon. Konversasjonsmaksimer blir ut fra dette regler som letter opprettholdelsen av dette samarbeidet, (eller illusjonen av et samarbeid).

Rammer for hva som er passende utsagn i en gitt situasjon, gjør at antall sannsynlige ytringer i denne situasjonen blir svært mye mindre enn settet av formelt mulige ytringer. Vi må anta at språkbrukere kjenner reglene som skiller passende fra ikke-passende ytringer. Hymes mener at disse reglene er en del av den kommunikative kompetansen, og at de må trekkes inn i en total beskrivelse av menneskelig språkevne og bruken av denne.

4) Hva blir virkelig sagt?

Her er vi nede på det minimale settet som består av den ene ytringa som virkelig blir produsert i en gitt situasjon (At det kanskje ikke blir produsert noen ytring i det hele tatt, skal vi se bort fra.) Merk at det her ikke påstås at det i enhver samtale bare produseres éi ytring. Men når ei ytring er produsert, vil samtalsituasjonen være en annen, dersom ytringa overhodet har hatt noen funksjon. I tillegg til alle andre rammebetingelser må den som tar ordet etter at ytringa er produsert, også ta utgangspunkt i innholdet i og funksjonen til denne.

Hymes' kommunikative kompetanse er altså videre enn Chomskys kompetansebegrep, ved at den også omfatter regler for hva som skal gjelde som relevant og meningsfull språkbruk i lys av konkrete talesituasjoner. I tillegg kommer reglene som er felles for begge kompetansebegrepene, nemlig de som gjør greie for hva som er formelt mulig. Vi kan kalle de to regeltypene henholdsvis språkstrukturregler og språkbruksregler. Tradisjonelle gramma-

tikker omfatter bare den første typen.

Det spørsmålet vi må stille oss i vår sammenheng er i hvilken kategori de reglene som styrer språklig variasjon, faller. Ut fra det stoffet som er presentert i del I skulle det være klart at svært mange av disse tilhører kategorien språkbruksregler. Vi har vist at svært mye av den variasjonen vi finner har sammenheng med sosiale faktorer. Talerenes sosiale plassering såvel som den umiddelbart foreliggende situasjon innvirker på valg av språklige varianter. Valget synes således ikke knytta til språkstrukturen i seg sjøl, men til utenomspråklige faktorer som språkbruker og situasjon. Disse variablene kan bare gis innhold med utgangspunkt i konkret språkbruk. Ingen språkbruk kan tenkes uten ved en bestemt språkbruker i en bestemt kontekst.

Samtidig definerer språkstruktureglene rammene for mulig variasjon ved at alle mulige formelle varianter under en gitt variabel må beskrives av en adekvat grammatikk. Dette gjelder uansett om en i grammatikken i tillegg ønsker å si noe om bruksbetingelsene for de ulike variantene. Dersom språkstruktureglene spesifiserer mulig struktur, følger det at disse må spesifisere de mulige variantene av de ulike byggestenene for disse strukturene. I tillegg skal vi se at det ikke bare synes å være sosiale faktorer som virker inn på valget av variant. Også rent språklige omgivelser kan virke inn. Derved må vi også i språkstruktureglene kunne gjøre greie for variasjon.

I kap. 1 formulerte vi hovedmålet med denne boka: å drøfte muligheten for å gjøre grammatikker til best mulige beskrivelser av eller modeller for virkelig språkbruk ved at den variasjonen som preger et språksamfunn blir gjort til en integrert gjenstand for den grammatiske beskrivelsen. I lys av diskusjonen i dette kapitlet kan vi klargjøre problemet. For å gi en mest mulig helhetlig beskrivelse av det underliggende grammatiske systemet, eller de underliggende grammatiske systemene i et gitt språksamfunn, må en undersøke muligheten for en integrering langs to uavhengige akser. For det første må en undersøke i hvilken grad språkstruktureglene og språkbruksregler lar seg integrere i helhetlige, individuelle grammatikker. Uansett i hvilken grad en slik integrering er mulig, må en for det andre undersøke i hvilken grad

individuelle grammatikker lar seg se som realisasjoner av overordna gruppesystemer på ulike nivåer, dvs. dialekter, sosiolekter etc. Dette representerer hovedproblemene for den som ønsker å inkorporere språklig variasjon i den grammatiske beskrivelsen.

Samtidig er det klart at verdien av undersøkelser av språkbruk ikke er avhengig av om en slik inkorporering lar seg gjennomføre. Uansett om regler for språkbruk lar seg innarbeide i den grammatiske beskrivelsen eller ikke, vil de være av interesse. Kommunikativ kompetanse er verken av større eller mindre interesse enn tradisjonell lingvistisk kompetanse, og denne interessen avhenger ikke av om de to perspektivene lar seg forene, slik Hymes mener de bør. En viktig forutsetning for at problemet med inkorporering av språkstrukturregler og språkbruksregler lar seg løse, er at det utvikles best mulige metoder for undersøkelse av språkbruk. Gjennom disse må en skaffe seg innsikt i hva slags regler som styrer språkbruk. Først når en har oppnådd denne innsikten, kan en si noe om spørsmålet om de lar seg forene med tradisjonelle grammatiske regler. Lar det seg gjøre, får Hymes begrep større verdi, ved at det vil dekke en enhetlig og integrert struktur. Dersom det imidlertid skulle vise seg at regeltypene ikke lar seg forene, blir begrepet kommunikativ kompetanse lett villedende dersom en ikke i neste omgang klargjør at det omfatter elementer som på tvers av at de virker sammen, er oppbygd på ulike og innbyrdes uforenlige måter.

Ut fra dette får den videre diskusjonen to formål, nemlig en nærmere presentasjon og drøfting av de metoder som er utvikla for beskrivelse av språklig variasjon, og en diskusjon av muligheten for å inkorporere resultatene av denne beskrivelsen i en mer allmenn grammatikk.

KAPITTEL 9: VARIASJON SOM EN DEL AV EN GRAMMATIKKMODELL.

9.1: Variasjon.

I begrepet variasjon ligger det innebygd som en logisk forutsetning at det lar seg identifisere en form for konstant som ligger til grunn for ulikhetene. Variasjonen representerer således ulike realisasjoner av denne konstanten. Dette må gjelde uansett hva slags variasjon det dreier seg om. Det vil alltid kunne forutsettes en avgrensa og samlende størrelse som variasjonen skjer innenfor, uansett hva slags emne det er tale om. Denne konstanten kan ofte være svært løst strukturert, som når en taler om et variert landskap eller variasjon med hensyn til menneskelig kultur generelt. Likevel forutsetter vi at det hele tida er tale om henholdsvis landskap og menneskelig kultur, og ikke andre ting, og at begrepene landskap og menneskelig kultur lar seg avgrense og beskrive på en eller annen måte. Uten en slik forståelse av de underliggende rammene for et gitt variasjonsmønster, vil vi ikke være i stand til å oppnå særlig meningsfull kunnskap om selve variasjonen. Dette gjelder også språklig variasjon.

På side 13 definerte vi grammatikkens funksjon som det å gjøre greie for de reglene som setter språkbrukere i stand til å omsette det meningsinnholdet de måtte ønske å kommunisere, i lyd. Ei vellykka språklig ytring har derved to like viktige og gjensidig avhengige sider: et lydbilde i form av en sekvens av språklyder organisert på en bestemt måte, og en betydning assosiert med dette lydbildet. Begge må være til stede for at vi skal kunne kalle noe for ei vellykka språklig ytring. Mangler en av dem, har vi enten å gjøre med en meningsløs sekvens av artikulerete lyder, eller med et betydningsinnhold omsatt i en annen uttrykksform enn språk, f.eks. bilder av ulike typer eller (program-)musikk. Denne oppfatningen av hva som karakteriserer ei språklig ytring ligger nær opp til Saussures tegnbegrep. Ifølge denne (1970(1916):93f) er det språklige tegnet en helhet som

omfatter et begrep eller innhold på den ene sida, og på den andre en lydsida eller et uttrykk. Saussure synes å ha begrensa begrepet til å gjelde enkle ord, dvs. frie morfemer og sammensatte ord hvis betydning ikke kan utledes fra betydningen til de enkelte elementene, f.eks. rødvin. Men det kan også utvides til å gjelde større enheter, som f.eks. setninger. Setninger er bygd opp av enkle tegn (+ grammatiske formelementer som f.eks. bøyingsendelser) etter bestemte regler. De har således en formell struktur, et uttrykk, og en betydning assosiert med denne strukturen, et innhold. Ut fra dette kan vi skille mellom enkle og sammensatte tegn. Reglene som angir hvordan sammensatte tegn kan bygges opp formelt hører inn under syntaks (jfr. Lyons 1977:114f) og morfologi. Gjennom disse reglene avgrenses det uendelig store settet av formelt akseptable ytringer i et språk fra hva som er formelt uakseptabelt. Mens enkle tegn kan spesifiseres ved ei liste (=leksikon), kan det ikke settes opp noen slik liste over sammensatte tegn.

Ikke på noe nivå i den syntaktiske strukturen finnes det et konstant en-til-en-forhold mellom form og innhold. Dette gjelder uansett hvilken side en tar utgangspunkt i. Et gitt tegn kan ha ulik form alt etter den språklige omgivelsen det er satt inn i og den talesituasjonen det brukes i, uten at innholdet endres. På samme måte kan et tegns innhold i en gitt talesituasjon bare beskrives uttømmende med utgangspunkt i nettopp denne situasjonen.

Det vil være klart fra framstillinga i del I at det er variasjon med hensyn til form vi er interessert i her. I de fleste eksemplene som gis der, er det ulike lydlige realisasjoner av ett og samme fonem eller morfem som diskuteres. Vi har stilletiende forutsatt at bruken av den ene eller andre av de variantene som har blitt identifisert, ikke har påvirket innholdet i det tegnet varianten har vært brukt i. Det er nettopp i innholdet vi kanskje finner den konstanten som avgrenser det vi her kaller språklig variasjon. Vi skal foreløpig si at to eller flere lingvistiske uttrykk (dvs. tegn på ulike nivåer) er varianter av hverandre dersom de oppfyller følgende tre krav:

- 1a) De har samme betydning
- b) De har ulik form ved at de skiller seg fra hverandre på minst ett punkt i det lydlige uttrykket.
- c) Ulikhetene i form kan i hvert tilfelle føres tilbake til en felles utgangsform i den forstand at de kan relateres til hverandre gjennom en eller flere grammatiske regler.

Punkt (a) angir den underliggende konstanten for språklig variasjon, punkt (b) angir hva slags variasjon det er tale om, nemlig form-messig, og punkt (c) avgrenser settet av mulige varianter under en gitt variabel ved å kreve at visse formelle relasjoner må kunne vises å eksistere mellom et sett varianter. De tre punktene representerer derved en grov definisjon av en språklig variabel i form av tre nødvendige betingelser som må være oppfylt.¹ I neste omgang må den første og tredje betingelse gis et atskillig mer presist innhold. Vi må avgjøre hva slags betingelser som må være oppfylt for at vi skal kunne snakke om "samme betydning", og vi må beskrive nærmere hva slags regler det er tale om under (c), og hva slags faktorer som styrer bruken av disse reglene.

9.2: Betydning.

Vi sa ovenfor at et tegns betydning bare kan spesifiseres uttømmende ut fra de konkrete talesituasjoner tegnet brukes i. Ettersom talesituasjonen vil kunne variere, vil også betydningen av et gitt tegn i større eller mindre grad kunne variere. Følgende eksempel er henta fra Rommetveit 1972:36

Talaren er i baa tilfelle ein politikar som skal halda eit valmøte. I det eine høvet seier han til vaktmeistaren, som står ved inngangen til møtesalen: "Her er altfor få stolar". Vaktmeistaren skundar seg av stad etter fleire. Og spør me han stutt tid etter kva politikaren sa, svarar han kanskje: "Han ba meg gå og henta fleire stolar".

I det andre høvet talar politikaren i telefonen til kona,

som lurer på korleis frammtet er. "Her er altfor få stolar", seier han. Og kona spring frå telefonen og fortel borna: "Tenk, far har samla fullt hus i kveld".

Dette eksemplet viser hvordan talesituasjon og den hensikten som ligger bak ytringa, spiller inn under tilhørers tolkning av den. Og tolkning vil jo nettopp si identifisering av ytringas betydning i egentlig forstand. Den mest ekstreme konklusjonen det er mulig å trekke av Rommetveits eksempel, er at vi her har å gjøre med to ulike setninger.² Et slikt syn ville imidlertid ha som konsekvens at enhver klassifisering av ytringer på grunnlag av betydning ville være umulig. Vi ville med andre ord benekte muligheten av å si at to ord eller ytringer betyr det samme. Dette virker intuitivt lite tilfredsstillende. Grunnen til det er nettopp at vi føler oss i stand til å identifisere et felles betydningsinnhold i de to setningene. Denne typen betydning kalles ofte konvensjonell. Ut fra dette felles innholdet synes det viktig å se dem som realisasjoner av én underliggende type. Hvilke egenskaper er det da som er felles, og derved konstituerer typen som de to setningene er ulike realisasjoner av?. Hvordan skiller vi i neste omgang disse egenskapene fra de som gjør de to setningene ulike?

Det det her legges opp til er en deling av betydningsbegrepet i mindre komponenter. Det viktigste skillet går mellom den betydningen vi er i stand til å gi et språklig uttrykk uavhengig av enhver talesituasjon, dvs. den konvensjonelle betydning, og de betydningsmodifikasjoner eller tillegg som oppstår idet uttrykket føyes inn i en konkret talesituasjon. Et slikt skille er i prinsippet fullt mulig å gjennomføre. Det ville f.eks. ikke være mulig å skrive ordbøker uten dette. Heller ikke ville vi være i stand til å vurdere akseptabiliteten til de følgende tre setningene:

- 2a) Per plystrer for øyeblikket "Internasjonalen".
- b) Dagros plystrer for øyeblikket "Internasjonalen"
- c) Støvsugeren plystrer for øyeblikket "Internasjonalen.

I en verden lik den vi lever i, ville bare den første kunne være et sant utsagn, gitt at subjektene i de tre setningene referer

til henholdsvis et menneske, ei ku og et husholdningsapparat. Grunnen til at vi kan skille "sant" fra "usant" på denne måten, er nettopp at vi er i stand til å gi de ulike ordene i setningene en kontekstuavhengig betydning, og i neste omgang avgjøre på hvilke måter disse betydningene kan forenes til mulige utsagn om den utenomspråklige virkeligheten.³

Det er den betydningen et lingvistisk tegn, enkelt eller sammensatt, har uavhengig av kontekst, som vi er interessert i her. Det er nemlig denne som kan sies å være konstant. Derved vil bare denne formen for betydning kunne fungere som den konstanten som variasjon kan defineres på grunnlag av, jfr. (1a) på side 168. Hvordan kan så dette faste betydningsforholdet identifiseres og spesifiseres, og hvordan kan det relateres til språklig form? I utgangspunktet må vi skille mellom betydningen til enkle og sammensatte tegn. De enkle tegnene har sin betydning spesifisert i leksikon som en del av hver leksikalske enhets særtrekk. Sammensatte tegn får sin betydning fra de enkelte betydninger knytta til hver av de leksikalske enhetene det sammensatte tegnet består av. Men det er ikke snakk om et enkelt addisjonsforhold i den forstand at den sammensatte betydningen er summen av enkeltbetydningene og intet mer. For det første er det vanskelig å si hva som skulle ligge i begrepet "sum" her. For det andre er måten de ulike leksikalske enhetene er føyd sammen på til større konstituenten like viktig. For det tredje har det i praksis vist seg vanskelig å gi presise betydningsspesifikasjoner for leksikalske enheter, noe som har ført til at enkelte forskere har valgt å ta utgangspunkt i sammensatte tegn og spesifisere de enkelte betydningselementene i lys av helheten. Målet er likevel hele tida å gi en adekvat beskrivelse av forholdet mellom helhet og del.

At måten de leksikalske enhetene er føyd sammen på, spiller en viktig rolle, viser dette enkle eksempelet:

- 3a) Ola lurte Jens
- b) Jens lurte Ola

Vi antar at Jens og Ola refererer til de samme personene i de to eksemplene. Setningene består da av de samme fire betydningsele-

mentene OLA, JENS, LURE OG FORTID. Måten de er satt sammen på gir likevel ulik betydning. I (3a) fyller Ola den semantiske rollen AGENS mens Jens fyller rollen PATIENS (dvs. den eller det ei handling er retta mot, jfr. Lie 1976:29). I (3b) er denne koplinga omvendt, her er det Jens som fyller AGENS-rollen og Ola PATIENS-rollen. Forbindelsen mellom språklig form og betydning knyttes ved at de to semantiske rollene er kopla til grammatiske funksjoner, her henholdsvis subjekt og objekt.⁴

En grammatikk i vår forstand gjør primært rede for setningsstruktur, en struktur som også skal gis betydning. Vi skal derfor ta utgangspunkt i setningsbetydning, dvs. betydning i sammensatte tegn. I neste omgang skal vi ta opp hvordan forbindelsen knyttes ned til den enkelte leksikalske enhet. Begge aspektene vil spille inn når vi skal gi den endelige definisjonen av en lingvistisk variabel.

Da semantikken ble trukket inn i generativ grammatikk i begynnelsen av 1960-årene, ble den definert som en komponent som tolka syntaktiske dypstrukturer (jfr. 9.3 nedenfor.) gjennom et sett regler som trinnsvis smelta sammen betydningene av mindre enheter til sammensatte betydninger. Betydningene i de leksikalske enhetene dannet med andre ord utgangspunktet, og resultatet var den samla betydningen for setningen som helhet. En slik modell ble lagt fram i Katz & Fodor 1963, og inkorporert av Chomsky i dennes grammatikkmodell av 1965. Denne og lignende tilnæringsmåter har blitt angrepet for å bygge på en uholdbar oppfatning av hvordan betydningene i de enkelte leksikalske enhetene kan identifiseres (jfr. Kempson 1977:kap. 2).⁵

Det vil føre for langt å gi en detaljert utgreiing av denne kritikken her. Hovedpoenget i den er at de to hovedtilnæringsmåtene en vanligvis opererer med, begge regnes som utilstrekkelige. Den ene, der betydning spesifiseres med utgangspunkt i referanse til objekter (i svært vid forstand) ute i verden, møter svært store problemer i forbindelse med ord som og og men, som vanskelig kan sies å ha noe konkret motsvar ute i verden. Et annet problem er følgende setning et eksempel på:

4a) Ola er på utkikk etter en griff, på tross av at han vet

at griffer aldri har eksistert.

Denne setningen er både meningsfull og akseptabel, på tross av at det uttrykkelig slås fast at griff mangler referanse. Dette spesielle problemet kan naturligvis løses ved å si at griff har referanse i Olas fantasiverden, men hovedproblemet, det at vi er i stand til å gi ordet innhold på tross av manglende motsvar i virkeligheten, synes uløst. Det tiltalende ved en betydningsteori bygd på referanse, er at den knyttes til utenomspråklige og empirisk påvisbare størrelser. Hadde mennesket mangla fantasi, og bare vært i stand til å snakke om konkrete objekter på et svært elementært nivå, hadde teorien kanskje vært brukbar. Vi ville da ha hatt en teori der betydning var definert uavhengig av mentale størrelser som begrep, mental avbildning etc.

Den andre hovedtypen er teorier som nettopp bruker slike begreper som formidlende instanser mellom språk tegn og objekt. Svakheter ved slike teorier er at de er umulige å teste empirisk, og at de bygges opp av størrelser som i sin tur er språklige ved at de må gis betydning. Den viktigste undertypen her kalles vanligvis komponentanalyse. Til grunn for denne ligger den antakelsen at det lar seg identifisere mer eller mindre generelle egenskaper, såkalte semantiske faktorer eller komponenter. Eksempler på slike egenskaper er levende, menneskelig, hunkjønn, voksen etc. Omtolka i semantiske faktorer kan disse egenskapene brukes til å karakterisere objekter som + eller -LEVENDE, + eller -MENNESKELIG etc. En hund er således +LEVENDE, en stein er -LEVENDE, hunden er -MENNESKELIG, et menneske er +MENNESKELIG. På samme måten som slike egenskaper kan identifisere og klassifisere objekter ute i virkligheten, kan de brukes til å angi betydningen av ord. En kan med andre ord se et ords betydning som en gitt kombinasjon av slike faktorer. Ordet gutt vil således få denne kombinasjonen:

5) +LEVENDE
+MENNESKELIG
-HUNKJØNN
-VOKSEN

Problemet med denne teorien oppstår når en skal avgjøre hva slags størrelser disse komponentene er i seg sjøl. De kan ikke være de

egenskapene de refererer til. Var de det, hadde teorien vært en variant av en referansebasert teori, bare i en enda mer tvilsom form enn den som ble skissert ovenfor. Dette fordi egenskapene vil være abstrakte. Det finnes konkrete vesener av hunkjønn, men finnes egenskapen isolert fra disse vesenene? Den andre muligheten er at de er metaspråklige størrelser, dvs. elementer i et språk utforma for å beskrive språk (jfr. Lyons 1977:10). Slike elementer må imidlertid også gis betydning for at vi skal kunne snakke om språk, meta- eller ikke. Derved er vi inne i en uendelig regresjon, der det for hvert nytt metaspråk må postuleres et nytt metaspråk for å gi innhold til det forrige. Det faste punktet, som den ytre objektverdenen representerer i en referansebasert teori, mangler i den komponentbaserte teorien.

Vanskeligheter som dette gjorde at en etter hvert også forsøkte å formulere teorier om betydning bygd på setningen som den primære enheten. Ordbetydning vil her måtte avledes fra setningsbetydning istedenfor omvendt. Den teorien vi skal ta fram her, er den som søker å formulere betydning på grunnlag av såkalte sannhetsbetingelser. En setningsbetydning ses her som det settet av betingelser som må være oppfylt for at setningen skal være sann. Bare setninger (og setningsekvivalente størrelser) kan være sanne eller falske, ord kan ikke være det. Ord er derimot med på å avgjøre hvilke betingelser som må oppfylles for at en gitt setning der ordene inngår, skal være sann. Derved unngår en ikke spesifisering av ordbetydning i en eller annen form. Poenget her er imidlertid at vi nå har en utenomspråklig instans å definere betydning på grunnlag av, nemlig sannhet.⁶ Dersom vi symboliserer betydning med p, og setning med s, kan en setnings betydning defineres slik:

- 6) "S betyr at p" vil si det samme som at s er sann hvis og bare hvis p.

Det finnes en rekke problemer knytta til et syn på betydning som dette. For det første passer den best på deklorative setninger. Betingelsene for at setningen:

- 7) Jorda er rund.

skal være sann er forholdsvis enkle å formulere uformelt slik at de virker intuitivt korrekte: Det må finnes et objekt "jorda" som har en nærmere angitt form "rund".⁷ Hva da med

8) Er jorda rund?

Det finnes ingen meningsfull måte å relatere spørsmål av denne typen direkte til sann/falsk-distinksjonen på, et spørsmål kan verken være sant eller falskt. Det samme gjelder setninger som

9a) Leve dronningen!

b) Lukk vinduet!

I disse setningene finner vi istedenfor indikativ henholdsvis konjunktiv og imperativ. På samme måten som for spørsmålet er det vanskelig å si under hvilke betingelser slike setninger er sanne. Intuitivt kan det synes riktig å si at de er sanne så sant de er ytra, og betingelsene for at de skal være meningsfulle, f.eks. at det finnes en dronning etc., er oppfylt. Men dette er en gal vei å gå av flere grunner. Sannhetsbegrepet blir tomt så lenge setningene alltid vil være sanne. Mulighetene for betydningsidentifikasjon ligger nettopp i det at vi kan skille sant fra falskt. Problemet som oppstår her, er at vi har forsøkt å spesifisere sannhetsbetingelser på bruk, og ikke på konvensjonell betydning. Betydningen er pragmatisk når vi baserer den på sannhet knytta til bruk i en konkret situasjon. Det vi er interessert i, er betydningen uavhengig av spesielle situasjoner. Å si at setningene er sanne så sant de brukes, er derved bare en omgåelse av problemet.

En annen type setninger der dette problemet synes å oppstå, er såkalte performativ-setninger. Dette er setninger av typen

10a) Jeg døper deg Ola.

b) Jeg dømmer deg til fem års fengsel.

Setninger som dette refererer ikke primært til utenomspråklige tilstander eller hendelser, slik som

11) Jeg åpner døra.

Mens jeg kan åpne ei gitt dør uten å referere til handlinga språklig, kan jeg ikke døpe eller dømme noen uten nettopp ved språklige utsagn som inneholder disse ordene. For performativ-setninger er det derved ikke mulig å identifisere en utenomspråklig referanse, setningene konstituerer sin egen referanse. John L. Austin, som først reiste problemet, hevder at denne typen setninger unndrar seg en semantisk analyse bygd på sannhetsbetingelser (Austin 1962:5f). Andre, f.eks. Lewis 1972, hevder at de kan analyseres på denne måten, nemlig ved at de alltid har verdien sann. Lewis diskuterer ikke de konsekvensene dette synes å medføre, skissert ovenfor; nemlig at skillet mellom sant og falskt synes å falle.

Problemet med hvordan performativ-setninger og setninger markert for andre modi enn indikativ kan gjøres greie for innenfor en semantisk teori bygd på sannhetsbetingelser, synes ikke tilfredsstillende løst. (Stenius 1967 og Lewis 1972 representerer to ulike syn på hvordan det kan løses.) I tillegg er ovenstående utgreiing om semantikk på mange måter mangelfull. Mange problemer er hoppa over, andre utilfredsstillende behandla. Dette er et resultat av den begrensa hensikten med utgreiinga, nemlig det å bygge opp et grunnlag for en brukbar definisjon av en lingvistisk variabel. Det som nå må diskuteres, er om den oppfatningen av betydning som er skissert ovenfor, er brukbar i så måte, på tvers av de svake punktene i teorien. Jeg tror den er det. Til tross for at betydning ikke er forstått fullt ut, er vi intuitivt i stand til å identifisere betydningsforskjeller, og derved betydningskonstans. Å ta tilflukt til intuisjon kan synes det samme som å slå bena under det vi ovenfor har sagt om semantisk teori. Men her skal vi være oppmerksomme på at enhver lingvistisk teori representerer forsøk på å skaffe seg en klarere og mer strukturert forståelse av saksforhold som vi intuitivt allerede har godt grep på. Derved er det ikke en sjølmotsigelse å gå til intuisjon når teoriene svikter. Det vi gjør er å konstatere at vår viten ikke hjelper oss helt fram. For å komme videre må vi derfor hjelpe oss med intuitivt baserte postulater. Disse, og i neste omgang de hypotesene vi bygger på dem, vil stå åpne for revisjon i lys av senere framskritt innen semantikken, dersom det skulle vise seg nødvendig med slik revisjon.

Ut fra dette er vi i stand til å hevde at de tre setningene

- 12a) Jorda er rund.
- b) Månen er rund.
- c) Pannekaka er flat.

har ulik betydning fordi ulike betingelser må være oppfylt for at de skal være sanne. Vi er også i stand til å avgjøre at setningene under henholdsvis (13) og (14) har ulik betydning, selv om det er vanskelig å skille dem ved hjelp av sannhetsbetingelser.

- 13a) Lukk døra!
- b) Lukk vinduet!

- 14a) Jeg døper deg Ola.
- b) Jeg døper deg Per.

På den annen side er vi også i stand til å avgjøre at setningene under henholdsvis (15) og (16) betyr det samme (utenfor kontekst) ved at de samme betingelsene må være oppfylt innenfor de to settene for at de skal være sanne:

- 15a) En mann går på veien.
- b) Det går en mann på veien.

- 16a) Ola gav geraniumen til Kari.
- b) Ola ga Kari geraniumen.

Etter å ha skissert et semantisk utgangspunkt for en modell for formell, språklig variasjon, må vi nå søke å kople semantikken på en grammatisk modell som også gjør greie for språkets formelle strukturer. Et minimumskrav til en slik modell er at den setter oss i stand til å beskrive formelt slike alternansjoner som vi har definert under (1b og c) på s.168 ovenfor. Modellen må med andre ord kunne gjøre greie for alternativer i det språklige uttrykket som har konstant betydning, og som kan relateres ved grammatiske regler. Dette er krav som enhver adekvat grammatikkmodell må oppfylle, og uansett hvor adekvate de modellene som foreligger i dag ellers er, vil de fleste av disse oppfylle dette kravet, jfr. kapittel. 1.4. Valg av modell vil derfor til en viss grad være

vilkårlig. Her skal vi velge å ta utgangspunkt i den utgaven av transformasjonell, generativ grammatikk som vanligvis kalles Standardmodellen eller Standardteorien (The Standard Theory). Denne er særlig knytta til boka "Aspects of the Theory of Syntax" av Noam Chomsky (Chomsky 1965). I dag har Chomsky og de fleste andre som arbeider innenfor TG-modellen, forlatt Standardmodellen. Når vi likevel velger å ta utgangspunkt i den her, er det fordi den foreløpig er den mest enhetlige modellen som er utarbeidet innenfor denne tradisjonen. Ikke bare foreligger det en vel utarbeidet modell for syntaksen. Også for fonologi (Chomsky & Halle 1968 o.a.) og semantikk (Katz & Fodor 1963 o.a.) er det utarbeidet modeller som lar seg kople på syntaksen. Når denne modellen senere er blitt forlatt og generativ grammatikk fragmentert i en rekke konkurrerende retninger, har dette forskjellige årsaker. I Chomsky 1965:26f defineres skillet mellom deskriptiv og forklaringsmessig adekvans. En modell er deskriptivt adekvat dersom den gjør greie for de strukturer som er mulige i et gitt språk, med andre ord dersom den beskriver språkbrukerens kompetanse korrekt. Ofte vil det være mulig å formulere flere slike modeller, dvs. modeller som på tross av ulik utforming korrekt beskriver det samme sett av data. Dersom en skal kunne velge mellom disse modellene, trenger en en målestokk som skiller ut den modellen som best beskriver de mentale strukturene som konstituerer menneskelig språkevne i sin alminnelighet. Ifølge Chomsky er lingvistikkenes mål å nå fram til en slik modell. Jo nærmere en kommer en slik målestokk, jo høyere vil graden av forklaringsmessig adekvans være. Sett i lys av dette skillet, kan mange av de endringene som er innført i generativ grammatikk etter standardmodellen, ses på som et resultat av ønsket om å nå et høyere nivå med hensyn til forklaringsmessig adekvans. Deskriptivt sett synes standardmodellen i stor grad adekvat.

Valget av denne modellen synes derved å innebære en påstand om at alt vi trenger i vår sammenheng er en deskriptivt adekvat modell. Dette kan igjen synes å bety at variasjonsdata ikke vil spille noen rolle i valget av den mest mulig korrekte lingvistiske modellen. Dette er imidlertid en noe forhasta slutning. Når vi har valgt standardmodellen, er det fordi den oppfyller minimumskravet til deskriptiv adekvans. Dersom beskrivelsen av variasjon innenfor denne modellen skulle vise seg å tvinge fram endringer i

selve modellen og derved heve forklaringsverdien, ville intet være bedre enn det. Sjøl tror jeg imidlertid at det er lite å hente fra variasjonsdata når det gjelder valg av lingvistisk modell. Under enhver omstendighet må grensa mellom språkssystem og språkbruk, mellom lingvistisk og kommunikativ kompetanse identifiseres mer presist først., Dersom språklig variasjon er knytta til språkbruk, vil den ha lite å si for valget mellom konkurrerende system-modeller, så sant disse på tilfredsstillende måte gir rom for beskrivelse av variasjon.

I det følgende skal vi gi en presentasjon av standardmodellen med de mulighetene for beskrivelse av variasjon på ulike nivåer som denne innebærer.⁸

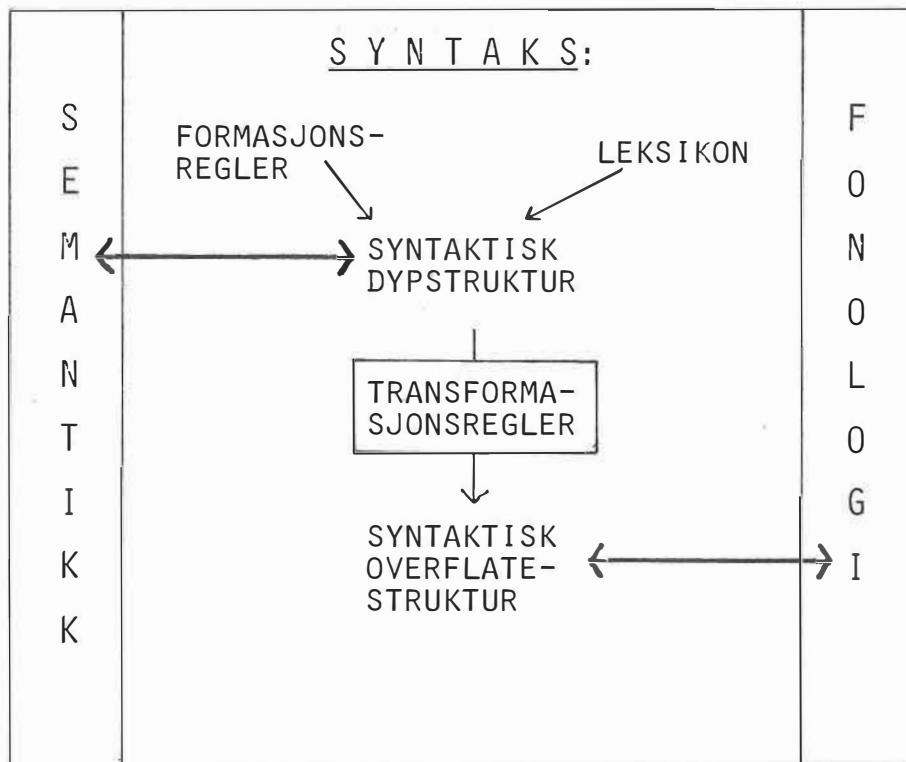
9.3: Standardmodellen.

Figur 9.1 på neste side viser hvordan en grammatikk er bygd opp innenfor Standardmodellen. Som vi ser står syntaksen sentralt.⁹ Innenfor denne gjøres oppbygginga av de formelle strukturene greie for. Dette skjer ved såkalte formasjonsregler, som bygger opp og definerer mulige grunnstrukturer i form av hierarkisk oppbygde "trær". I disse trærne settes leksikalske enheter, dvs. morfemer, inn, noe som gir syntaktiske dypstrukturer. Det er på dette nivået semantikken koples på i den forstand at på dypstrukturnivået skal alle opplysninger være til stede som er nødvendig for å gi setninga den korrekte betydningen. Dypstrukturer omformes av en rekke transformasjonsregler. Disse kan ikke bygge ny struktur, og de kan heller ikke endre betydning. Når de relevante transformasjonene har virka, har vi nådd den syntaktiske overflatestrukturen. Den fonologiske komponenten virker på denne, og omformer den syntaktiske overflatestrukturen til en fonetisk spesifisert overflatestruktur. Grammatikkens sentrale komponent, syntaksen bygger på denne måten opp formelle strukturer som de to tolkingskomponentene, semantikken og fonologien, forsyner med henholdsvis betydning og uttale.

9.3.1: Formasjonsregler.

Som nevnt bygger disse opp strukturer. Dette skjer ved at et

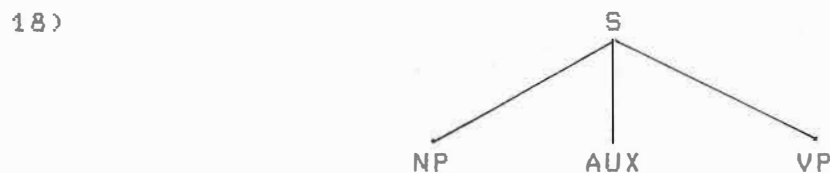
Figur 9.1: Grammatikkens oppbygging etter standardmodellen.

gitt element analyseres i mindre elementer ved hjelp av regler av typen

$$17) \quad S \rightarrow NP \text{ AUX } VP \text{ }^{10}$$

Denne regelen sier at de primære leddene i en setning er en nominalfrase, en hjelpeverbfrase og en verbalfrase. Regelen "genererer" derved et syntaktisk tre av formen

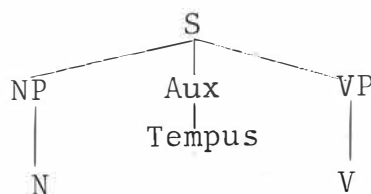

I neste omgang har vi regler som gjør greie for hvilke elementer konstituentene NP, AUX og VP består av, f.eks.

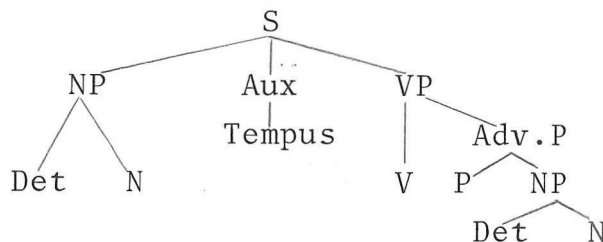
- 19a) NP \rightarrow (DET) (AP) N¹¹
 b) VP \rightarrow V (NP) (NP) (ADV.P)
 c) AUX \rightarrow TEMPUS.....
 d) ADV.P \rightarrow P NP

Reglene under (17) og (19) virker slik at omskrivingsregelen for S alltid virker først. Deretter virker de andre reglene så lenge de har elementer å virke på. En NP må f.eks. alltid omskrives til (DET) (AP) N. Reglene under (17) og (19) vil bl.a. kunne generere disse strukturene:

20a)

b)

(17) og (19) er eksempler på regler som må inngå i settet av frasestrukturregler for norsk. Det endelige settet vil være atskillig større, men likevel ikke så voldsomt stort. Se Lorentz 1979:193 for et mer fullstendig formasjonsregelsett for norsk, og s.st. kap. 2 for en nærmere diskusjon av reglenes form og funksjon.

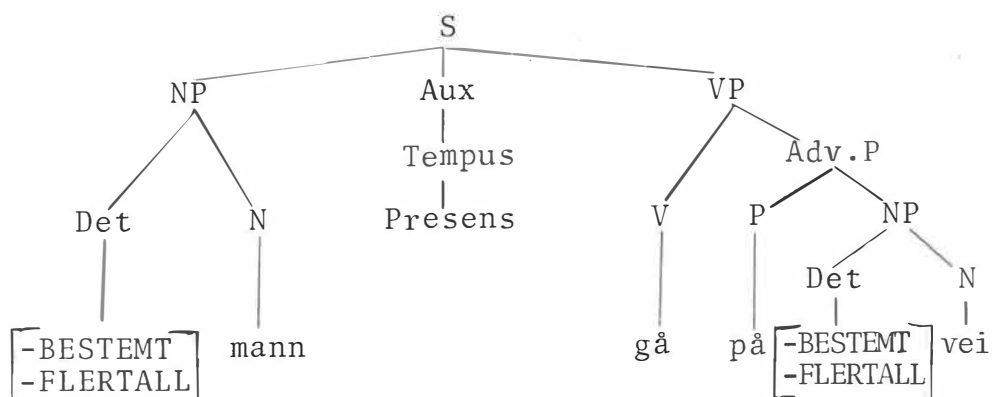
9.3.2: Leksikalsk innsetting.

Symbolene N, V, DET og P i (20) har ingen formasjonsregler som analyserer dem videre. Disse elementene, sammen med andre, som ADJ (=adjektiv), ADV (=adverb), PRON (=pronomen) etc. er uanalyserbare, de representerer minimale syntaktiske elementer. Som en vil se faller de sammen med tradisjonelle ordklassebetegnelser.

Leksikon tilsvarer grovt sett språkbrukerens ordforråd. Dette kan underklassifiseres i ulike klasser slik at alle substantiv vil være merka N, alle verb V etc. I tillegg til ordklassetilhørighet er hvert leksikonelement spesifisert for syntaktiske egenskaper (f.eks. transitiv/intransitiv på verb); morfologiske egenskaper som genus på substantiv, bøyingsklasse på verb etc.; fonologisk oppbygging, dvs. hvilke fonemer et gitt element er bygd opp av pluss evt fonologiske særegenheter ved elementet; og endelig en betydning, f.eks. i form av semantiske faktorer. Kort sagt finner en i leksikon alle de egenskapene ved de forskjellige elementene som ikke kan utledes ved generelle grammatiske regler.

Når formasjonsreglene har virka, vil vi ha fått ut et syntaktisk tre med en kjede elementer nederst, ordna lineært. Alle disse elementene vil tilsvare ordklasser (eller bøyningselementer, jfr. regelen for AUX). Leksikalsk innsetting skjer ved at elementer fra leksikon merka N settes inn under grener merka N, elementer merka V under V osv.¹² Det enkelte element settes inn i den syntaktiske strukturen med alle de opplysningene det har hefta til seg i leksikon. Resultatet av denne innsettinga er en kjede leksikalske elementer + bøyningselementer knytta til en hierarkisk syntaktisk struktur, som i (21) (=20b ovenfor etter leksikalsk innsetting:¹³

21)

Hvert av de leksikalske elementene har en fonologisk og en semantisk spesifisering. Resultatet av denne innsettinga er en syntaktisk dypstruktur, noe (21) følgelig er et eksempel på. En dypstruktur er en abstrakt størrelse, et nivå der den grunnleggende syntaktiske strukturen er spesifisert, og der samtlige

opplysninger som er nødvendige for semantisk tolkning, er tilgjengelige. Disse opplysningene består av betydningene i hvert element pluss det syntaktiske forholdet mellom elementene slik det framgår av trestrukturen.

9.3.3: Transformasjonskomponenten.

Transformasjonsreglene omformer dypstrukturer til syntaktiske overflatestrukturer. De kan ikke bygge ny struktur, bare endre strukturer som er bygd opp av formasjonsreglene. Og ettersom all betydning spesifiseres på dypstrukturen, kan de heller ikke endre betydning.

Vi har to typer transformasjonsregler, obligatoriske og fakultative. Et eksempel på en obligatorisk transformasjonsregel er den som flytter tempuselementet til enden av verbet umiddelbart til høyre for dette elementet. Regelen kalles ofte "affikshopping", jfr. Lorentz 1979:kap.5. Mer interessant i vår sammenheng er imidlertid de fakultative reglene, dvs. regler som kan, men ikke behøver å virke. Dette innebærer at en gitt dypstruktur som en slik regel kan virke på, har to mulige overflatestrukturer, en der den fakultative regelen har virka, og en der den ikke har virka. Disse to overflatestrukturene blir således varianter av en og samme dypstruktur. Ved at betydningen er konstant og definert på dypstrukturen er derved betingelsen under (1), s.168 oppfylt. Variantene vil ha samme betydning (1a), de vil være formelt ulike (1b) og den formelle ulikheten kan føres tilbake til en grammatisk regel (1c). Et konkret eksempel er setningene under (15) ovenfor, gjentatt her:

- 15a) En mann går på veien.
b) Det går en mann på veien.

Vi kan anta at begge disse har dypstrukturen (21), og at to transformasjoner, "Presentering" og "Det-innsetting" har virka på (15b). Av disse er Presentering fakultativ, Det-innsetting obligatorisk i de tilfeller der Presentering har virka. Presenteringstransformasjonen (Lorentz 1979:105ff) flytter en nominalfrase i bestemt form fra subjekts plass til plassen umiddelbart etter

verbet, som må være intransitivt. Etersom setningen ved dette vil mangle subjekt, og subjektløse setninger normalt ikke er tilatt i norsk, settes et det inn som en formell markør på den tomme plassen. Dette skjer ved Det-innsettingstransformasjonen.¹⁴

Eksempelet ovenfor er forholdsvis klart, det samme gjelder de to setningene under (16). Men i andre tilfeller, der en også skulle tro at en hadde å gjøre med klare transformasjonelle relasjoner, oppstår det problemer. Det mest diskuterte eksempelet er passiv. I setningene

- 22a) Studentene leser bøkene.
b) Bøkene leses av studentene.

ser det ut til at relasjonen konstant betydning, ulik form holder. Men i setningene

- 23a) Mange studenter leser få bøker.
b) Få bøker leses av mange studenter.

bryter dette sammen, på tross av at vi har å gjøre med de samme strukturelle relasjonene som under (22). I (23a og b) er også betydningen forskjellig. Dersom passiv er en transformasjon, er den dermed en transformasjon som kan endre betydning. Og til- later vi transformasjonsregler som kan endre betydning, vil ikke lenger modellen vår oppfylle kravene under (1) på samme måte, ved at betydningskonstansen definert på dypstrukturen bryter sammen i enkelte tilfeller. Det er særlig i forbindelse med mengdeangivelser som få, mange etc. at disse betydningsendringene oppstår. Rekkevidden til disse mengdeangivelsene, dvs. den delen av setningen som de modifierer, ser ut til å være avhengig av hvor i den lineære strukturen de er plassert. Når transformasjoner flytter disse elementene, vil rekkevidden, og dermed betydningen, også endres. Dette gjelder således ikke bare aktiv/passiv, men også andre transformasjoner. Mens setningene

- 24a) Å ta knekken på kakerlakker er vanskelig.
b) Kakerlakker er vanskelige å ta knekken på.

ser ut til å oppfylle krevene under (1),¹⁵ finner vi betydningsforskjell i

- 25a) Å ta knekken på alle kakerlakkene er vanskelig.
- b) Alle kakerlakkene er vanskelige å ta knekken på.

De to mest nærliggende løsningene på dette problemet er enten å hevde at setningsparene under (23) og (25) har ulik dypstruktur, eller at den semantiske tolkningen helt eller delvis foregår på overflatestrukturen istedenfor på dypstrukturen. Begge løsningene får konsekvenser for hvordan en kan identifisere språklige variabler på syntaksnivået.

Dersom en hevder at setningene under (23) har ulik dypstruktur, følger det som en konsekvens at aktiv- og passivsetninger generelt har ulike dypstrukturer, og derved ikke kan relateres transformasjonelt. Dette medfører at krav (1c) ikke lenger er oppfylt, uansett betydningskonstans eller ikke. Derved vil heller ikke setningene under (22) kunne ses som varianter, ettersom det ikke finnes noen regel som relaterer dem. Det finnes mange argumenter for et slikt syn, jfr. Hovdhaugen 1977 og Fretheim 1977b. Likevel er en slik analyse klart utilfredstillende fra vår synsvinkel, ettersom setninger av typen (22) derved faller utenfor på tross av at "aktiv og passiv representerer to ulike måter å fremstille en mening på" (Hovdhaugen 1977:40). Samtidig er det fullt mulig å identifisere en strukturell relasjon mellom aktiv og passiv setningsstruktur. Ut fra dette synes det klart at Standardmodellen i denne forbindelsen ikke representerer noen adekvat analyse, ved at relativt marginale unntak hindrer oss i å gi en generell analyse av hovedmønsteret.

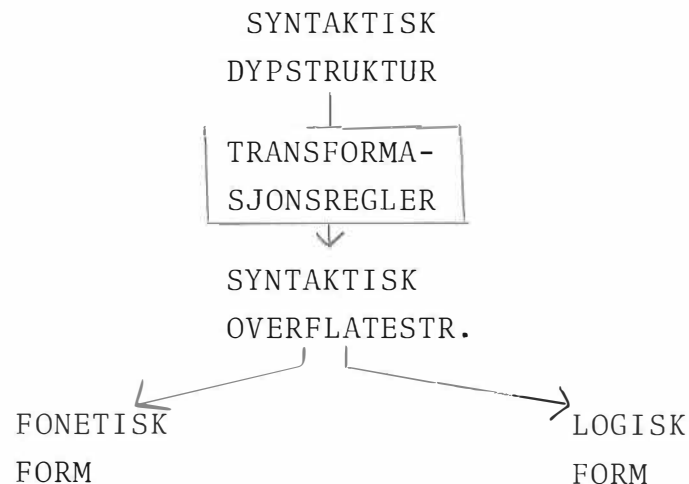
Den modellen som Chomsky har utvikla i de senere årene, synes imidlertid å åpne for en bedre analyse. Standardteorien har undergått kontinuerlige modifikasjoner siden den ble lansert. Mange av disse gjelder nettopp semantikkens plass. Dens betydning innenfor språkvitenskapelig teori er dempa ned, jfr. f.eks. Chomsky 1977a:142. Det som er igjen - "...those aspects of semantic representation that are strictly determined by grammar, abstracted from other cognitive systems" - realiseres i det som

kalles logisk form (Chomsky 1977b:5). I tillegg er grammatikkmodellen omstrukturert i retning av den andre løsningsmåten på problemet ovenfor, nemlig ved at semantisk tolkning skjer på overflatestrukturen. Det er resultatet av denne tolkinga som er logisk form. Denne nye grammatikkmodellen består av disse hovedkomponentene (se ellers Chomsky & Lasnik 1977:kap. 1.1 og Chomsky 1981:kap. 2.9):

- 26)
1. Leksikon.
 2. Syntaks.
 - a) Formasjonsregler.
 - b) Transformasjonsregler.
 3. Regler som gir fonetisk form (bl.a. fonologiske regler).
 4. Regler som gir logisk form.

Komponentene 2.4 er kopla på denne måten:

27)

Eksemplene under (22) og (23) kan ved denne modellen gjøres rede for slik: Den samme transformasjonsregelen har virka i b-versjonene i begge settene.¹⁶ Men mens setningene under (22) får samme logiske form, gir den ulike plassering av mengdeordene i (23) ulik logisk form for disse to setningene. Derved er kravet om betydningskonstans brutt i (23), men ikke i (22). På grunnlag av denne modellen kan de tre kravene under (1) formuleres slik at betydningskonstansen knyttes til logisk form. Det felles strukturelle utgangspunktet som er nødvendig for at en i det hele tatt kan tale om regelrelaterte varianter (1c), defineres derimot som

før på dypstrukturen, og de strukturelle forskjellene vil fremdeles skapes av transformasjonskomponenten.

Dette forsøket på å løse noen av de problemene som knytter seg til bruken av Standardteorien ved definisjon av språklige variabler på syntaksnivået, må i høy grad ses på som tentativt. Det er knytta til en bestemt modell, og denne modellen er under stadig revisjon. I det hele tatt er vår viten om syntaktisk struktur og syntaktiske prosesser i dag så begrensa at det kanskje er for tidlig å legge de foreliggende hypoteser til grunn for nye hypoteser om syntaktisk variasjon.

Særlig på ett punkt vil det kunne påvises sprik i framstillinga ovenfor. Under pkt. 9.2 tok vi utgangspunkt i sannhetsbetingelser ved definisjon av betydning på setningsplanet. Logisk form, slik Chomsky definerer dette begrepet, synes ikke å være det samme som et sett sannhetsbetingelser. Dersom dette ikke er tilfellet, har begrepet "betydning" to innhold i framstillinga ovenfor, og dekker derved over en motsigelse som svekker argumentene der. Chomsky argumenterer faktisk mot bruken av sannhetsbetingelser i semantiske representasjoner (1977a:144f), idet han hevder at disse ligger utenfor grammatikkens rekkevidde. Så vidt jeg kan se, må en likevel trekke inn sannhetsbetingelser eller begreper med tilsvarende innhold for å kunne definere en betydningsmessig konstant. Av dette følger enten at Chomskys grammatikkbegrep er for snevert for vårt formål slik det er formulert i dag, eller at andre faktorer enn rent grammatiske (hva nå disse måtte være), må trekkes inn ved definisjonen av syntaktiske variabler. Med de forbehold som er uttrykt her, skal vi likevel fortsette å bruke Standardteorien som utgangspunkt for framstillinga. Dette fordi den her fungerer som en måte å strukturere data på, og ikke som noen hypotese om hvordan språk virkelig er strukturert mentalt.

9.3.4: Morfologi.

Morfologi er studiet av ords indre oppbygging av mindre, meningsbærende enheter - morfemer. Et ord vil således bestå av minst ett morfem. Et morfem skilles fra et fonem ved at det første er

meningsbærende, det andre meningsdifferensierende. Ofte vil et morfem være bygd opp av flere fonemer, men dette behøver ikke være tilfelle. Således vil /i/ (=preposisjon) være et morfem ved at det har en betydning kopla til et språklig uttrykk. Det er med andre ord et enkelt tegn, jfr. s.167 ovenfor. Det grupperer seg semantisk og med hensyn til syntaktiske egenskaper med andre preposisjoner ved at det (primært) refererer til en relasjonstype mellom to eller flere størrelser og ved at det kan kombineres med nominalfraser til adverbialer.

Samtidig kan dets språklige uttrykk sies å være bygd opp av ett fonem /i/. Dette elementet er prinsipielt forskjellig fra morfemet /i/. Det har ingen betydning i seg sjøl, men en kontrasterende eller betydningsdifferensierende funksjon. Denne funksjonen har det uavhengig av hvilket morfem det dukker opp i. Fonemet /i/ er således et element som ikke er knytta til et bestemt morfem, det tilhører et annet nivå i språkstrukturen nettopp ved at det ikke er knytta til betydning. Det /i/ vi finner i /bi:l/, /pi:l/ etc. er ett og samme fonem, definert ved sin kontrasterende funksjon i forhold til andre fonemer, f.eks. /e/, /y/ etc. Dette kalles vanligvis språkets doble artikulasjon (jfr. Lyons 1970:12). Vi kan identifisere to artikulasjonsnivåer i språk. På det primære nivået finner vi meningsbærende enheter, morfemer, som kan kombineres til ord og videre til fraser og setninger. Beskrivelsen av morfologi, syntaks og semantikk hører hjemme på dette nivået. På det sekundære nivået finner vi meningsdifferensierende enheter. Forskjellen mellom de to nivåene ligger altså i at betydning bare er umiddelbart relevant for det ene. Beskrivelsen av morfemet /i/ hører hjemme på det primære artikulasjonsnivået, mens beskrivelsen av fonemet /i/ hører hjemme på det sekundære. Det som særkjenner morfemet er derved at det oppfyller kravene til et tegn, mens disse ikke er oppfylt når det gjelder fonemet.

I en syntaktisk overflatestruktur finner vi en rekke morfemer, henta fra leksikon gjennom leksikalsk innsetting, jfr. (21) ovenfor. Enhetene i leksikon kan bestå av ett eller flere morfemer.¹⁷ Til hver slik enhet er det bl.a. knytta en fonologisk struktur. Det vanligste er at en gitt enhet har én struktur i leksikon. Variasjoner i lydlig realisasjon av et morfem er

knytta til begrepet allomorf. Et morfem som /la:v/ (adj) har således i hvert fall to allomorfer, [la:v] bl.a. når det står alene, [la:f] når det koples med nøytrumsmarkøren /-t/, dvs. [la:ft].

Det vi nå må se nærmere på, er hvilke typer allomorfer vi finner, og hva slags faktorer som styrer valget av allomorf. Ettersom det er såkalt fri (el. fakultativ) variasjon vi primært er interessert i, jfr. kap. 1.4, skal vi med en gang skyve kombinatorisk bestemte allomorfer ut av interessefeltet. Det er bare allomorfer som kan erstatte hverandre på det samme punkt i det språklige uttrykket som skal behandles her. Vekslinga mellom [la:v] og [la:f] er derved ikke av interesse, fordi bare den siste kan kombineres med /-t/, og bare den første kan forkomme i andre omgivelser. Men eksempelet illustrerer likevel noe som er svært viktig her. Vekslinga mellom [-v-] og [-f-] er et fonologisk fenomen, ikke et morfologisk. Dette fordi vekslinga ikke er knytta til morfemet /la:v/ spesielt, det er tvert om et resultat av en allmenn fonologisk regel i norsk som er knytta til kombinasjonen av fonemer, ikke til morfemer. Denne regelen sier at når medlemmer av bestemte klasser av konsonantfonemer kombineres, vil alle fonemene i den resulterende konsonantgruppa være enten stemte eller ustemte. Det er stemtheten i det siste fonemet i gruppa som bestemmer hvilken verdi hele gruppa får. Regelen er temmelig komplisert, se f.eks. Hovdhaugen 1971:160f, men den er klart knytta til fonologiske faktorer.

Svært mange allomorfiske vekslinger, også av de frie, er knytta til fonologiske faktorer på denne måten. I den grad de er det, hører beskrivelsen av disse til på det sekundære artikulasjonsnivået, ettersom det er morfemenes fonologiske form, og ikke deres status som meningsbærende elementer, som er relevant for vekslingene. Det blir derfor bare variasjon som er knytta til individuelle morfemer, og som ikke kan gjøres greie for ved mer eller mindre generelle fonologiske regler, som hører inn under begrepet morfologisk variasjon. Variasjon som går tilbake på fonologiske faktorer, må skildres under fonologien.

Skildringa av morfologisk variasjon hører derved til på det primære artikulasjonsnivået, og kravet om betydningsmessig konstans kan også settes opp her. Konstansen er imidlertid ikke

lenger knytta til syntaktisk dypstruktur, men til den betydnings-spesifikasjonen som hvert leksikonelement i en eller annen form har knytta til seg. Av dette følger også at morfologisk variasjon må defineres på individuelle morfem som særegne relasjoner mellom betydning og fonologisk form knytta til nettopp det angjeldende morfem.

Denne typen variasjon faller i to hovedtyper:

- 28a) Suppletivisme, dvs. varianter som historisk sett har ulike opphav.
- b) Variasjon som oppstår ved at en og samme bøyingsform, f.eks. perfektum partisipp, kan genereres ved hjelp av ulike og alternative morfologiske prosesser.¹⁸

Suppletivisme finner vi når ulike allomorfer av et morfem historisk sett går tilbake på ulike røtter. Eksempler fra norsk er adjektivparadigmene

- 29) ille - verre - verst
god - bedre - best

Grunnen til at vi her ikke regner med to morfemer, er at de suppletive formene er komplementært fordelt inenfor et mer allment bøyingsmønster som i de aller fleste tilfeller omfatter én rot. I (29) er det komparasjonsmønsteret for adjektiver det dreier seg om. Dette består av tre former, og for de to adjektivene i (29) er det behov for begge allomorfene for å fylle mønsteret. Dette i motsetning til komparasjonen av adjektivet pen, der bare en allomorf er involvert. Pen representerer derved det normale mønsteret.

Fakultative suppletive allomorfer er det vanskelig å finne eksempler på, de aller fleste tilfellene av suppletivisme (og de er i norsk og beslekta språk svært få) representerer komplementær distribusjon knytta til ulike bøyingsformer som i (29). Ett eksempel finner vi imidlertid i svensk. Adjektivet god gradbøyes vanligvis bättre, bäst, men i betydningen velsmakende, og ved

vurdering av menneskelige karaktertrekk, kan også godare, godast brukes (SAOL 1950:149). I disse betydningene finner vi således fri varisjon mellom [gu:d] og [bá(t)] i komparativ og superlativ. Betydningen er konstant og de formelle ulikhetene kan relateres til hverandre ved at de hører inn under den samme enhet i leksikon. Ettersom vi her har å gjøre med individuelle morfemer, er det ikke mulig å identifisere noen regel. Suppletivisme i seg sjøl er ingen regel, men en bestemt relasjonstype mellom allomorfer som nettopp karakteriseres av fravær av en strukturelt definert forbindelse.

Den andre typen ovenfor (28b), dvs. variasjon som går tilbake på bruk av ulike og alternative morfologiske prosesser, er mer alminnelig. Den er i mange tilfeller resultat av såkalte analogiske språkforandringer som ikke er helt fullført, slik at gammel og ny form eksisterer side om side. Iflg. Hovdhaugen 1978:138 taler vi om analogi "når enten en ordform eller et syntagme endres eller nylages etter mønster av andre (som regel vanligere) ordformer eller syntagmer". Et eksempel har vi når det norrøne verbet flá som hadde pret.sg. fló, i moderne norsk har fått formen flådde etter mønster fra svake verb. Dette verbet, sammen med en rekke andre, har således skifta klasse fra sterkt til svakt verb ved at det svake bøyingsmønsteret har erstatta det sterke. Årsaken er at svak bøyning er den nyeste og mest levende bøyingsmåten for verb i norsk i dag. Ikke bare bøyes alle nye verb som kommer inn i språket svakt, eldre verb med annen bøyning blir også endra etter det svake mønsteret, slik vi nettopp har sett.

Men i motsetning til lydlover, som en hevda virka generelt (jfr. kap. 7.3), virker ikke analogiske endringer generelt, dvs. på alle medlemmer av den klassen språklige elementer der betingelsene for endring synes oppfylt. Om så var tilfelle, ville vi ikke ha noen klasse av sterke verb i norsk i dag. Det synes heller ikke mulig å forutsi hvilke medlemmer av en gitt klasse som vil bli endra.

Språkendringer (analogiske såvel som andre) skjer ikke over natta, gjennom kortere eller lengre tid vil gamle og nye former eksistere side om side inntil den gamle forsvinner, eller den nye

trenges tilbake igjen. Inntil så har skjedd, vil vi ha et variantforhold mellom den gamle og nye formen. Et eksempel på slike varianter i verbalsystemet i moderne norsk har vi i vekslinga mellom svak (ny) og sterk (gammel) partisipp i en rekke verb, som f.eks.:

39)	<u>Infinitiv:</u>	<u>Svak pts.:</u>	<u>Sterk pts.:</u>
a)	være/vere	vært	vore
b)	gi/gjeve	gitt	gjeve
c)	ta	tatt	teke
d)	brenne	brent	brunne
e)	hive	hivd	hive
f)	fly	flydd	floge/fløyet
g)	rekke	rekt	rokke/rukket

Eks. a-e er verb der bokmål har svak og nynorsk sterk bøyning. Eks. f har sterk bøyning i nynorsk, valgfri sterk eller svak bøyning i bokmål, mens g har sterk bøyning i både bokmål og nynorsk, men alternativ svak bøyning i enkelte dialekter. Det er imidlertid ikke skriftnormalene vi er primært interessert i her, men talemål. Vi kan regne med at de sterke og svake formene i eksemplene ovenfor, og en hel rekke andre, vil kunne alternere i en rekke norske talemål. De opptrer imidlertid ikke som samla klasse i den forstand at enten oppviser en gitt dialekt variasjon i alle disse verbene, eller så i ingen. I min egen dialekt (Arendal) er a-c obligatorisk svake, mens d-g kan variere. I andre dialekter kan fordelinga være en annen.

Hovedgrunnen til at dette ikke kan regnes for fonologisk betingta variasjon, er som nevnt at den må knyttes til den enkelte leksikalske enhet og ikke til generell fonologisk struktur. Ikke bare er dette en alternasjon som er knytta til en bestemt klasse verb, og ikke f.eks. til substantiver eller adverb, det må i tillegg settes opp en liste for hver dialekt (evt. idiolekt) over hvilke verb i klassen som viser alternasjon. Men selv om vi skulle finne en dialekt der alle sterke verb viste alternasjon, ville denne likevel være primært knytta til det enkelte verb. Dette fordi sterke verb som klasse ikke skiller seg ut ved en spesiell fonologisk struktur. Derved er det heller ikke mulig å beskrive alternasjon mellom sterk og svak form ved hjelp av allmenne

fonologisk betinga regler. Den svake formen er ikke ei lydlig betinga nyutvikling på grunnlag av den sterke formen. Hadde det vært tilfellet, ville vi ha venta at teke og gjeve ut fra den felles rotvokalen i sterk form, ville fått identisk vokal også i den svake formen. Når vi får tatt og gitt, kommer det av at den sterke formen ikke spiller noen rolle. Den svake formen dannes på grunnlag av infinitivsrota, her ta- og gi-, som ved en morfologisk prosess, nemlig tilføyning av et såkalt dentalsuffiks, gir de svake formene.

Ikke all variasjon av denne typen behøver imidlertid å gå tilbake på analogiske endringer. Når svake verb av 1. klasse kan få suffigert enten /-a/ eller /-et/ i pret. og perf.part. i enkelte dialekter, henger dette sammen med at resultatet av geografisk atskilt og ulik lydutvikling fra samme historiske utgangspunkt senere er bragt sammen. Dette skjedde ved at den danske endinga /-et/ ble innført i det høyere talemålet under unionen med Danmark, og ut fra denne operasjonsbasisen begynte den å konkurrere med den norske endinga /-a/.¹⁹ Det samme gjelder alternasjonen i substantiver mellom felleskjønn og skillet mellom hankjønn og hunkjønn.

Sammenfattende kan vi si at morfologisk variasjon av denne typen karakteriseres ved at mer enn en morfologisk prosess alternativt kan virke på en gitt rot. Partisipper av sterke verb dannes således ved

- 31a) (vanligvis avlydskifte i rotvokalen og suffigering av sterk partisippending (=sterk bøyning), eller
- b) intet avlydskifte og suffigering av svak partisippending (=svak bøyning).

Morfologiske prosesser kan i utgangspunktet defineres allment som under (31). I tillegg må det for hver prosess angis hvilke leksikalske elementer den kan virke på. Slike relasjoner mellom prosess og domene for prosessen kan klassifiseres i fire hovedtyper.

1: Atskilte, komplementære typer.

Under denne typen finner vi prosesser som virker på hver sin subklasse av leksikalske enheter innenfor en gitt klasse, uten overlapping. Rene typer er sannsynligvis vanskelige å finne i virkeligheten, i de fleste tilfeller der en finner alternative prosesser, vil det forekomme en viss overlapping. Et eksempel med lite overlapping i norsk synes å være dannelsen av bestemt form sg. av substantiver. Formen på suffikset styres av substantivets genus.²⁰ En evt. overlapping i fordelinga av genus i en gitt dialekt ville derfor medføre at enkelte substantiver kan ha alternative endinger. Dette ser ut til å være sjelden i de dialekter der en ikke finner noen påvirkning fra systemer med felleskjønn. (Dette siste ville gi alternasjoner som f.eks. boken/boka.) Vi har derved tre suffigeringsprosesser, en som legger /-en/ til rota (=hankjønn), en legger til /-a/, (=hunkjønn) og den tredje legger til /-e/ (=intetkjønn). Alle tre endingene realiseres i ulike dialektbetinga varianter som vi kan se bort fra her. Disse tre prosessene deler klassen av substantiver mellom seg uten særlig overlapping, de er atskilte, og komplementære i den forstand at de tilsammen omfatter hele klassen av substantiver.

Dersom skillet mellom sterke og svake verb noensinne har vært helt skarpt, f.eks. med hensyn til partisippdannelse, ville dette også være et eksempel.

2: Overlappende domener.

Partisippdannelsen i norske verb (svake + sterke) er et eksempel på en klasse der en finner overlappende domener. Som nevnt ovenfor karakteriseres partisippdannelsen i norsk ved to ulike morfologiske prosesser, beskrevet under (31) ovenfor. En underklasse verb kan bare få sterk bøyning og en annen tillater bare svak bøyning. I tillegg har vi en rekke verb som kan få både sterk og svak form. Disse verbene kommer således inn under begge prosessenes domene, mens de to andre klassene, de rent sterke og de rent svake verbene, er avgrensa til bare en av domenene. Legg også merke til at vi her må skille mellom sterke og svake verb på den ene sida og sterk og svak bøyning på den andre. De aller fleste av de verbene som kan få sterk og svak bøyning i

perf.part. tilhører entydig klassen sterke verb ut fra obligatorisk avlydsform i preteritum, f.eks. tok, ikke *tadde. Enkelte verb kan imidlertid få alternasjon gjennom hele paradigmet, som bære og skjære. Her er det ikke lenger tale om sterke verb med svak alternant i en av bøyningsformene, men om verb som alternerer med hensyn til deres status som sterkt eller svakt verb.^{21a}

3: Inklusjon.

Med dette menes at domenen til en morfologisk prosess ligger innenfor den større domenen til en annen prosess, slik at en får variasjon innenfor en del av den største domenen. Et eksempel på dette har vi om vi i stedet for å ta utgangspunkt i klassen av verb generelt, begrenser oss til klassen av sterke verb. I så fall vil domenen til den prosessen som gir svak bøyning være inkludert i domenen til den som gir sterk bøyning, ettersom den siste omfatter så å si hele klassen, mens den første er begrensa til en underklasse. I dette tilfellet er det snakk om en leksikalsk definert underklasse, men en kan også tenke seg en klasse definert på andre kriterier, f.eks. fonologiske.

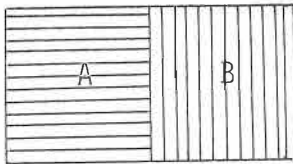
4: Sammenfallende domener.

I dette tilfellet har to eller flere alternative prosesser nøyaktig samme domene, dvs. de kan virke på den samme klassen leksikalske enheter uten at det finnes noen enheter i tillegg som ikke alle kan virke på. Et eksempel på dette kan endingene i preteritum og perfektum partisipp i svake verb av 1. klasse synes å være i en del dialekter. Alle medlemmene i denne klassen synes i utgangspunktet å kunne ta både /-a/ og /-et/.

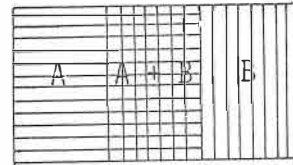
De fire typene som er definert ovenfor må ses som ideelle typer, sannsynligvis vil en kunne finne unntak også for de eksemplene som er gitt. På figur 9.2 på neste side er typene framstilt grafisk. Ettersom det bare er i overlappingsområder at variasjon kan oppstå, er type 1 uten interesse i vår sammenheng. Den representerer en form for kombinatorisk bestemt allomorfi. De tre siste typene skal vi nå diskutere i lys av det tentative kravet vi stilte til en lingvistisk variabel i begynnelsen av kapitlet, nemlig betydningskonstans. Under diskusjonen av suppletivisme ovenfor knytta vi denne konstansen til den enkelte leksikalske enhet som ble bøyd. Alternasjonen mellom godare og bättre i

Figur 9.2: Interaksjonstyper mellom alternative morfologiske prosesser.

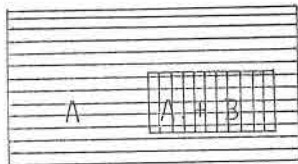
A: Atskilte, komplementære doméner:

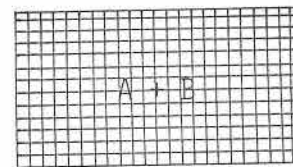
B: Overlappende doméner:

C: Inklusjon:

D: Sammenfallende doméner:

svensk kan således bare analyseres for adjektivet god, ikke f.eks. for klassen adjektiver i sin alminnelighet. Adjektiver har en hel rekke ulike betydninger, god i den spesialbetydningen som ble oppgitt ovenfor har bare denne.

Når det gjelder alternasjoner av den typen vi nå diskutere, blir problemet atskillig mer infløkt. Vi sa ovenfor at de verbene som tillater både sterk og svak partisipp må identifiseres leksikalsk, dvs. som ei liste over de verbene de gjelder. Det lar seg ikke gjøre å finne uavhengige kriterier som skiller denne klassen fra andre sterke verb. Dette vil være tilfelle for mange eksempler av type 2 og 3. Det at overlappingsområdet må defineres leksikalsk, vil imidlertid ikke si det samme som at alternasjoner må skildres med utgangspunkt i hver enkelt enhet på lista hver for seg. Det kunne også tenkes at enhetene i overlappingsområdet kunne ses på som en samla gruppe.

Det er her det tilsynelatende oppstår et problem i forbindelse med betydningskonstans. De ulike enhetene som kan få alternative realisasjoner, har ulik betydning. Dette vil f.eks. være tilfel-

le for lista av sterke verb vi nevnte ovenfor. Derved synes kravet om betydningskonstans å blokkere en slik gruppering av de relevante, leksikalske enhetene. Men legg merke til at den enkelte realisasjon ikke er uanalyserbar, jfr. fotnote 18 ovenfor. En morfologisk prosess omformer en leksikalsk enhet, dvs. ei rot eller en stamme, til et realiserbart ord, ved at rota eller stammen får seg tillagt visse egenskaper i tillegg til den leksikalske betydningen. Disse egenskapene kan være klart semantiske, som f.eks. tempus ved verb og numerus ved substantiv, eller de kan ha et mer diffust innhold, som f.eks. infinitiv ved verb eller kasusmarkering på substantiver i et språk som norrønt. Å tale om betydning i vanlig forstand i forbindelse med infinitivsmarkering og norrøne kasus er vel vanskelig. Det er heller en form for merking av leksikalske enheter som er nødvendig for at disse skal kunne inngå i bestemte grammatiske forbindelser i en setning, f.eks. som nominalfrase når det gjelder infinitiv.

De egenskapene som tillegges ei rot eller en stamme gjennom en eller flere morfologiske prosesser må kunne identifiseres i den lydliges strukturen i det realiserte ordet. Den morfologiske prosessen tillegger derved rota eller stammen et element som både har et innhold og et lydlig uttrykk. I norsk består dette lydliges uttrykket svært ofte i et suffiks eller endring i rotvokalen, men vi finner også eksempler på friere elementer, som f.eks. infinitivsmerke og ubestemt artikkel. Disse må vel helst regnes som egne ord. Formen deres, i den grad de kan variere, styres likevel av rota/stammen, på samme måte som for endinger. Så vidt jeg kan se, vil de konklusjonene som følger gjelde begge typer.

Når resultatet av en gitt morfologisk prosess er et element både med et innhold og et lydlig uttrykk (herunder den nullmarkeringa vi i norsk finner i imperativ og i infinitiven av såkalte kortverb), ligger det svært nær å se på dette som realisasjonen av et morfem. Et morfem er et minimalt tegn, og et tegn karakteriseres nettopp ved en gjensidig avhengig forbindelse mellom et innhold og et lydlig uttrykk. Hittil har vi sett på innhold og betydning som synonyme, og betydning har grovt sagt stått for det et tegn kan referere til i verden. Dersom vi utvider innhold til også å gjelde markering av språklig funksjon, som ved infinitiver, har vi samla de elementene som morfologiske prosesser legger til

røtter, under en klasse. På samme måte som /bil/, /gutt/, /kjør/ etc er morfemer, vil /INFINITIV/, /DATIV/, /PRESENS/ etc. også representere morfemer.^{21b} Det jeg argumenterer for her, er en tradisjonell såkalt "Item and Process"-analyse. Ut fra denne har vi et abstrakt morfemplan, der de morfemene som inngår i et gitt ord, ordnes lineært, som f.eks. i

- 32a) /tak + PRESENS/
 b) /høyr + PRESENS/

Morfologiske prosesser, som må ta utgangspunkt i hva slags presensending verbene take og høyre tar, omdanner så disse sekvensene til henholdsvis

- 33a) /te:k/
 b) /høyr+er/

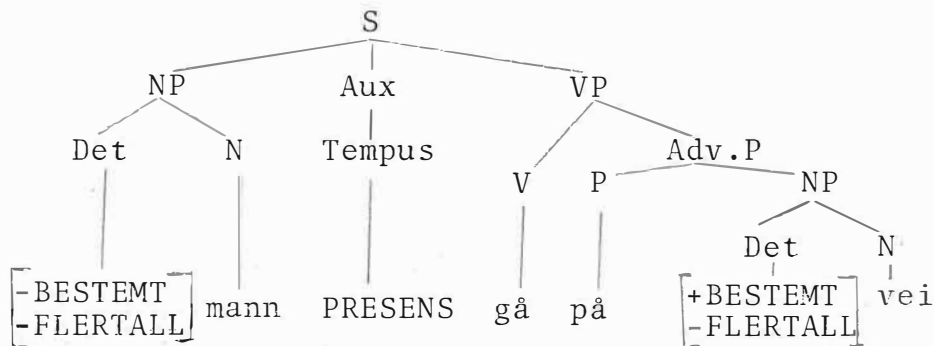
I /te:k/ er det ikke mulig å skille ut noen egen morf for presensmorfemet, likevel er det formelt uttrykt i vokalendringa. "Item and Process"-modellen finnes nærmere presentert i Hockett 1954 og i Matthews 1974:kap. VII. Sistnevnte argumenterer samme sted, kap. VIII for en alternativ modell for morfologisk beskrivelse, "Word and Paradigm". I denne modellen regnes ikke bøyingsmarkører som realisasjoner av egne morfemer, men som realisasjoner av bestemte egenskaper som sammen med rotas/stammens leksikalske betydning utgjør selve ordets betydning. I vår sammenheng får ikke dette nevneverdige konsekvenser, det er også her spørsmål om en relasjon mellom et konstant innhold og en bestemt lydlig realisasjon.

Dersom vi endrer kravet fra betydningsmessig konstans til innholdsmessig konstans, der innhold ses som enten konvensjonell betydning eller grammatisk funksjon, ser vi at den typen morfologisk variasjon vi har diskutert ovenfor, ikke bryter dette kravet. Det skal nemlig knyttes til innholdet i det grammatiske morfemet som realiseres gjennom morfologiske prosesser, og dette vil være konstant selv om innholdet i de røtter og stammer som morfemet koples på, vil variere. I de tilfeller der et grammatisk morfem har mer enn en lydlig realisasjon, og alternantene ikke kan relateres til hverandre på noen fornuftig måte ved hjelp

av fonologisk betingta prosesser, har vi å gjøre med morfologisk variasjon. Det samme gjelder ved suppletiv alternasjon mellom ulike rot- og stammerealisasjoner.

Det siste spørsmålet vi må ta opp under dette avsnittet, er hvordan morfologien relateres til de syntaktiske reglene vi drøfta i forrige avsnitt. Innsettinga av morfologiske elementer i en syntaktisk struktur skjer i to omganger. I første omgang vil den leksikalske innsettinga gi en struktur som (21), gjentatt her:

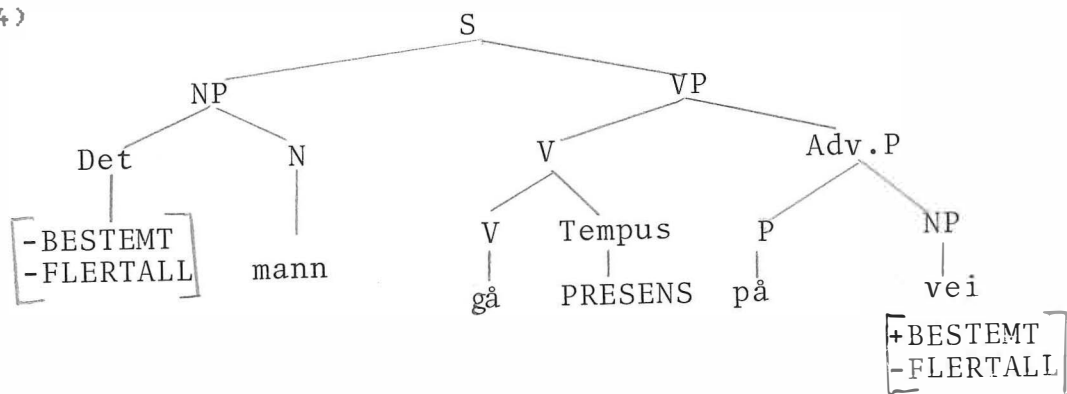
21)

De leksikalske enheten /mann/, /gå/, /på/ og /vei/ har alle en spesifisering av betydning, av syntaktiske egenskaper, av morfologiske egenskaper (genus på substantiver, sterkt el svakt verb med videre klassebeskrivelse etc.) og fonologisk struktur. De grammatiske morfemene gis på dette nivået ingen lydlig tolkning.

Dersom bare obligatoriske transformasjoner virker, får vi den syntaktiske overflatestrukturen som er framstilt under (34) på neste side.²² I denne strukturen framgår den rekkefølgen de ulike enhetene skal ha i setningen. Det er på dette nivået de grammatiske morfemene/egenskapene gis et lydlig uttrykk. Grunnen til at dette skjer først nå, er at transformasjonsregler først må knytte forbindelsen mellom disse morfemene og de leksikalske enhetene som bestemmer deres endelige lydlig form. Det er med andre ord her de morfologiske prosessene vi har omtalt virker. Disse vil skifte ut faktorene [-BESTEMT,-FLERTALL] med /-en/, ettersom /mann/ og /vei/ begge er hankjønn. I en del dialekter vil /PRESENS/ enten kunne skiftes ut med /r/ etter /gå/, eller det kan utløse en sammensmelting av de to morfemene til avlydsformen

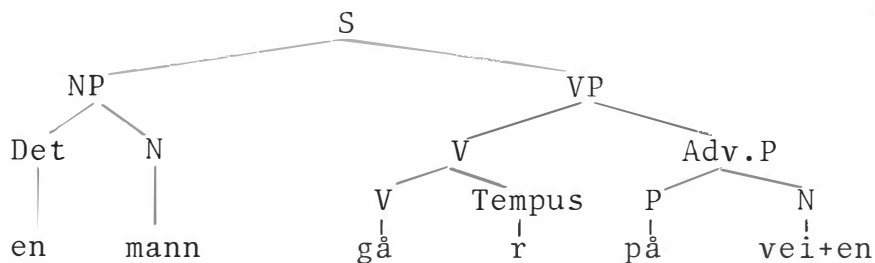
34)

/jeg/. I andre dialekter vil en av disse prosessene være obligatorisk.

Dette gir følgende struktur, der alle elementene har et potensielt lydlig uttrykk i form av en fonologisk struktur, dvs. bestemte fonemer i en bestemt rekkefølge:

35)

9.3.5: Fonologi.

Den fonologiske tolkningen, dvs. spesifisering av uttalen av en gitt setning, skjer med utgangspunkt i den fonologiske dypstrukturen. Denne framkommer ved å sette inn to såkalte dobbeltkryss # mellom uavhengige ord, ett mellom ord i sammensetning, f.eks. /rød#vin/ (ett ord) mot /rød# #vin/ (to ord), og et + mellom morfemer ellers innen et ord. I eksemplene ovenfor har vi i stor grad brukt konvensjonell stavemåte. Ettersom vi nå skal drøfte fonologi, vil det bli nødvendig med en mer fonematisk form, dvs. en form som viser hvilke fonemer et gitt morfem er bygd opp av. Enhver slik fonematisk gjengivelse innebærer en påstand om (i

vårt tilfelle) norsk fonologi. Det hersker imidlertid mer enn en oppfatning av dette. De følgende eksemplene skal således ikke forstås først og fremst som påstander om norsk fonologisk struktur. De er snarere eksempler som vi skal drøfte mer allmenne prinsipper ved hjelp av.

Ut fra dette vil eksemplet under (35) få denne fonologiske dypstrukturen:

36) #en# #man:# #gå:+r# #på:# #vei+en#

Hvert bokstavsymbol i denne kjeden representerer et fonem.²³ Fonemer er abstrakte enheter som realiseres i foner. Fonologiske regler gjør greie for hvordan denne omforminga fra abstrakte symboler til konkrete, fonetisk spesifiserte foner skjer. Denne spesifikasjonen kan aldri bli helt nøyaktig, to språklyder kan aldri uttales helt likt. Det vil alltid være ørsmå forskjeller, som ofte bare kan påvises ved hjelp av instrumenter. Denne typen variasjon har imidlertid intet med grammatikk å gjøre; den går tilbake på at artikulasjonsorganene ikke er 100% presise (og heller ikke behøver å være det). Det er først når vi får forskjeller som er systematiske i den forstand at de ikke bare kan påvises, men også med større eller mindre grad forutsies, at variasjonen blir språkvitenskapelig interessant. En betingelse for at en alternasjon mellom ulike varianter skal kunne forutsies, er nemlig at variasjonen styres av regler. En grammatisk beskrivelse er en beskrivelse nettopp av disse reglene. Slike regelstyrte varianter kaller vi allofoner. En av de fonologiske reglenes oppgave blir derved å spesifisere hvilken av et gitt fonems allofoner, dersom det har mer enn en realisasjon, som er relevant i en gitt omgivelse i den fonologiske dypstrukturen.

Som nevnt ovenfor s.188 skiller vi mellom to hovedtyper variasjon, kombinatorisk og fri. Det er den siste typen som er relevant i vår sammenheng. Fri allofonisk variasjon har vi når et fonem i visse eller alle mulige omgivelser kan ha mer enn en allofon. Eksempler på dette har vi når tjukk l kan veksle med vanlig l-uttale i østnorske dialekter. Om vi holder tjukk l som veksler med [r] utenfor, f.eks. i jord, kan vi se på de to alternantene [ʃ] og [l] som frie allofoner eller varianter av fonemet /l/.

Et annet eksempel finner vi i nordnorske og trønderske dialekter, der /r/-fonemet særlig foran /k/ kan realiseres både som [r] og [ʃ], slik at vi kan få alternative uttaler av f.eks. bark (n.m.):

- 37a) [bark]
 b) [baʃk]

Nå dekkes ikke all fri fonologisk variasjon av tilfeller som dette, der et fonem har mer enn en konkret realisasjon. Svært ofte finner vi tilfeller der et lydlig segment alternerer med null, dvs. ingen lyd i det hele tatt. Et eksempel finner vi i talemål der apokope i f.eks. infinitiv er mulig, men ikke obligatorisk. her vil vi finne former av f.eks. å kaste som under (38) side om side

- 38a) [kast]
 b) [kastə]

Det er to ting å bemerke ved dette eksempelet. For det første tolkes fenomener som dette vanligvis dithen at den underliggende formen inneholder et fonem som så kan strykes av en fonologisk regel. Det motsatte, nemlig innsetting av et lydlig segment er mer uvanlig, selv om det finnes tilfeller der en slik analyse synes mer naturlig. Det andre poenget her er at dette ikke er et eksempel på morfologisk variasjon. Apokope er et eksempel på såkalt utlydsslit, og i historisk sammenheng er dette klart en prosess som er betinget av fonologiske faktorer som trykk, ordlengde, rytme etc. Synkront gjenspeiler dette seg i at apokope i de eller fleste dialekter ikke er begrenset til én morfologisk kategori, f.eks. infinitiv. Av den grunn regner vi alternasjonen under (38) som fonologisk betinget. Som nevnt på s.189 er det bare alternasjon mellom allomorfer som ikke kan relateres til hverandre ved hjelp av fonologiske regler, som skal regnes som morfologisk betinget. Vanligvis regner vi alternasjon mellom et lydlig segment og null som fonologisk betinget, men dette kan i siste omgang bare avgjøres ut fra en mer omfattende analyse av angjeldende grammatikk, der en først og fremst må se om vekslinga er bundet til bare én morfologisk kategori. Men selv om dette skulle være tilfelle, er det ikke dermed sagt at alternasjonen er morfologisk. Ved apokope bare i infinitiver går dette f.eks.

sannsynligvis tilbake på at verb vanligvis har svakere setnings-trykk enn substantiver, og derfor vil være mer utsatt for utlyds-slit, jfr. Christiansen 1946-1948:000. Denne forklaringa er klart fonologisk.

Det finnes også andre måter en fonemsekvens kan endres på på vei fra fonologisk dypstruktur til fonetisk overflate. To fonemer kan realiseres i ett segment på overflaten, som i retroflekering i øst- og nordnorsk. Fonemene /r/ og /t/ i ordet /ra:r+t/ (rar, adj. nøytr.) realiseres som retrofleks ustemt lukkelyd i den fonetiske overflaten, [ra:t̚]. I dag finner vi neppe nevneverdig fri variasjon knytta til retroflekering, men i Nord-Norge er det blitt påvist veksling innen samme morfem, som i svart (adj) (jfr. Christiansen 1946-1948:58ff):

- 39a) [svaɾt̚]
 b) [svaɾ̥t̚]

I tillegg kan en finne det i høyere talemål i østnorsk, der former uten retroflekering kan dukke opp i svært formelle situasjoner, dog bare i potensielt trykksterke stavelser.

Enda en relasjonstype mellom dypstruktur og overflate er metatese, dvs. at to fonemer som står ved siden av hverandre i en bestemt rekkefølge i dypstrukturen, realiseres i omvendt rekkefølge i overflaten. Vanligvis finner en metatese i form av enkeltstående historiske endringer, som når gno. kross (m) er blitt kors. Fenomenet er mer sjeldent som generell fonologisk regel, men når /ba:r/ (n.M.) kopla med best. form sg. /ba:r+en/ realiseres i enkelte østnorske talemål som [ba:ə̃n], er en mulig forklaring at /r/ og /e/ har bytta plass før kombinasjonen av /r/ og /n/ retroflekeres. Dersom uttalen [ba:rən] også er akseptabel, har vi knytta metatesen til et tilfelle av fri variasjon. Metateseanalysen av dette fenomenet har ellers ikke full oppslutning, jfr. Kristoffersen 1980a:43f og Fiva 1983.

Variantene [ba:ə̃n]/[ba:rən] er forøvrig et godt eksempel på at beskrivelsen av språklig variasjon primært må knyttes til reglene i grammatikken, og ikke til reglenes produkter, de lydlig realiserte variantene. Mens disse ofte kan beskrives som et sett

allomorfer, allofoner etc., som er innbyrdes utskiftbare i den lydige kjeden, lar ikke dette seg gjøre i dette tilfellet. Vi finner nemlig ulikheter på to steder i forhold til den underliggende fonemsekvensen /ba:r+en/. I den ene varianten er /r/ realisert som eget segment, i den andre ikke. Dertil finner vi alternasjon mellom [n] og [ŋ] fra underliggende /n/. Dette kunne tyde på at vi har med to sett varianter å gjøre, på den ene sida [r]/[ø], og på den andre [n]/[ŋ]. Det er imidlertid bare én variabel inne i bildet her. De to alternasjonene er ikke uavhengige av hverandre, i en gitt relasjon av dette ordet vil enten [r] og [n] opptre sammen, eller så [ø] og [ŋ]. Ingen andre kombinasjoner er mulige. Dette kommer igjen av at variasjonen er knytta til én regel, nemlig metatese. Denne er ikke obligatorisk. Men dersom den får virke, skapes det en fonemsekvens /rn/ som en annen regel, retroflekttering, obligatorisk må virke på. Dersom metateseregelen ikke virker, vil heller ikke retroflekttering kunne virke. Med andre ord er det metateseregelen som konstituerer variasjonen. Retroflekttering er irrelevant for selve alternasjonsforholdet, selv om den i neste omgang bidrar til å gjøre alternantene fonetisk sett enda mer forskjellige.

Fonologiske regler virker generelt slik at de tar utgangspunkt i den underliggende strukturen og virker i rekkefølge i den forstand at en gitt regel virker på produktet av den regelen som kommer foran den på lista. En fonologisk derivasjon, dvs. omgjøring av en fonologisk dypstruktur til en kjede fonetisk spesifiserte symboler, består således av like mange trinnvise omforminger som det finnes relevante fonologiske regler som kan virke på denne strukturen.²⁴ Det trengs maksimalt tre regler for å omgjøre den underliggende strukturen /ba:r+en/ til en fonetisk overflate som vil være akseptabel i såkalt standard østnorsk. I tillegg til metateseregelen og retroflektteringsregelen må vi anta en regel som realiserer /e/ som [ə] i trykklette stavelser.²⁵ Trykk skal vi regne som spesifisert i leksikon. Regelen som vi vil kalle "e-reduksjon", kan vi formulere slik:

$$40) \quad e \rightarrow \partial \ / \ [\underline{\quad}] \\ \text{-TRYKK}$$

Regelen skal leses slik: Spesifikasjonen til høyre for skråstre-

ken er en angivelse av den omgivelsen regelen kan virke i. Den vannrette streken markerer posisjonen i fonemkjeden til det leddet som forandres. Dersom det er nødvendig å spesifisere omgivelsen ut fra fonemene foran det som forandres, må disse spesifiseres til venstre for den vannrette streken. Evt. etterfølgende omgivelse spesifiseres på samme måte til høyre. Relevante egenskaper ved selve fonemet som endres spesifiseres under streken, som i (40). Delen til høyre for skråstreken angir derved de nødvendige betingelsene som må være oppfylt for at regelen skal kunne virke. Hvilke segmenter regelen kan virke på angis som første ledd i delen til venstre for skråstreken. I (40) gjelder dette bare /e/. Pila etter dette segmentet skal leses "går til", "omformes til" el.l., og deretter følger resultatet av omforminga, i dette tilfellet [æ]. Delen til venstre for skråstreken spesifiserer med andre ord selve omforminga, delen til høyre de betingelsene som må være oppfylt for at omforminga skal kunne skje.

Både de underliggende fonemene og de fonetiske symbolene for overflatestrukturen er symboler eller forkortelser for et sett distinktive faktorer. Det vil føre for langt å presentere teorien bak og bruken av distinktive faktorer her. Lesere som føler behov for det, vil finne kortfatta innføringer i f.eks. Sivertsen 1967, Hovdhaugen 1971 og Borgstrøm 1973. Her brukes det settet av faktorer som er satt opp av Hovdhaugen 1971:131ff. Fonologiske regler er derved regler som virker på sett av distinktive faktorer og ikke først og fremst på fonemer som uanalyserbare størrelser. Omformulert i sett av distinktive faktorer vil (40) se slik ut:²⁶

$$41) \quad \begin{array}{c} V \\ \left[\begin{array}{l} +HØY \\ -LAV \\ -BAK \\ -RUND \end{array} \right] \longrightarrow [+BAK] \quad / \quad \left[\begin{array}{l} \text{_____} \\ -TRYKK \end{array} \right] \end{array}$$

Merk at etter pilen nevnes bare de faktorene som endres av regelen. Resten av faktorene under V vil være uendra etter at regelen har virka.

Regelformatet under (41) passer best når bare ett fonem omformes. Både i metatese og retroflektering er to fonemer involvert, og i slike tilfeller brukes det samme regelformatet som ved syntaktiske transformasjonsregler. Slike regler består også av to deler, i prinsippet de samme som i typen under (41), men satt opp noe annerledes. Den første delen kalles "strukturbeskrivelse", den andre "strukturendring". Navnene skulle tale for seg sjøl. Strukturbetingelsen tilsvarer delen til høyre for skråstreken i (41), med det unntak at også de fonemer som skal endres, er spesifisert. Strukturendringa angir den samme kjeden av fonemer etter omforminga har funnet sted. De to delene relateres ved en såkalt dobbeltpil. Retroflekteringsregelen vil ut fra dette se slik ut:²⁷

$$\begin{array}{ccc}
 42) & \begin{bmatrix} K \\ +SON \\ -NAS \\ -YTRE \end{bmatrix} & \begin{bmatrix} K \\ +YTRE \\ +KOR \end{bmatrix} \Longrightarrow \emptyset \quad [-YTRE] \\
 & 1 & 2 \qquad \qquad \qquad 1 \qquad \qquad 2
 \end{array}$$

Nummereringa av elementene i regelen er gjort for oversiktens skyld. Igjen spesifiseres bare den eller de faktorer som endres av regelen. Klassen av fonemer under 2 vil således ha spesifikasjonen [-YTRE, +KOR] etter at regelen har virka. Metateseregelen kan vi nå formulere etter samme prinsipp. Der det ikke dreier seg om klasser av fonemer, brukes bokstavsymbol som forkortelse for matrisen av distinktive faktorer:

$$\begin{array}{ccccccc}
 43) & V & r & e & n & \Longrightarrow & 1 & 3 & 2 & 4 \\
 & [LANG] & & & & & & & & \\
 & 1 & 2 & 3 & 4 & & & & &
 \end{array}$$

Ettersom ingen faktorer endres her, men rekkefølgen av matrisene som ligger under hvert fonem, kan vi nøye oss med å spesifisere strukturendringa ved hjelp av rekkefølgen av tallene.

Av disse tre reglene er metateseregelen fakultativ, dvs. den behøver ikke virke. De to andre må ses på som obligatoriske, med de forbehold hva angår retroflektering som er tatt ovenfor. Vi kan nå illustrere derivasjonen av de to ulike realisasjonene av

/ba:r+en/:

44a)	Dypstruktur:	/ba:r+en/
	e-reduksjon (obl.)	ba:r+ən
	metatase (fak.)	ba:ə+rn
	retroflektoring (obl.)	ba:ə+ŋ
	Overflatestruktur	[ba:əŋ]
b)	Dypstruktur	/ba:r+en/
	e-reduksjon (obl.)	ba:r+ən
	Overflatestruktur	[ba:rən]

Med dette har vi gitt en svært grov skisse av standardmodellen. Vi har sett at variasjon kan knyttes til grammatiske regler på ulike nivåer i grammatikken. I neste kapittel skal vi drøfte nærmere hva slags egenskaper disse reglene må ha. Det er ellers klart at kravet om betydningskonstans ikke lar seg bruke når det gjelder fonologisk variasjon, ettersom fonemer ikke er betydningsbærende i seg sjøl. Vi skal ta dette problemet opp til nærmere drøfting i siste del av neste kapittel, der vi skal forsøke å nå fram til en brukbar definisjon av språklig variasjon i lys av framstillinga i dette kapitlet.

KAPITTEL 10: DEN SPRÅKLIGE VARIABEL.

10.1: Forholdet mellom grammatiske regler og variasjon.

Hva slags type(r) grammatiske regler er det som kan forårsake variable realisasjoner i den språklige overflatestrukturen? Svaret på dette spørsmålet avhenger av hva slags grammatisk modell vi velger å beskrive språksystemet med. Vi har valgt å bruke en modell henta fra klassen av transformasjonelle generative grammatikker, og har i forrige kapittel gjort greie for fire typer regler innenfor denne modellen:

- 1a) Frasestrukturregler.
- b) Syntaktiske transformasjonsregler.
- c) Morfologiske regler.
- d) Fonologiske regler.

Bare to av disse typene oppfyller de foreløpige kravene til en språklig variabel som vi formulerte på s.168. Vi kom i slutten av forrige kapittel fram til at fonologiske regler ikke oppfyller kravet til betydningsmessig konstans. Det samme gjelder frasestrukturreglene, ettersom betydning tidligst defineres på dypstrukturnivået, dvs. etter at frasestrukturreglene har virka. Vi ønsker likevel å snakke om variasjon både i fonologien og på frasestrukturnivået. Derfor må kravet til betydningsmessig konstans i det minste modifiseres. Før vi går løs på det, skal vi imidlertid klassifisere grammatiske regler som kan forårsake variasjon fra en annen synsvinkel ved at vi deler dem inn i to hovedtyper, fakultative og disjunktive omskrivningsregler.

Vi har sett ovenfor at såkalte fakultative regler spiller en svært viktig rolle for variasjon. I ethvert tilfelle der vi har en utgangsform A og en fakultativ regel, f.eks.

$$A \rightarrow B / X _ Y$$

vil vi etter at regelen har hatt anledning til å virke i en gitt derivasjon, teoretisk kunne få to resultater. Dersom reglen virker, har vi B der vi før hadde A, dersom den ikke virker, har vi fortsatt A. A og B blir dermed varianter som kan føres tilbake til samme grunnform A. Det spiller her ingen rolle om senere regler endrer A eller B videre, variantforholdet er definert gjennom det at regelen $A \rightarrow B / X_Y$ er fakultativ.¹ Hadde den vært obligatorisk, ville bare B vært mulig i denne omgivelsen, og vi ville følgelig ikke ha å gjøre med et variantforhold. Dette gjelder selv om A kanskje hadde forblitt A i andre omgivelser enn X_Y , eller blitt endra til C. A (eller C) og B ville i dette tilfellet ha vært kombinatoriske varianter, dvs. varianter som ikke ville kunne alternere med hverandre i den samme omgivelsen.

Fakultative omskrivningsregler er knytta til de to komponentene i grammatikken der reglene er ordna lineært. Med lineær ordning menes at reglene virker i en bestemt rekkefølge, og at hver regel virker på resultatet av den forrige relevante regelen i denne rekkefølgen. Dette gjelder transformasjonskomponenten og den fonologiske komponenten.

Slik den morfologiske komponenten er framstilt i forrige kapittel, karakteriseres denne imidlertid ikke av lineært ordna regler. Omforminga av et grammatisk morfem til en fonologisk spesifisert morf skjer enten ved en obligatorisk regel, eller ved flere regler som er ordna disjunktivt. Denne typen ordning innebærer at bare en av reglene i et gitt sett kan brukes. Når den har virka, er de andre blokkert. Grunnen til at vi synes å bli tvunget til å postulere en slik egen regeltype, er at vi her ikke har å gjøre med underliggende strukturer som i utgangspunktet er definert ved hjelp av det samme begrepsapparat som de respektive overflatestrukturene. Dette er tilfellet både når det gjelder fonologi og syntaks. Fonologisk dyp- og overflatestruktur er begge karakterisert ved en sekvens av enheter, fonologiske segmenter. I dypstrukturen kalles disse fonemer, på overflaten foner. På begge nivåer ses imidlertid hvert segment som et sett distinktive faktorer. Derivasjon fra dyp- til overflatestruktur skjer ved at regler endrer disse settene på bestemte måter. Byggestenene for overflatestrukturen er med andre ord tilstede

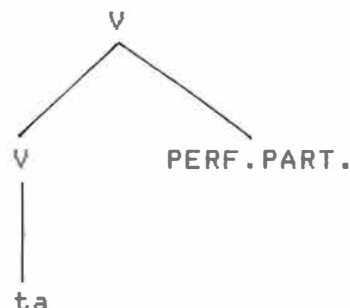
allerede i dypstrukturen, selv om de har ulik funksjon på de to nivåene. På dypstrukturnivået fungerer de distinktive faktorene som et klassifikasjonsapparat som skiller de ulike fonemene og fonemklassene fra hverandre. På overflaten spesifiserer de uttale).

Det samme prinsippet gjelder i transformasjonskomponenten. Dypstrukturen består av en rekke kategorier som NP, VP, ADV.P etc. ordna både lineært og hierarkisk, slik den framstilles i syntaktiske trær. Transformasjonsreglene kan endre både lineær og hierarkisk struktur, men resultatet vil alltid være en struktur bygd opp etter de samme prinsippene. Også her er derved byggestenene for overflatestrukturen til stede allerede i dypstrukturen.

I den modellen vi har skissert i forrige kapittel, gjelder ikke dette prinsippet i bøyingsmorfologien. De morfologiske prosessene omdanner abstrakte elementer som betegner grammatisk funksjon til formelle, fonologisk definerte elementer. På det abstrakte planet foreligger det ingen fonologisk struktur. Det blir derved ikke snakk om regler som endrer distinktive faktorer, men om regler som innfører elementer, ofte bøyingsendelser, med en nærmere spesifisert formell struktur.

Disse bøyingsendelsene kan vi anta er gitt i en egen seksjon i leksikon. I en syntaktisk overflatestruktur vil vi finne ulike bøyningstyper kopla på f.eks. verbalstammer, som i (2):

2)

Under bøyningstypen PERF.PART. i leksikon vil vi finne en rekke alternative, formelle realisasjonsmåter. Verbet ta vil på sin side være merka for en eller flere av disse. For hver av realisasjonsmåtene kan vi anta en morfologisk prosess som omdanner

kombinasjonen av verbstammen og den abstrakte bøyingsmarkøren PERF.PART. til det korrekte formelle motsvaret. Når det til et verb er knytta mer enn en mulig realisasjonsmåte, som ved ta (teke og tatt), kan vi regne de mulige morfologiske prosessene som medlemmer av et disjunktivt sett. En av dem må virke, men ikke mer enn en. Vi kan ut fra dette kalle denne regeltypen for disjunktive omskrivningsregler. Det er med andre ord ikke snakk om lineært ordna regler, men om sidestilte alternativer. Dette faller nettopp ut av at ingen av de formelle alternativene ses på som grunnleggende i den forstand at alle realisasjonsmulighetene av bøyningstypen avledes fra denne.

Dette er imidlertid tenkbart, og representerer faktisk tidlig generativ tenkning rundt disse problemene. Man antok at hver bøyningstype representerte et morfem, og dette morfemet hadde én fonologisk form i leksikon. Bøyingsmorfemer var derved morfemer på linje med andre, og kunne settes inn i den syntaktiske strukturen ved den vanlige leksikalske innsettinga. Transformasjonsregler ville så kople dem på i ordstammer, og de fonologiske reglene vil gjøre greie for deres uttale. På denne måten kunne en oppheve morfologien som eget nivå i språkstrukturen. En så radikal forenkling er naturligvis svært tiltalende, men det viste seg raskt at fonologien ble tilsvarende komplisert. Enten måtte en konstruere svært abstrakte underliggende former, eller så måtte en legge en rekke ikke-fonologiske styringer inn i reglene. Ofte måtte en gjøre begge deler. Fonologikomponentene ble i det hele tatt svært store og vanskelige å avgrense. Et godt eksempel på en slik analyse finner en i Cathey & Demers 1975. der alle svake verb i norrønt blir forsøkt samla i én klasse.²

Dersom en velger å følge denne framgangsmåten, vil en unngå å måtte bruke en ekstra regeltype, morfologiske regler, ved at en eliminerer selve bøyingsmorfologien som egen komponent. Vi skal imidlertid ikke gjøre dette her, på grunn av de komplikasjonene som derved skapes i fonologien. Diskusjonen ovenfor viser forøvrig hvor farlig det er å se en grammatikkmodell som en avspeiling av mentale strukturer. Det kan konstrueres en rekke grammatikker som alle genererer de samme formelle strukturene. I mangel av uavhengige argumenter har vi derfor liten grunn til å

anta at lineært ordna omskrivningsregler og disjunksjonsregler er noe som finnes i den menneskelige hjerne, evt. med de samme funksjoner som i modellen vår. Reglene representerer en måte å beskrive fenomener på, ikke å forklare dem. I neste omgang, i lys av evt. uavhengige argumenter og bedra innsikt i mental struktur generelt, vil vi kanskje bli i stand til å avgjøre hva slags regler som avspeiler språkproduksjons- og (-persepsjons-) prosessene i hjernen (dette er hinsides alle realistiske håp i dag). Disse reglene vil likevel ikke representere forklaringer, de vil sjøl måtte forklares.

Vi har imidlertid enda en grunn til å operere med disjunksjonsregler i tillegg til fakultative omskrivningsregler. Frasestrukturreglene er nemlig i prinsippet også av denne typen. Dette går kanskje ikke direkte fram av de forenkla eksemplene på s.180, men i en fullt utbygd frasestrukturgrammatikk vil de aller fleste, om ikke alle, reglene representere sett av disjunktivt ordna alternativer. I Lorentz 1979:193 er f.eks. omskrivningsregelen for VP formulert slik:

$$3) \quad VP \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} V \quad (NP) \quad (NP) \quad (ADV.P) \\ V \quad AP \\ VP \quad ADV.P \end{array} \right\}$$

Her definerer for det første klammeparentesen tre hovedalternativer. VP må omskrives til ett av disse i hvert tilfelle. De tre alternativene er således ordna disjunktivt. I tillegg til dette er det i det første alternativet i reglen bygd inn flere alternativer ved hjelp av vanlige parenteser, nemlig:

- 4a) V
- b) V NP
- c) V ADV.P
- d) V NP NP
- e) V NP ADV.P
- f) V NP NP ADV.P

En VP kan således skrives om til ett av tilsammen åtte alternativer.³ Disse er formulert ved bruk av parenteser i regelen. Vi ser at dette i prinsippet er lik innsettinga av morfologiske

elementer. I begge tilfeller har vi å gjøre med et sett alternativer, hvorav ett og bare ett må velges. Forskjellen er at mens morfologiske regler setter inn elementer med fonologisk struktur, opererer frasestrukturreglene på et nivå der leksikalske elementer ennå ikke er satt inn i setningsstrukturen. På dette nivået kan kategoriene således verken gis en fonologisk eller betydningsmessig tolkning. I neste omgang vil imidlertid alternativene som velges sette grenser for hva slags leksikalske elementer som kan settes inn.⁴

Vi har postulert to hovedtyper av regler som kan være opphav til variasjon. Vi har også vist at kravet om innholdsmessig konstans ikke lar seg opprettholde for alle nivåene i grammatikk modellen. Ut fra dette kan vi klassifisere de fire regeltypene under (1) på s.207 slik:

5)	----- -----
	Fakultative Disjunktive
	omskrivnings- omskrivnings-
	regler: regler
----- ----- -----	
Innhold	TRANSFORMA- MORFOLOGISKE
relevant:	SJONSREGLER. REGLER.
----- ----- -----	
Innhold	FONOLOGISKE FRASESTRUK-
irrelevant:	REGLER. TURREGLER.
----- ----- -----	

10.2: Fakultative omskrivningsregler.

I form er fakultative omskrivningsregler ikke forskjellige fra obligatoriske regler av samme type. Derfor må hver regel i grammatikken som inngår i lineære ordningsforhold merkes spesielt for om den er fakultativ eller obligatorisk.

Den enkleste formen for alternasjon av denne typen har vi ved regler som ved å virke /ikke virke gir to klart atskilte varianter. dvs. varianter der det ikke kan identifiseres noen mellom-

type, og der det ikke oppstår noe problem med hensyn til hvor grensa mellom de to variantene går. Dette betinger at variantene ikke fordeler seg over et kontinuum, men skilles ved et kvalitativt enten/eller-forhold. Selve regelformatet, enten vi bruker $A \rightarrow B / X_Y$ eller $X A Y \Rightarrow X B Y$, synes å forutsette klart skillbare kategorier i den forstand at enten hører en gitt enhet inn under kategorien A eller så B. Det gis ikke rom for enheter som befinner seg i grenseland uten klart å være verken A eller B. Men dette er, som vi skal se, en idealisering.

Når det gjelder syntaks, er dette likevel stort sett situasjonen. Dypstrukturen under (9.21)⁵ på s.181 kan realiseres både som 6a og b:

- 6a) En mann går på veien.
- b) Det går en mann på veien.

Det finnes imidlertid ingen mulige, enn si akeptable, strukturer som med fornuft kan hevdes å være overgangsformer mellom de to.

Det samme er ikke alltid forholdet i fonologien. Vi finner på den ene sida alternasjoner som ikke tillater blandingsformer, på den andre sida finner vi kontinua som må deles opp vilkårlig. Et eksempel på den første typen finner vi i overgangen fra /g/ til /v/ i visse posisjoner i kystmålene i Agder. Overgangene er en del av de endringene gammeldansk/gammelnorsk frikativ /g/ undergikk i høy-/senmiddelalderen. Kjerneområdet er Danmark, jfr. Bandle 1973:72f og kart 15, men endringene spredte seg til Sør-Sverige og sørkysten av Norge. Ifølge Indrebø 1951:153 har denne endringa nådd Norge før 1350. Overgangen til /v/ skjedde i de norske dialektene det her er snakk om, etter /a/. I moderne norsk viser overgangen seg i former som have (n.m.), mave (n.m.), maver, (adj), som i østnorsk har formene hage, mage, og mager. Det er usikkert om vi kan tale om noen regel i dag,⁶ men da endringa fant sted kan vi regne med at språkbrukerne i angjeldende område hadde en fakultativ regel som gjorde underliggende /g/ til [v], etter /a/.

I alternasjoner som dette er det ikke mulig å anta noen fonetisk overgangsform. Skiftet innebærer en drastisk flytting av artiku-

lasjonssted, fra velar til labiodental. Det kan ikke ha skjedd ved en gradvis framskyving av artikulasjonsstedet, ettersom en da ville risikert sammenfall med den dentale frikativten /ð/. Slike mellomformer er heller ikke belagt. Lenger vest i Norge finner vi overgangen $g \rightarrow j$ i de samme omgivelsene. Denne framskyvinga er imidlertid ikke første steg i overgangen til have, men vanlig palatalisering av velarer foran fremre vokaler, jfr. Indrebø 1951:153. Overgangen fra velar til labial regner en vanligvis henger sammen med relativt høy energikonsentrasjon i de lavere frekvenser av svingningsspekteret for disse to typene. Det motsatte er tilfellet for dentaler, alveolarer og palataler, jfr. f.eks. Hyman 1973. Dersom denne likheten er grunnlaget for endringa, er overgangsformer i form av palataler og dentaler umulige. Akustisk sett er ikke endringa særlig radikal, men fra et artikulatorisk synspunkt er den det.

Det kan nok diskuteres om denne endringa er akustisk betinga. Hyman medgir sjøl at når det gjelder konsonantendringer, særlig frikativer, er det fra et universelt synspunkt vanskelig å etablere mønstre (1973:330). I tillegg er det vanskelig å se akustisk likhet som noen årsak i seg sjøl til slike endringer, ettersom de to alternativene sett isolert vil være funksjonelt likeverdige. Det kan tenkes en artikulatorisk basert forklaring på endringa, nemlig at en labial er lettere å artikulere enn en velar etter en lav vokal som [a] fordi en slipper å løfte tunga fra [a] til [g]. Men endringa kan også relateres til svekkelsen av kort /ptk/ til /bdg/ i det samme geografiske området, ved at faren for sammenfall av tidligere /k/ og /g/ gjorde at /g/ i sin tur ble endra til /v/. I begge disse tilfeller er det villedende å hevde at akustiske forhold i seg sjøl er årsaken til endringa. Snarere forklarer eventuelt akustikken hvorfor /g/ ble endra til /v/ i stedet for til en hvilken som helst annen konsonant. Det skal forøvrig medgis at ingen av de to årsaksforklaringene som er antyda lar seg argumentere særlig sterkt. Regelen kan enklest formuleres slik:⁷

7) $g \rightarrow v / a: \underline{\quad}$

Andre eksempler på slike alternasjoner er regler som stryker eller setter inn elementer, det være seg fonologiske eller syn-

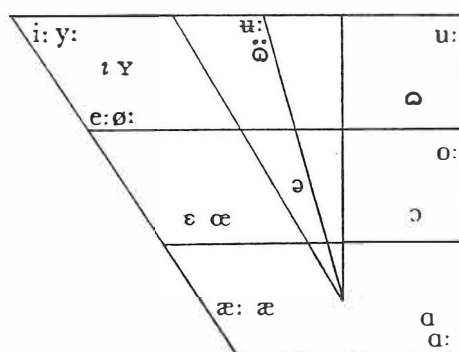
taktiske. I syntaksen har vi f.eks. bruken av konjunksjon i konstruksjoner som

- 8a) Jeg tror at han sover.
 b) Jeg tror han sover.

I fonologien kan nevnes apokope, jfr. (9.38) på s.201. I sistnevnte tilfelle kan det nok i praksis av og til være vanskelig å avgjøre hvorvidt et gitt fonem er realisert eller ikke. Men i prinsippet er stryking av denne typen et eksempel på enten/eller-varianter.

Svært mange fonologiske alternasjoner er imidlertid slik at det ikke lar seg skille ut to klart atskilte varianter. I stedet dreier det seg om variasjon innenfor et kontinuum uten naturlige inndelinger. Det klareste eksempelet på dette er variasjon i vokalverdi. Vokaler artikuleres bl.a. ved at tunga plasseres i bestemte posisjoner i munnhulen med hensyn til både den horisontale og den vertikale dimensjonen. Vanligvis framstilles dette i en såkalt vokalfirkant, der fire av de såkalte kardinalvokalene, [i,a,ɑ,u] markerer de fire hjørnene:

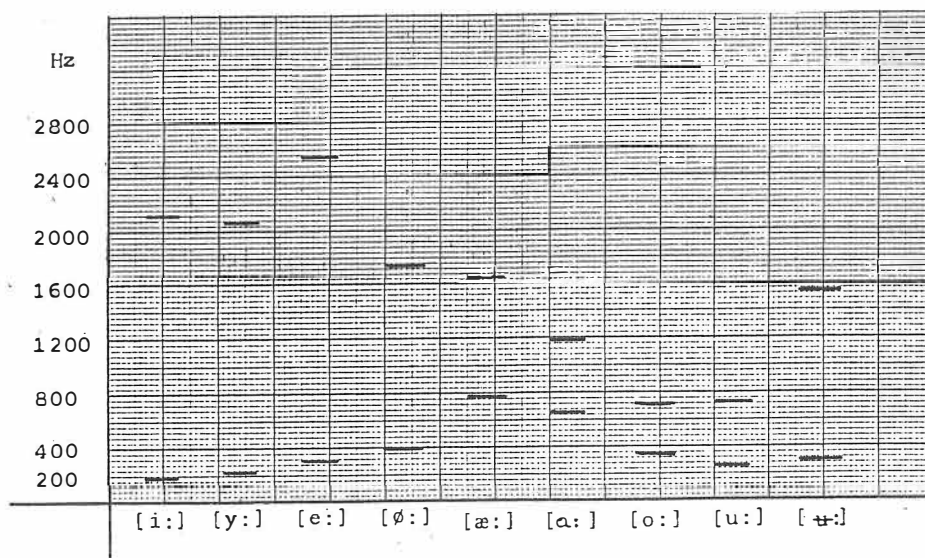
Figur 10.1: Vokalfirkant med angivelse av posisjon for norske vokaler.

Punktene i firkanten markerer tungestilling i horisontalt og vertikalt plan for de ulike vokalene. Ettersom taleorganene ikke er helt presise, vil artikulasjonen av hver enkelt lyd variere noe fra gang til gang. Vi kan tenke oss dette framstilt som en rekke punkter jevnt fordelt rundt et sentralt punkt, dvs. et gjennomsnitt. Om vi i stedet for å tale om konkrete lyder tar utgangspunkt i fonemer, vil vi på samme måte for hvert fonem kunne identifisere ett eller flere slike gjennomsnittspunkter for fonemets realisasjoner. Flere gjennomsnittspunkter får vi når fonemet har mer enn en allofon. Dette gjelder uansett om vi har å gjøre med kombinatoriske eller frie allofoner. Det er imidlertid ikke sikkert at vi finner klare gjennomsnittspunkter, det kan også tenkes at de ulike realisasjonene sprer seg jevnt over et større område i firkanten. Uansett vil det være artikulasjoner som det kan være vanskelig å henføre til den ene eller andre allofonen. Problemet her er å finne kriterier som en kan trekke en grense ved hjelp av. Slike kriterier mangler en som oftest, og derved må det trekkes en eller flere grenser vilkårlig.

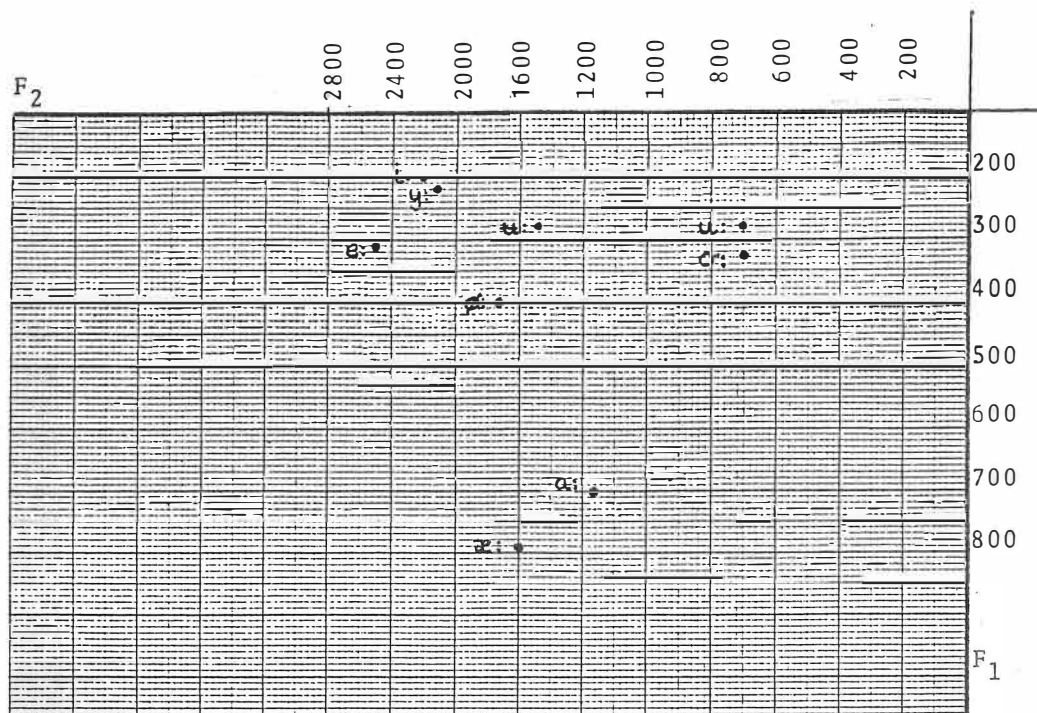
I en vokalfirkant vil variasjonsrommet for et gitt fonem kunne identifiseres ved at en plotter inn et mest mulig representativt sett realisasjoner av fonemet i firkanten. Dette kan gjøres på auditivt grunnlag av en trenet fonetiker, men det kan gjøres enda mer nøyaktig på grunnlag av instrumentelle målinger. Alle vokaler særkjennes av at svingningene forsterkes i visse områder av det totale svingningsspekteret. Disse forsterka områdene kalles formanter, og er forskjellige med hensyn til plassering i det totale svingningsspekteret for hver vokal.⁸ Det er de to eller tre formantene knytta til lavest svingningstall for hver vokal som er av interesse. Hver formant kan således betegnes med en Herz-verdi, dvs. antall svingninger pr. sekund. Figur 10.2 på neste side viser gjennomsnittlig verdi for første- og annenformanten i norske lange vokaler.⁹ Figuren bygger på Kloster Jensen 1969:25. De to formantverdiene for hver vokal kan i neste omgang plottes inn i et todimensjonalt diagram, der de to aksene representerer henholdsvis $F(\text{ormant})_1$ og $F(\text{ormant})_2$. Dersom en tenker seg et vanlig aksesystem, der en vannrett og en loddrett akse krysser hverandre, er det vanlig at en bruker hjørnet øverst til høyre, som i fig. 10.2. Dersom vi i stedet bruker hjørnet ne-

Figur 10.2: Formantverdien i norske lange vokaler.

derst til venstre, og legger inn F_1 -verdiene langs den loddrette aksene, og F_2 -verdiene langs den vannrette, vil verdiene for de ulike vokalene framkomme i et mønster som ligner på den tradisjonelle vokalfirkanten. (En må også bruke mindre intervaller på F_2 -aksen for at ikke mønsteret skal bli for langstrakt i det vannrette planet.) Vokalverdiene i fig. 10.2 vil framstilt på denne måten avtegne seg som i fig 10.3:

Figur 10.3: Norske lange vokaler framstilt grafisk etter F_1 - og F_2 -verdier.

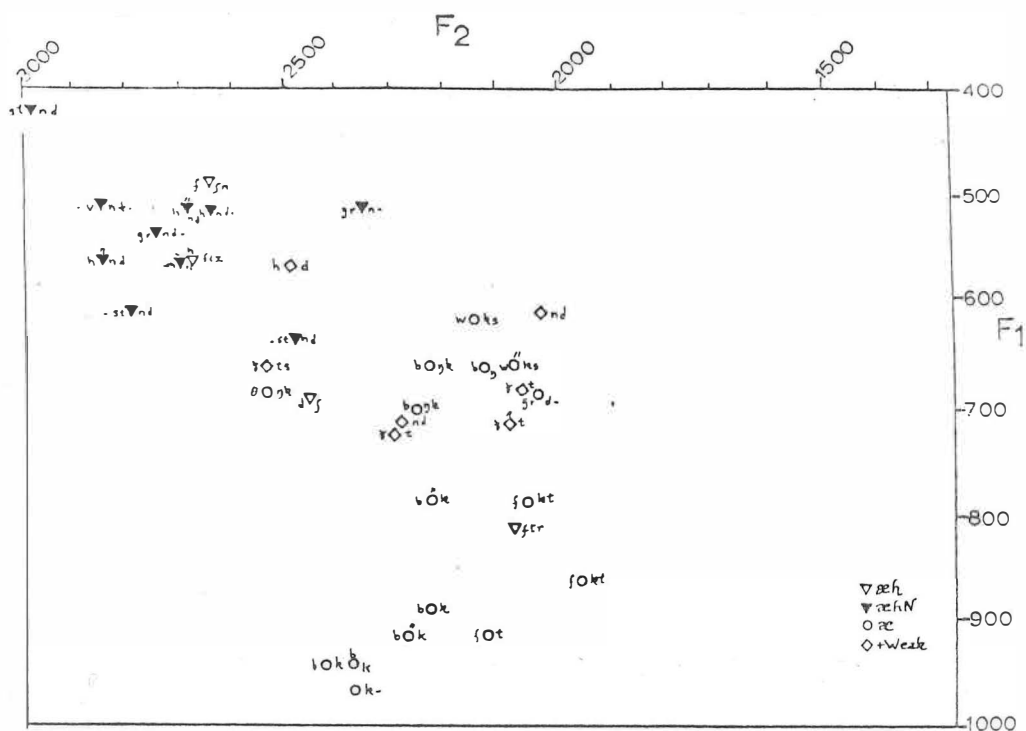
Vi ser at vokalene plasserer seg i et mønster som ligner vokalfirkanten. En må imidlertid være klar over at dette hele tida er akustisk baserte data framstilt slik at de faller sammen med måten en framstiller artikulatorisk baserte data på. Figur 10.3 er derfor ikke noen framstilling av vokalenes presise artikulasjonssted i munnen.

Figurene 10.2 og 10.3 er basert på idealiserte verdier. Dersom en analyserer alle vokalrealisasjoner i et korpus på denne måten, og plotter hver realisasjon inn i et aksesystem som i fig. 10.3, vil en finne at realisasjonene av de enkelt fonemene vil falle innenfor nærmere avgrensede områder, noen store og andre mindre. En vil også kunne identifisere underområder for ulike allofoner.¹⁰ Dersom et fonem bare har én allofontype, vil dette området ligne en sirkel. Dersom en har flere, vil området som oftest bli mer ovalt eller ellipseforma. Innenfor dette kan vi som nevnt ovenfor tenke oss en jevn fordeling av formantverdiene, eller konsentrasjon omkring to, evt. flere kjerneområder. Uansett vil en nå for hver taler kunne komme fram til gjennomsnittsverdier for F_1 og F_2 . Har en dertil kommet fram til standardiseringsteknikker som gjør formantverdier for ulike talere sammenlignbare, vil en kunne sammenligne informanter innbyrdes.

I kap. 7, s.124ff, gjorde vi greie for en undersøkelse av realisasjon av /æ/-fonemet i Brunlanes (Trudgill 1974). Dette er et typisk eksempel på hvordan varianter fordeler seg over et kontinuum. Undersøkerne brukte ikke instrumentelle metoder, men delte variantene inn i fem typer og fordelte i neste omgang de ulike realisasjonene av fonemet på disse på auditivt grunnlag. Med utgangspunkt i denne klassifiseringa regna en seg fram til en indeks for hver informant.

Instrumentell analyse av samme type data henta fra norsk er såvidt jeg vet til nå ikke publisert. Fig. 10.4 på neste side er henta fra Labov, Yaeger & Steiner 1972. Det figuren viser, er distribusjonen i talen til en informant fra New York City, av realisasjoner av /æ/-fonemet i ulike fonologiske omgivelser markert ved bokstavtegn foran og etter symbolene som markerer F_1/F_2 -posisjonene i diagrammet. /æ/ er i en rekke amerikanske dialekter i ferd med å få en uttale som ligger høyere og lengre framme

Figur 10.4: Fordeling av allofoner på grunnlag av instrumentelle målinger.

enn tidligere. Således vil f.eks. bad (adj) kunne uttales fra [bæ:d] til [bæ:d]. Det er denne utviklinga som avspeiles i den store spredningen i diagrammet. Fire allofoner er skilt ut med egne symboler. Vi ser at de ikke avgrenses til egne områder i diagrammet, snarere er det en stor grad av overlapping. Dette tvinger oss til å tvile på om den oppdelinga i allofoner som er foretatt, har noe motsvar i virkelig språkbruk. For den informanten det her gjelder, ser det ikke slik ut, selv om det absolutt lar seg se tendenser.

Figur 10.4 (og alle de andre diagrammene publisert i Labov, Yaeger & Steiner 1972) tyder på at den oppdelinga som foretas på auditivt grunnlag, som f.eks. i Brunlanes-undersøkelsen til Trudgill, bare kan ses på som et hjelpemiddel i analysen, en måte å strukturere et i utgangspunktet relativt ustrukturert kontinuum. Figur 10.4 viser også at grensa mellom kombinatorisk og fri

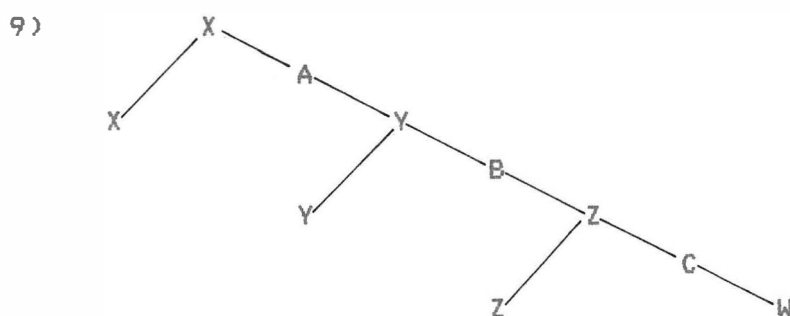
variasjon ikke alltid er så klar som en kanskje har trodd. Allofonene er fordelt over komplementære omgivelser, og viser en tendens til fordeling etter disse omgivelsene som riktignok langt fra er klar. Dette tilsier forsiktighet i analysen. Kvantitative analyser av kontinua, det være seg ved auditiv eller instrumentell hjelp, der alle varianter til slutt kombineres i en indeks, kan dekke over mer eller mindre klart komplementære allofoner fordelt etter omgivelse.

Uansett hvor realistisk oppdelinga av vokalkontinua er, vil vi kunne få ut mer enn to varianter. Disse variantene kan rangeres og gis vilkårlige verdier. På grunnlag av disse kan en komme fram til en gjennomsnittsverdi, en indeks, for hver informant, slik at en i neste omgang kan rangere og klassifisere disse på grunnlag av indeksene. Det som ikke går fram av slike indekser, er fordelinga av variantene som ligger bak disse gjennomsnittsverdiene. En fordeling der en nesten utelukkende finner varianter fra de to endepunktene på kontinuumet, kan gi samme gjennomsnittsverdi som et sett av varianter som alle plasserer seg nær gjennomsnittet. Dette vil ofte kunne være av interesse, særlig i undersøkelser av språkforandring. Bl.a. vil en slik spredningsanalyse gi et bilde av hvor stor del av kontinuumet den enkelte informant behersker, og i hvilken grad en har å gjøre med fri eller kombinatorisk variasjon.

Mens det å skrive regler der bare to varianter er involvert, vanligvis er relativt enkelt, er det atskillig mer vrient å gi uttrykk for variasjon mellom varianter forbundet langs et kontinuum. Det er nemlig ikke snakk om et sett likestilte varianter, dvs. et disjunksjonsforhold. Snarere har vi å gjøre med et sett hvis medlemmer kan rangeres. Dette gjelder ikke bare den i og for seg trivielle rangering langs selve kontinuumet. Variantforhold av denne typen avspeiler språkforandring når det dreier seg om noenlunde jevn fordeling over kontinuumet. Derved kan fordeling korreleres med tid. Det ene ytterpunktet vil representere nye former, det andre eldre. Språkbrukere vil fordele seg langs kontinuumet etter alder, jfr. resultatene til Trudgill (1974), referert i kap. 7. I stedet for et disjunksjonsforhold har vi derved å gjøre med modifikasjon(er) av en grunnform. Dersom vi tenker oss at det underliggende fonemet har en konstant spesifi-

kasjon for et sett distinktive faktorer, vil de ulike variantene framkomme ved at en justerer spesifikasjonene på en eller flere av faktorene i fonemet. (Ettersom det er tale om gradvise forandringer, vil ikke en enkel +/- spesifikasjon være tilstrekkelig). Det er størrelsen av justeringene som kan korreleres med tid. Jo større justeringa er, jo nyere vil formen være.

En annen type variantforhold over mer enn to varianter finner vi når to eller flere fakultative regler er ordna slik at hver regel kan virke på produktet av den forrige. Resultatet blir her et sett klart atskilte varianter, i den grad hver av reglene i rekka definerer to slike. Vi kan tenke oss at vi har tre regler: A, B og C. Alle er fakultative, og alle definerer to klart atskilte varianter, en er resultatet dersom regelen virker, den andre om den ikke virker. Dersom regel A kan virke på element X og forandre dette til Y, har vi derved variantene X og Y. Regel B kan så i neste omgang virke på Y og evt. forandre dette til Z, hvorpå C i sin tur kan forandre dette til W. Dette gir skjematisk:

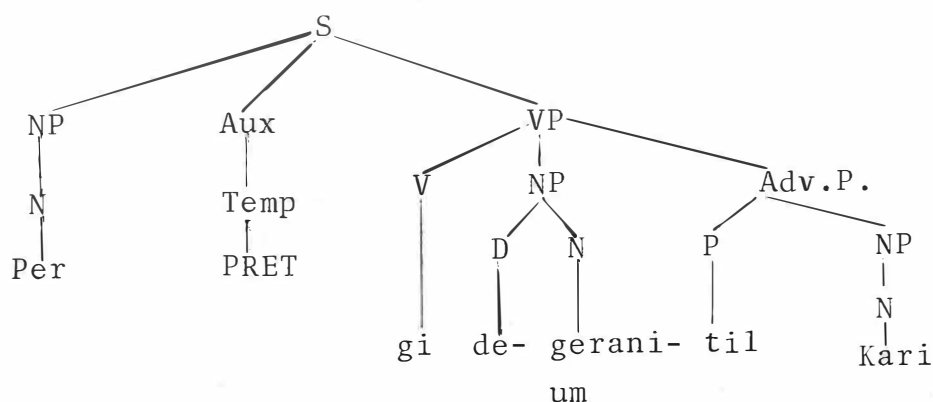

De tre reglene definerer derved fire varianter X, Y, Z og W. Det kan tenkes flere varianter av dette skjemaet, f.eks. kan alle reglene i rekkefølge virke på de X som de foregående reglene ikke har virka på.¹¹ Obligatoriske regler kan også tenkes å komme inn blant de fakultative, uten at prinsippet endres. Det er lettest å finne eksempler på dette i syntaksen. Setningene under (10) kan ses som varianter av hverandre.

- 10a) Per gav geraniumen til Kari.
 b) Per gav Kari geraniumen. . . .
 c) Geraniumen gav Per til Kari.
 d) ?Geraniumen gav Per Kari. . . .

Vi kan tenke oss følgende dypstruktur for (10)

11)

Etter at de obligatoriske transformasjonene som kopler tempus- og bestemthetsmorfene til henholdsvis gi og geranium, vil vi ha overflatestrukturen for (10a). Dersom Dativhopping ikke virker, og Temaframflytting (Lorentz 1979:kap.10) i neste omgang virker på (10a), får vi (10c).¹² Dette er således et eksempel på at to regler kan virke på en og samme struktur, begge fakultativt. Om (10d) er akseptabel, er den et resultat av at Temaframflytting har virka på (10b), slik at vi får en seriekopling som vist under (9). Dette er et relativt enkelt eksempel. I Lorentz 1979:126, oppgave 3, finnes et atskillig mer komplisert eksempel. I prinsippet har vi imidlertid å gjøre med samme typen variantforhold.

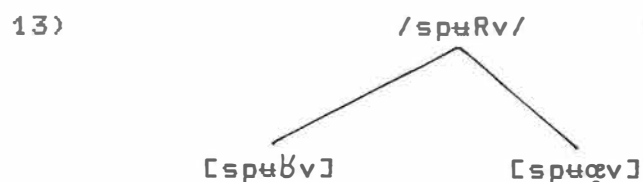
I fonologien er det atskillig vanskeligere å finne tilsvarende eksempler knytta til fri variasjon. Den viktigste grunnen til dette kan først tas skikkelig opp under 10.4, der vi skal ta opp forholdet mellom grammatiske regler på den ene sida og leksikon på den andre. Problemet er knytta til det såkalte abstraksjonsproblemet i fonologien, som kort går ut på hvor abstrakte en skal tillate de underliggende formene i leksikon å være. Det finnes sterke argumenter for at disse er relativt konkrete, og jo mer konkrete de er, jo færre regler vil det være behov for i den fonologiske komponenten. Og jo færre regler denne inneholder, jo vanskeligere vil det være å finne eksempler på slike regelkjeder som under (9). I tillegg kommer funksjonalitet inn. Som vi skal se i kap. 14, har de syntaktiske variantene ofte ulike pragmatiske funksjoner, de tillater at innholdet får en form som er

best mulig tilpassa den konkrete talesituasjonen. Fonologiske varianter har i mye mer begrensa grad slike pragmatiske funksjoner. Dette kan være en annen grunn til at språk ikke utvikler for store sett av synkront likestilte fonologiske varianter. I de aller fleste tilfellene der det ikke dreier seg om kontinua, er settet av varianter begrensa til to. Samtidig som disse ofte avspeiler pågående språkforandring, kan de også ofte ha ulike pragmatiske funksjoner som f.eks. stilmarkører.

Et mulig eksempel på en fonologisk regelkjede kan hentes fra arendalsdialekten. Underliggende sekvenser av bl.a. kort vokal + R¹³ + stemt konsonant, som f.eks. i spurv (n.m.), kan i overflaten realiseres på to måter:

- 12a) [spuβv]
 b) [spuɔv]

I (12a), som representerer en mer formell uttale, realiseres /R/-fonemet konsonantisk, i (12b) som et vokalisk element, nærmere bestemt en lav halvokavol. Reglene som avleder disse fra underliggende /spuRv/ er diskutert og forsøkt formulert i Kristoffersen 1980a & b. Skjematisk gir dette:

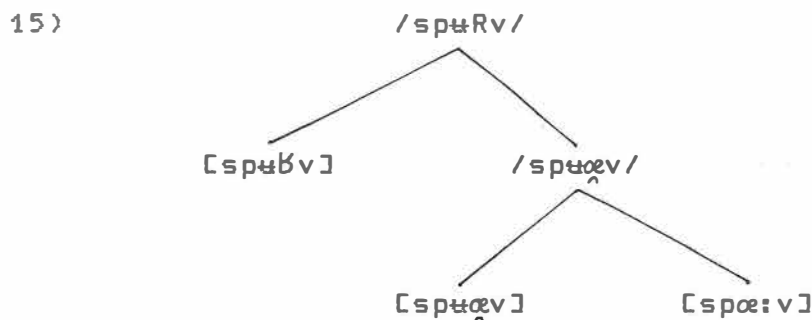

Blant yngre finner en i dag en tredje variant, nemlig en der vokalen og /R/ i overflaten er trukket sammen til en lav, lang vokal:

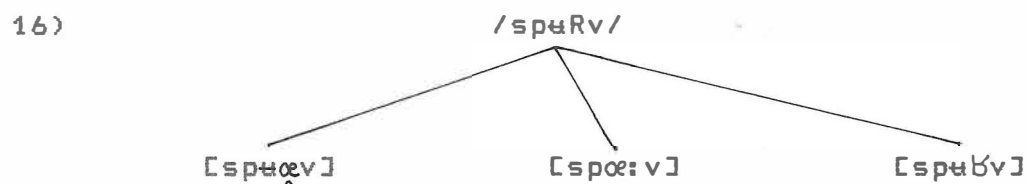
- 14) [spø:v]

Ettersom distribusjon og bruk av denne nye formen ennå ikke er systematisk undersøkt, knytter det seg en rekke usikkerhetsmomenter til analysen. Men en mulig tolkning er å se (14) som en videre utvikling av (13b), ikke bare diakront, (noe det neppe kan herske tvil om), men også synkront. (13b) må da ses som en mulig mellomliggende form som en ny monoftongeringsregel fakultativt

kan virke på. Dette gir følgende skjema:

En alternativ mulighet er at de reglene som avleder de tre overflateformene alle virker direkte på dypstrukturen, slik at reglene som avleder formene med vokalisert /R/, [spuøv] eller sammentrukket /R/, [spø:v], virker fakultativt først, og om ikke noen av disse virker, vil den reglen som justerer /R/ til [β] komme inn obligatorisk:

Så vidt jeg kan se, kan det med de få opplysningene som i dag finnes om disse nye formene bare reises estetiske argumenter for og mot valget av enten (15) eller (16) som synkron analyse.

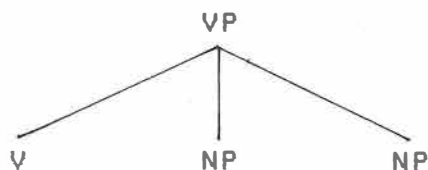
10.3: Disjunktive omskrivningsregler.

Denne typen består av to undertyper, frasestrukturegler og morfologiske prosesser eller omskrivningsregler. De har det felles at omskrivinga ikke består i en modifikasjon av egenskaper som allerede er til stede i elementet som skal omskrives, slik at utgangspunktet og resultat kan ses som nært beslektede strukturer. I stedet skjer omskrivinga ved innsetting av et prinsipielt forskjellig symbol eller symbolsett henta fra et disjunktivt sett der ingen av alternantene kan ses som grunnform. Dette er en relativt overflattisk likhet, de to undertypene har viktige forskjeller seg imellom.

Ved frasestrukturreglene analyseres utgangselementet som en kjede av underelementer, der utgangselementet kan dukke opp som ett av de omskrevne elementene, jfr. (3), s.211, men aldri som det eneste. Det er slike alternative kjeder av underelementer som kan ses som et disjunktivt ordna sett. Oppbygging av dypstrukturer skjer ved at symboler omskrives på denne måten inntil alle endepunkter i strukturen er spesifisert ved leksikalske enheter, jfr. kap. 9.3.1, s.179ff. Ved hver omskriving skjer det altså et "valg" dersom det aktuelle symbolet innebærer mer enn en mulig omskriving. I tradisjonelle TG-modeller finnes det ingen styringer på disse valgene, frasestrukturreglene sies å være kontekstuavhengige. Vi har således ingen styringer som f.eks. sier at om en NP står som indirekte objekt, må det få den og den formen ved omskrivinga. Det finnes med andre ord ingen krav til velformethet når det gjelder strukturer bygd opp av frasestrukturreglene, ut over de rammene som reglene i seg sjøl definerer. Ettersom de syntaktiske strukturene bygges opp før leksikalsk innsetting, vil de i neste omgang legge begrensninger på denne innsettinga. Verb regnes f.eks. for å være subklassifisert etter hvor mange og hva slags typer NP og ADV.P de kan kombineres med i VP, se Chomsky 1965:kap.2 og Lorentz 1979:96.

Ettersom frasestrukturreglene er kontekstfrie, kan alle mulige strukturer bygges opp. I neste omgang vil bare de verb som i leksikon er merka for den VP-strukturen som er bygd opp, kunne settes inn. Sett fra denne synsvinkelen er det ingen formelle begrensninger på mulige strukturer ut over dem reglene sjøl definerer. Men når en gitt struktur er bygd opp, vil denne legge sterke begrensninger på mulig leksikalsk innsetting. Således vil bare verb som krever både direkte og indirekte objekt kunne settes inn i strukturen under (17):

17)

Settes verb som sove eller komme inn, vil resultatet bli uakseptabelt og ugrammatisk.

I nyere TG er frasestrukturreglene betydning kraftig redusert. Ettersom syntaktiske strukturmuligheter også må formuleres på f.eks. alle verb i leksikon i form av syntaktiske kontekstkrav, finner vi i tradisjonelle modeller at mulig frasestruktur (på dystrukturnivået) defineres på to steder i grammatikken, først gjennom frasestrukturreglene, og i tillegg gjennom de syntaktiske kontekstkravene i leksikon. At de samme forholdene må formuleres på mer enn ett sted, regnes som en unødvendig komplikasjon. Denne er i nyere TG-modeller forsøkt eliminert ved at det meste av frasestrukturreglene funksjon i tidligere modeller er overført til leksikon ved at de syntaktiske kontekstkravene for ulike leksikalske enheter også definerer de mulige dypstrukturene disse kan inngå i. Dette gjelder særlig forholdet mellom ulike verb og de typer av objekter og adverbialer disse kan knytte til seg. Se Chomsky 1981:28ff for en nærmere drøfting.

Vi ser derved at mens en i tidlige TG-modeller kunne tale om en stor grad av fri variasjon mellom de ulike omskrivningene av en gitt frasekategori, er dette i nyere modeller redusert med hensyn til variasjon i verbalfrasen. Denne begrenses her til verb som f.eks. kan ta alternative typer objekter, (f.eks. både NP og S), der en kan sammenligne frekvensen av de to kategoriene. Noen sammenligninger over kategorien VP uten hensyn til hva slags leksikalsk verb dette inneholder, er ikke lenger mulig. Dette blir således et tilfelle der variasjon som i en tidligere modell er definert som fri (ved at frasestrukturreglene er kontekstfrie), senere er omdefinert til kombinatorisk, ved at den knyttes til og i stor grad fordeles over forekomsten av bestemte verb i VP. Dette må ses som et framskritt, ettersom mange av de variasjonsmulighetene som med hensyn til VP ble lagt inn i frasestrukturkomponenten, i stor grad er knyttet til kombinatorisk betinget og komplementær distribusjon. Å formulere frasestrukturregelen for VP som kontekstfri er derfor en tildekking av de virkelige forhold. Likevel finnes det en hel del variasjonsmuligheter i frasestrukturen som ikke er avhengige av lingvistisk, dvs. syntaktisk kontekst, og som derfor må defineres som fri. Dette gjelder f.eks. den interne strukturen i subjekts-NPer. Ut over rent semantiske behov er det intet i konteksten her som binder strukturoppbygginga.

Den viktigste egenskapen som skiller resultater av frasestrukturregler fra resultater av morfologiske omskrivningsregler er det at de førstnevnte er abstrakte størrelser uten verken fonologisk form eller innhold. Dette gjelder forøvrig både utgangspunktet og resultatet av omskrivinga. Ved morfologiske omskrivningsregler er ikke dette tilfellet. Utgangspunktet for reglene har et innhold, det være seg betydning i snever forstand, eller grammatisk funksjonsangivelse, jfr. diskusjonen på s.197 ovenfor. Reglenes funksjon er at de gir dette innholdet et lydlig uttrykk. Med andre ord er bl.a. kravet om betydningskonstans oppfylt, noe som naturlig nok ikke kan være tilfellet ved frasestrukturregler. Morfologiske omskrivningsregler er ellers beskrevet under kap. 9.3.4 ovenfor. Det er derfor ikke noen grunn til å gå videre inn på dem her, med unntak av en egenskap ved dem som fører over i neste punkt. Disse reglenes virkeområde, eller domene, må ofte defineres leksikalsk, dvs som en tilsynelatende vilkårlig undergruppe av en leksikalsk kategori hvis medlemmer bare har det felles at de nettopp undergår denne morfologiske prosessen. Noen syntaktiske eller fonologiske kjennetegn ut over dette lar seg ikke identifisere. I enkelte tilfeller vil denne gruppa være svært liten, den kan til og med være begrensa til én leksikalsk enhet, som f.eks. ved verbet vite, som får presens vet ved en bestemt avlydsprosess som ellers er reservert preteritum. Spørsmålet er om vi her kan snakke om noen grammatisk regel, når "regelen" dekker bare ett tilfelle. Det synes temmelig klart at vi like lite her som ved suppletivisme kan tale om noen regel. Hva da med "regler" som kan virke på to; eller fem vilkårlig grupperte leksikalske enheter? Å trekke noen grense her er umulig, og må føre til at vi problematiserer selve regelbegrepet når vi har å gjøre med leksikalsk definert domener.

På den annen side har vi regler som er generelle i den forstand at de kan defineres uavhengig av en vilkårlig liste av leksikalske enheter. I stedet vil domenen kunne identifiseres utlukende på grunnlag av fonologiske eller syntaktiske omgivelser. Det er problemer relatert til dette, dvs. funksjonsfordelinga mellom leksikon og regler i grammatikken, som vi skal diskutere under neste avsnitt.

10.4: Forholdet mellom regelkomponenten og leksikon.

Den vanligste måten å gjøre greie for de ulike funksjonene til disse komponentene er å si at mens reglene gjør greie for alle de allment forutsigbare trekkene ved språkstrukturen, inneholder leksikon alle de opplysningene som er knytta spesielt til hvert enkelt ord, dvs. opplysninger som ikke kan forutsies uavhengig av det enkelte ordet. Således vil det for sti (n.m.) måtte angis spesielt hvilke fonemer det består av, at det er substantiv, at det er hankjønn, hva det betyr etc. Derimot behøver en ikke å angi at /t/-fonemet realiseres uaspirert mellom /s/ og påfølgende vokal, og at den trykksterke vokalen realiseres som lang i absolutt utlyd. Heller ikke behøver en å angi at ordet som N kan fungere som kjerneledd i NPer og at det som hankjønnssubstantiv har bøyingsmønsteret:

18) sti - stien - stier - stiene.

Alle disse egenskapene er allmenne i den forstand at det kan identifiseres generelle regler, fonologiske, syntaktiske og morfologiske, som inkluderer sti i sine domener gjennom de fonologiske, syntaktiske og morfologiske egenskapene sti har i leksikon. Poenget her er at det i de leksikalske spesifikasjonene for sti ikke behøves noen spesiell henvisning til alle disse reglene. Domenetilhørigheten følger automatisk av ordets allmenne fonologiske, syntaktiske og morfologiske egenskaper, og reglene er på den annen side et resultat av at alle leksikalske enheter innen en gitt domene uten unntak deler bestemte egenskaper.

Denne funksjonsfordelinga er ikke alltid like klar. Regler har ofte unntak. Således vil ordet sko (n.m.) dele mange av de leksikalske spesifikasjonene til sti, bl.a. at det er et maskulinnt nomen. Likefullt følger det ikke reglene med hensyn til danning av ub.f. flertall, det heter to sko og ikke *to skoer. Grammatikken må gjøre greie for dette, og det mest naturlige stedet er leksikon, ettersom dette er et individuelt særtrekk ved sko. Her må to ting gjøres. Ordet må blokkeres med hensyn til vanlig flertallsbøyning, og den særegne formen må angis spesielt. Derved blir det usikkert i hvilken grad vi kan snakke om en allmenn regel for flertallsdannelse. Hvis konsekvensen er at de

substantivene som regelen gjelder, må merkes spesielt for dette, er nemlig byrden flytta fra regelkomponenten til leksikon. Der- som vi likevel velger å holde på regelen, ved f.eks. bare å merke unntakene i leksikon, har vi en modell der et grammatisk fenomen både gjøres greie for i regelkomponenten og i leksikon. Dette er heller ikke umiddelbart tiltalende. Et beslektet problem finner vi i den fonologiske komponenten. Reglene i denne kan som oftest gis en diakron fortolkning. Det har utallige ganger vært vist at fonologiske regler svært ofte avspeiler tidligere språkendringer og at reglenes rekkefølge i den synkrone grammatikken avspeiler endringenes historiske rekkefølge. En drøfting av denne sammen- hengen med utgangspunkt i gammelsvenske data finnes i Sigurd 1966. Når en også ønsker å gjøre grammatikkene psykologisk sett realistiske, vil det lett oppstå en konflikt. På grunnlag av synkrone data lar det seg lett skrive grammatikker som fører former som skilte lag for svært lenge side, tilbake til en felles grunnform. Reglene som avleder disse formene, vil i sin tur ofte avspeile den senere historiske utviklinga. Det er imidlertid ikke like lett bestandig å argumentere for at disse avledningene er en del av den enkelte språkbrukers grammatikk. Uansett hvor abstrakte underliggende former en tillater, må en nemlig samtidig anta at språkbrukere med jevne mellomrom restrukturerer sitt leksikon ved å skifte ut eldre underliggende former med nyere, og derved elimineres de mellomliggende reglene. Hvis en ikke regner med en slik mulighet, tvinges en til å anta at leksikon fonolo- gisk sett har vært det samme fra den tida språk oppstod til i dag, og at f.eks. alle indoeuropeiske språk følgelig har felles underliggende former. Det er neppe noen som ville hevde noe slikt. Selve problemet er heller hvor ofte slik restrukturering av leksikon finner sted, eller bedre: Hva er de nødvendige og tilstrekkelige betingelsene for at en slik restrukturering skal finne sted, og hvilke former kan de anta? Svaret på dette spørsmålet vil igjen være med å avgjøre hva som i en psykologisk sett valid grammatikk skal kunne gjelde som en fonologisk regel.

I tradisjonell, generativ fonologi regner en med at alle allofo- ner av et gitt morfem skulle avledes fra én underliggende grunnform ved hjelp av fonologiske regler, så sant en ikke hadde å gjøre med klare tilfeller av suppletivisme. Således avledes allomorfene av rar (adj), [ra:r] og den vanskelig segmenterbare

formen vi finner i [ra:tʃ] fra én grunnform, f.eks. /ra:r/. Nøytrumsallomorfen avledes ved retroflektering, som er en helt generell regel i de dialektene som har den, når det kommer en morfem- eller ordgrnense mellom /r/ og den påfølgende dentale konsonanten. Retroflekteringsregelen representerer derved for denne omgivelsen det som ofte kalles en "sann generalisering" når det gjelder norsk lydstruktur.

På den annen side har vi vekslinga mellom [bu:k] og [bø:k] som allomorfer av bok (n.f.). Disse skal også følge tradisjonell teori også avledes fra én grunnform, f.eks. /bu:k/, og dette kan bare gjøres ved å postulere en regel som avleder [bø:k] fra /bu:k/. Dette er en svært lite generell regel, den vil bare virke på noen få substantiver. I mangel av felles kjennetegn må disse merkes i leksikon for regelen, f.eks. ved en faktorspesifikasjon [+OMLYD], jfr. Hovdhaugen 1971:154ff.

Begge disse reglene gjør greie for kombinatoriske allomorfer. Vi finner imidlertid lignende forhold ved fri variasjon. f.eks. i forbindelse med tjukk l ([ʃ]) i mange østnorske dialekter. Det lar seg gjøre å spesifisere de omgivelsene der [ʃ] kan alternere med [l], jfr. Hovdhaugen 1974:3f. Ved nærmere undersøkelse viser det seg imidlertid at det finnes unntak i begge retninger, jfr. Jahr 1975:7. På den ene side finner vi ord der de strukturelle kravene til alternasjon er oppfylt, men der [ʃ] likevel er umulig, i Oslo-målet f.eks. i bål (n.n.) og flott (adj). På den annen side finner vi også ord der en ikke finner [l], bare [ʃ]. Eksempler på dette i Oslo-målet er gaule(v) og snål (adj). I tillegg finner en ifølge Jahr s.st. at andre ord svært sjelden uttales uten tjukk l, mens enkelte av de ordene som til vanlig ikke tillater tjukk l, likevel kan få det i visse miljøer som følge av en slags omvendt hyperkorreksjon, jfr Jahr s.st.:14, note 5. Av dette skulle det gå klart fram at vi i tillegg til de strukturelt definerte omgivelsene også har klare leksikalske begrensninger. Enda vanskeligere blir beskrivelsen når vi trekker inn det faktum at [ʃ] også kan alternere med [r] i visse ord som i norrønt hadde konsonantgruppa /rð/, som f.eks. i bord (n.n.), som kan ha allomorfene [bu:ʃ] og [bu:r]. Den klassen av ord som denne alternasjonen gjelder, må på fonologisk grunnlag som nevnt defineres ut fra gammelnorsk. Men selv om [ʃ] diakront går tilbake på /rð/, veksler

den synkront med [r] ettersom /r^o/ ikke er bevart i moderne norsk. Gammelnorsk /ro/ realiseres i dag enten som [r], [ɾ] eller [rd].

Innenfor rammen av generativ fonologi reiser det seg to problemer, nemlig om vi overhodet har å gjøre med regler, og i neste omgang hvordan disse formuleres. Hvis en starter med den hypotesen at alternasjonen mellom [ɾ] og [l] på den ene sida, og [ɾ] og [r] på den andre er styrt av regler, er det første problemet som melder seg hva som bør settes opp som underliggende former. Det mest nærliggende og enkle ville være å anta at [ɾ] som alternerer med [l] skal avledes fra underliggende /l/, og [ɾ] som veksler med [r] fra underliggende /r/. Dersom vi foreløpig ser bort fra de leskikaliske styringene på vekslinga mellom [ɾ] og [l], er hovedproblemet med denne løsningen at bare noen få tilfeller av underliggende /r/ kan realiseres som tjukk l, nemlig nettopp de som i gammelnorsk hadde /r^o/. Således vil vi kunne få [ha:ɾ] og [ha:r] fra gammelnorsk har^or (adj), men bare [ha:r] som presens av å ha. En kunne løse dette på flere måter. For det første kunne en merke de relevante ordene for regelen, slik at den bare kan virke på disse. (Mer alminnelig ville det være å blokkere den på ord der den ikke kan virke, noe som ville måtte medføre at atskillig flere leksikalske enheter måtte merkes. Ved den motsatte løsningen vil imidlertid selve regelen på en eller annen måte måtte merkes for at den bare virka på enheter som var eksplisitt merka). En slik løsning, uansett versjon, medfører at prosessen ikke ses som en generell regel, og slik sett får den status på linje med alternasjonen mellom [ɾ] og [l]. En annen løsning, argumentert av Theil Endresen 1974, er å avlede både [r] og [ɾ] fra underliggende /rd/ i de tilfeller en finner veksling, og å postulere underliggende /l/ i alle andre tilfeller. Sekvensen /rd/ endres så til /r^o/, retroflekteres til /z/ og ut fra argumenter bygd på hva slags kombinasjoner av fonemer som er naturlige i et språk, hevder Theil Edresen at det ikke vil være uventa om /z/ i neste omgang ble endra til [ɾ]. Svakheten med denne løsningen er at den postulerer abstrakte underliggende segmenter på to nivåer i derivasjonen. Verken [z] eller [ɾ] er mulige fonetiske segmenter i moderne norsk. Selv om løsningene derved virker på papiret, er det derfor vanskelig å godtgjøre at språkbrukere har slike segmenter i deres kompetanse.¹⁴ Når vi vet at mange norske barn har problemer med å lære å uttale [z] og [ɾ] i engelsk, er det vanskelig å tro at de allerede

har den i sin norsk. [r] avledes ved at en fakultativ regel kan stryke /ð/ før retroflekttering. Theil Endresen argumenterer for dette ut fra regler som i andre omgivelser gjør greie for overgang fra stemt lukkelyd til frikativ og deretter evt. stryking av frikativten. Men det at en slik regel evt. kan vises å eksistere ellers, er ikke noe argument for å postulere et underliggende segment, nemlig /d/ som det kan virke på. Problemet med regelens generalitet sniker seg i tillegg med på lasset, det vil være en rekke sekvenser av /rd/ som regelen ikke vil virke på, f.eks. sverd (n.n.), horde (n.m.) m.fl. Theil Endresen hevder ellers, med hensyn til alternasjonen mellom [ʔ] og [l], at unntakene til reglen er så få at de holdt opp mot det faktum at en rekke nye ord i språket kan uttales med [ʔ], ikke kan brukes som argument mot postulering av en regel.

Det er derved to hovedankepunkter som kan reises mot Theil Endresens analyse. Den er for det første abstrakt i en grad som gjør den psykologisk lite plausibel. I tillegg vil reglene hans ha unntak, de representerer ikke sanne generaliseringer (se nedenfor) om norsk lydstruktur.

Hovdhaugen 1974 baserer analysen sin av det samme problemet på to "rene" systemer, en /ʔ/-dialekt og en /l/-dialekt. Vi har med andre ord å gjøre med to ulike fonologiske systemer. Variasjon er et resultat av dialektblanding. Det er noe uklart om dialektblanding her impliserer at språkbrukeren har begge de fonologiske systemene som en del av sin kompetanse, eller hver språkbruker har ett grunnleggende system og mer eller mindre kjennskap til det andre systemet slik at hun eller han er i stand til å bruke enkeltformer fra dette av og til. Den første av Hovdhaugens løsninger er også psykologisk sett lite plausibel når vi har å gjøre med såpass nær beslekta systemer. En slik form for to-språklighet ville innebære overlapping i en grad som gjør at det er lite trolig at noen språkbruker vil lagre så mye identisk kunnskap på to "steder" i hukommelsen.¹⁵ Jeg finner det også vanskelig å akseptere den andre tolkningen umodifisert, nemlig at hver språkbruker har et grunnleggende og invariant system og at variasjon oppstår ved lån fra andre systemer i den grad en har kjennskap til disse.

Her er vi ved et av kjerneproblemene som drøftes i dette arbeidet; hvordan kan variasjon inkorporeres i den grammatiske beskrivelsen? Å gjøre den til noe som legges til og modifierer et invariant kjernesystem synes meg svært suspekt, enten en gjør som Hovdhaugen 1974, som snakker om dialektbanding på individplanet, eller som en annen som har behandlet problemet, Faarlund 1974, som snakker om invariant kjernesystem pluss et et sett lånord, dvs. et syn som ligger nær en av tolkningene av Hovdhaugens løsning gjengitt ovenfor. Et slikt syn er lite plausibelt både fra et ontogenetisk og fylogenetisk synspunkt. Ontogenetisk fordi barn ikke lærer et invariant system først for så senere å utvide repertoaret ved å legge inn fakultative regler og leksikalske varianter i grammatikken. Vi må anta at variasjon er tilstede alt fra begynnelsen, selv om vi naturligvis også må regne med at variasjonsbredden øker i takt med språkutviklinga, og at økt kontakt med brukere av andre dialekter også vil kunne øke det språklige repertoaret. På samme måte er det ingen grunn til å anta at språklig utvikling fra et historisk perspektiv har skjedd fra et invariant system til et system bestående av invariant kjerne pluss låneelementer. Selv om levende språk stadig tar opp i seg nye elementer utenfra (og innenfra) er det ingen grunn til å tro at disse ikke inkorporeres i språksystemet temmelig raskt. Lånord kan være en adekvat term fra en diakron synsvinkel, men fra en synkron, deskriptiv synsvinkel har termen mindre plass. Har man et ord (eller en variant) i sin aktive kompetanse, så må det gjøres greie for dette som en fullverdig del av denne kompetansen, uansett dets historiske opprinnelse. En analyse bygd på invariant kjernesystem pluss modifikasjon synes derfor utilfredsstillende. Selv om den i motsetning til Theil Endresens løsning gjør greie for de leksikalske unntaka, holder den ikke som beskrivelse av den enkelte språkbrukers kompetanse.

La oss kort rekapitulere problemet. Beskrivelsen av alternasjonene mellom [ɣ] og [l] på den ene sida, og [ɣ] og [r] på den andre, lar seg vanskelig gjøre ved hjelp av generelle, fonologiske regler. På den annen side synes det heller ikke tilfredsstillende å se på fenomenet som resultat av dialektblanding eller innlån av "fremmedord", ettersom disse først og fremst er knytta til diakron analyse løsrevet fra den enkelte språkbruker. Når

generelle regler ikke lar seg finne, er det klart at en del av dette problemet må løses gjennom leksikon. Vi har allerede antyda dette et par ganger ved å holde fram merking av leksikalske enheter som unntak som en mulighet. Disse vil ha en underliggende struktur som angjeldende regel skulle ha virka på. Når dette ikke skjer, blir vi tvunget til å stille spørsmål ved hele regelbegrepet i slike tilfeller.

Vi har under ingen omstendighet å gjøre med en regel av samme type som de som gjør greie for det vi har kalt sanne overflategeneraliseringer. Dette begrepet er en av grunnsteinene i en retning innenfor generativ fonologi som kalles "Natural Generative Phonology". Selve begrepet, som i Hooper 1976:13 kalles "The True Generalization Condition", defineres samme sted slik:

A very strong constraint on rules would be one that does not allow abstract rules at all. It would require that all rules express transparent surface generalizations, generalizations that are true for all surface forms, and that, furthermore, express the relation between surface forms in the most direct manner possible.

Det kan diskuteres hvordan dette kravet helt konkret skal forstås, jfr. Kristoffersen 1980b og Hoel 1981. Likevel skulle det være klart at alternasjonene mellom [ɣ] og henholdsvis [l] og [r] ikke oppfyller dette kravet. Hadde det vært tilfellet, ville vi kunnet få alternasjon i alle tilfeller der de strukturelle overflatekravene til omgivelse var oppfylt. Når vi i Oslo-målet finner [ɣ] i kål (n.m.) og dal (n.m.), men ikke i bål (n.n.) og sal (n.m.), i realisasjoner av hard (adj), men ikke av har (pres) (Jahr 1975:7), kan vi ikke snakke om noen sann generalisering. Vi finner i tillegg ord som obligatorisk får tjukk l, f.eks. gaule (v) og snål (adj), og her blir en analyse ved hjelp av en "fakultativ" regel enda vanskeligere, ettersom den her ville være obligatorisk. Regelen bryter altså betingelsen på en sann overflategeneralisering både ved at den er blokkert for noen ord og obligatorisk for andre, selv om de strukturelle betingelsene er oppfylt. Ut fra dette kan vi med god grunn hevde at det her ikke er nok for språkbrukerne i dette tilfellet å kjenne en fonologisk regel, de må i tillegg eller i stedet kjenne de ordene der alter-

nasjonen mellom [ɣ] og [l]/[r] er mulig og de der bare en av alternantene er akseptable. De må med andre ord ha merker for alternasjonen knytta til hver enkelt leksikalsk enhet der den er mulig og ikke minst, umulig eller obligatorisk.

For å bevare illusjonen om en virkelig regel, har en vanligvis gjort dette ved å merke leksikalske enheter med f.eks. [-REGEL X]. I stedet for å denne omveien, skal vi her se bort fra regelbegrepet, og i samsvar med prinsippene i Natural Generative Phonology, gjøre greie for alternasjonene direkte på de berørte leksikalske enhetene. Dette representerer et brudd på prinsippet om at hver leksikalske enhet bare skal ha én grunnform. Men bruddet på dette prinsippet følger som en naturlig konsekvens av at ikke alle alternasjoner lar seg beskrive ved hjelp av generelle regler. Ved dette utvider vi suppleringsbegrepet. På samme måte som /il:e/ og /ver/ i bøyingsmønsteret ille - verre - verst begge må føres opp i leksikon som allmorfer av ett morfem, skal vi anta at både /ɣ/ og /l/ må føres opp direkte i den leksikalske representasjonen av f.eks. blå (adj). Ved dette overfører vi beskrivelsesbyrden fra regelkomponenten til leksikon. Det vi vinner, er at vi på en direkte måte kan gjøre greie for ikke-automatiske alternasjoner samtidig som vi eliminerer minst én regel. På den annen side fører dette til et mer komplisert system av underliggende fonologiske segmenter. Mens vi tidligere ikke hadde /ɣ/ representert i leksikon, ettersom den ble avleda ved en regel, vil den nå få status som mulig underliggende segment. Men samtidig vil abstrakte segmenter, som /ð/ og /z/ falle ut, og i det minste fra en psykologisk synsvinkel må det ses som en fordel at settet av mulige segmenter i det underliggende fonologiske systemet begrenses til settet (eller til et nærmere angitt subsett) av de fonetisk mulige segmentene.

Hudson 1974 var den første som argumenterte for denne løsningen, og den ble kort tid senere inkorporert i Natural Generative Phonology av Hooper 1976:127ff.¹⁶ Løsningen tar utgangspunkt i fordelinga av kombinatorisk fordelte allomorfer, f.eks. /il:e/ og /ver/ nevnt ovenfor. Disse vil i leksikon bli representert som under (19) på neste side.

19)

$$/ \left\{ \begin{array}{l} \text{il:e} \\ \text{ver} \end{array} \right\} /$$

I neste omgang trengs det en regel som gjør greie for fordelinga av disse allomorfene:

$$20) \left\{ \begin{array}{l} \text{il:e} \\ \text{ver} \end{array} \right\} \longrightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{il:e} / [\text{_____}] \\ \text{ver} \text{ ellers} \end{array} \right\}$$

POSITIV

Denne regelen sier at /il:e/ brukes i positiv, /ver/ i alle andre omgivelser. Ved fri variasjon trengs det ingen slik regel som fordeler variantene etter språklig omgivelse. Ut fra diskusjonen i del I kunne vi tenke oss fordelingsregler etter utenomspråklige kriterier, men dette skal vi foreløpig la ligge. Ettersom variantene kan forekomme i de samme språklige omgivelser, trengs det ingen regel som (20). Et leksem som blå vil ut fra dette få leksikonrepresentasjonen:

21)

$$/b \left\{ \begin{array}{l} \text{l} \\ \text{ɣ} \end{array} \right\} o: /$$

hard vil få representasjonen :

22)

$$/ha: \left\{ \begin{array}{l} \text{r} \\ \text{ɣ} \end{array} \right\} /$$

Ved ord der tjukk l enten er umulig eller obligatorisk, vil vi i samsvar med dette bare få ett alternativ. Ord der [ɣ] er umulig, får således formen

23)

$$/flot: /$$

og ord der [ɣ] er obligatorisk får formen

24) /gauɣe/

På denne måten får vi presist gjort greie for hvilke leksikalske enheter som kan få alternasjon, og hvilke alternanter som i ethvert tilfelle er mulige.

Valget av alternant må skje før de vanlige fonologiske reglene kommer inn. Dette kan skje enten direkte i den leksikalske innsettinga eller i en egen subkomponent som ordnes før den som inneholder de vanlige fonologiske reglene. Grunnen til at vi må anta en slik ordning, er at vi har fonologiske regler som enten virker på /ɣ/ eller når /ɣ/ befinner seg i omgivelsen, og som ikke vil virke når alternanten /l/ er valgt. Dette kommer av at /ɣ/ synes å inngå i en fonologisk klasse med /r/ der /l/ ikke er medlem, jfr. Fretheim 1974. Således vil regelen som senker kort /e/ til [æ] foran /r/ og /ɣ/ gjøre greie for kvaliteten i den trykksterke vokalen i de to uttalealternativene av f.eks. kjelke (n.f.), nemlig [çɛlkə] og [çɛɣkə]. I leksikon vil vi finne

25)

$$/çe \left\{ \begin{array}{l} l \\ \mathcal{r} \end{array} \right\} ke/$$

og dersom /ɣ/ velges, vil /e/ i neste omgang senkes obligatorisk. Det er ellers et spørsmål om /r/ og /ɣ/ kan koples til en tilsvarende klasse etter lang /e/, ettersom senking til [æ] foran /r/ ikke er generell (jfr. Hovdhaugen 1971:144f), noe den synes å være foran /ɣ/, jfr. alternasjonen i hel (n.m.), [he:l]/[hɛ:ɣ].

En annen regel som er avhengig av alternantvalget mellom /l/ og /ɣ/, er retroflekttering. Bare dersom /ɣ/ velges, vil en ved påfølgende kombinasjon med /t/ i f.eks. nøytrumsformer av adjektiv, få retroflekttering. På denne måten kan vi gjøre greie for alternasjonen mellom [gu:lt] og [gu:tɣ] for qult.

Når det gjelder valget mellom innsetting av alternant direkte fra leksikon, (dvs. valg av alternant i leksikon før innsetting i den syntaktiske strukturen) eller valg av alternant etter leksikalsk innsetting ved hjelp av en egen type regler, kan den løsningen som Hudson 1974:21f postulerer, umiddelbart synes å være den

beste. Hudson behandler kombinatorisk fordelte varianter, og setter opp regler av typen (20) ovenfor for å gjøre greie for fordelinga av alternantene. Ettersom disse reglene er kontekst-avhengige, må de nødvendigvis ha en kontekst å gå ut fra. Denne konteksten utgjøres av den syntaktiske strukturen, og alternantene synes derfor å måtte settes inn i denne før valget av korrekt alternant kan skje. Det kan likevel diskuteres om dette utgjør den beste løsningen overalt. Ser vi på tilfeller av fri variasjon, oppdager vi at det ikke er behov for regler av typen under (20) på samme måte som for tilfeller av kombinatoriske varianter. En fordelingsregel ville ganske enkelt si at en velger den ene eller den andre varianten, noe som allerede er uttrykt i leksikon. Her kunne en med andre ord godt ha foretatt valget før den leksikalske innsettinga, noe som ville gitt en enklere beskrivelse.

Problemet ligger i det at en ser selve reglene for leksikalsk innsetting som kontekst-avhengige. Hudsons løsning synes derved å omfatte kontekstfrie regler for leksikalsk innsetting og i neste omgang kontekst-avhengige regler for alternantvalg for de tilfeller der en innsatt leksikalsk enhet kan realiseres i mer enn en alternant. En ville oppnå en atskillig enklere beskrivelse dersom en greidde å slå sammen de to regeltypene, dvs. legge alternantvalget inn i reglene for leksikalsk innsetting ved å gjøre disse kontekst-avhengige. Disse reglene måtte da ses slik at når de velger ut en leksikalsk enhet som omfatter alternanter med en spesifisert distribusjon, vil de måtte velge alternant etter den omgivelsen enheten skal settes inn i. Ved enheter med alternanter som ikke er spesifisert for distribusjon, kan de velge "fritt", og ved enheter uten alternanter melder ikke problemet med valg seg i det hele tatt.¹⁷

En løsning som dette forutsetter i hvert fall to ting: For det første at distribusjonen av kombinatoriske alternanter i hvert tilfelle er direkte uttrykt i leksikon, og at denne distribusjonen lar seg formulere ut fra syntaktiske kategorier og strukturer. Løsningen ville bli atskillig vanskeligere å utarbeide dersom det skulle vise seg at slik distribusjon avhenger av tilstedeværelse eller fravær av bestemte leksikalske elementer i omgivelsene, ettersom en da ville måtte ordne reglene for leksi-

kalsk innsetting. Dette krever nærmere undersøkelser. Poenget her er å vise at Hudsons løsning med en egen regelkomponent ikke nødvendigvis er den beste måten å løse distribusjonsproblemet på, selv om hans idé om å knytte ikke-automatisk alternasjon til leksikon synes vel fundert.

Løsningen med å knytte all ikke-automatisk, (eller ikke fullt ut generell) alternasjon til leksikon, fjerner problemet med hvor reglene slutter og unntakene begynner. Dersom en regel ikke er fullt ut generell i den forstand at den virker eller kan virke i alle tilfeller der dens strukturelle betingelser er oppfylt, har vi ikke å gjøre med en regel, men med variasjon knytta til ei bestemt liste leksikalske enheter. Diakront betyr dette at i det øyeblikk en alternasjon slutter å være fullt ut produktiv, overføres beskrivelsen av den fra regelkomponenten til leksikon.¹⁸ Derved har vi også funnet fram til en løsning på problemet som vi reiste på s.299, nemlig når og under hvilke betingelser restrukturering av leksikon finner sted. Når en regel ikke lenger er produktiv, vil dens produkt endre status fra regelavleda element til et element i den underliggende strukturen.

Denne løsningen synes også å gjøre det enklere å hanskles med alternasjoner som [mjæ:k] (evt. [mjø:k])/[mɛlk] for melk (n.f.) og [kø:ɣ]/[kul:] for kull (n.n.). Her finner vi alternasjoner som går over mer enn ett segment. Samtidig er ikke alternasjonen i hvert segment uavhengig av alternasjonen i de(t) andre. Dette er parallelt med alternasjonen mellom [çɛlkə] og [çæ:kə], der [æ]-allofonen er avhengig av påfølgende /ɣ/. Her lar det seg imidlertid sette opp en generell regel, der omgivelsen utgøres av følgende /ɣ/. Noe tilsvarende er ikke fullt ut mulig for alternantene av melk og kull. Derved må også vokalalternasjonen i kull og forekomsten av [j] i [mjæ:k] spesifiseres i leksikon, vel å merke på en slik måte at samvariasjonen mellom fonene framgår direkte. Dette lar seg oppnå ved hjelp av bruken av klamreparenteser. Melk og kull kan således være representert slik i leksikon:

$$26) \quad /m \left\{ \begin{array}{l} e1 \\ \\ j\epsilon\dot{\gamma} \end{array} \right\} k/$$

$$27) \quad /k \left\{ \begin{array}{c} ul: \\ \emptyset: \dot{\imath} \end{array} \right\} /$$

(26) avslører et problem ved denne løsningen, nemlig at samvariasjon bare lar seg spesifisere helt tilfredsstillende over segmenter som står ved sida av hverandre. I [mjæ̇k] er /j/ og /ɿ/ bundet til samme alternant, mens den mellomliggende /e/ er generell for begge alternanter ved at en regel vil senke den til [æ] foran /ɿ/. Likevel må denne /e/ spesifiseres for begge alternantene, slik at forbindelsen mellom /j/ og /ɿ/ knyttes. Leksikonspesifikasjonen kommer derved til å inneholde redundant informasjon. Men dette er vel igjen et rent formuleringsproblem. Hvis vi innførte den konvensjonen at alternanter som står i ulike parenteser, men på samme linje i representasjonen, er bundet til samme allomorf, kan vi la /j/ alternere med /ø/ slik:

$$28) \quad /m \left\{ \begin{array}{c} \emptyset \\ j \end{array} \right\} e \left\{ \begin{array}{c} l \\ \dot{\imath} \end{array} \right\} k /$$

Ved denne løsningen slipper vi på den ene sida å se på alternantene som synonymmer, ved at de har felles leksikonrepresentasjon. På den annen side unngår vi også å anta regler med svært begrensa virkeområde.

Ord som null (n.m. eller n.n.) og søl (n.n.) vil få leksikonrepresentasjoner som under (29) og (30), ettersom di ikke har alternanter som henholdsvis *[nø:l] og *[sul:].

$$29) \quad /nul: /$$

$$30) \quad /sø: \left\{ \begin{array}{c} l \\ \dot{\imath} \end{array} \right\} /$$

Men denne tilnæringsmåten har også en viktig ulempe, som nok må bære ansvaret for at en ikke for lenge siden har allment akseptert den i stedet for å anta regler med mange eller få unntak. Ved å forlate muligheten for å anta regler, forlater en nemlig

også muligheten for å se forekomsten av f.eks. tjukk l som noe annet enn et element som innenfor visse strukturelle rammer synes tilfeldig fordelt i leksikon. At tjukk l alternerer med [l] og [r], og ikke med f.eks. [k] eller [i], er noe en innenfor rammene av tradisjonell generativ fonologi kunne gi formelt uttrykk for nettopp ved å avlede alternantene fra samme underliggende segment ved regler. På samme måten vil en kunne se tjukk l som en fri allofon til henholdsvis /l/- og /r/-fonemet innenfor en tradisjonell strukturalistisk ramme.

Innenfor en leksikalsk basert løsning avskjærer vi oss fra dette. Tjukk l opptrer her som et underliggende segment i en rekke ord. I svært mange av disse vil det kunne alternere med /l/ eller /r/. Samtidig vil en ikke finne alternasjon med /k/ eller /i/. Men dette er noe en må bringe på det rene ved å gå gjennom hele leksikon. Det finnes intet allment utsagn noe sted i grammatikken som gir uttrykk for dette. Et slikt utsagn ville det være svært vanskelig å legge inn i grammatikken uten som en "utenpåklistra" kommentar. En regel, eller en spesifikasjon av et fonems allofoner, vil derimot innenfor de respektive modellene være utsagn integrert i den grammatiske strukturen. Problemet her er med andre ord at det skarpe skillet vi har trukket opp mellom generelle regler og leksikalsk betingta variasjon, forhindrer oss i å gi integrerte uttrykk for halve generaliseringer (eller for nesten generelle regler). Jeg ser her og nå ingen tilfredsstillende løsning på dette problemet, hvis løsning synes å innebære en oppmyking av det kategoriske skillet mellom leksikon og regelkomponent.

I tillegg til at løsningen skaper et problem i den rent lingvistiske beskrivelsen, finnes det også data som tyder på at språkbrukere i noen grad benytter seg av regler når de hankses med alternasjoner som ikke er generelle. Jeg tenker her på fenomenet hyperkorreksjon. Denne termen dekker i vanlig bruk to beslekta, men ulike fenomener. På s.49 karakteriserte vi som hyperkorreksjon det at en språkbruker, eller ei gruppe slike, i talen sin i en gitt kontekst bruker et større antall prestisjeformer av en gitt variabel enn det en ut fra språkbrukerens/gruppas sosiale plassering skulle venta. Den andre bruken av termen hyperkorreksjon dekker tilfeller der et distribusjonfenomen som

ikke er generelt, generaliseres til en regel, som f.eks. distribusjonen av tjukk l. I den grad vi hos enkelte språkbrukere kan påvise slik hyperkorreksjon, skulle dette være et argument for at vi likevel i enkelte tilfeller i beskrivelsen av individuelle kompetanser må postulere regler.

Vi har allerede vist til fotnote 5 i Jahr 1975 (s.230 ovenfor). I denne refereres det til en ung mann fra vestkanten av Oslo som bruker [ɸ] i et ord der det på østkanten ikke er mulig å bruke denne lyden. Dette kan tyde på at denne språkbrukeren har identifisert de omgivelsene tjukk l kan forekomme i, og i neste omgang har lagt inn en generell regel i grammatikken sin, uten å være klar over at det finnes leksikalske restriksjoner. Nå er ikke dette eksempelet noe særlig viktig motargument mot leksikalsk variasjon som en del av grammatikken. Leksikalsk variasjon utelukker ikke alle regler, bare de som ikke er generelle. Samtidig vet vi at medlemmer av det samme språksamfunnet vil kunne ha ulike grammatikker innen visse grenser. En av måtene disse forskjellene kan manifestere seg på, burde kunne være at der noen språkbrukere har leksikalsk betingte styringer, vil andre kunne operere med generelle regler. Den underliggende strukturen vil derved også bli forskjellig, men overflaten vil likevel være tilstrekkelig lik til at kommunikasjon er mulig. Mannen det refereres til hos Jahr kan derved muligens ses som en person som virkelig har en regel for avledning av [ɸ] fra /l/. Den andre personen det referes til i fotnoten, en mann fra østkanten, reagerer sterkt på den andres "ulovlige" bruk av tjukk l. Han kan således tolkes som en som har leksikalske styringer i grammatikken i stedet for en generell regel.

Det kan ellers virke som det er en interessant sammenheng mellom alder og evnen til å lære seg alternasjoner som er leksikalsk styrt, ved at denne evnen raskt blir svekka. Barn vil tidlig i språkinnlæringsprosessen lære seg enkeltord. Først på grunnlag av allerede innlærte ord, de behøver neppe være så mange, vil de så kunne begynne å formulere regler, dvs. hypoteser om hvordan også ukjente ord kan se ut og skal bli behandla. Regelstyrte mønstre vil etterhvert bli identifisert av barnet, ved ikke regelmessige fenomener må det lære seg ord for ord, dvs. lære seg å sortere ordene etter om de f.eks tillater tjukk l i alternasjon

med [l], eventuelt krever tjukk l obligatorisk. Dette er egentlig det samme som å lære ei liste ord utenat. Dersom det er slik at evnen til å lære utenat avtar med alderen, og evnen til å generalisere også øker, ville det være naturlig å slutte at leksikalsk styrte variasjonsmuligheter bare lar seg lære innen en viss alder dersom den omfatter en svært stor mengde leksikalske enheter. Etter dette vil språkbrukere som av en eller annen grunn forsøker å tilegne seg dette, være henvist til å formulere generelle regler, slik at resultatet kan bli hyperkorreksjon i forhold til målsystemet. Særlig vil læring av variasjonsmuligheter representere store problemer, fordi en ikke kan slutte seg til f.eks. at tjukk l ikke er mulig i et gitt ord dersom en hører det med [l] og omvendt. En må ha hørt begge formene.

I tillegg til dette vil graden av kontakt med språkbrukere som har variasjon i sitt eget system, spille inn. Dette gjelder både barn og voksne, og i enkelte kompliserte tilfeller synes dette å være avgjørende for at selv barn skal klare å lære de nødvendige leksikalske distinksjoner. Trudgill 1982:286f viser til resultater som tyder på at læringa av en bestemt fonemdistinksjon i Norwich-dialekten i England, som i standard-talemålet er falt sammen, bare lar seg lære dersom begge foreldrene sjøl taler Norwich-dialekt og barnet sjøl har tilbrakt sine tidligste år i Norwich. Således hadde én av informantene, som først hadde flytta til Norwich i 8-årsalderen, ikke lært deg distinksjonen, på tross av at begge foreldrene sjøl var fra Norwich. Dette tyder på at individuelle trekk knytta til leksikon må læres tidlig, og er avhengige av et visst minimum av støtte fra omgivelsene for å bli lært. At en som voksen har vanskelig for å lære slike trekk, viser de problemene en ofte har med å lære korrekt genus på nomen i fremmedspråk som f.eks. tysk og fransk for nordmenn.

Det er mulig at dette kan knyttes til et mer allment fenomen, nemlig redundans. Redundante språktrekk er trekk som fra et strengt kommunikasjonssynspunkt er overflødige på tross av at de må behandles riktig dersom de ytringene vi produserer skal bli vellykka. De eksemplene vi har gitt ovenfor tilhører denne typen språktrekk. Gal bruk av tjukk l, av en fonemdistinksjon som ikke finnes i prestisjedialekten, av genus i et fremmedspråk, vil som

regel representere en svært liten fare for kommunikasjonen. Ut fra dette er det fristende å anta at barn og voksne lærer slike språktrekk gjennom ulike strategier. Barn inntil en viss alder lærer de angjeldende trekkene gjennom innlæringa av leksikoneheter. Etter denne alderen vil en i større grad forsøke å tilegne seg prinsipper, dvs. generalisere fra det en allerede kan til det en ikke kan. Språktrekk som er av en slik natur at dette ikke er mulig, vil derved vanskelig læres. Egenskaper knytta til individuelle enheter i leksikon vil være av denne typen, og kan derfor være vanskelig lærbare for voksne. Barn derimot, som likevel lærer leksikoneheter en for en i raskt tempo, vil ikke ha de samme problemene, så sant det datagrunnlaget språkbruken i barnets omgivelser representerer er tilstrekkelig konsekvent og rikt. Dette er i høy grad en hypotese, som det dessverre ikke er plass til drøfte videre her, men som fortjener videre undersøkelser. Den bør bl.a. ses i lys av mer allmenne læringsteorier.

10.5: Språklige variabler.

Under kap. 9.1, s.168 satte vi opp en foreløpig definisjon av en språklig variabel. Definisjonen ble formulert som tre betingelser som må være oppfylt for at to eller flere språklige uttrykk kuan sies å være varianter av hverandre. Drøftinga i kap. 9 og i dette kapitlet har vist at denne definisjonen ikke er tilfredsstillende fullt ut. Den er for snever ved at fenomener som vi ønsker å se som variasjon ikke dekkes av definisjonen. Det har vært enten pkt. (a) eller (c) som ikke har passet; at vi har med formelt ulike størrelser å gjøre (pkt. (b)) synes grunnleggende.

På s.197 endra vi kravet om betydningskonstans til et krav om innholdskonstans, men dette har vist seg ikke å holde for fonologiske variabler og for frasestrukturkomponenten i syntaksen. Men legg merke til at det ikke dreier seg om noe brudd på kravet i den forstand at innholdet skifter over variablene. Snarere er innhold irrelevant på disse nivåene. Verken fonologiske enheter eller frasestrukturen bærer i seg sjøl betydning. Derved kan vi hevde at kravet om innholdskonstans holder på de nivåene der innhold er relevant, men at kravet er for snevert til å passe i en allmenn definisjon.

Pkt. (c) i definisjonen på s.168 krever at varianter skal kunne føres tilbake til én grunnform og relateres ved hjelp av regler. Det første kravet, en felles grunnform ser ut til å holde dersom vi definerer det vidt nok. I begynnelsen av dette kapitlet skilte vi mellom omskrivningsregler og disjunksjonsregler. Ved hjelp av den første typen omskrives en formelt definert grunnform til en avledda form. Fakultative regler vil derved gjøre greie for varianter av denne grunnformen, og kravet skulle være oppfylt. Ved disjunksjonsregler har vi ingen slik formelt definert grunnform. I stedet har vi en abstrakt kategori, enten syntaktisk eller morfologisk, som kan realiseres i ulike varianter, uten at noen av disse er grunnleggende. Imidlertid må det være fullt mulig å se de abstrakte kategoriene som en slags felles grunnform, selv om de ikke er av en slik type at realisasjonene lar seg direkte avlede ved omskriving av allerede tilstedeværende egenskaper. Med en slik oppfatning av grunnform må vi kunne hevde at kravet om avledning fra en felles utgangsform er oppfylt. Dette gjelder også leksikask betingta variasjon, der den enkelte leksikalske enheten utgjør grunnformen.

Det er når det kommer til kravet om at variantene må relateres ved hjelp av regler, at det oppstår alvorlige problemer. I kap. 9, s.190 viste vi at ved suppletivisme er det meningsløst å snakke om noen regel. Ved å behandle alle ikke-automatiske alternasjoner som en form for suppletivisme, slik vi i realiteten har gjort under 10.4 ovenfor, har vi også, som vi påpekte der, begrensa regelbegrepets brukbarhet i beskrivelsen av variasjon. Med andre ord lar kravet om at varianter skal kunne relateres ved hjelp av en eller flere regler seg ikke opprettholde som generelt når vi hevder at en bestemt type variasjon må beskrives med utgangspunkt i leksikon, og ikke i grammatikkens regelkomponent. Derved ser vi at både pkt. (a) og (c) i den foreløpige definisjonen er for snevre til at alle typer relevant variasjon fanges opp. Vi må derfor forsøke å finne fram til overordna begreper som tar opp i seg de fenomener som faller utenfor den gamle definisjonen, uten at den nye blir for vid.

La oss derfor se litt på hvilke definisjoner på en lingvistisk variabel vi finner i tidligere litteratur. Selve begrepet er

brukt allerede i Labovs tidligste arbeider. I Labov 1963:279 definerer han det ikke direkte, men hevder at ett av kriteriene som må være oppfylt for at en gitt variabel skal kunne brukes i studiet av et språksamfunn, er at den er en strukturell enhet. Dette vil si at den må være integrert i et større system av enheter. At variabelen må være en enhet i språkstrukturen, ligger også som en forutsetning både i vår foreløpige definisjon på s. 168, og i den senere diskusjonen. Det spørsmålet vi har drøfta er mer hva som spesielt karakteriserer slike enheter både med hensyn til egenskaper og til deres plass i strukturen. En nærmere diskusjon finner vi i Labov 1966a og 1966b, men heller ikke her går han særlig langt når det gjelder å karakterisere variabelens indre struktur og plass i språkssystemet. I 1966a:49 gjentar han kravet om at variabelen må være strukturelt integrert, og han setter i tillegg opp kriterier som må oppfylles for at konkret analyse skal være mulig, så som at variabelen må være frekvent, og at den lar seg kvantifisere langs en lineær skala. Dette utdyper han videre i 1966b:15:

Whereas the linguistic variant is a particular item - a morph or a phone - the variable is a class of variants which are ordered along a continuous dimension and whose position is determined by an independent linguistic or extra-linguistic variable.

I dette sitatet sier Labov mer om de faktorene som gjør det mulig å ordne varianter langs en lineær skala, nemlig uavhengige lingvistiske eller ekstralingvistiske faktorer. I dette ligger det at kvantifiseringa av variantene vil være en funksjon av enten den språklige konteksten variabelen opptrer i, eller utenomspråklige variabler som sosialgruppe, kjønn, etc. Denne definisjonen er for det første snevrere enn den vi har gitt ovenfor, ved at variabelstatus ikke er primært avhengig av forekomsten av varianter, men av at disse samvarierer med andre variabler. Med andre ord defineres ikke variabelen først og fremst ut fra strukturelle egenskaper, men ut fra om den viser seg nyttig i analyse av samvariansforhold. Om de betingelser som må være oppfylt for at et sett varianter skal kunne sies å utgjøre en klasse, dvs. være varianter under en bestemt variabel, sier ikke Labov noe mer om i denne forbindelse. Han synes med andre ord på dette tids-

punktet lite opptatt av hva som strukturelt og semantisk karakteriserer en variabel. Framstillinga i de tidligste arbeidene til Labov tyder på at han ser dette som allerede fastslått. Hans utgangspunkt i det strukturalistiske begrepet "fri variasjon" synes å innebære at han ser de strukturelle og semantiske egenskapene som allerede definert gjennom dette. Labovs oppgave blir da å avdekke mønstre i variasjonen, mønstre som karakteriseres av samvariasjon med andre variabler.

I Labov & Labov 1978:12 finner vi igjen en kort henvisning til hva som ligger i begrepet "språklig variabel".

A systematic approach to variation requires that we recognise and define the existence of variants that are alternative ways of "saying the same thing".

I en fotnote til dette sier de videre:

Not all variation studies are concerned with variants that have equivalent truth values. The development of phrase structure rules inevitably involves variation in the choice of meaningful options,..(Labov s.st.:41)

Vi ser her at Labov tar utgangspunkt i innhold som den konstanten variasjon måles mot, men at undersøkelser av variasjon med hensyn til frasestrukturregler vil innebære et brudd på dette. Labov gjør imidlertid ikke noe forsøk på å redefinere variasjonsbegrepet ut fra dette.

Ser vi på nyere innføringsbøker i sosiolingvistikk, finner vi ikke noen grundig diskusjon av begrepet. I Hudson 1980:157 henvises det til at sosiolingvister tidligere ikke har gjort noe forsøk på en stram definisjon. Hudson ser heller ikke noe poeng i å gjøre det sjøl. Dette fordi "the notion "linguistic variable" itself is not meant to be taken as part of a general theory of language, but rather as an analytical tool in the sociolinguist's tool chest". Hudson velger altså å gå utenom definisjonsproblemet. Det er mulig man kan gjøre det i et rent sosiolingvistisk arbeid. Men dersom en ønsker å undersøke hvordan beskrivelsen av variasjon kan inkorporeres i generell lingvistisk

teori, kommer en ikke utenom et definisjonsforsøk. Først da kan en ta stilling til om lingvistiske variabler bør gis en egen status i språkbeskrivelsen, eller om de f.eks. kan ses som ekvivalenter med fakultative regler, og således ikke behøver å ses som noe annet enn et metodisk grep for å undersøke selve bruken av slike regler.

Hudson sier også at "the linguistic variables which sociolinguists have studied are those where the meaning remains constant but the form varies". Han reserverer seg mot å bruke dette som en definisjon, fordi det er uklart hva som kan gjelde som "the same meaning". Her er han inne på et vesentlig problem, som imidlertid i noen grad kan reduseres ved at en også legger strukturelle begrensinger på variasjonen. Således vil ikke synonymer regnes om varianter av hverandre, som f.eks. cat og pussy som Hudson nevner. Dette fordi de utgjør to ulike leksikonenheter, ved at de har fullstendig urelaterte former. Dersom vi ikke legger en slik begrensning på avgrensningen av lingvistiske variabler, vil vi ha innført et nytt nivå i beskrivelsen, nemlig et der ren betydning beskrives uavhengig av form. Dette vil i praksis si et nivå der verden (i videste forstand) forutsettes oppdelt, klassifisert og tolka uavhengig av og forut for språket. Enhetene på dette nivået vil utgjøre konstanter som språklig vil kunne realiseres variabelt. Synonymer ville ut fra dette kunne ses som ulike realisasjoner av en enhet på dette førspråklige betydningsnivået. En slik analyse synes imidlertid lite gjennomførbar, ikke minst fordi en slik oppdeling av verden nettopp forutsetter språk.¹⁹ Det gis ingen naturlig oppdeling uavhengig av språk, noe en lett konstaterer ved å se hvordan ulike språk strukturerer ulikt den samme "biten" av virkeligheten, f.eks. fargespekteret eller familierelasjoner.

Ved å kreve lik form i leksikon støter en imidlertid på problemet med å trekke grensa mellom homonyme og polyseme ord på den ene sida, og hva som skal telle som utgaver av samme ord på den andre. I praksis på en vel kreve at når en undersøker aspekter ved bruken av et bestemt ord, må en ihvertfall i utgangspunktet holde innholdet konstant, dvs. skille mellom klare polysemer. Dersom det i neste omgang skulle vise seg at flere eller alle variantene av den formen en ser på (evt. også homonymer), opp-

fører seg likt med hensyn til det aspektet en undersøker, vil det være grunnlag for å slå dem sammen, en kan imidlertid ikke gjøre dette uten videre. Og problemet med å identifisere og trekke grensa mellom polyseme ord er naturligvis ikke løst ved dette, det må snarere være løst på forhånd, tilfredsstillende eller ikke.²⁰

Mens Hudson hevder at språklige variabler ikke har teoretisk status, tar Chambers & Trudgill 1980:147 det motsatte standpunkt:

The alternative to ignoring variability in language or to assigning it a peripheral status is, of course, to incorporate it. The variable thus becomes another structural unit, equivalent to structural units like the phone, phoneme, morpheme and others that linguists have posited.

Chambers & Trudgill postulerer også innholdskonstans:

Linguistic variables can often be regarded as socially different but linguistically equivalent ways of doing or saying the same thing, and occur at all levels of linguistic analysis.(s.60)

Det kan synes noe uklart hva forfatterne her legger i begrepet "structural unit". I stedet for å se "phone" og "phoneme" som ulike strukturelle enheter, ville det være mer naturlig å se foner som konkrete realisasjoner av den strukturelle enheten fonem. Noe av det mest grunnleggende i fonologien er jo nettopp at språklyder, dvs. foner, nettopp bare lar seg strukturere, dvs. skille ut som egne enheter og klassifisere, gjennom det abstrakte fonembegrepet. Ut fra dette er det vanskelig å se hva slags plass begrepet språklig variabel skal ha i språkstrukturelle beskrivelser ifølge Chambers & Trudgill.

Når det gjelder innholdskonstans, ser vi at de forfatterne som er sitert ovenfor, postulerer dette som grunnleggende. Dette kan synes paradoksalt, all den tid det har vært fonologiske variabler som har vært hyppigst undersøkt, og som i sin tid danna utgangspunktet for variasjonsforskningen. Grunnen til dette paradokset synes å være at en ikke har skilt godt nok mellom fonologisk

variasjon og leksikalsk betingta variasjon. Vi finner et godt eksempel på dette i Lavandera 1978:174 under kapitteloverskriften "The Requirement of Sameness":

It is already clear why phonological variables were better candidates for the first studies of linguistic variation than any other kinds of options in the language. Laughing and laughin, og /gard/ and /ga:d/ can more convincingly be shown to be used to say referentially the same thing than any pair of postulated synonymous syntactic constructions...

Isolert sett representerer de variantene Lavandera bruker som eksempler, konstant betydning og ulik form. Det samme vil stort sett være tilfellet for alle eksempler som gis på fonologisk variasjon. Men poenget ved eksemplene er ikke å vise at variasjon kan påvises nettopp i disse eksemplene. Det er således ikke det spesielle paret laughing og laughin en er interessert i, men den allmenne regelen som kan endre underliggende /ŋ/ til [n] i bestemte omgivelser.²¹ Det samme argumentet kan gjøres gjeldende også for det andre eksemplet til Lavandera. Det er altså realisasjonen av bestemte fonemer uavhengig av hvilke leksikalske enheter de forekommer i, som vi er interessert i. Derved blir som vi har sett, betydningskontans irrelevant for selve definisjonen av denne type variabler. De enhetene i språkstrukturen som her varierer, bærer ikke betydning.

Ettersom kravet til innholdskonstans aldri kan brytes, men er irrelevant i visse sammenhenger, kan vi i stedet formulere et krav som ikke tillater ulikt innhold, men som heller ikke krever identisk innhold. På denne måten innfører vi fravær av ulikt innhold som nødvendig betingelse. I tilfeller der innhold ikke er relevant, vil denne betingelsen heller ikke være relevant. Derved ekskluderes ikke lenger fonologiske regler og frasestrukturregler. Samtidig ivaretar vi kravet til innholdskonstans på de nivåene der innhold er relevant.

En slik betingelse er imidlertid ikke avgrensende, slik som det positivt formulerte kravet om innholdskonstans. Dette krever at noe må være til stede for at vi skal snakke om lingvistisk variasjon. Det nye kravet sier bare at hvis det samme er til stede,

må det oppfylle visse betingelser. Men ettersom det ikke behøver å være der, kan det heller ikke brukes som et primært definitorisk kjennetegn. Vi må derfor finne fram til et slikt avgrensende definitorisk kjennetegn, og i neste omgang avgjøre om forbudet mot ulik betydning følger av dette som en automatisk konsekvens, eller om det må legges inn som en tilleggsbetingelse.

Når det gjelder pkt (c) i den foreløpige definisjonen på s. 168, så vi at det var regelbegrepet som ble for begrensa. Vi skal i stedet tale om realisasjon på ulike nivåer. En transformasjonell-generativ grammatikk er en dynamisk modell i den forstand at den er en sekvens av regler som gjør greie for mulige syntaktiske strukturer i et språk og i tillegg gir disse strukturene en semantisk og en lydlig tolkning. Ettersom det er variasjon i form vi er interessesert i, blir det reglene som spesifiserer mulig syntaktisk, morfologisk og fonologisk struktur som er relevante her. Alle disse reglene spesifiserer hvordan en gitt utgangform (eng. input) kan eller skal realiseres på et høyere nivå i språkstrukturen (adjektivet høy brukes her metaforisk i forhold til begrepene dyp- og overflatestruktur). Det samme er i prinsippet tilfellet når det gjelder leksikalsk betinget variasjon. Vi har å gjøre med en abstrakt enhet som realiseres som deler av konkrete ytringer. (Distinksjonen mellom de ulike betydningene i begrepet ord er relevant her, jfr. Matthews 1974:20ff). Ut fra dette kan vi se på variasjon som et fenomen knytta til realisasjonen av strukturelle enheter på ulike nivåer i grammatikken. Når en strukturell enhet, herunder også leksikalske enheter, har mer enn én mulig realisasjon, har vi å gjøre med en språklig variabel. Ut fra dette er ikke språklige variabler en egen type strukturell enhet, men en subtype av de fra før postulerte enhetene definert på grunnlag av enhetenes realisasjon i den grammatiske avledningen. Som en vil se faller ikke denne definisjonen sammen med Chambers & Trudgill's karakteristik av språklige variabler som en egen type strukturelle enheter, jfr. s.249 ovenfor. Det er imidlertid vanskelig å foreta en mer inngående kritikk av deres posisjon enn det som er anført ovenfor, ettersom framstillinga deres ikke går tilstrekkelig i detalj til at det framgår hvordan de tenker seg denne enheten integrert i den grammatiske strukturen, og avgrensa mot andre typer strukturelle enheter.

Faller forbudet mot ulik betydning i variantene ut som en automatisk følge av denne definisjonen. Dette vil avhenge av hvilke andre betingelser en har lagt på den grammatikkmodellen en legger til grunn. I tidlige TG-modeller, dvs. modeller fram til ca. 1970, synes de syntaktiske, morfologiske og fonologiske reglene å bli sett på som rent formelle operasjoner. De var uavhengige av betydning i den forstand at de verken skapte eller endra innhold. Dette fordi all betydning ble knytta til dypstrukturen. Grunnlaget for betydning ble lagt gjennom den leksikalske innsettinga i strukturene som var bygd opp av frasestrukturreglene. Disse var således også uavhengige av betydning - de bygde opp rammer rundt mulig betydning, men denne ble realisert gjennom den leksikalske innsettinga, og de semantiske projeksjonsreglene. I den grad dette holder, skulle det altså ikke være nødvendig å nevne betydning i definisjonen av den språklige variabel, ettersom alle reglene som gjør greie for realisasjonsmuligheter er rent formelle operasjoner. Dette vil nemlig si at den betydningen som evt. ligger på utgangsformen, ikke kan endres av noen regel, og dersom utgangspunktet ikke har betydning, kan heller ikke noen regel som virker på dette tilføre noen betydning.

Men selv om dette syntes å være idealet i Chomskys standardmodell fra 1965, blir betydning i hvert fall på ett punkt innført gjennom en regel, nemlig den frasestrukturregelen som spesifiserer tempus. I Lorentz 1979:00 er denne formulert slik:

$$31) \quad \text{Temp} \longrightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{Pres.} \\ \text{Pret.} \end{array} \right.$$

Kategoriene Pres. og Pret. bærer her betydning. Det er mulig å argumentere at denne betydningen i det minste delvis ligger i Temp. I så fall er det regelen som omskriver Aux til Temp. som innfører betydning, om ikke innføres betydningen gjennom (31).

Det er mulig at dette ville kunne la seg rette opp innenfor standardmodellen, men som vi var inne på ovenfor på s.183ff, har det vist seg svært vanskelig å opprettholde skillet mellom semantikk og formell struktur. Visse transformasjonsregler synes

under nærmere angitte omstendigheter å endre betydning. I den grad dette skjer, er ikke de reglene som gjør greie for variasjon lenger rent formelle operasjoner, og dette fører til at vi må legge inn styringer med hensyn til betydning. Derved faller heller ikke kravet om innholdskonstans der dette er relevant, ut som en automatisk følge av enhver mulig grammatikkmodell. Det synes riktigst å legge inn selve kravet i en allmenn definisjon av den språklige variabel, selv om det da kanskje vil være redundant innenfor enkelte av disse modellene.

Ut fra dette kan vi nå definere den språklige variabel slik:

- 32) Når en enhet i språkstrukturen, herunder leksikalske enheter, i den grammatiske avledningen kan få mer enn én formell realisasjon, og når disse realisasjonsalternativene ikke innbærer noen semantisk oppsplitting, har vi å gjøre med en språklig variabel.

10.6: Avslutning.

Definisjonen ovenfor er et forsøk på å gi en begrepsdefinisjon som gjør språklig variasjon til et generelt, men likevel relativt enhetlig fenomen. Dette svarer i svært stor grad til det tradisjonelle begrepet "fri variasjon". Diskusjonen i kap. 9 og 10 kan således ses på som en drøfting av de betingelsene som skal være oppfylt for at en skal kunne tale om fri variasjon. Jeg har ikke ført noen modell videre, men forsøkt å gjøre mer eksplisitt innholdet i elementer som allerede har vært til stede i tradisjonelle modeller.

Definisjonen er empirisk operasjonell så sant den grammatikkmodellen vi legger til grunn er deskriptivt adekvat. Vi er med andre ord i stand til å identifisere språklige variabler og burde derved i neste omgang kunne undersøke bruken av disse i virkelig språkbruk. Det er de metodene som er utvikla for slike undersøkelser, vi skal drøfte i de følgende kapitler. Det vil da vise seg at ikke alle typer variabler lar seg undersøke meningsfullt ved hjelp av de samme metodene. Samtidig er definisjonen for snever til at den omfatter alt som hittil har blitt publisert

under overskriften språklig variasjon. I fotnote 20 til dette kapitlet henviste jeg til et arbeid av Sankoff, Thibault & Berubé, der variasjon mellom ulike realisasjoner av samme begrep ble behandla. Slike undersøkelser faller som nevnt utenfor fordi selve begrepet som har variabel realisasjon, i seg sjøl ikke er noen strukturell enhet i språket. Dette er med andre ord ikke rent språklig variasjon, men en type variasjon som befinner seg i skjæringspunktet mellom språket og den virkeligheten språket kan referere til.

En annen type undersøkelse som faller utenfor her, er slike som er lagt fram i Labov 1973b. Her er det ikke variasjon med hensyn til form som blir undersøkt, men variasjon i betydningsomfang i visse former, som derved fungerer som konstanter. Det innholdsmessige omfanget i ord som cup, muq, bowl og glass ble forsøkt etablert ved at prøvepersoner fikk se tegninger av kopplignende objekter i en rekke ulike fasonger. Undersøkelsen viste at innholdet i disse tegnene overlapper hverandre, og at graden av overlapping og plassering av grenseområde vil variere etter hva slags funksjon som oppgis for objektene, som f.eks. at de inneholder kaffe, kokte poteter eller blomster. Denne typen variasjon kommer heller ikke inn under vår definisjon, ved at rollene som konstant og variabel er snudd om.

Vi ser med dette at definisjonen under (32) utelukker visse typer variasjonsforskning. Dette fordi disse ikke innebærer undersøkelser av det vi har definert som språklige variabler. En slik utelukkelse betyr imidlertid ikke at disse er mindreverdige på noen måte. Det betyr ganske enkelt at variasjonsforskning omfatter mer enn undersøkelser av det vi her har definert som språklige variabler. Det ville ha vært vanskelig å komme fram til en stram definisjon som også ville omfatte disse typene. I stedet må det være bedre å definere "hovedfeltet" stramt. I neste omgang kan konkrete undersøkelser bl.a beskrives ut fra om de faller innenfor eller utenfor dette feltet. Vi har derved en måte å klassifisere på som er nyttig så sant den ikke brukes som en normativ målestokk. I de følgende kapitlene kommer jeg likevel til å konsentrere meg om slik variasjon som faller innenfor definisjonens rammer, og kalle dette språklig variasjon. Den andre typen kunne vi passende kalle referensiell variasjon.

KAPITTEL 11: HVA SLAGS VITEN GIR KVANTITATIVE METODER OSS?

11.1: Kategoribaserte grammatikker.

En grammatikkmodell som den trukket opp i kap. 9 og 10 gjør greie for de kategorier en finner i språkssystemet; deres innbyrdes forhold og deres ulike innhold og realisasjoner. Modellen er dynamisk, enhver språklig struktur gjøres greie for ved et sett operasjoner som omskriver en initial S til en fonetisk og semantisk tolka overflatestruktur. På hvert nivå i denne avledningen dreier det seg om enheter som omskrives til nye enheter. Disse enhetene er klart avgrensbare, f.eks. er det et underliggende aksiom at ulike frasetyper, morfemer, fonemer etc. lar seg skille klart fra hverandre. Vi vil i et språk kunne ha fonemene /a/ og /e/, men vi vil ikke kunne ha noen enhet på samme nivå som er begge deler i den forstand at det av og til er det ene og av og til det andre og at det for hvert tilfelle ikke lar seg avgjøre hvilken kategori den gitte enheten tilhører. At dette har vært et underliggende aksiom viser de problemene som tilsynelatende unntak har medført. Det beste eksempelet på dette er fonologiske opposisjoner som under visse betingelser oppheves eller nøytraliseres. Problemet ligger i om segmentet som dukker opp i nøytraliseringsposisjoner skal henføres til et av medlemmene i opposisjonsparet, og i tilfelle hvilket, eller om en bør postulere en ny, tredje kategori, uavhengig av opposisjonsparet. Flere løsninger har vært foreslått, ofte knytta til ulike språkvitenskapelige retninger (jfr. Hyman 1975:69ff & 79 og for en mer fullstendig diskusjon, Davidsen-Nielsen 1978). Noe som ikke har vært foreslått er imidlertid at nøytraliseringssegmentet tilfeldig, dvs. uten noen generell regel, kan føres tilbake til snart det ene, snart det andre medlemmet av opposisjonsparet. Ved en slik løsning faller grensa mellom de to medlemmene av paret, ellers ikke.

Språkvitenskapen etter Saussure har bygd på dette grunnsynet. Språkssystemet lar seg eller bør la seg analysere i enheter som

kan skilles fra hverandre restløst og entydig ved hjelp av allmenne prinsipper. På ethvert nivå i språkstrukturen finner vi ut fra dette et sett klart atskilte enheter som i neste trinn i avledningen realiseres i et nytt sett klart atskilte enheter. Ett av prinsippene for kategorisering må kunne være avledningshistorie, formelt nøytraliserte elementer kan vises å tilhøre formelt atskilte kategorier på et tidligere stadium i avledningen.

Det er en slik modell vi har skildra i kap. 9 og 10. Variasjon lar seg gjøre rede for innen disse modellene, jfr. definisjonen av den språklige variabelen på s.253. men beskrivelsesmulighetene er likevel begrensa til en angivelse av det settet varianter som kan forekomme for en gitt variabel. Utsagn om bruksbetingelser for de ulike variantene lar seg ikke inkorporere formelt i denne typen grammatikker. Labov har uttrykt dette slik:

Operating strictly within this view, nothing linguistically significant can be said about whether one or the other of two free variants occurs: that variation can not be constrained in any way by linguistic rules. It follows that no linguistic rule can express relations of more or less. (Labov & Labov 1978:12, notehenv. utelatt.)

På individnivå innebærer dette at en kategoribasert grammatikk er i stand til å gjøre greie for alle mulige strukturer, herunder også de mulige realisasjoner av de variablene denne grammatikken måtte inneholde. Den kan imidlertid ikke gjøre greie for evt. relasjoner mellom varianter med hensyn til bruksbetingelser. Grammatikken er med andre ord et formalisert uttrykk for hva som under ideelle forhold er språklig mulig, men den kan ikke si noe om sjansene for at en mulig struktur i en gitt språkbrukssituasjon vil bli realisert i stedet for en alternativ mulig struktur. På gruppenivå kommer enda et problem inn. Dersom to eller flere språkbrukere har grammatikker som er identiske med hensyn til formelle muligheter, vil de bli gruppert sammen selv om bruksbetingelsene på variablene i de respektive grammatikkene skulle være svært forskjellige.

En gruppering som tar hensyn til slike bruksbetingelser forutset-

ter at disse på et eller annet nivå gjøres eksplisitt. Labov synes å forutsette at dette nivået er selve den språklige kompetansen, så sant disse betingelsene manifesterer seg i regulære og tilbakevendende mønstre. Som vi påpekte i kap. 8. avhenger gehalten i en slik påstand av en presis avgrensning av begrepet språklig kompetanse. Uansett beskrivelsesnivå vil det imidlertid innenfor språkforskning være av interesse å skaffe seg innsikt i slike bruksbetingelser. Før en har skaffa seg et visst minimum av slik innsikt, er det vanskelig å se at en diskusjon av hvilket nivå i språkbeskrivelsen de hører hjemme på, her noen hensikt. Det er derfor viktig å undersøke på hvilken måte en kan nå ut over de begrensninger en kategoribasert grammatikkmodell legger på undersøkelser av språkbruk. La oss derfor i utgangspunktet anta at disse bruksbetingelsene bør legges inn i grammatikkmodellen, dvs. som en del av beskrivelsen av den språklige kompetansen. Spørsmålet blir da på hvilken måte modellen må modifiseres for å gi rom for dette.

Det som skal til, er formaliserte utsagn som gir uttrykk for hvordan bruken av språklige variabler i større eller mindre grad styres av ulike instanser. En underliggende forutsetning her er at slike styringer virkelig lar seg påvise. Dette skulle være rikelig dokumentert i del I av dette arbeidet. Den sterkeste hypotesen som kan stilles opp med hensyn til disse styringene, er at bruken av en gitt variant i hvert tilfelle er 100% determinert av instanser utenfor språkbrukeren. Dette er en hypotese som det er vanskelig å teste. Om den var riktig, burde vi kunne bli i stand til å predikere valg av variant i ethvert mulig tilfelle. Men om vi ikke greier dette, er ikke det noe bevis for at hypotesen er falsk. Like gjerne kan det dreie seg om styringsinstanser som vi (ennå) ikke har klart å identifisere. Hypotesen synes med andre ord umulig å falsifisere empirisk. Dersom vi tar utgangspunkt i en interaksjonistisk modell (jfr. s116 ovenfor), utelukker dette bruken av en deterministisk forklaringsmåte. Merk også at dersom den deterministiske forklaringsmåten var riktig, ville dette gi oss en versjon av en kategoribasert grammatikk der fri variasjon utelukkes som logisk umulig. De ulike kombinasjonene av styringsinstanser i konteksten ville definere et sett komplementært fordelte allotyper, dvs. kombinatorisk bestemt variasjon. Resultatet ville med andre ord være en stram-

mere grammatikkmodell der antall konstituerende begreper var mindre enn i tidligere modeller ved at fri variasjon var blitt utelukket som en strukturell mulighet.

Men uansett hvordan man stiller seg til den mulige sannhetsgehalten i en hypotese som går ut på 100% determinasjon, er selve determinasjonsbegrepet et nyttig forskningsstrategisk utgangspunkt. Det åpner nemlig for bruk av metoder som gjør oss i stand til å identifisere styrende instanser. Om styringa skjer gjennom determinasjon eller gjennom sosiale normer, er noe metoden ikke kan gi svar på før det evt. har lyktes å predikere bruken av ulike varianter fullt ut. I så fall vil disse metodene, som vi skal se, ha eliminert seg sjøl som begrepsmessig adekvate. Om de er det under noen omstendighet, kan og bør diskuteres. De er uansett nyttige i arbeidet med å nærme seg problemet, og i inn-sirklinga av de instanser som åpenbart har innflytelse på valg av varianter.

Metodene det er snakk om her, er de såkalte kvantitative metoder, som vi allerede har gitt en kort beskrivelse av i kap. 3.3; og vurdert med hensyn til pålitelighet og brukbarhet i kap. 6. Disse metodene bygger på et grunnleggende begrep i mange typer statistikk, nemlig probabilitet. Dersom et gitt prosess f.eks. kan ha to ulike mulige resultater, og valget mellom disse er helt tilfeldig, vil vi forvente at fordelinga på de to alternantene over et tilstrekkelig stort antall realisasjoner av prosessen vil være 50 % på hver. Ut fra dette sier vi at probabiliteten eller sannsynligheten for at en gitt realisasjon av prosessen skal få et bestemt av de to mulige utfallene er $1/2$ (eller 0.5), forutsatt at de ulike realisasjonene av prosessen er uavhengige av hverandre. Dette gjelder f.eks. kasting av mynt og krone. På samme måten vil probabiliteten for å få en bestemt verdi på en spille-terning være $1/6$ for et gitt kast. Begge disse eksemplene gjelder tilfeller der alle alternanter har like stor sjanse til å bli realisert, og der "valget" i hvert tilfelle dermed er tilfeldig. Overført på språkbruk ville dette innebære at alle varianter under en gitt variabel i enhver situasjon har like stor sjanse til å bli realisert og at valget ville være tilfeldig. Dette ville være det samme som at ingen styringer fantes, og at det derfor ikke ville føre til noe å lete etter videre bruksbe-

tingelser.

La oss imidlertid tenke oss en mynt som er manipulert slik at den over en rekke omganger på hundre kast i gjennomsnitt viser 80 krone og 20 mynt. I dette tilfellet er ikke utfallet av hvert kast tilfeldig når det ses i sammenheng med hele serien av kast, probabiliteten for å få krone i et gitt kast vil være $\frac{4}{5}$ eller 0.8. Samtidig er vi ikke i stand til å predikere utfallet av et gitt kast. Vi kan bare snakke om en probabilitet, som er en funksjon av resultatet over en hel serie kast. Probabiliteten må med andre ord fastsettes på grunnlag av gjentatte forsøk. Resultatet av disse kan formuleres i en probabilitetsverdi. Denne vil være en hypotese som så kan testes mot nye forsøk. For hver probabilitet må en angi under hvilke forutsetninger den gjelder, slik at disse kan oppfylles også under senere forsøk. Det sier f.eks. seg sjøl at en verdi oppnådd for én mynt, ikke nødvendigvis vil gjelde for en annen.

En situasjon der en probabilitet ikke er 0 eller 1, og heller ikke lik $\frac{1}{n}$ dividert på antall mulige alternanter, dvs. 0.5 for to 0.33333... for tre osv., representerer en mellomsituasjon der en verken har med full determinasjon eller full tilfeldighet å gjøre. For hver enkelt instans av variabelen i en tekst kan en ikke predikere valg av alternant, men sannsynligheten for at en bestemt alternant vil realiseres kan være større enn for de(n) andre. Denne sannsynligheten vil manifestere seg i en prosentuell andel av denne alternanten over en hel serie realisasjoner av den aktuelle variabelen som vil tilsvare alternantens probabilitet. Forutsetningen er at alle faktorer som ellers kan tenkes å påvirke probabiliteten, holdes konstante. Dersom hypotesen om 100% determinasjon er riktig, ville en stadig mer nøyaktig identifikasjon og sortering av slike faktorer føre til at en til slutt satt igjen med et sett kombinasjoner av disse der probabiliteten for en bestemt alternant i hvert tilfelle var lik 1.

Det er probabilistiske modeller en har lagt til grunn i variasjonsforskningen, jfr. Sankoff 1973:45:

Briefly, I posit that linguistic behavior, like other behavior, is subject to statistical variation, which can best

be accounted for by an underlying model which is probabilistic rather than deterministic in nature.

De faktorene som i ulike kombinasjoner kan gi ulike probabiliteter, er ofte sosiale. I tillegg skal vi se at også faktorer i en gitt variabels lingvistiske omgivelser ofte må trekkes inn.

Merk at mens en modell som denne er probabilistisk når det gjelder realisasjonen av en gitt variabel i et gitt tilfelle, er den deterministisk med hensyn til det overordna bruksmønsteret. Mens vi altså ikke kan predikere hvordan en gitt variabel realiseres i hvert enkelt tilfelle, forutsetter modellen at vi er i stand til å predikere frekvensen av de ulike alternantene over en serie av variabelrealisasjoner, dvs. at denne innenfor visse grenser vil være konstant og i samsvar med den beregna probabiliteten. Ved å knytte slike probabiliteter til hver enkelt språklige variabel i grammatikken, har vi lagt inn utsagn om bruksbetingelser for variabelen.

11.2: Kvantitative metoder.

Vi har i kap. 6 allerede vært inne på en del av problemene knytta til kvantitative metoder når det gjelder metodenes pålitelighet og validitet. Her skal vi se nærmere på metodenes styrke og svakheter i forsøk på å identifisere styringer på språkbruk på en måte som gjør det mulig å legge disse styringene inn i grammatikken i neste omgang.

For å nå fram til probabilitetsutsagn er det nødvendig å følge visse prosedyrer, hvis viktigste egenskap er at de medfører bruk av kvantitative metoder. Hvis en tar utgangspunkt i en gitt variabel, må en for det første sørge for å skaffe seg en database i form av f.eks. lydbåndopptak som er så stor at variablene er godt belagt for alle relevante faktorer og kombinasjoner av disse. Dette gjelder for sosiale såvel som språklige faktorer. For variabler som forekommer sjelden, f.eks. for en leksikalsk variabel, vil dette ofte være nær umulig. (Velger en likevel å ta utgangspunkt i et materiale med mange huller eller svake punkter, blir resultatene tilsvarende lite pålitelige.) I neste

omgang må variablene struktureres. Dette vil si at en identifiserer de ulike varianttypene under variablene på en slik måte at alle realisasjoner av en gitt variabel i data kan henføres til en og bare en av disse typene. Datagrunnlaget må også struktureres, og dette bør gjøres før innsamlinga av data tar til. En bør med andre ord avgjøre på forhånd hvilke faktorer en ønsker å undersøke variasjonen i lys av, og sørge for å strukturere informantutvalg og opptakssituasjon etter dette.

Først når dette grunnlagsarbeidet er gjort, kommer de kvantitative metodene inn. Ved å telle opp hvor mange ganger variabelen forekommer innenfor hver av de kategoriene som de ulike sosiale og språklige faktorene definerer, og for hver forekomst notere seg hvilken variant som realiseres, kommer en fram til frekvensen for de ulike variantene. Disse kan omsettes i relative frekvenser - prosenter som for hver kategori til sammen gir 100%.

Disse prosentene er reelle uttrykk for forhold i data, og som sådan relativt ukontroversielle. Men dersom de kan vises å være allmenngyldige, oppfyller de kravet til å være probabiliteter. Disse er nemlig allmenngyldige størrelser med relevans ut over det datagrunnlaget de er beregna ut fra, de skal kunne gjelde som utsagn om framtidig bruk av variabelen under identiske forhold. Problemet vårt er med andre ord på hva slags grunnlag vi kan slutte fra påvist prosent til generelt gyldig probabilitet. Det hefter en rekke problemer og forutsetninger til en slik slutning, som vi skal diskutere i det følgende.

Den viktigste forutsetningen under begrepet probabilitet er muligheten for gjentakelse og at resultatet av gjentakelsen innen visse grenser er forutsigbart. Gjentakelse forutsetter blant annet at vi har identifisert et sett rammebetingelser som må være oppfylt, ettersom gjentakelse bare kan telle som gjentakelse av noe dersom de ytre forholdene er de samme. (Eller at nye rammer er uttrykkelig gjort oppmerksom på, noe som alltid vil telle som et forbehold når det gjelder vellykka resultat.) Dersom en f.eks. har kommet fram til en mulig probabilitet for bruken av en bestemt variant for en bestemt kombinasjon av f.eks. kjønn, sosialgruppe og alder, vil vi bare kunne teste og evt. etablere denne probabiliteten mot språkbrukere som oppfyller de samme

kravene med hensyn til kjønn, sosialgruppe og alder. Som nevnt i kap. 6 kan dette forstås innenfor rammene av et naturvitenskapelig eksperiment, der rammebetingelsene representerer de uavhengige variablene, og bruk av den språklige variabelen den avhengige variabelen og probabiliteten en hypotese om eksperimentets utfall. En forutsetning for vellykka testing av denne hypotesen er at de uavhengige variablene holdes konstante over samtlige forsøk. Likeledes er det en forutsetning for å nå fram til et vellykka resultat, dvs. resultat som ikke falsifiserer hypotesen, at samtlige relevante uavhengige variabler er identifisert og virkelig lar seg holde konstante. Vi må her skille mellom hypoteser på to abstraksjonsnivåer. For det første kan vi formulere en hypotese på grunnlag av et bestemt sett uavhengige variabler. Om denne hypotesen falsifiseres, har vi likevel ikke falsifisert den tilsvarende hypotesen på et høyere abstraksjonsnivå, nemlig at det finnes et sett uavhengige faktorer som vil gi resultater i tråd med hypotesen, vi vet bare ikke hvilke. Den siste hypotesen er som nevnt ovenfor neppe falsifiserbar, men dersom den har motsvar i virkeligheten, skulle det la seg gjøre å finne fram til et sett av uavhengige variabler som ikke fører til falsifisering i form av diskrepans mellom probabilitet (=hypotese), og påvist språkbruk. Derved vil et positivt utfall med et bestemt sett uavhengige variabler representere støtte for hypotesen også på det høyere abstraksjonsnivået.

Bruk av probabiliteter og derved av kvantitative metoder som grunnlag for generelle slutninger er således knytta til et naturvitenskapelig ideal: Virkelig språkbruk kan predikeres på grunnlag av de faktorene (=uavhengige variabler) som påvirker språkbruk. En forutsetning er at disse kan identifiseres og kontrolleres. Med kontroll menes her både at de kan holdes konstante og at de kan manipuleres systematisk. Dette får konsekvenser for de kvantitative metodenes epistemologiske status: De kan bare gi oss reell viten om språkbruk generelt i den grad dette naturvitenskapelige idealet har motsvar i virkeligheten. Dersom dette ikke er tilfellet, vil resultatene av bruken av kvantitative metoder bare være gyldige for det korpuset de er brukt på, men være ugyldige som allmenne utsagn. Dersom ikke resultatene er allment gyldige, vil de heller ikke kunne legges inn i noen grammatikk. Disse er nemlig allmenne, enten det dreier seg om en

individuell grammatikk eller en grammatikk for en nærmere definert gruppe. Det allmenne ved individuelle (og gruppe-) grammatikker ligger her i at de definerer mulig språkstruktur uavhengig av konkrete talesituasjoner.

Vi ser at det er kravene til reliabilitet og validitet som her dukker opp igjen, knytta til muligheten for å identifisere bruksbetingelser på språklige variabler. Resultatene av de kvantitative metodene er reliable i den grad de samtidig kan ses på som probabiliteter, og de er valide i den grad de måler noe som er nyttig i lys av vårt prosjekt, nemlig allmenne betingelser for bruk av språklige variabler.

Et annet problem i forbindelse med bruk av frekvensmål som probabiliteter, er at de er produkter av en kombinasjon av faktorer, som f.eks. kjønn, sosialgruppe, alder, språklig omgivelse etc. Skal de probabilitetene vi opererer med ha noen forklaringsverdi må de knyttes som allmenne probabiliteter til hver enkelt faktor som kan antas å virke inn på bruken av variabelen. Den realiser-te prosenten for en gitt kombinasjon av faktorer blir således en funksjon av verdien for disse delprobabilitetene. Grunnen til at en forsøker å skille ut slike delprobabiliteter, ligger i det at en i utgangspunktet regner med at disse faktorene hver for seg har en generell innflytelse på bruk. Delprobabiliteter blir dermed en måte å kvantifisere denne innflytelsen på, og samtidig et generelt utgangspunkt for å regne seg fram til den samla probabiliteten for enhver kombinasjon av disse faktorene.

To slike betingelser må være oppfylt for at en skal kunne identifisere slike faktorer, og i neste omgang knytte allmenne probabilitetsverdier til dem. Faktorene må for det første kunne la seg identifisere, avgrense og evt. oppdele restløst i subfaktorer (herunder evt. fravær av faktoren). For en faktor som sosialgruppe må vi f.eks. begrepsdefinere denne på en måte som lar seg bruke i praktisk klassifisering slik at enhver språkbruker kan henføres til en subgruppe uten alvorlige problemer. Samtidig må vi sikre oss at vår definisjon har motsvar i virkeligheten. Vi har med andre ord igjen med et reliabilitets- og validitetsproblem å gjøre.

For det andre må vi anta at de faktorene vi har identifisert har allmenn innflytelse på bruk i den forstand at de representerer konstanter innenfor nærmere angitte grenser. Hvis vi f.eks. regner med at faktoren sosialgruppe har innflytelse på bruk, må vi også regne med at den har lik innflytelse for alle de individer som tilhører ei gitt gruppe. Dersom vi regner med det motsatte, dvs. at faktoren sosialgruppe har ulik innflytelse over ulike individer med samme sosialgruppetilhørighet, vil selve begrepet miste sitt innhold. Det vil for det første ikke lenger kunne fungere som en konstant, dvs. en uavhengig variabel over denne gruppa, ettersom dens innflytelse vil variere. På individplanet mister den også sin mening, fordi den ikke lenger lar seg avgrense presist. Sosialgruppefaktoren vil nemlig måtte presiseres nærmere for hvert enkelt individ ut over den overindividuelle grupperinga. Vi trenger derved tilleggskriterier. Dersom slike lot seg finne, og disse kriteriene var knytta til den begrepsdefinisjonen vi allerede har gitt for sosialgruppe, ville vi i realiteten få ut en ny og finere inndeling i subgrupper under den overordna faktoren sosialgruppe; i det ekstreme tilfellet helt ned på individplanet, slik at disse ville komme ut rangert langs en skala uten overordna gruppering. Dette er ikke noe annet enn en finere inndeling av den samme faktoren, der kravet om at faktoren må ha lik innflytelse over alle individer innen ei gitt gruppe ivaretas i den nye oppdelinga, også i tilfeller der hvert individ utgjør sin egen gruppe.

Dersom tilleggskriteriene ikke har noe med sosialgruppebegrepet å gjøre, har vi identifisert en eller flere nye faktorer. Vi må igjen regne med at disse er generelle, og at sosialgruppefaktoren når det tas hensyn til disse også viser seg å være generell, dvs. at de har lik innflytelse over den gruppa som har lik verdi for faktorene.

Hvis vi ikke greier å finne fram til generelle faktorer, og tvinges til å gå ned på individplanet og anta at det her finnes en viss mengde usystematisk variasjon, dvs. en rest som ikke kan føres tilbake til innflytelse fra generelle instanser, har vi i realiteten brutt forutsetningene for den modellen vi bruker. Ved at denne usystematiske, individuelle faktoren ikke lar seg avgrense på generelt grunnlag, vil den fungere som en restkategori

som vil kunne variere fritt. Vi har tidligere sagt at en forutsetning for en vellykka falsifisering av en gitt hypotese var at de uavhengige variablene var konstante og at de kunne identifiseres restløst. Det første kravet er her igjen brutt. Den individuelle variasjonen vil i mangel av fast verdi, få enhver kombinasjon av probabiliteter knytta til andre faktorer til å gå opp, fordi den "resten" en får ut, dvs. differansen mellom antatt bruk ifølge hypotesen og påvist bruk i alle tilfeller kan tilskrives individuell variasjon, uten at vi er i stand til å si noe om hva denne går tilbake på. Den kan gå tilbake på individuelle særtrekk, enten permanente eller situasjonsbetinga, men den kan også gå tilbake på generelle faktorer vi ikke har greidd å identifisere. Dette gir en hypotese som er umulig å falsifisere, vi vil alltid få ut et sett generelle probabiliteter som vil gi rett resultat når de kombineres med den usystematiske, individuelle variasjonen. Derved kan de generelle faktorene også gis vilkårlige verdier, alle regnestykkene vil likevel gå opp når de korrigeres for individuell variasjon. Dette kan illustreres med et eksempel der summering av f.eks. fem verdier alltid skal gi 20.¹ Fire av disse kan vi tenke oss var generelle faktorer, den femte en individuell. Det er lett å se at om vi lar denne femte kunne anta en hvilken som helst verdi, positiv eller negativ, vil de fire andre også kunne ansettes fritt.

Overført til probabiliteter knytta til faktorer som påvirker språkbruk, har vi her følgende situasjon: På grunnlag av data har vi fått ut en rekke frekvenser for ulike kombinasjoner av disse faktorene. På grunnlag av dette kan en regne seg fram til de probabilitetsverdiene for samtlige faktorer som gir best samsvarende med de påviste frekvensene. Bare i de tilfeller der en regner med generelle og derved konstante faktorer er dette mulig. Hvis bare en av faktorverdiene får flyte, kan en på samme måte som i eksempelet overfor anta en hel rekke mulige probabilitetskombinasjoner på de andre.

Dette problemet blir særdeles tydelig når vi trekker inn forholdet mellom individ og gruppe. La oss si at vi har en gruppe henta fra et bestemt geografisk sted, definert ved en bestemt kombinasjon av sosialgruppetilhørighet (f.eks. øverste), kjønn (f.eks.) kvinner, og aldersgruppe (f.eks. 30-40 år), og situa-

sjonstype (f.eks. uformell). Til forskjell fra de allmenne faktorbetegnelsene sosialgruppe, kjønn, alder og situasjonstype, kan vi kalle dette for faktornivåer. På grunnlag av resultatet for en gitt språklig variabel for denne gruppa kan en regne seg fram til probabiliteter for disse faktorene når en sammenholder resultatet med resultatene for de komplementære gruppene med hensyn til alle faktorene. En trenger med andre ord en tabell som den i fig. 11.1 der en kan fylle inn resultatene.

Figur 11.1: Datamatrise der faktorene sosialgruppe, kjønn, alder og situasjonstype er representert.

SOSIALGRUPPE:	STIL:	KJØNN:	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄
I	Formell:	M(enn)				
		K(vinner)				
	Uformell:	M				
		K				
II	Formell:	M				
		K				
	Uformell:	M				
		K				
III	Formell:	M				
		K				
	Uformell:	M				
		K				
IV	Formell:	M				
		K				
	Uformell:	M				
		K				

(A = aldersgruppe)

I hver celle vil vi ha et frekvensmål for den variabelen som undersøkes. På grunnlag av alle disse sett under ett kan en altså regne seg fram til et mål for hver faktors relative innflytelse. Disse målene framkommer ved at en prøver seg fram for hvilke generelle verdier på de ulike faktornivåene som gir best samsvar med de påviste frekvensene i hver celle. (Ved slike beregninger er en i praksis avhengig av datamaskiner, jfr. Rousseau & Sankoff 1978). De allmenne probabilitetene en kommer fram til for faktornivåene sosialgruppe I, kvinner, aldersgruppa 30-40 år og uformell situasjon, skal ut fra dette gi en frekvens for denne kombinasjonen som tilsvarer den påviste i den aktuelle cella. Disse probabilitetene vil i neste omgang utgjøre hypoteser om framtidige resultater under ellers like forhold. Deres verdi som sådan vil kunne testes, og verdien vil også være avhengig av at de fire faktorene er reelle og at det ikke finnes andre relevante faktorer i tillegg som er helt eller delvis uavhengige av disse.

La oss tenke oss at disse probabilitetene virkelig greidde å predikere språkbruk med rimelig suksess på gruppenivå.² Dette vil si at gjennomsnittene over individene innenfor hver celle i figur 11.1 var gjort greie for. I neste omgang må en se på hvordan resultatene for de ulike individene bak hvert gjennomsnitt fordeler seg. Dette kalles spredning. Denne kan være stor eller liten, det ekstreme tilfellet er det der alle individene viser samme verdi som selve gjennomsnittet, dvs. ingen spredning. I dette tilfellet vil probabilitetene som predikerte gruppegjennomsnittet også predikere språkbruken. Jo større spredningen er, jo dårligere vil gruppeprobabilitetene kunne predikere de individuelle språkbruksmønstrene. Til dags dato er det ikke framlagt resultater der spredning rundt gruppegjennomsnittet ikke har forekommet. (På den annen side unnlater mange rapporter å gjøre greie for de individuelle mønstrene bak gjennomsnittene.) Vi kan derfor trygt gå ut fra at spredning er det normale.

Spredningens egenskaper vil være avhengig av flere forhold, og vi må i utgangspunktet skille mellom populasjon og utvalg. Populasjonen bak en gitt celle i figur 11.1 er alle de mennesker ute i samfunnet som oppfyller de kravene som er stilt med hensyn til geografisk og sosial bakgrunn, kjønn og alder for denne cella.

I kap.4, s.58, stilte vi i tillegg språklige krav til mulige medlemmer av en gitt populasjon. Dette må gjelde for den totale populasjonen bak figur 11.1, for å sikre at resultatene som kommer ut er sammenlignbare. De språklige kravene ble på s.58 formulert slik:

...,vil populasjonen bestå av de språkbrukerne som i grammatikkene sine har den sosialt eller geografisk mest begrensa varianten.

Denne definisjonen inkluderer de som har den aktuelle formen som obligatorisk og de som har den som ett av flere alternativer. Den vil ekskludere de som bare har den eller de andre variantene, evt. i variasjon med ytterligere varianter med en annen geografisk eller sosial bakgrunn. At språkbrukere som mangler den mest begrensa varianten, konsekvent blir ekskludert, er uheldig, noe vi påpekte allerede på s. 58n. Men samtidig vil det være nødvendig å ekskludere slike under bestemte betingelser. Vi må derfor forsøke å identifisere disse betingelsene, for derved å kunne skille relevante fra irrelevante språkbrukere med hensyn til medlemskap i en gitt populasjon. Vi kan illustrere problemet med et hypotetisk eksempel, og tenke oss et lokalsamfunn som er sosialt stratifisert på vanlig måte. Den lokale dialekten er, som alt annet talemål, i kontinuerlig forandring. Endringene kan komme utenfra, fra talemålsvarianter med høyere presisjon enn den lokale dialekten, I slike tilfeller vil de som oftest bli introdusert av grupper i lokalsamfunnet med realt høyt sosial status. Andre endringer kan komme innenfra, dvs. oppstå blant brukere av dialekten uten at det kan påvises noen kilde i andre dialekter. Slike endringer vil ofte oppstå i grupper med lav eller uklar sosial status, f.eks. henholdsvis arbeidere og barn, men dette er neppe noen fast regel. Disse to typene endringer kalles ofte forandring ovenfra ("change from above") og forandring nedenfra ("change from below"), jfr. Labov 1972a:178ff. I tillegg til dette vil en også kunne finne stabil variasjon, dvs. variasjon som ikke er utslag av språkforandring. Det vanligst siterte eksemplet på dette er den variable realisasjonen av skriftbildets th i engelsk, jfr. s.49. En forandring ovenfra der den nye varianten er henta fra en annen dialekt, vil ut fra det ovenstående først etablere seg som mulig variant relativt høyt

oppe i det sosiale hierarkiet. Hvis forandringa ikke hindres, vil den nye alternanten etter en eller flere generasjoner trenge ut den gamle, samtidig som den vil etablere seg som mulig variant også lengre ned i det sosiale hierarkiet. Så snart den nye varianten har etablert seg som den eneste mulige hos en gitt språkbruker, vil denne imidlertid ikke lenger være medlem av den relevante populasjonen slik vi har definert denne ovenfor. Dette fordi denne språkbrukeren ikke lenger har den mest begrensede varianten i grammatikken sin. I en undersøkelse av individuelle grammatikker er kanskje ikke dette så alvorlig, men dét kommer av at selve populasjonsbegrepet ikke er særlig relevant her. Når vi imidlertid må ta utgangspunkt i grupper, som ledd i en undersøkelse av selve språkforandringa, eller for å undersøke sosiale faktorerers innflytelse på språkbruk, blir dette klart uheldig. Med hensyn til språkforandring er dette uheldig fordi de språkbrukerne som har undergått forandringa fullstendig også er relevante i totalbildet. Når det gjelder sosiale faktorerers innflytelse, utelukker definisjonen ovenfor tilfeller der en gitt kombinasjon av faktornivåer avstedkommer obligatorisk bruk av den nye varianten uansett stilnivå. Ettersom slike tilfeller ikke kan utelukkes a priori, og derfor må regnes med som en mulighet når en undersøker innflytelsen til ulike faktorer satt inn i en totalsammenheng, gjør igjen at definisjonen ovenfor blir for snever. På den annen side kan en ikke uten videre oppheve restriksjonen som ligger i definisjonen, og inkludere samtlige språkbrukere som har minst en av variantene i grammatikken sin. Ettersom den nyeste varianten er henta fra en annen dialekt, vil nemlig talere av denne også inkluderes i populasjonen. Særlig hvis de har angjeldende variant som eneste mulige, blir de vanskelige å holde utenfor. Nå vil de fleste av disse likevel ekskluderes ut fra kravet om geografisk konstans, de vil bo andre steder enn det populasjonen befinner seg på. Men dette er et utenomspråklig kriterium, ut fra språklige kriterier må de inkluderes. I tillegg vil ikke dette utenomspråklige kriteriet ekskludere innflyttere med den aktuelle prestisjedialekten. Den vanlige måten å ekskludere innflyttere på, er å kreve at medlemmene av populasjonen må være født på stedet, eller i det minste være tilflytta i svært tidlig alder. Dette er igjen et utenomspråklig kriterium, og det er heller ikke pålitelig. For det første lar det seg ikke fastsette noen absolutt grense for hvor gammel en

kan være når en flytter til stedet, her vil en finne individuelle forskjeller. Uansett på hvilket alderstrinn en setter denne grensa risikerer en å ekskludere noen som av språklige grunner burde vært medlemmer av populasjonen, og inkludere andre, som av tilsvarende grunner burde vært holdt utenfor. For det andre hender det at barn av innflyttere, på tross av at de sjøl er født på stedet, lærer seg foreldrenes dialekt og ikke den lokale. Dette kan være forbigående knytta til et bestemt alderstrinn, eller være permanent, og skjer nok særlig i miljøer der antall innflyttere er stort, jfr. Sæther 1982.

I det hele tatt synes individuelle forskjeller å blokkere en avgrensning av populasjon med utgangspunkt i utenomspråklige faktorer definert på gruppenivå, som sosial status, alder etc. Samtidig er det vanskelig å komme fram til et språklig kriterium basert på den aktuelle variabelen som ikke blir for vid. Å supplere det språklige kriteriet med ett basert på den totale grammatikken, f.eks. at en språkbruker må bruke, eller i det minste må være i stand til å bruke, den lokale dialekten, vil ikke føre fram. Diskusjonen i kap. 6 og 7 bør ha vist at begrepet dialekt er en teoretisk konstruksjon som har stor metodisk verdi, men som i liten grad lar seg empirisk belegge som noe fast avgrensbart og identifiserbart. Ut fra dette kan en heller ikke bruke dette som et praktisk brukbart klassifikasjonskriterium.

Den beste løsningen her må være at en benytter både utenom språklige og språklige kriterier i identifikasjonen. Disse vil definere to ulike sett av språkbrukere som vil være delvis overlappende. Overlappingsområdet, dvs. det settet av språkbrukere som fyller kravene under både de sosiale og de språklige kriteriene, vil utgjøre populasjonen.

Vi kunne tenke oss at de utenomspråklige kriterier skilte ut samtlige beboere innenfor et gitt geografisk område som enten var født der, eller hadde flytta dit i svært tidlig alder. Det språklige kriteriet knytta til en gitt variabel ville så plukke ut alle medlemmene av dette settet som i grammatikkene sine hadde minst en av variantene under variabelen.

Men selv dette fører ikke til noen helt klar og korrekt avgrens-

ning. Barn av innflyttere som av ulike grunner ikke har tilegnet seg en utgave av det lokale talemålet, men som likevel har den nye varianten under den aktuelle varianten i talemålet sitt, vil oppfylle kravene til å tas med i populasjonen selv om de intuitivt ikke hører hjemme der.

Ut fra dette må vi konkludere med at den populasjonen som er relevant for en gitt språklig variabel er vanskelig å avgrense helt klart, men den lar seg likevel innsirkle med en relativt høy grad av nøyaktighet. Det som først og fremst skaper problemer, er mangelen på et velstrukturert, sosialt homogent og empirisk påvisbart overordna dialektsystem å sette variabelen inn i. Et slikt system ville kunnet fungere som det nødvendige kriterium.

Lignende problemer oppstår ved forandring nedenfra. Her vil mer enn en av variantene kunne defineres som sosialt og geografisk begrensa. Definisjonen ovenfor vil ta ut bare en av dem, og ekskludere språkbrukere som bare har den andre, enten denne er den nyere eller den eldre. Bruk av både sosiale og språklige kriterier løser også disse problemene langt på vei.

Den populasjonen vi har definert på denne måten, omfatter alle cellene i figur 11.1. I neste omgang kan en derfor dele den videre inn i subpopulasjoner etter de utenomspråklige faktorene en regner er relevante når en vil undersøke bruksbetingelser på grammatikksystemet. Hver celle representerer en slik subpopulasjon. Overført til utvalgsnivå bør spredningen her ideelt sett avspeile spredningen i populasjonen, i den forstand at resultatene for hver celle bør være representative for de gruppene i populasjonen som informantene i hver celle er trukket ut fra.

Hvis vi i utgangspunktet antar at språkbruk er determinert av et sett sosiale faktorer, vil det implisere en hypotese om at en korrekt identifikasjon av disse faktorene og de ulike faktornivåene under hver av disse, i neste omgang vil gi homogen språkbruk innen hver celle i en klassifisering av informanter som tar hensyn til alle disse faktorene. En slik hypotese har ikke vært framsatt eksplisitt, men enhver henvisning til sosiale faktorer som årsaker til språklig atferd synes å forutsette en form for slik determinisme. For alle de kombinasjoner av sosiale faktorer

som til nå har vært undersøkt, har en da også funnet spredning og ikke homogenitet.

I stedet har en valgt å tale om normer, og probabiliteter som sannsynlige, men ikke lovmessige og determinerte utfall av målinger. I stedet må målene en kommer fram til gjennom bruken av kvantitative metoder ses som kvantitative uttrykk for slike normer. Normer eksisterer for den enkelte som handlingsveiledende, eller sett fra motsatt kant, handlingsavgrensende regler for atferd som gjelder innenfor ei gruppe, dvs. populasjonen. Probabiliteten på gruppenivå kan som nevnt ses som kvantitative mål på slike normer. Avvikene rundt det gruppegjennomsnittet probabiliteten er knytta til, kunne ut fra dette ses som mål på i hvor stor grad de ulike medlemmene av utvalget følger normen. Et slikt resonnement er imidlertid bygd på en logisk sirkel hvis det ikke legges inn støttekriterier for hva som skal gjelde som norm. Et gjennomsnitt er ikke noen norm utelukkende i kraft av å være et gjennomsnitt av et sett avvik fra denne "normen". For et hvilket som helst sett av sammenlignbare mål kan det regnes ut et gjennomsnitt. Dette representerer bare en norm i den grad de enkeltmålene som inngår i gjennomsnittet alle er avgrensa av den selvsamme normen, i større eller mindre grad. Poenget er altså at normen må eksistere forut for gjennomsnittet, og i første omgang ha påverka de enkelte målene som inngår i gjennomsnittet. Jo tettere disse enkeltmålene grupperer seg rundt gjennomsnittet, og jo klarere dette skiller seg fra gjennomsnittet i andre celler, jo større er sjansen for at vi har å gjøre med en avgrensbar sosial norm for språkbruk. Eksistensen av en norm forutsetter et visst minimum av ensarta atferd. Ut fra dette vil det også være grenser for hvor stor spredningen rundt gjennomsnittet kan være for at vi skal kunne se dette som et mål på normstyrt atferd, uten at disse grensene ser ut til å kunne etableres presist.

Når vi nå finner individuelle avvik rundt gjennomsnittet innen de ulike gruppene i et gitt utvalg, viser dette at normene på individnivå ikke er absolutte. Dette vil igjen si det samme som at prediksjon bare er mulig på gruppenivå.

Spørsmålet vårt var i utgangspunktet hvordan kvantitative relasjoner med hensyn til bruk av ulike varianter kunne bygges inn i

den grammatiske beskrivelsen. Diskusjonen ovenfor framtvinger den slutning at slike relasjoner bare kan bygges inn i grammatikker som representerer grupper av språkbrukere, ikke individer. Beskrivelsen vil også bare kunne gjøre greie for bruken av en variabel over en rekke realisasjoner av denne, den enkelte realisasjon kan ikke predikeres. Av dette følger at grammatikker bør formuleres for grupper av språkbrukere, og ikke for den enkelte. Derved synes vi å være tilbake til Saussure og hans syn på språket som et overindividuell system som ingen språkbruker behersker fullt ut, men nå i en versjon der det er de kvantitative relasjonene knytta til bruk av språklige variabler som den enkelte språkbruker ikke har "adgang" til. Dette står i så fall i motstrid til det vi hevda i kap. 8, nemlig at språk som kommunikasjonsmiddel bør beskrives med utgangspunkt i individuelle grammatikker.

Så vidt jeg kan se er dette en reell konflikt. Poenget her er ikke at variasjon bare kan påvises og analyseres på gruppenivå. En kan naturligvis også påvise og analysere variasjon i individuell språkbruk. Men det er bare på gruppenivå at det er mulig å trekke inn og identifisere allmenne sosiale faktorer som kan danne grunnlag for identifikasjon av allmenne normer, og det er bare i lys av slike normer at en kan analysere individuell språkbruk som noe mer enn tilfeldig varierende atferd. Det er derved bare på dette nivået en kan definere allmenne styringer på språkbruk. Vi kan med andre ord påvise variasjon hos en gitt språkbruker, og vi kan sammenligne denne med variasjonen hos en annen, men forskjellene lar seg bare forstå i lys av de overordna sosiale normene. Grunnen til at variasjon i utgangspunktet må analyseres på gruppenivå, er med andre ord at det er dens verdi som symptom for og mål på sosiale normer som er interessant. Normer er som vi nevnte ovenfor, i hovedsak et sosialt fenomen. Private normer finnes selvfølgelig også, men er vel av liten interesse og i det hele tatt umulige å tolke uten i lys av sosiale, mer allmenne normer. Dette fører til at språkbruk i utgangspunktet må analyseres på gruppenivå, i hvert fall hvis det er snakk om styringer, dvs. normer for språkbruk.

I kap. 8.1 drøfta vi muligheten for å definere grammatikker på gruppenivå. Vi kom der til at selve språksystemet; de reglene

som ligger til grunn for og setter grenser for mulig språkbruk, må analyseres på individnivå. Enhver språkbruker har sin individuelle grammatikk. Denne er innlært i et sosialt miljø, og gjennom språklig interaksjon med andre. De gjeldende normene i språksamfunnet vil således i stor grad ha bestemt denne grammatikkens form. Men samtidig er språkinnlæring en dialektisk prosess mellom det lærende individ og det omgivende språksamfunn. To individer som lærer "samme språk" kan tilegne seg ulike deler av det totale systemet, jfr. Saussures påstand om at intet individ besitter det totale system fullt ut, og de kan tolke samme "input" ulikt og derved inkorporere det på ulike måter i grammatikkene sine. I neste omgang må de også tilegne seg de normene som gjelder for bruk av systemet i det angjeldende språksamfunnet, og ikke minst: de må ta stilling til dem på en eller annen måte.

Resultatet av dette er at grammatikkene er individuelle, og kan bare beskrives som sådan. Grammatikken er således noe den enkelte språkbruker besitter i form av et sett internaliserte regler, den er på ethvert tidspunkt et individuelt fenomen uavhengig av individets sosiale relasjoner på dette tidspunktet.³ Med andre ord vil den foreliggende situasjonen kunne innvirke på individets bruk av sin grammatikk, men den vil ikke kunne ha noen umiddelbar innvirkning på grammatikkens form. En slik virkning kan bare finne sted på etterskudd, dvs. når språkbruken er "gjennomført" og individet i lys av de erfaringer denne har gitt henne eller ham evt. endrer sitt grammatiske system på ett eller flere punkter.

Konflikten vi talte om for litt siden, oppstår ut fra dette i møtet mellom den enkelte språkbrukers grammatiske system som et sett fastlagte muligheter, og de normene for adekvat språkbruk som en gitt situasjon aktualiserer. Disse normene vil være ulike fra situasjon til situasjon, og de vil ikke minst være gjenstand for individuell tolkning. Hvis vi ser bort fra metodiske problemer med hensyn til innsamling og tolkning av data, har vi derved å gjøre med to ulike typer viten. Vitnen om et individs grammatikk vil på et gitt tidspunkt være av predikerbar art. Dersom vi er i stand til å skildre dette uttømmende, vil vi kunne forutsi hva som mulig og ikke mulig uavhengig av situasjon.

Viten om de sosiale normene for adekvat språkbruk som gjelder i en gitt situasjon, gir imidlertid ikke noe grunnlag for sikker prediksjon, i høyden er sannsynlighetsutsagn mulige. Dette fordi individet sjøl må tolke disse normene og ta stilling til dem. Dette innebærer å finne fram til hva slags språkbruk normene definerer som adekvat, og å ta stilling til om en vil følge disse normene.

Ut fra viten om de normene som gjelder, eller bare på grunnlag av hvilke sosiale faktorer som er involvert, både knytta til språkbruker og situasjon, vil vi kunne formulere probabilitetsutsagn, men det er alt. Språkbruk i konkrete situasjoner kan i prinsippet ikke predikeres. Dette er imidlertid i utgangspunktet mulig når det gjelder hva som er formelt mulige strukturer. Vi har derved to viktige forskjeller mellom studiet av grammatikk som et system av regler på den ene side og bruken av disse på den andre. For det første er det grammatiske systemet i utgangspunktet et individuelt fenomen, mens bruken av det er sosialt. (Her hevder jeg det motsatte av Saussure, som mente at selve systemet, la langue, var det sosiale, og bruken, la parole, det individuelle (Saussure 1970(1916):37)). For det andre lar det grammatikaliske systemet seg i prinsippet beskrive restløst som et sett av språkbruksmuligheter, og kan derved danne grunnlag for predikjon innenfor de begrensninger som ligger innlagt i begrepet "et sett av muligheter".⁴ Språkbruk lar seg ikke predikere på denne måten. Dette vil si det samme som at alle situasjonsrelaterte valg innenfor det repertoaret det grammatiske systemet definerer, ikke lar seg predikere. Disse ulikhetene taler for at språkssystem og språkbruk ikke skal skildres på samme nivå, ettersom de er uforenlige både med hensyn til det nivået i den sosiale strukturen de skal skildres på, og med hensyn til predikerbarhet. Hvis dette er riktig, er det en kategorifeil å legge styringer på bruk av regler inn i grammatikken, ved at en derved forsøker å forene og bygge sammen størrelser som er uforenlige. I de følgende kapitler skal vi likevel drøft hvordan en har forsøkt å legge inn styringer på bruk i ulike nivåer av grammatikken. Vi skal her bl.a. ta utgangspunkt i den kritikken av forsøk på å formulere ikke-kategoribaserte grammatikker som er satt fram i dette kapitlet.

KAPITTEL 12: FONOLOGISK OG MORFOLOGISK VARIASJON - BESKRIVELSESMÅTER OG -NIVÅER.

12.1: Språklige styringer på variasjon.

Vi avslutta forrige kapittel med å hevde at styringer på bruk av grammatiske regler som gjør greie for variasjon er vanskelige å legge inn som en del av selve grammatikken, fordi denne er allmenn, mens bruk er knytta til den enkelte individuelle talesituasjon. Vi uttrykte dette ved å si at det grammatikalske systemet er individuelt og predikerbart, bruken av det er sosialt betinget og ikke predikerbar. I stedet kan en med større eller mindre grad av presisjon formulere probabiliteter på bruk, men disse kan vanskelig sies å være en del av selve det grammatikalske systemet. Grunnen er at disse probabilitetene ikke representerer egenskaper ved reglene, men er uttrykk for de sosiale, overindividuelle normene som synes å gjelde for bruken av grammatiske regler av denne typen, og som språkbrukeren i større eller mindre grad er oppmerksom på og retter seg etter.

Disse normene er primært knytta til den enkelte språkbrukssituasjon, jfr. kap.3. Ulike normer gjelder i ulike situasjonstyper på hva som skal gjelde som adekvat språkbruk. Samtidig kommer de faktorene vi drøfta i kap. 4.7 inn som modifierende faktorer. Ethvert barn fødes inn i et bestemt sosialt og geografisk miljø. Dette miljøet vil i neste omgang være med å avgjøre hvilke regler og former barnets grammatikk vil omfatte, og i dette miljøet vil barnet også lære normer for adekvat bruk av reglene i ulike situasjoner og hvilke sanksjoner det evt. pådrar seg ved å sette seg ut over disse normene. Normer og sanksjoner vil kunne variere både etter geografi, kjønn, sosial bakgrunn etc.¹

I den grad en språkbruker forblir i det sosiale miljøet hun eller han er født inn i og vokst opp i, vil en gjennom oppveksten sakte og sikkert ha blitt sosialisert inn i det gjeldende normsystemet, og det vil ikke by på noen problemer å tilpasse seg dette. Det

er i det øyeblikk en bryter ut av miljøet at en kan møte problemer. Grammatikken såvel som leksikon må ofte utvides, og en må relativt raskt identifisere og internalisere normer som en tidligere ikke har hatt erfaring med. Kort sagt må grammatikken endres ut fra den nye situasjonen slik at en er i stand til å tilpasse seg de normene som gjelder der. Dette gjelder f.eks. ved det som på engelsk kalles "upward mobility". Den som er født inn i miljøer både med geografisk og sosial prestisje vil her ha fordeler framfor den som har et mindre privilegert utgangspunkt. Igjen gjelder at normtilpassing og derved utvidelse av det språklige repertoaret neppe er noen 100% naturnødvendig betingelse for å krysse sosiale grenser, men en analyse av graden av "tvang" ligger utenfor denne framstillingas formål. Utenomspråklige normer vil altså virke styrende på bruken av de grammatiske reglene. Normer kan ses som en type konstanter i den forstand at de virker innenfor et nærmere avgrensa spenn av tid og rom. Resultatet er at det er mulig å påvise relativt konstante og stadig tilbakevendende mønstre i virkelig språkbruk i form av korrelasjoner mellom bruk av bestemte varianter under ulike språklige variabler, og visse nærmere definerte sosiale egenskaper hos talere. Det er disse mønstrene vi har gjort greie for og drøfta i del I.

I diskusjonen der, såvel som i forrige kapittel, holdt vi utenfor en bestemt type styringer på språkbruk, nemlig de som kan føres tilbake til lingvistiske faktorer. Dette skal vi kalle lingvistisk styrt variasjon. Dersom vi har en fakultativ regel

$$A \rightarrow B / X_Y$$

kan omgivelsen X_Y ofte analyseres videre i underklasser, og disse kan ha ulik virkning på bruken av regelen. I Kristoffersen 1980a:108 finner vi f.eks. følgende fonologiske regel fra arendalsdialekten:

$$1) \quad \begin{array}{ccccc} e & R & \Longrightarrow & \partial & \emptyset \\ 1 & 2 & & 1 & 2 \end{array}$$

Denne regelen stryker /R/ og endrer samtidig en foregående trykklett /e/ til /∂/. Regelen har sin hoveddomene i såkalte

/er/-endinger, uansett hva slags morfologisk status disse har. Således vil den kunne virke i substantiver i ubestemt flertall, f.eks. biler, i presensformer, f.eks. kaster, i såkalte nomina agentis, som slakter. Den kan ellers virke i alle trykklette /er/-sekvenser, som f.eks. i etter, (prep), maqer, (adj), eller (konj) etc.²

Sekvenser av /er/ forekommer hyppigst foran ei ordgrense, dvs. på slutten av et ord, og vi skal begrense analysen til denne omgivelsen. Etter ordgrensa kan det enten oppstå en pause i talen, eller det kan følge et nytt ord. Dette kan videre begynne enten med en vokal eller en konsonant. I setningen

2) Jenter vinner over gutter

finder vi således /er/-endinga to ganger foran konsonant, en gang foran vokal og en gang foran pause (dersom vi antar at intet følger etter. Mens regelen kan virke i alle disse omgivelsene, viser det seg at sjansen for at den skal virke er ulike for hver av dem. I det materialet som Kristoffersen 1980a bygger på, finner vi følgende bruksfrekvenser for de tre omgivelsene (s.109):

3)	Foran konsonant:	99%
	Foran pause:	88%
	Foran vokal:	26%

Vi ser at mens regelen er nærmest obligatorisk foran konsonant, og virker svært ofte foran pause, virker den bare i hvert 4. tilfelle foran vokal.³ Omgivelsen for regelen synes med andre ord å virke styrende på bruken. Dette er slett ikke noe enkeltstående tilfelle. Innflytelsen til lingvistiske faktorer er undersøkt vel så hyppig som den som kan tilbakeføres til ekstralingvistiske faktorer, og i majoriteten av de undersøkte reglene har en funnet at lingvistiske faktorer i form av ulike realisasjoner av reglenes omgivelser har hatt innflytelse på bruk. I tråd med diskusjonen i forrige kapittel må vi da spørre om styringer av denne typen bør legges inn i den grammatiske beskrivelsen. Argumentene for dette er atskillig sterkere enn de som kan reises for inkorporering av ekstralingvistiske styringer. Det er

for det første ikke klart at vi har å gjøre med sosiale normer, selv om muligheten ikke kan utelukkes og svaret i noen grad vil avhenge av den presise definisjonen vi gir en sosial norm. For det andre synes styringene å kunne identifiseres i selve språkstrukturen, og ikke i den sosiale strukturen rundt språkbruk. Sosial klasse er et klart eksempel på sistnevnte kategori, etterfølgende vokal er et like klart eksempel på den første. Når en således har påvist styringer som ikke er sosialt, men språklig betinga, synes det å være en naturlig konsekvens at disse bindingene mellom elementer i språkstrukturen gjøres greie for innenfor den grammatiske beskrivelsen. De bindingene det her er tale om er bindinger på hva slags enheter (herunder nullrealisasjoner) som normalt forekommer sammen med visse andre. Slik sett minner fenomenet om komplementær allofoni, der allofoner er komplementært og kategorisk fordelt etter lingvistisk omgivelse. Forskjellen er at vi ved lingvistisk styrt variasjon ikke har å gjøre med kategoriske fordelinger av allofoner over omgivelser, men med relasjoner mellom de ulike realisasjonstypene som bare kan uttrykkes i tendenser. Derved blir lingvistisk styrt variasjon en overgangsform mellom komplementær og fullt ut fakultativ allofoni. Ved komplementær allofoni er fordelinga av allofoner fullt ut predikerbar, dvs. determinert av den lingvistiske strukturen, ved fullt ut fakultativ allofoni er fordelinga tilfeldig. Mellomgruppa, lingvistisk styrt variasjon, særkjennes ved at fordelinga ikke er fullt ut komplementær. Derved er den beste formen for prediksjon en kan oppnå, om prediksjon overhodet er mulig, den som uttrykkes ved probabiliteter. De ankepunktene vi i forrige kapittel reiste mot probabilitetsmål i en grammatikk som ellers preges av predikerbarhet, er ikke så sterk her, ettersom probabilitetene knyttes til andre elementer i språkstrukturen og ikke til instanser utenfor denne. Probabilitetene lar seg her lettere se som en videreføring og presisering av innholdet i begrepet fakultativ regel. Samtidig knytter de forbindelsen mellom komplementære og fakultative allofoner. Forskjellen er ikke lenger den mellom variasjon over komplementære omgivelser og variasjon i en og samme omgivelse, men den mellom fordeling av allofoner som lar seg predikere med en probabilitet lik 1 og allofoner hvis fordeling ikke kan predikeres fullt ut, dvs. som bare kan gis probabiliteter som er større enn 0 og mindre enn 1.

Vi talte i forrige kapittel om bruksbetingelser, og skilte på den måten mellom selve regelen som en del av grammatikken, og betingelser for bruk av denne som noen som lå utenfor selve grammatikken. Løsningen jeg nettopp skisserte for lingvistisk styrt variasjon utelukker en slik todeling i dette tilfellet. Styringene synes her å ligge innenfor språksystemet. Dette skillet er likevel ikke så klart. Bruken av grammatikken behøver ikke bare være avgrensa og styrt av sosiale faktorer. Det kan også tenkes at talefysiologiske og psykiske faktorer som i og for seg ikke har noe med det grammatiske systemet å gjøre, legger begrensninger på bruken av dette. Det mest diskuterte eksempelet her er Chomskys argumenter knytta til rekursiv innføring av relativsetninger, (Chomsky 1965:10ff), som f.eks. i

4) Osten som musa som katten drepte, åt, var muggen.

Eksempler som dette hevdes å være grammatikalske i den forstand at enhver adekvat grammatikk for norsk vil ha regler som gjør det mulig å avlede dem. Når de likevel er uakseptable, kommer det av at de legger for stor belastning på hukommelse og evt. andre ikke-språklige mentale instanser.

Eksempelet ovenfor fra arendalsdialekten kan muligens til en viss grad forklares på en lignende måte, nemlig med utgangspunkt i talefysiologiske faktorer når det gjelder forskjellen i frekvens mellom etterfølgende vokal og konsonant. Når /R/ lettere bevares foran vokal kan det kanskje føres tilbake til at den her står intervokalisk, mens den foran konsonant blir del av konsonantgruppe. Det synes å være universelt at en konsonant lettere forsvinner når den står sammen med en annen konsonant.⁴ Vi finner f.eks. en lignende regel i østnorsk. Også her vil /r/ lett forsvinne foran etterfølgende konsonant i trykklette /er/-stavelser, såsant konsonanten ikke er dental.⁵ Går en ut over norsk, er det absolutt best kjente eksempelet på variabelt konsonantbortfall såkalt t/d-stryking i engelsk, se f.eks. Labov 1972a:216ff. I ord som bold, (adj), find, (vb), mist, (n), etc, blir den siste konsonanten ofte strøket, slik at vi får variasjon mellom f.eks. [mist] og [mis] for mist. Denne strykningen skjer atskillig oftere dersom det følgende segmentet er en konsonant. Med andre ord er prosessen helt parallell med de norske eksem-

plene når det gjelder innvirkning fra den etterfølgende omgivelsen. Dersom dette er universelt, og det kan tilbakeføres til talefysiologiske, og derved utenomgrammatiske faktorer, er det heller ikke riktig å se dette som egenskaper ved selve reglene, men som "produksjonstekniske" og følgelig universelle styringer på bruken av dem. Kiparsky 1972:222f, Bickerton 1971:489f og Guy 1980:10 legger opp til et slikt syn, og det synes plausibelt når det gjelder styringer nettopp av den typen vi nettopp har gitt eksempler på.⁶ Det finnes imidlertid andre eksempler på lingvistisk styrt variasjon som klart ikke lar seg føre tilbake til slike allmenne talefysiologisk betingte styringer. Bl.a. synes mer detaljerte analyser av t/d-stryking i engelsk å ha avdekket slike, i tillegg til den innvirkninga som tilskrives etterfølgende konsonant eller vokal.

Vi har for det første ikke nevnt etterfølgende pause når det gjelder denne prosessen, og vi drøfta heller ikke denne omgivelsen under analysen av regelen henta fra arendalsdialekten ovenfor. Her er det ikke mulig å bruke de artikulatoriske egenskapene ved et etterfølgende segment som forklaring, som ved skillet mellom konsonant og vokal i denne posisjonen. Mangel på et slikt segment gjør det naturlig å tro at vi her ikke ville finne noen form for styring i det hele tatt, dvs. at strykningsfrekvensene ville variere fritt og usystematisk. Det finnes få dyptpløyende analyser av dette, der individ- og gruppeplan blir analysert separat slik at det er mulig å fastslå om variasjonen bak gruppegjennomsnittet er styrt eller varierer fritt. Guy, særlig 1980, legger fram data på en måte som gjør det mulig å etterprøve konklusjonene hans. Her framgår det at etterfølgende pause hos noen talere har samme virkning som etterfølgende konsonant, altså svært positiv innvirkning på stryking. Hos andre virker etterfølgende pause hemmende, og slutter deg derved til etterfølgende vokal. Dette viser at pause, i motsetning til vokal og konsonant, ikke har noen konstant innvirkning, men vil kunne variere fritt slik vi ville vente. Men innvirkningen er ikke usystematisk, i det minste ikke når det gjelder det materialet Guy analyserer. Hans utvalg er henta fra Philadelphia og New York, og mellom disse to gruppene finner vi en klar forskjell. Talerne fra Philadelphia stryker t/d sjeldnere foran pause enn foran vokal. Etterfølgende pause er derved den mest

hemnende av de tre omgivelsene. Dette til forskjell fra New York-informantene, der vi for to av de tre informantene finner høyere strykningsfrekvens foran pause enn foran konsonant,⁷ mens vi for den tredje finner pause mellom konsonant og vokal (s. 14). Både den tabellen det her vises til, og figur 1.2 (op.cit:17) viser at det er stor grad av samsvar mellom individuelle frekvenser og gruppefrekvenser når det gjelder de ulike omgivelsenes innbyrdes styrke. I tillegg viser Guy på en etter min oppfatning overbevisende måte at mange av de individuelle avvikene fra gruppemønsteret med stor grad av sannsynlighet kan tilbakeføres til for lite data for disse informantene (op.cit:19ff). I dette tilfellet har vi med andre ord å gjøre med styringer som synes å ligge i regelens omgivelse. Det er likevel viktig å legge merke til at det ikke kan være egenskaper ved omgivelsene i og for seg som tvinger fram bestemte bruksmønstre. Det synes snarere som om mangel på slike egenskaper åpner veien for vilkårlig strukturering i samsvar med utenomspråklige faktorer.

Derved ser det ut som om vi har identifisert to typer faktorer i regelens språklige omgivelser som synes å ha innvirkning på bruk. For det første har vi faktorer som ut fra sine artikulatoriske egenskaper enten vil kunne fremme eller hemme bruk av regelen, dvs. som legger det vi har kalt talefysiologisk betingte styringer på bruk av en regel, evt. i tillegg til sosialt betingte styringer. For det andre har vi faktorer uten slik innvirkning, men som likevel synes å virke styrende ved at de samvarierer med utenomspråklige faktorer. Vi ser her at grensa mellom det vi har kalt sosialt betingte og språklig betingte styringer synes å løse seg opp. I utgangspunktet har vi en fakultativ regel, som klart er del av det grammatiske systemet. Bruken av regelen er ikke tilfeldig, ulike faktorer både i den språklige og utenomspråklige konteksten synes å påvirke denne. Spørsmålet er om disse skal ses som en del av det grammatiske systemet og inkorporeres i regelformuleringa i form av probabilitetsmål el.l. I forrige kapittel avviste vi dette når det gjaldt utenomspråklige styringer. Skal det samme gjelde for tilsynelatende vilkårlige styringer av typen etterfølgende pause for t/d-stryking?

La oss her ta utgangspunkt i utenomspråklige styringer på bruk av grammatiske regler. Da vi behandla disse i forrige kapittel, så

vi de grammatiske regelen som udelelige størrelser, definert f.eks. av formaliseringa

$$5) \quad A \longrightarrow B / X _ Y$$

De utenomspråklige styringene var knytta til regelen som en slik helhet. I det øyeblikk vi tar for oss språklig betinga styringer, dvs. bruksbetingelser knytta til ulike undertyper av regelens omgivelser, går vi bort fra synet på regelen som helhet. I stedet ser vi på den som et aggregat, en sammenkopling av et sett mer spesifikke regler. Regelen for t/d-stryking som helhet, ser i en noe forenkla form slik ut:^B

$$6) \quad t, d \longrightarrow \emptyset / K _ \# \# \left\{ \begin{array}{l} K \\ V \\ P \end{array} \right\}$$

Regelen er imidlertid et sammensatt utsagn som dekker disse tre reglene:

$$\begin{array}{ll} 7a) & t, d \longrightarrow \emptyset / K _ \# \# K \\ b) & t, d \longrightarrow \emptyset / K _ \# \# V \\ c) & t, d \longrightarrow \emptyset / K _ \# \# P \end{array}$$

For disse tre mer elementære reglene kan vi i neste omgang identifisere egne bruksbetingelser. For (7a) og (7b) vil vi i tillegg til evt. utenomspråklige styringer sette opp de vi allerede har vært inne på som går tilbake på talefysiologiske forhold. For (7c) finnes ikke slike styringer. Vi kan heller ikke lenger si at P har noen spesiell virkning på bruken av regelen, ettersom P her er en obligatorisk del av regelen. Det er bare når den inngår som et mulig alternativ til andre mulige etterfølgende omgivelser at dens virkning i forhold til disse kan spesifiseres. Å si at vi har med språklig betinga styringer på bruken av regelen er imidlertid ut fra dette så vidt jeg kan se en relativt triviell følge av måten vi formulerer grammatikken vår på, nemlig ved å kombinere sett av elementære og nær beslekta regler i større regler. Løser vi disse reglene opp i settet av elementære regler, som under (7), blir bildet et annet. Når vi relaterer de tre reglene under (7) til Guys informantutvalg, vil det vise seg

at det som i (6) så ut som språklige styringer knytta til P, egentlig er utenomspråklige styringer knytta til en av subreglene under (6), nemlig (7c). Disse er ikke forskjellige fra andre utenomspråklige styringer på regelen, bortsett fra at (7c) har disse andre felles med (7a&b) slik at disse kan formuleres uavhengige av subreglene. Reglene under (7) kan således sies å ha et sett utenomspråklige styringer felles, knytta til sosial bakgrunn, kjønn etc. (7c) har i tillegg styringer knytta til geografi. Når disse styringene skal knyttes til den sammensatte regelen, vil den spesielle styringa knytta til (7c) framkomme som en styring tilsynelatende knytta til regelens språklige omgivelse. Vi ser nå at dette fører til et falskt skille mellom utenomspråklige og "språklige" omgivelser i dette tilfellet. Styringene på (7c) er ikke primært knytta til P, men er resultatet av at ulike geografisk atskilte grupper av språkbrukere har utvikla ulike normer for bruk av (7c), helt parallelt med at andre grupperinger viser ulike bruksmønstre for den sammensatte regelen som helhet.

Vi har med dette tatt opp to typer styringer på bruk av grammatiske regler som ved første blick kan se ut til å være språklige, men som ved nærmere ettersyn viser seg å høre til utenfor språk-systemet, som henholdsvis artikulatoriske styringer, og sosiale styringer knytta til deler av regelens omgivelse. Analysen ovenfor av den siste typen skal ikke primært oppfattes som en kritikk av regeloppfatningen i tradisjonell generativ grammatikk og i variasjonsforskning, selv om den variasjon som er påvist, knytta til ulike underomgivelser av en regel, i høy grad kan sies å stille et spørsmål ved oppfatningen av regler som noe enhetlig og mentalt reelt. Poenget er å vise at variasjon av denne typen går tilbake på utenomspråklige faktorer, og i prinsippet ikke er forskjellige fra annen variasjon av denne typen.

Det er imidlertid vist til enda en type variasjon som hevdes å være lingvistisk styrt, og denne er såvidt jeg kan se den som kommer nærmest en slik analyse. Vanligvis formuleres t/d-stryking omtrent som under (8) dersom en ikke i tillegg legger inn utsagn om bruksprobabiliteter.

6)

$$t, d \rightarrow \emptyset / K (+) _ \# \# \left\{ \begin{array}{l} K \\ V \\ P \end{array} \right\}$$

Forskjellen mellom (6) og (8) er at det i (8) framgår at det mellom de to konsonantene kan befinne seg en morfemgrense. Det er nemlig ikke bare i ord som mist (n) og past (n) at /t/ kan strykes, den kan også forsvinne i missed, (vb,pret) og i passed, (vb,pret). I de to siste ordene, som har samme uttale som de to første, er /t/ realisasjonen av et eget morfem, det er betydningsbærende. Dette gjelder i det minste i preteritum, og det står i motsetning til /t/ i de to første ordene, der den ikke har en slik status som egen morf. Av dette følger at dersom /t/ strykes i missed og passed, vil det også gå betydning tapt, og ordene faller formelt sammen med infinitiv og presens (unntatt 3. pers. sg.) av de samme verbene. Dette skjer ikke ved stryking av /t/ i mist og past, så sant vi ut fra konteksten er i stand til å kjenne dem igjen. Noe helt betydningsbærende element går ikke tapt her.

Ved stryking av /t/ i missed og passed kommer derved grammatikkens funksjon i faresonen. Vi har definert denne som innkoding av et meningsinnhold i et lydlig uttrykk. Når en regel så stryker et helt, meningbærende element, skulle en tro at dette i faretruende grad ville svekke denne funksjonen. Det fulle meningsinnholdet vil ikke lenger være innkoda, det lydlige uttrykket er amputert i forhold til det intenderte innholdet.

Rent umiddelbart ville en tro at dette ville ha blokkert stryking i ord av typen missed. Slik er det som nevnt ikke, også i denne typen omgivelser finner vi stryking og variasjon. For å forklare dette, kan vi trekke fram et begrep som vanligvis kalles "recoverability". I tradisjonell generativ teori talte en om "the recoverability condition", som grovt kan oversettes med gjenfinnbarhetsbetingelsen. Denne satte som krav at en regel bare kan stryke et informasjonsbærende element dersom denne informasjonen kunne gjenfinnes et annet sted i den aktuelle setningsstrukturen (Bach 1974:100). Opprinnelig var denne betingelsen formulert innen en strengt formalisert modell, der struktur var et veldefinert begrep. Her vil jeg løse betingelsen fra denne modellen, og

forsøksvis se den som en betingelse på stryking av alt morfologisk materiale i den forstand at innholdet i det strøkne elementet må kunne identifiseres av tilhøreren ved hjelp av andre elementer enten i ytringa, i teksten eller diskursen ytringa inngår i, eller i konteksten. Forklaringa på at /t/ lar seg stryke i ord som missed er at det språklige uttrykket inneholder en god del redundans. Således vil fortidsbetydningen kunne signaliseres på flere ulike måter samtidig. Ved perfektum vil en for det første ha hjelpeverbet, på samme måte som infinitiv også markeres ved enten infinitivsmærke eller modalt hjelpeverb. Derved er det bare forskjellen mellom presens og preteritum som er problematisk. Her vil en også ofte ha en rekke ekstra signaler å støtte seg til. Ytringa sett isolert kan inneholde tidsadverbialer, eller leddsetninger/oversetninger med tempusmarkering som gjør at en kan slutte seg til den underliggende tempusmarkeringa på verbet som har undergått stryking. (Dertil kan den klassen av verb de her gjelder, deles i to underklasser. I den ene markeres fortidsformen også gjennom endring i vokalismen, som i tell-told og keep-kept. Selv om t/d strykes, vil verbet være klart fortidsmarkert. I den andre klassen, som omfatter missed og passed, finner vi ikke slik ekstra markering innen selve ordet.) I en større sammenheng vil en ofte kunne tolke ut den underliggende tidsmarkeringa fra den teksten ytringa føyer seg inn i. Hvis denne i teksten f.eks. er preteritum, og det i ytringa det gjelder ikke er klare markeringer på at et tempusskifte er naturlig, vil en kunne slutte seg til underliggende preteritum også her. Og i mange tilfeller vil tempus sannsynligvis være uvesentlig for å kunne tolke avsenders intensjon. Konklusjonen blir at innholdet i tempusmarkeringa som oftest kan gjenfinnes, dersom det er vesentlig. Derved blir ikke grammatikkens funksjon i noen alvorlig grad trua, og stryking av morfematisk t/d kan skje uten alvorlige følger for kommunikasjonen.⁹

Likevel er denne formen for stryking nærmere knytta til grammatikkens funksjon som et ett regler som koder et meningsinnhold inn i et lydlig uttrykk, og vi ville vente at dette la begrensninger på strykinga. Det synes den da også å gjøre, tabellen i Labov 1972a:222, som er gjengitt på neste side som tabell 12.1, viser dette.

Tabell 12.1: Stryking av t/d blant svarte språkbrukere i New York og Detroit.

Speech community	% simplified			
	Clusters in single morphemes		Past tense clusters	
	—K	—V	—K	—V
New York City				
Adults				
Middle class	60%	28%	19%	04%
Upper working class	90	40	19	09
Lower working class	89	40	47	32
Adolescents				
Thunderbirds (10-13)	91	59	74	24
Aces (10-13)	98	64	85	43
Cobras (12-17)	97	76	73	15
Jets (12-17)	90	49	44	09
Detroit				
Upper middle class	79	23	49	07
Lower middle class	87	43	62	13
Upper working class	94	65	73	24
Lower working class	97	72	76	34

Vi ser at for alle gruppene finner stryking sted i mindre grad når det opptrer en morfemgrense mellom konsonantene ("past tense clusters") og den etterfølgende omgivelsen holdes konstant (her bare konsonant og vokal). Vi kan ut fra dette slutte at morfemgrensa som språklig element per se har en innvirkning på bruken som er konstant i den forstand at den alltid senker strykningsfrekvensen. Dette til forskjell for P(ause), hvis virkning var vilkårlig i den forstand at den fungerte som bærer, eller anknytningspunkt, for en vilkårlig sosial norm. Pause så vi kunne virke både hemmende og fremmende, morfemgrense vil vi ut fra dens grammatiske funksjoen bare vente vil virke hemmende. At dette forholdet er knytta til grammatikkens funksjon, ser vi om vi deler de verbene der stryking kan skje, inn i de to gruppene vi beskrev ovenfor. I Guy 1980:14 er disse verbene delt inn etter om fortid også signaliseres gjennom vokalskifte eller ikke. Tabellen der viser klart at de verbene som har "dobbel" fortidssignal når det gjelder strykningsprobabilitet stort sett grupperer seg med de monomorfematiske ordene, eller de plasserer seg mellom disse og klassen av verb der t/d er eneste fortidssignal. At stryking lettere kan foregå i den førstnevnte gruppa kan nettopp forklares ved at fortidsmarkeringa på verbet likevel ikke går tapt, noe som bekrefter at funksjonelle faktorer kan virke

inn på bruk. Vi kan derfor konkludere med at denne typen styringer ikke lar seg føre tilbake på utenomgrammatiske forhold, og at disse derfor bør uttrykkes i de angjeldende regler på en eller annen måte.

12.2: Variasjonsregler.

Vi skal i resten av dette kapitlet beskjeftige oss med variabilitet knytta til bruk av regler. Når grensa er gått opp mellom leksikalsk og regelstyrt variasjon, er det ikke så mye mer som kan sies om den førstnevnte typen ut over at de styringene en forsøker å bygge inn i regler, også kan utvides til å gjelde individuelle, leksikalske enheter. De konklusjonene vi kommer til i det følgende, vil derfor gjelde også for leksikalsk betingta variasjon dersom det motsatte ikke sies.

Begrepet variasjonsregel (eng. variable rule) er en videreføring av regelbegrepet innenfor generativ grammatikk. På et trivielt nivå er dette udiskutabelt, variasjonsregler er formelt bygd opp på samme måten som reglene i generativ grammatikk. Forskjellen er at en i variasjonsregler finner elementer som ikke er mulige i den mer tradisjonelle typen. Selve regeltypen ble introdusert og foreløpig formulert i Labov 1969. Her hevder Labov eksplisitt at han introduserer en videreføring av generativ grammatikk, ikke noe brudd:

But I do not regard these methods or this formal treatment as radical revisions of generative grammar and phonology. On the contrary, I believe that our findings give independent confirmation of the value of generative techniques in several ways (Labov 1969:761).

I denne artikkelen analyseres reduksjons- og strykingsregler for kopulaverbet be i engelsk. Metodene ble imidlertid snart brukt også på andre fenomener, bl.a. t,d-stryking som vi omtalte ovenfor. I Labov 1972a:216ff finner vi denne regelen formulert slik i utgangspunktet:

9) [-cont] → Ø / [+cons] ___# # [-syl]¹⁰

Regelen slik den er formulert under (9), er ikke korrekt, ettersom stryking også kan forekomme foran vokal, selv om dette skjer sjeldnere. Labov avviser å formulere regelen slik

10) [-cont] → Ø / [+cons] ___# #

med denne begrunnelsen:

This rule states that any final -t,d cluster can be simplified and that it makes no difference whether or not a vowel follows. But this is so patently false to the facts of the situation that it offers a very poor description of the language (Labov 1972a:218).

For å få fram at den etterfølgende omgivelsen spiller en rolle, går Labov tilbake til formuleringa under (9), og bygger videre på den:

11) [-cont] → <Ø> / [+cons] <Ø> ___# # <-syl>

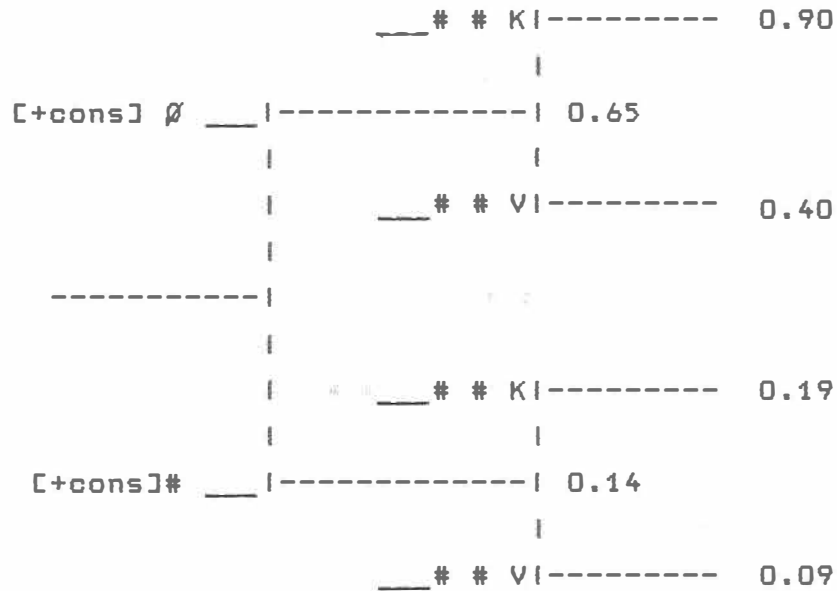
Det nye som er kommet inn, er spissparentesen, som har to funksjoner. Parentesen rundt regelens resultat Ø markerer at vi har å gjøre med en variasjonsregel, dvs. en fakultativ regel. Parentesene i omgivelsen er satt inn rundt de delene av denne som fremmer bruk av regelen. I (11) er dette fravær av morfemgrense foran konsonanten (= <Ø>), dvs. fravær av "noe" mellom konsonantene fremmer bruken.¹¹ Tilstedeværelse av et ikke-syllabisk element etter ordgransa har samme virkning. Det er bruken av spissparenteser i omgivelsen som er viktig her, parentesen rundt regelens resultat markerer i seg sjøl bare at regelen ikke er obligatorisk. Faktorene satt i parenteser i omgivelsen er imidlertid bare mulige i en variasjonsregel. De må ikke være til stede for at regelen skal virke, og ville således ikke kunnet være til stede i den tradisjonelle typen når denne formuleres optimalt, dvs. mest mulig enkel og derved generell. Derimot kan de være til stede, og er de det, vil regelen lettere kunne virke. Derved representerer (11) en spesifisering av enkelte av de subreglene (10) kan deles opp i, og i tillegg en rangering av disse med hensyn til sannsynligheten for at regelen skal virke. Det (11) ikke sier noe om, er den innbyrdes styrken til de to

faktorene. Vi kan anta at de virker kumulativt, dvs. at regelen har størst sjanse for å bli utløst dersom begge er til stede, og minst dersom begge er fraværende. Den innbyrdes styrken vil avdekkes gjennom de tilfellene der bare en av dem er til stede. Den av de to som da avstedkommer den høyeste frekvensen, vil være den sterkeste. Dette har vært undersøkt av flere forskere som har arbeidet med denne regelen, i tillegg til Labov sjøl. Går vi tilbake til tabell 12.1 på s.287, er det de to kolonnene i midten som representerer de to tilfellene der bare en av de bruksfremmende faktorene er realisert, henholdsvis bare fravær av morfemgrense og bare etterfølgende konsonant. Vi ser at styrkeforholdet varierer. For voksne newyorkere, unntatt de med lavest sosial status, er det manglende morfemgrense som veier tyngst. Dette gjelder også én av ungdomsgjengene (Jets). For resten av gruppene fra New York og for samtlige grupper fra Detroit er forholdet det motsatte.¹² Styrkeforholdet er således ikke universelt, det vil kunne variere. Ut fra Labovs premisser må det således gis uttrykk for dette i regelen. Dette gjøres ved hjelp av symboler henta fra det greske alfabetet. Variablene kan ved hjelp av disse rangeres etter symbolenes plass i alfabetet, slik at α kommer β foran osv. For de gruppene der etterfølgende konsonant er sterkest, får vi således:

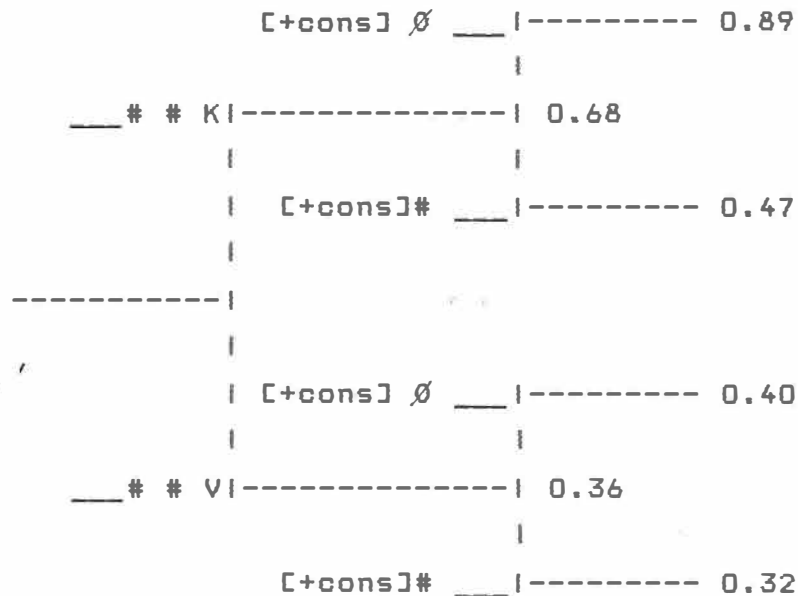
$$12) [-cont] \rightarrow \langle \emptyset \rangle / [+cons] \beta \langle \emptyset \rangle _ \# \# \alpha \langle -syl \rangle$$

For de grupper som har det motsatte styrkeforholdet, bytter symbolene følgelig plass. Vi ser at spesifiseringa av de bruksfremmende faktorene skjer i to trinn. Først merkes samtlige ved hjelp av spissparenteser, og deretter rangeres de ved hjelp av greske bokstaver. Dette gir oss et hierarki av bruksfremmende faktorer i omgivelsen.¹³ Sagt på en annen måte gir dette oss et hierarki av subregeler med ulike bruksnormer. Disse hierarkiene framstilles ofte som i figur 12.1 og 12.2 på neste side. Data er henta fra tabell 12.1 på s.287. Jo sterkere en faktor i omgivelsen er, dess lengre til venstre i hierarkiet plasseres det. Effektene av alle faktorene kombinert på ulike måter, kommer på denne måten ut i endepunktene til høyre i hierarkiet. Se ellers Labov 1969 for en nærmere beskrivelse av denne måten å gjøre greie for hierarkiseringa av subregler på.

Figur 12.1: Rangering av bruksfremmende faktorer i omgivelsen til t,d-stryking for voksne medlemmer av "upper working class" i New York City.

Figur 12.2: Rangering av bruksfremmende faktorer i omgivelsen til t,d-stryking for voksne medlemmer av "lower working class" i New York City.

Det er ikke alltid at resultatene kommer ut like vakkert rangert som i fig. 12.1 og 12.2. Labovs demonstrasjonseksempler i

1969:740 viser f.eks. tilfeller av "gal" rangering på nivåene helt til høyre. Grunnen til dette er at faktorene som påvirker bruken av den regelen som behandles der, er flere, og det innbyrdes styrkeforholdet er mindre klart. Dette viser ett av problemene med identifisering og hierarkisering av disse elementene. Jo finere en deler en regel opp i subregler, jo mindre klare synes mønstrene å framtre. Samtidig er det ofte mulig å dele opp en regel i svært mange subregler, jfr. oppdelinga av t,d-stryking i Guy 1980, der han skiller ikke bare mellom følgende konsonant, vokal og pause, men deler konsonantene videre opp i undergrupper. I tillegg til skillet mellom mono- og bimorfematiske former, skiller han for den siste gruppa også etter om vi i tillegg til fortidsmorfemet får vokalendring eller ikke, som i keep-kept mot miss-missed. Guy deler også opp den foregående konsonanten ([+cons] i 12) opp i ulike undergrupper. Dessverre gir han ikke frekvenser for de ulike kombinasjonene, slik at det ikke er mulig å sette opp et hierarki som i fig. 12.1 og 12.2. Men mye tyder på at dette ville gitt et atskillig mer uklart bilde. Vi bør imidlertid være klar over at mangel på hierarkisk ordning mellom de bruksfremmende faktorene ikke er noen nødvendig betingelse for å kunne snakke om slike faktorer. Problemet er heller om det er noen fornuft i å forsøke å hierarkisere dem, når de subreglene vi derved rangerer, kan deles videre opp. Legg merke til at subreglene under enhver omstendighet vil kunne rangeres, det er hierarkiene med forgrening fra venstre mot høyre som blir problematiske. Dette fører igjen til at en bør se med atskillig større skepsis på en av forutsetningene for denne modellen, nemlig at faktorene har en konstant innflytelse, uansett hva slags kombinasjoner de inngår i. Hvis det var tilfelle, ville vi vente at i den grad disse faktorene lot seg rangere med hensyn til innflytelse, ville vi få ut et hierarki som i fig. 12.1 automatisk. Nå kan unntakene skyldes at vi opererer med probabiliteter og ikke med uomgjengelige årsakssammenhenger, men dette vil i så fall fungere som immuniseringsstrategi like meget som forklaring, i og med at en slik type "forklaring" ikke lar seg teste mot data.

Formuleringer som (12) og diagrammer som fig. 12.1 og 12.2 gir imidlertid ikke noen direkte mulighet for å identifisere den nøyaktige effekten av de ulike faktorene. Frekvensene til høyre

i fig. 12.1 og 12.2 er resultatet av kombinasjon av faktorer, og kan ses som probabiliteter for disse kombinasjonene. Men hvordan identifiserer vi de ulike delprobabilitetene knytta til hver enkelt faktor? I utgangspunktet er oppgaven lik et regnestykke der en har svaret i form av den samla probabiliteten. Forusatt at en har tilstrekkelige data og at en har analysert disse mest mulig omsorgsfullt med hensyn til hvilke faktorer som ser ut til å påvirke bruken, har en også skaffet seg en oversikt over hvilke faktorer som skal inngå i regnestykket og deres innbyrdes styrke. Problemet blir da å finne fram til verdier for disse faktorene som gir det rette svaret samtidig som begrensningene som ligger i utgangspunktet med hensyn til innbyrdes styrke ikke brytes. Det sier seg sjøl at måten de ulike faktorene kombineres på vil virke inn på den verdien de får. Labov 1969 tenkte seg en modell der faktorenes innvirkning ble kombinert additivt. Den samla probabiliteten ble med andre ord definert som faktorenes sammenlagte bidrag til sjansen for bruk av regelen, eller som Labov formulerte modellen, som differansen mellom 1.00 og summen av begrensningene på bruk av regelen. Slik modellen er beskrevet i Labov 1969 er det uklart hvordan en når fram til verdiene knytta til hver faktor. Modellen ble snart forlatt på grunn av at grunnleggende trekk ved den viste seg å gi resultater uten motsvar i virkeligheten. Det viktigste var at en additiv modell ikke inneholder noen automatisk begrensning som hindrer summen av faktorverdiene å overskride 1.00 (eller gå under 0.00 ved brukshemmende faktorer). Ettersom en probabilitet må ligge mellom 0.00 og 1.00, er dette i praksis en umulighet, og derved en alvorlig svakhet ved modellen. Labov forsøkte å avskjære en slik virkning ved å legge inn at faktorene med hensyn til innbyrdes rangering og styrkeforhold var ordna etter en geometrisk rekke med kvotient = $1/2$. Derved vil styrken til en gitt faktor alltid være halvparten av den foregående, og styrken til faktoren vil derfor raskt gå mot null. I tillegg skulle summen av verdien til et sett komplementære faktorer knytta til en bestemt "posisjon" i omgivelsen, f.eks. nærvær og fravær av morfemgrense i (12) være lik null. Med andre ord vil et sett med to faktorer ha samme verdi med ulike fortegn. Dette er imidlertid likeverdig med en testbar hypotese som for det første avgrenser antallet faktorer med reell innflytelse på bruk til å være svært lavt, og for det andre hevder at disse står i et bestemt forhold til hverandre som

f.eks. utelukker at to faktorer kan være like sterke. Faktorene er dertil ikke uavhengige av hverandre; dersom en av dem skifter verdi, må alle de andre gjøre det samme for at den geometriske ordninga mellom dem skal opprettholdes. En så sterk modifisering av modellen gjorde at den ikke lenger kunne forenes med data, allerede i Labov 1969 presenteres data (fig. 12:749) som avkrefter den hypotesen en slik modell innebærer ved at to av faktorene synes like sterke.

En av de uønska konsekvensene av den additive modellen var altså at faktorene som påvirker bruk av en regel nødvendigvis må være avhengige av hverandre, og at denne avhengigheten dertil var postulert for å hindre at modellen førte til absurde prediksjoner, og ikke tok utgangspunkt i data, men snarere gikk på tvers av empiriske funn, begynte en å se seg om etter alternative modeller. Allerede Labov 1969 hadde definert faktorene som påvirker regelbruk som konstanter. Dersom dette tolkes dithen at det er virkningen som er konstant, følger det at de må være uavhengige av hverandre. (Hvis de får påvirke hverandre i ulike kombinasjoner med hensyn til virkning, er de ikke lenger konstanter, men sjøl variabler på et høyere nivå.) Dersom de er konstanter, og derved uavhengige av hverandre, følger det ut fra vanlig probabilitetsteori at den kombinerte virkning av to faktorer ikke er et spørsmål om addisjon, men om multiplikasjon. Hvis en f.eks. har to mynter, er sjansen for å få f.eks. to mynt samtidig lik produktet av sjansen for å få mynt på hver mynt, nemlig $0.5^2 = 0.25$. En modell bygd på uavhengige delprobabiliteter hvis produkt utgjør den samla probabiliteten for bruk av en gitt regel, ble først formulert i Cedergren & Sankoff (1974). (Artikkelen hadde sirkulert i manuskript noen år før dette. Labov 1972a:230f viser til den og medgir at denne modellen er overlegen i forhold til den additive.) Vi skal kalle den multiplikasjonsmodellen, og tankegangen bak modellen kan litt mer detaljert framstilles slik: En kategorisk (eller obligatorisk) regel vil ha en probabilitet for bruk lik 1.00. Variasjonsregler har faktorer i omgivelsen som hindrer kategorisk bruk, de senker bruksfrekvensen. Alle faktorene har en slik virkning, og resultatet er at jo flere slike faktorer som er til stede, jo lavere blir sannsynligheten for at den vil bli brukt. Dette følger direkte av den multiplikative modellen. Til hver av de brukshin-

drende faktorene svarer en probabilitet mellom 0 og 1, og når en multipliserer tall innen dette området vil produktet bli stadig mindre. Produktet av alle delprobabilitetene er den samla probabiliteten. Grensetilfellet har vi når minst en av delprobabilitetene er lik null. Da vil den samla probabiliteten automatisk gå til 0. En alternativ versjon av denne modellen tar utgangspunkt i probabilitetene for ikke-bruk knytta til hver av de relevante faktorene i omgivelsen. Trekker en produktet av disse fra 1.00, vil en ha en probabilitet for bruk. Å avgjøre hvilke faktorer som har innvirkning er ellers et empirisk spørsmål, det vil naturligvis finnes faktorer uten slik virkning på bruksfrekvensen. I kjølvannet av Cedergran & Sankoff 1974 har den multiplikative modellen blitt videre utvikla. Ovenstående er ment å være en kort introduksjon til tankegangen bak modellen. Lesere som ønsker en mer detaljert innføring i formulering, forutsetninger, bruk etc. når det gjelder variasjonsregler, bør gå til kildene, dvs. de artiklene der de ulike versjonene introduseres. (I tillegg til Cedergran & Sankoff 1974 og Labov 1969, er Rousseau & Sankoff 1978 svært vesentlig.) Her skal vi nøye oss med å diskutere et par grunnleggende problemer, før vi knytter variasjonsregelmodellen til kompetansebegrepet og til skillet mellom individuelle og gruppebaserte grammatikker.

Forutsetningen om at de bruksstyrende faktorene er uavhengige av hverandre er ikke nødvendigvis i samsvar med virkeligheten. Cedergran & Sankoff var sjøl klar over dette, og tok forbehold. De hevda likevel at uavhengighet mellom faktorene representerer den enkleste hypotesen i mangel av data som tyder på det motsatte, og at avhengighetsforhold mellom faktorer evt. vil vise seg gjennom problemer med å få modell til å passe med observasjoner (s. 339 og 342). Et eksempel på dette er Cedergran 1973, der det vises at en betydelig diskrepans mellom probabilitet og påvist frekvens for en bestemt faktor kan tilbakeføres til avhengighet mellom trykk og en bestemt ordklasse. (Et annet eksempel på at faktorer ikke synes uavhengige av hverandre finner en i Kristoffersen 1980a:163, der det vises avhengighet mellom alder og sosialgruppe.) I det hele tatt synes Cedergran & Sankoffs modell å være relativt sunn når det gjelder evnen til å avsløre tilfeller der faktorer er avhengige av hverandre.

Selve utregninga av probabilitetene knytta til de enkelte faktorene, enten disse er språklige eller sosiale, bygger på såkalt "maximum likelihood"-prinsipper. Går vi tilbake til det vi sa ovenfor om at vi ved beregning av delprobabiliteter har å gjøre med et regnstykke der svaret er kjent, men ikke verdien av de faktorene som ved regnestykket kombineres slik at svaret framkommer, kan vi si at metoder bygd på "maximum likelihood" i praksis er det samme som prøving og feiling ved hjelp av datamaskin inntil denne kommer fram til en kombinasjon av verdier for de ulike faktorene som best stemmer overens med de frekvensene en allerede har for ulike kombinasjoner av disse. Ettersom disse verdiene viser det best mulige samsvar med data, regner en med at sannsynligheten for at disse stemmer med de "virkelige", bakenforliggende probabilitetene er størst. Disse probabilitetene vil i neste omgang kunne danne grunnlag for hypoteser om språkbruk i situasjoner identisk med den som data var henta fra, men slike analyser kjenner jeg ikke til. De fleste, forfattere har til nå nøyd seg med å påvise at de delprobabilitetene programmet predikerer gir totalprobabiliteter som ligger nær de virkelige frekvensene i data.¹⁴

Når en rekke faktorer skal kombineres slik at de skal gi en gitt totalverdi, ville en tro at det var en hel rekke ulike kombinasjoner av verdier som ville kunne gi denne totalverdien, og at den ene "korrekte" delprobabiliteten ville være vanskelig å identifisere blant alle de mulige. Disse mulighetene begrenses riktignok av at de bare kan variere mellom 0.00 og 1.00, og av at de skal være konstante over flere kombinasjoner av faktorer og likevel gi den korrekte totalprobabilitet (=påvist frekvens) for hver kombinasjon. Cedergren & Sankoff 1974:341f viser likevel at disse begrensningene ikke er tilstrekkelige. De løser dette problemet ved hjelp av et begrep som ble delvis introdusert allerede i Labov 1969, nemlig en såkalt "grunnlagsprobabilitet" (input probability) som er en konstant delprobabilitet uansett hva slags kombinasjon av faktorer en ellers har. Når denne er fastsatt, blokkerer en for vilkårlig variasjon i de andre delprobabilitetene. Dette begrepet er ellers svært uklart med hensyn til innhold. For Labov 1969:738 var denne probabiliteten variabel og ikke konstant, og ble kalt "variable input". Denne, heretter kalt P_0 , tok opp i seg ulike utenomspråklige styringer,

og varierte derfor med alder, kjønn, stil etc. Som variabel var den knytta til den additive modellen. Cedergren og Sankoff definerte imidlertid P_0 som probabiliteten for at regelen skulle virke i den mest evt. minst bruksfremmende omgivelse, avhengig av om man tok utgangspunkt i probabiliteter for henholdsvis bruk og ikke-bruk av regelen. Funksjonen var å unngå vilkårlig fastsetting av de andre delprobabilitetene. P_0 vil derfor være konstant for regelen uansett stilnivå, sosial klasse etc. selv om den kan brukes som "sekkekategori" der uforklart variasjon kan legges inn (Cedergren & Sankoff 1974:341). Identifiserte utenomspråklige variasjonskilder legges inn i regelen som vanlige delprobabiliteter, jfr. tabellene 3 og 5 hos Cedergren & Sankoff 1974 og tabell 3 hos Cedegren 1973, der det klart framgår at P_0 er konstant for regelen uavhengig av de utenomspråklige faktorene, samtidig som disse knyttes til vanlige delprobabiliteter. Labov og andre synes ikke å ta konsekvensen av dette. Selv om Labov i 1972a har gått over til å bruke den multiplikative modellen, hevder han likevel at P_0 er et uttrykk for utenomspråklige variabler, i motsetning til de andre delprobabilitetene, som er knytta til de lingvistiske styringene. Labovs tolkning av P_0 gjentas så sent som i Chambers & Trudgill 1980:156f, og synes derved å ha en viss utbredelse. Synet fører likevel til at P_0 for det første ikke lenger er konstant, og for det andre at den i teorien vil kunne oppløses restløst en i en rekke delprobabiliteter. Derved risikerer en at denne viktige forutsetningen ved bruk av multiplikative metoder faller bort, nemlig at en har en fast verdi som "låser" de andre delprobabilitetene. Labovs tolkning av P_0 synes derfor i sin ytterste konsekvens å kunne ødelegge grunnlaget for bruk av multiplikative modeller.¹⁵ Samtidig er det vanskelig å se hva slags innhold P_0 har i Cedergren & Sankoffs modell utover det å fungere som en ad hoc-mekanisme for å få modellen til å virke. Det mest rimelige substansielle innhold en kan gi den synes å være at den fungerer som et øvre/nedre tak på variasjon knytta til en regel. Slik fungerer den nettopp som et fast punkt som selve variasjonen knytta til hver enkelt faktor defineres på grunnlag av. Legg ellers merke til at dette faste punktet godt kan være 0.00 eller 1.00, jfr. Guy 1980:15n.¹⁶

La oss til slutt i dette avsnittet presentere en variasjonsregel slik den blir formulert innenfor Cedergren & Sankoff-modellen.

Regelformatet er i og for seg den samme som i Labovs tidligere modell; fremdeles er det spissparenteser som markerer hvilke faktorer i omgivelsen som virker på bruken av regelen. Men i stedet for greske symboler som rangeringsmarkører, settes nå probabilitetene knytta til hver enkelt faktor (samt P_0) ut i en egen tabell, ofte med de påviste frekvensene i parentes for å vise i hvilken grad modell og data samsvarer. Regelen under (13) er henta fra Cedergren & Sankoff 1974:344, og gjør greie for svekking av /r/ i Panama-spansk fra en "tap" [ɾ] (dvs. et raskt slag med tungespissen mot alveoli) til en spirantisk [r], dvs. en lyd der luftstrømmen ikke blokkeres helt på noe punkt i artikulasjonsfasen. Denne svekkinga er avhengig av faktorer i omgivelsen som minner svært om de en også har påvist for t,d-stryking.¹⁷

(13) $\text{ɾ} \rightarrow \text{r} / [-\text{kons}] \langle + \rangle \text{ ___ } \langle \# \# \rangle$

}	[+lat]
	[+obs]
	[+nas]
	[-kons]
	[-seg]

Som vi ser, gir bare regelen de faktorene i den språklige omgivelsen som har innflytelse på prosessen, nemlig morfemgrense mellom /ɾ/ og foregående vokal, etterfølgende ordgrense og elementet som følger etter. Regelen ble i tillegg undersøkt for ulike sosialgrupper, og probabilitetene knytta til hver av disse faktorene framgår av tabell 12.2 på neste side. Av tabell 4 i Cedergren & Sankoff 1974:346 framgår det hvor godt probabilitetene i tabell 12.2 predikerer de virkelige frekvensene funnet i data. Samsvaret synes reativt bra, selv om det ikke legges fram noe mål for det totale avviket mellom predikerte og påviste frekvenser. Dette er til en viss grad mulig ved hjelp av f.eks. Chi-kvadrat-tester, jfr. Hellevik 1977:337ff og Romaine 1982:188ff. Det er ellers viktig å holde fast ved hva en slik analyse innebærer. Analysen tar utgangspunkt i et gitt datasett, og gir de probabiliteter som for dette datasettet gir beste samsvar mellom predikjon og påviste frekvenser. Dersom en oppnår tilstrekkelig samsvar kan en hevde at de påviste frekvensene lar seg generere ved hjelp av et sett innbyrdes uavhengig probabili-

Tabell 12.2: Delprobabiliteter knytta til /r/-svemming i Panama-spansk. (Fra Cedergren & Sankoff 1974:table 3).

Grunnprobabilitet	0.00 ¹⁸
Morfematisk status:	
[-kons] + ___	0.32
[-kons] Ø ___	0.00
Følgende ordgrense:	
___ # #	0.10
___ Ø	0.00
Følgende segment:	
___ [+lat]	0.50
___ [+obs]	0.16
___ [+nas]	0.11
___ [-kons]	0.00
___ [-seg]	0.12
Sosialgruppe:	
I	0.00
II	0.013
III	0.115
IV	0.83

teter. Vi kan imidlertid si lite om disse probabilitetenes ontologiske status, til det kreves som et minimum tester som viser i hvilken grad de er generelle, dvs. har gyldighet ut over det materialet de er regna ut på grunnlag av. Problemer av denne typen skal vi ta opp under neste punkt.

12.3: Variasjonsregler som del av modell eller teori?

Dyvik 1980:kap.2 setter opp et viktig skille mellom modell og teori som vil være nyttig i den videre diskusjonen av hva slags ontologisk status vi skal tillegge variasjonsregelbegrepet. For Dyvik er en teori

...et sett utsagn, proposisjoner, hypoteser, som gjelder et domene, og som er sanne eller usanne (s.22).

En modell er på den annen side

...et sett postulater (f.eks. tegnbegrepet), et sett almenbegreper med potensiell referanse (f.eks. "subjekt", "passiv", "adjektiv") og et sett mekanismer til å danne utsagn, dvs. til å beskrive og påstå (f.eks. regeltyper og strukturdiagrammer). En modell reflekterer en av flere mulige kategoriseringer av et domene (s.22).

En modell er med andre ord vilkårlig, og kan derfor ikke bedømmes som sann/falsk, men som brukbar/ubrukbar. Modeller er det vitenskapelige språket en teori formuleres i. Ut fra dette er de regeltypene vi postulerte i kap. 9 del av en modell. Det faktum at vi ved hjelp av disse er i stand til å formulere sanne påstander om norsk språkstruktur, innebærer ikke at reglene som typer er sanne, de er brukbare. Dersom vi ønsket å teste reglenes sannhetsverdi, måtte vi formulere en ny modell som ville sette oss i stand til å teste regeltypene som empiriske størrelser. En slik modell mangler vi av mange årsaker i dag, den ville forutsette viten om kognitiv struktur som vi ikke har og kanskje ikke har muligheter til å skaffe oss. Med andre ord er ikke spørsmålet om regeltypenes ontologiske status, dvs. som del av en teori, noe meningsfullt spørsmål i dag, vel å merke dersom spørsmålet i neste omgang ønskes omsatt i en empirisk prøvbar hypotese. Det samme gjelder naturligvis variasjonsregler, de må bedømmes på grunnlag av hvor brukbare de er til å formulere meningsfulle hypoteser innenfor det domenet vi studerer. Reglene kan med andre ord ikke gis noen empirisk fortolkning, deres brukbarhet må ikke forveksles med deres evt. sannhet.

Begrepet brukbarhet innebærer brukbarhet i forhold til en nærmere spesifisert oppgave. I vårt tilfelle oppstår i første omgang spørsmålet om brukbarhet i forhold til en domene. Er variasjonsreglens domene språkssystem eller språkbruk, med andre ord selve grammatikken i betydningen språklig kompetanse, eller bruken av denne kompetansen i virkelige språkbrukssituasjoner

Lødrup 1982 drøfter bl.a. variasjonsreglers status som elementer i henholdsvis teori og modell, og konkluderer på grunnlag av i stor grad den samme litteratur som ligger til grunn for framstillinga under 12.2 ovenfor, at variasjonsregler bare kan gis status innenfor modellbegrepet. Han viser også at dette skillet mellom modell og teori ikke er blitt særlig strengt fastholdt i den grunnleggende litteraturen. Dette kan igjen forklares ved at en innenfor TG-tradisjonen (som Labov o.a. uttrykkelig definerer seg inn under, jfr. f.eks. Labov 1972a:187) ikke har operert med et slikt skille, noe f.eks. Dyvik 1980 kritiserer (se særlig kap. 5.2). En synes her å mene at en modells status som teori avgjøres av i hvilken grad den gjør greie for data på en uttømmende og konsistent måte, og gjør dette bedre enn konkurrerende modeller/teorier. Denne formen for tenkning fører svært lett til begrepsrealisme; når et gitt beskrivelsesapparat viser seg brukbart, slutter en at selve apparatet, dvs. de enhetene som går inn i dette, har reell status. Skillet Dyvik 1980 trekker mellom modell og teori gjør en slik slutning umulig.

Det er imidlertid viktig å påpeke at forholdet mellom modell og teori ikke er helt vilkårlig. For det første forutsetter prøving av en teori en operasjonaliserbar modell, og modellens brukbarhet bedømmes i forhold til denne teorien. Og selv om en modell i seg sjøl ikke er noe virkelig, setter den oss i stand til å undersøke virkelige fenomener i den forstand at vi kan klassifisere dem og påvise sammenhenger mellom dem. Modellen er et forsøk på å gi en teori en form som gjør den etterprøvable. Den knytter med andre ord forbindelsen mellom data slik vi kan observere disse, og den teorien vi forsøker å forklare dem ut fra. Det vanlige er vel at en tar utgangspunkt i en teori, dvs. antakelser om verden som kan være sanne eller falske, og forsøker å utvikle en modell, et empirisk fortolka begrepsapparat som setter oss i stand til å etterprøve disse antakelsene. Men en kan også se dette forhold-

det fra motsatt kant, nemlig ta utgangspunkt i en gitt modell og forsøke å fastslå hva slags antakelser om verden som lar seg teste ved hjelp av den. Så vidt jeg kan se må en kritisk evaluering av generativ grammatikk såvel som variasjonbegrepet ta et slikt utgangspunkt. Metoden knytta til disse retningene er jo nettopp å utvikle modeller i Dyviks forstand. Dyvik har påvist at modellenes brukbarhet ikke rettferdiggjør påstander om at modellene er virkelige. På den annen side gir modellen oss visse måter å strukturere data på som i mange tilfeller kan påvises å være sanne eller falske. F.eks. vil en gitt fonologisk regel gi rette eller gale prediksjoner, og dette kan i prinsippet testes mot data. At dette ikke beviser regelens, og langt mindre regelformens eksistens, er i seg sjøl ingen grunn til å forkaste modellen som sådan, som Dyvik rett nok påpeker (Dyvik 1980:5). I stedet bør vi spørre oss hva slags påstander om verden, dvs. hva slags teori, den gitte modellen tillater oss å etterprøve. En slik undersøkelse vil i vår sammenheng gi et mer korrekt bilde av hva slags kunnskap bruk av kvantitative metoder kan gi oss, og derved et mer realistisk utgangspunkt for videre utvikling av teori og egnede modeller til å formulere disse i. Det er med andre ord ikke nok å henvise variasjonsregler til noe som bare har modellstatus, vi må i neste omgang undersøke hva de i denne sammenheng kan brukes til, dvs. hva slags hypoteser om virkeligheten de evt. er egna til å teste.

La oss derfor kort rekapitulere de empiriske resultatene kvantitative analyser med utgangspunkt i variasjonsregelbegrepet har gitt oss. Disse resultatene viser at bruken av variantene under en språklig variabel, slik denne defineres av den grammatiske modellen vi legger til grunn for analysen, både på individ- og gruppeplan ofte viser klare samvariansmønstre både med språklige elementer i variablenes oppgivelse, og med utenomspråklige faktorer knytta til språkbruker og situasjon. Disse mønstrene manifesterer seg i bruksfrekvenser knytta til de enkelte variantene. Bruksfrekvensene synes å endre seg systematisk når de språklige faktorene i omgivelsen og de utenomspråklige faktorene endres i den forstand at den samme typen samvariasjon kan påvises over ulike, men sammenlignbare undersøkelser. Kort sagt viser disse undersøkelsene at det som strukturalistisk språkvitenskap kalles fri variasjon, i virkeligheten ikke er fri, men bundet til en

rekke nærmere angitte faktorer. Denne innsikten hadde en til en viss grad før introduksjonen av de kvantitative metodene, men disse satte oss i stand til å gi et mye mer presist bilde av denne samvariasjonen. Variasjonsregler er i denne sammenhengen ikke noen nødvendig del av analysemetodene, men en modellering av de resultatene metodene har gitt, slik at disse resultatene kan relateres til og koples på en allerede eksisterende grammatikkmodell i form av formaliserte utsagn. Det er derfor de kvantitative metodene som er grunnleggende her. I seg sjøl er ikke disse noen modell, men de gir grunnlag for formulering av modell- og teorirelaterte størrelser, uten at en slik formulering følger med nødvendighet. Noe som imidlertid følger av dette, er at eksistensen av strukturert variasjon er et empirisk prøvbart fenomen, eksistensen av variasjonsregler som del av språklig kompetanse er det ikke.

Bruken av variasjonsregler eller lignende størrelser følger med nødvendighet om en ønsker å inkorporere variasjon i den grammatiske beskrivelsen, den følger derimot ikke av den påviste eksistensen av strukturert variasjon. Ut fra dette synes det uheldig å påstå, som Lødrup 1982:48, at variasjonsregler bør sees som en mulig del av en sosiolingvistisk modell. Snarere bør denne regeltypen i første omgang ses på som en mulig del av en grammatisk modell, bare i denne snevrere sammenhengen får variasjonsregler mening, nemlig som et modellinternt uttrykk for strukturert variasjon. Samtidig representerer en slik utbygging av grammatikkbegrepet en del problemer. Vi har allerede vært inne på disse i forrige kapittel og i begynnelsen av dette. Hovedproblemet er at skillet mellom språkssystem og språkbruk blir opphevet, og dette er lite ønskelig. Samtidig gir dette grammatikkmodellen en empirisk fortolkning som nærmest påtvinger den status som teori, en teori som vanskelig lar seg etterprøve. På s.275 ovenfor karakteriserte vi det grammatikalske systemet som et sett muligheter som i prinsippet lar seg beskrive restløst. Vi antar at dette systemet har en eller annen mental representasjon. Et minimumskrav til en adekvat grammatikalsk modell må være at den setter oss i stand til å gjøre greie for settet av disse mulighetene. Som nevnt ovenfor vil imidlertid ikke allmennbegrepene og beskrivelsesmekanismene i denne modellen derved kunne gis empirisk status. Dette er heller ikke nødvendig,

modellen bedømmes etter om den er brukbar eller ikke, dvs. om den er adekvat i forhold til sin domene og de mål en setter for beskrivelsen. Modellen har ingen mental fortolkning, men den må i generativ kapasitet være sammenfallende med de mentale strukturene som setter oss i stand til å produsere akseptable språklige ytringer. I det øyeblikk vi innfører variasjonsregler i modellen, har vi imidlertid gitt den en begrepsrealistisk fortolkning. Dette fordi bruksbetingelser uttrykt i konkrete del- og totalprobabiliteter nødvendigvis må innebære at det som brukes er virkelig, at det har en avgrensbar mental representasjon. Vi har med andre ord å gjøre med to klasser av problemer. For det første at variasjonsregler opphever skillet mellom språkssystem og bruken av dette, uansett hvordan det førstnevnte er representert mentalt. For det andre at innføring av variasjonsregler innebærer en begrepsrealistisk tolkning av modellen. I utgangspunktet behøver ingen av disse følgene å være ukorrekte, men de kan bare undersøkes nærmere om vi klarer å heve analysen opp på et nivå der vi er i stand til å undersøke hvordan menneskelig språkevne er representert mentalt. Om og hvordan dette er mulig i dag, er omstridt. Chomsky synes å mene at dette er mulig selv om han innrømmer at vår viten foreløpig er tentativ og svært begrensa (jfr. f.eks. Chomsky 1980, og diskusjonen i Piatelli-Palmarini 1980), mens Dyvik 1980:16f skyver problemet ut av språkvitenskapen. Ettersom innføring av variasjonsregler imidlertid forutsetter at spørsmålet om språkevns mentale representasjon i tilstrekkelig grad er belyst, skal vi se litt på om påvisning av strukturert variasjon i språkbruk hjelper oss til å kaste lys over dette problemet. Som Lødrup 1982:48ff viser, hevder ledende variasjonsforskere at så er tilfelle, om enn i en noe uklar form, noe som kan føres tilbake til deres manglende distinksjon mellom modell og teori. Uklarhetene går vel i siste omgang tilbake på den tvetydighet som ligger innebygget i den generative tilnæringsmåten, nemlig den at begrepet grammatikk kan stå for både den mentale representasjon av språkevnen, og en hvilken som helst modell som brukes til å beskrive denne. Dette vil nesten med nødvendighet føre til begrepsrealisme. Den fører også til uklarheter med hensyn til hva en grammatisk beskrivelse egentlig påstår. La oss som eksempel ta et helt generelt fenomen i østnorsk, nemlig retroflektering over ordgrense. Det finnes flere måter å formulere dette på i form av fonologiske regler som

gir rett resultat, de to hovedalternativene er enten to regler (assimilering av dental til artikulasjonsstedet til /r/,¹⁹ og deretter stryking av /r/), eller en regel der de endringene som inngår i retroflekteringa gjøres greie for simultant. I begge tilfeller kan vi gå ut fra at vi får rett resultat, reglene gir uttrykk for en sann generalisering med hensyn til østnorsk lydstruktur. I en gitt beskrivelse vil vi velge ett av alternativene, og en kan vel med full rett hevde at det regelen gir uttrykk for, er en del av østnorske språkbrukeres kompetanse. Det er imidlertid her at formuleringene ofte blir uklare, både hos generative grammatikere og hos variasjonsforskere. Å hevde at regelen er et uttrykk for en del av kompetansen, er noe helt annet enn å hevde at regelen er en del av kompetansen. Bare i det siste tilfellet gjør vi oss skyldige i begrepsrealisme, og bare her blir vi tvunget til å godtgjøre at det ene alternativet er en mer sannsynlig mental representasjon enn det andre (vi kan selvfølgelig også tenke oss andre kriterier). Hevder vi at regelen er et sant uttrykk for en del av kompetansen, hevder vi at regelen er brukbar i forhold til data. Hevder vi derimot at den er en del av kompetansen, hevder vi at den er sann i seg sjøl i tillegg. Ikke nødvendigvis sann i den forstand at den er representert mental i form av de samme symboler som på papiret, men sann i den forstand at det i hjernen finnes noe avgrensbart som på en eller annen måte er isomorft med regelen. Det er denne distinksjonen Labov og andre ikke trekker klart, og som gjør det lett å mistenke dem for begrepsrealisme. Labov 1969:759 skriver f.eks.

It is evident that rules 1-17 of 7 are part of the speaker's knowledge of the language.

Reglene det refereres til her, omfatter variasjonsregler. Cedergren & Sankoff 1974:352 skriver likeledes:

..., this view requires that the notion of competence must be strengthened to include representation of systematic covariation between elements of language, even when this covariation cannot be described in categorical (zero-one) terms. The representation should be in the form of abstract probabilities, which measure tendencies for rule application

in various environments.

Disse og en rekke andre formuleringer (jfr. Lødrup 1982) tyder på at variasjonsregler ses på som identifiserbare, mentalt representerte størrelser. I en formulering fra 1979 (Sankoff & Labov 1979:216) trekker imidlertid forfatterne seg på dette:

Though formalism are necessary to focus an analysis on particular linguistic relations, it would be foolhardy to put too much stock on any one formalism. (.....) we do not make the error of confusing the set of rules we write with the grammatical processes that people use.

I denne artikkelen toner Sankoff & Labov også ned betydningen av selve variasjonsreglen som formell størrelse, og betoner i stedet probabilitetsaspektet. Men legg merke til at det nettopp er disse probabilitetene knytta til avgrensbare enheter i beskrivelsen som i neste omgang framtvinger en begrepsrealistisk tolkning av disse enhetene. Problemet er med andre ord ikke løst, indirekte foreligger det fremdeles en påstand om reglenes eksistens som mentalt representerte størrelser.

Vi kan derfor konkludere at variasjonsforskere som Labov og Sankoff er svært uklare når det gjelder dette spørsmålet, men at selve modellen deres tvinger fram en hypotese om at variasjonsregler er virkelige størrelser. Denne hypotesen er samtidig umulig å teste innenfor den modellen Labov og Sankoff arbeider med, den må gis status som det Dyvik 1980:22 kaller et postulat innenfor modellen.

Det ser i det hele tatt ut til at postulatet er vanskelig å gjøre til del av en testbar hypotese. Det kan med sikkerhet påvises at språklig variasjon er strukturert, det er imidlertid vanskelig å finne ut hva slags mentale og (indirekte) sosiale størrelser som ligger bak variasjonsmønstrene. Variasjonsregler representerer én mulighet, men det synes vanskelig å utforme modeller som gjør at denne muligheten kan prøves empirisk.

Det som det imidlertid ikke kan være tvil om, er at det et eller flere steder i den menneskelige hjerne finnes kapasiteter hvis

virkning kan avleses i slike kvantitative relasjoner som variasjonsregler er formaliserte uttrykk for. En kan diskutere om det her bare er snakk om språkevne i snever forstand, og spekulere over den mer nøyaktige mentale representasjonen av kapasitetene. På grunnlag av dagens viten vil slike spekulasjoner vanskelig kunne testes empirisk, og enkelte har på grunnlag av dette avvist problematiseringa av variasjonsregler som eksisterende mentale størrelser som noe som i det lange løp vil skade mer enn gagne, f.eks. Romaine 1981:101. Dette kan en i og for seg være enig i, dersom prespektivet snevres inn til å gjelde variasjonsregler per se. Men å spekulere over hvordan språk er mentalt representert må være en verdifull beskjeftigelse, selv om den empiriske basisen pr. i dag er svak. Hvis vitenskap skal begrense seg til hypoteser som i snever forstand er empirisk etterprøvbare, vil den bli steril og uproduktiv i like stor grad som om en lar all kritisk sans fare og hemningsløst gir seg spekulasjonene i vold.

Vi skal imidlertid i det følgende bygge på diskusjonen ovenfor, og se kvantitative metoder som nyttige arbeidsredskaper for å avdekke mønstre i språkbruk. Variasjonsregler skal vi se som uttrykk for bruksnormer knytta til grammatikalske regler, og ikke som grammatikalske regler i seg sjøl. De vil derfor ikke utgjøre størrelser i den grammatiske modellen. Som uttrykk for språkbruk er de vanskelige å tolke fordi de er utleda av en grammatisk teori de ikke lar seg passe inn i på noen fornuftig måte (jfr. Romaine 1981:105f og Kay & McDaniel 1978:152ff). Deres status som mentale størrelser er tvilsom og ikke sannsynliggort særlig vel, og det gir liten mening å tale om bruk av størrelser som neppe finnes, det være seg i den språklige eller i den kommunikative kompetansen.

12.4: Variasjonsregelmodellens bruksmuligheter.

Det at variasjonsregelbegrepet er vanskelig å gi empirisk status, vil ikke si at begrepet er ufruktbart i enhver sammenheng. Ser vi det som et grep som setter oss i stand til å formulere strukturerte uttrykk for variasjon både på individ- og gruppeplan, kan en gjøre nyttig bruk av det i enkelte sammenhenger. Det viktigste av disse er naturligvis den rent taksonomiske, nemlig den

at begrepet som nevnt setter oss i stand til å gi strukturerte uttrykk for språklig variasjon der både variasjonens rammer og struktur lar seg framstille ved hjelp av enkle utsagn. Dette setter oss i neste omgang i stand til å relatere og sammenligne individer og grupper på en enkel og tiltalende måte. Men disse utsagnene, variasjonsreglene, er ikke deler av grammatikker, men formaliserte utsagn som gjør greie for hvordan språkbrukere bruker bestemte elementer i sine grammatikker. Reglene relaterer grammatikk til bruk bare i en slik overflatisk betydning. Variasjonsreglene identifiserer visse mulige former som grammatikken må omfatte, men sier ingenting sikkert om hvordan disse formene genereres av grammatikken. I det hele tatt er det her viktig å holde fast ved den distinksjonen som ble introdusert av Kay & McDaniel 1978, nemlig den at mens en generativ grammatikk genererer formtyper, dvs. er et formalisert uttrykk for en abstrakt struktur, genererer variasjonsregler eksemplarer av disse typene, og opererer således på et annet nivå. Bare under en oppfatning av generativ grammatikk som går ut på at den også er en produksjonsmodell, dvs. en modell som ikke bare gjør greie for mulige former, men også helt konkret gjør greie for hvordan disse produseres mentalt, er en slik kopling mulig. Ikke mange vil i dag gå god for et slikt syn.

Ut fra dette blir det galt å hevde at variasjonsdata kan hjelpe oss å avgjøre hva som er den "korrekte" grammatikalske formaliseringa av visse typer språklige fenomener. Denne oppfatningen går tilbake til Labov 1969, og går ut på at når en har en rekke mulige måter å formulere et lingvistisk fenomen på i form av grammatiske regler, vil data fra kvantitative analyser hjelpe oss til å velge det korrekte alternativet. Argumentet går kort ut på at dersom f.eks. to regler formelt lar seg kombinere til en, vil identiske bruksbetingelser være et argument for at en slik sammenslåing er korrekt, jfr. Kristoffersen 1980a:126ff. Labovs eksempel fra 1969 omfatter valg mellom sammenslåing eller separate regler, og i fall det siste velges, ordningsrelasjonen mellom disse (Labov 1969:728ff). Romaine 1982:kap.8 kritiserer denne antakelsen om at kvantitative data kan brukes som kriterier på hva som er den korrekte løsning. For det første viser hun at i mange tilfeller gir ikke data entydige svar. Mer vesentlig er imidlertid at analyser av denne typen bygger på en forutsetning

som i seg sjøl langt fra er uproblematisk, nemlig den at de reglene som formuleres nødvendigvis er psykologisk reelle. Det går ikke an å hevde at de kvantitative dataene i seg sjøl er argumenter for at reglene er reelle størrelser. Reglene må nemlig formuleres forut for og derved uavhengig av den påfølgende telling. Vi har ingen garanti for at resultatene av denne, uansett hvor konsistente de måtte være, avspeiler reelle, mentale størrelser. I tillegg vil en nødvendigvis måtte anta at de underliggende formene som reglene virker på, er reelle og uproblematisk. Dette er naturlighvis ikke med nødvendighet korrekt, Romaine hevder f.eks. at den strykningsregelen Labov 1969 analyserer, kanskje heller burde formuleres som en innsettingsregel, noe som vil gi en underliggende form lik resultatet av strykningsregelen. Ut fra dette er det ikke legitimt å hevde at kvantitative analyser hjelper oss til å identifisere korrekte løsninger. Derved har en heller ikke noe grunnlag for å hevde at de variasjonsreglene som slike analyser resulterer i, er korrekte grammatikalske utsagn. I den grad det er mulig vurdere en grammatikk som korrekt/ukorrekt, vil andre kriterier enn bruksdata komme inn, ettersom "bruksdata" kan framskaffes for en hvilken som helst grammatikk, og i utgangspunktet forutsetter at denne på et grunnleggende plan er korrekt.

Alt i alt kan vi si at variasjonsregler, i den grad vi har bruk for dem, er praktiske hjelpemidler som setter oss i stand til på en komprimert og likevel enkel måte å gjøre greie for mønstre og regelmessigheter knytta til bruk av språkformer. Det er disse mønstrene og regelmessighetene som er viktige, variasjonsregler er en vilkårlig måte å gjøre greie for disse på som finner sin begrunnelse i estetiske og praktiske hensyn mer enn i hensynet til det saklige. Resultatene av kvantitativ analyse kan alternativt framstilles tabellarisk, i tekst etc., uten at informasjon går tapt, Ut fra dette er det berettigelsen av de kvantitative metodene som er grunnleggende. Nyttan av variasjonsregler som framstillingsform avhenger av nyttan av disse metodene. Vi har ovenfor hevda at den nytteverdien er knytta til analyse av språkbruk og ikke til analyse av språkssystem. Således vil kvantitative analyser være nyttige når en ønsker å undersøke normer for bruk av elementer generert av en på forhånd formulert grammatikk (noe som verken beviser eller forutsetter eksistensen av denne

grammatikken som et reelt objekt). Ettersom normer er overindividuelle, vil de kvantitative metodene derved kunne hjelpe oss i undersøkelser av forholdet mellom individuell språkbruk og språkbruken i det sosiale nettverket den enkelte befinner seg i, og derved hjelpe oss til å karakterisere større språksamfunn og den enkelte språkbrukers relasjon til dette.²⁰ Dette følger naturlig av det vi hevda ovenfor på s.275f om at det sosiale aspektet ved språk manifesterer seg gjennom bruk.

Kvantitative metoder er også viktige i undersøkelser av språkforandring. Som vi har nevnt tidligere skjer språkforandring i prinsippet ved at en ny form gradvis fortrenger en eldre, enten dette skjer ved fluktuasjon rundt et middelpunkt i jevn bevegelse langs et kontinuum eller alternasjon mellom distinkte former. Kvantitative metoder hjelper oss til å fastslå hvor hurtig og i hvilken retning forandringer skjer, jfr. f.eks. Bynon 1977:kap. 5. De danner også et utgangspunkt for forklaringer på hvorfor språk forandrer seg med utgangspunkt i sosiale forhold, jfr. særlig Labov 1972a:kap. 1 og Labov 1981. Som en konklusjon på drøftinga av kvantitative metoder og variasjonsregler kan vi si at fonologisk og morfologisk variasjon som en del av det grammatiske systemet, gis formaliserte uttrykk i form av de regeltypene vi satte opp i kap. 10 samt i leksikon. Å omgjøre disse regeltypene til variasjonsregler er det samme som å løfte dem ut av grammatikken som et abstrakt system og over i domenet for konkret språkbruk. Som størrelser innenfor en grammatisk modell er variasjonsregler derfor illegitime, de hører hjemme i en språkbruksmodell, en performansmodell. I den grad evnen til å mestre kvantitative relasjoner er et kompetansefenomen, er det således snakk om deler av den kommunikative kompetansen som ikke omfattes av den grammatikalske.

12.5: Implikasjonsskalaer og polylektale grammatikker.

Variasjonsregelmodellen ble tidlig utsatt for kritikk. En rekke kritikere som framsto tidlig på 1970-tallet angrep modellen med noe ulikt utgangspunkt, men de satte alle fram den såkalte implikasjonsskalamodellen som et alternativ. Til denne gruppa hørte bl.a. David de Camp, Charles-James N. Bailey og Derek Bickerton.

Ett av deres felles utgangspunter var at variasjonsregelmodellen ikke var i stand til å gi et fullgodt bilde av det overindividuelle språksystemet som begrepet språksamfunn etter deres mening forutsetter. Et slikt system vil nødvendigvis måtte omfatte atskillig mer variabilitet enn en hvilken som helst individuell grammatikk. Samtidig er det grenser for hvor stor variasjonen kan bli før systemet blir ubrukelig som grunnlag for kommunikasjon mellom språksamfunnets medlemmer.

I kap. 8 drøfta vi grammatikkbegrepet, og konkluderte på s.159 at grammatikk i betydningen språklig kompetanse i utgangspunktet er et individuelt fenomen. I de påfølgende kapitler har vi hele tida drøfta modeller for individuelle språksystemer. Samtidig har vi også hatt språkets sosiale funksjon med i bildet, vi har f.eks. hevda at styringer på bruk av grammatiske regler er sosiale normer, dvs. overindividuelle normer for hva som regnes for passende språkbruk. Noe vi imidlertid i liten grad har problematisert er den overindividuelle variasjonen. Som nevnt setter språkets funksjon som kommunikasjonsmiddel grenser for hvor stor denne kan være. Individuelle grammatikker må i det hele tatt være nær beslekta for å danne grunnlag for kommunikasjon. Spørsmålet blir da hvordan de er relatert, dvs. hvordan de evt. inngår i et overordna system.

Dette er et spørsmål som i noen grad har opptatt dialektologer, men i det minste før 1960 bare i liten grad teoretiske lingvister, jfr. diskusjonen i kap. 8. De sistnevnte arbeidet som oftest med lukka og idealiserte systemer. En av de første som tok opp til drøfting spørsmålet om hvordan slike systemer kunne relateres, var Weinreich 1954 innenfor en strukturalistisk modell, jfr. s.156.

På tross av at Chomsky uttrykkelig tok utgangspunkt i et idealisert homogent språksamfunn finner vi likevel, særlig innenfor generativ fonologi, tanker om hvordan individuelle systemer er relatert til hverandre innen et språksamfunn:

There has, in other words, been little change in lexical representations since Middle English, and, consequently, we would expect (though we have not verified this in any de-

tail) that lexical representations would differ very little from dialect to dialect in Modern English. (Chomsky & Halle 1968:54)

Poenget her er at språksamfunnet konstitueres av et felles sett underliggende former, og at dialektforskjeller lar seg tilbakeføre til ulikheter i regelkomponenten. Av mange grunner har ikke denne tilnæringsmåten gitt særlig gode resultater, jfr. framstillingene i Chambers & Trudgill 1980:45ff og Petyt 1980:171ff. Likevel er den generative modellen ofte et egna hjelpemiddel når en skal analysere beslekta fenomener i nærstående dialekter.

Når det gjelder variasjonsregelmodellen, har vi ovenfor først og fremst knytta denne til individuelle grammatikker, men vi har også indirekte vært inne på hvordan den kan brukes til å identifisere større grupper. Disse kan karakteriseres både ved at medlemmene deler en bestemt regel, og ved at de evt i tillegg også deler en eller flere av de normene som styrer bruken av regelen. Men begrepet språksamfunn (speech community) har aldri fått noen presis definisjon bygd på rent språklige kriterier innenfor denne modellen. Følgende sitat henta fra Labov 1972a:120f, viser at begrepet i stedet avgrenses gjennom utenomspråklige kriterier:

The speech community is not defined by any marked agreement in the use of language elements, so much as participation in a set of shared norms; these norms may be observed in overt types of evaluative behavior, and by uniformity of abstract patterns of variation which are invariant in respect to particular levels of usage.

Labov knytter ,altså begrepet til sosiale normer, og ikke til formelle språklige kategorier. Det er uklart om slike normer lar seg påvise, Labov er ikke særlig mer konkret med hensyn til hva de innebærer. (Romaine 1982:234ff reiser tvil om eksistensen av slike normer på grunnlag av data fra Belfast og Edinburgh.) Synet utdypes videre i Labov 1973c:43, der selve grammatikken ses som bare et av flere trekk som konstituerer et språksamfunn. Det å avgrense en grammatikk knyttes her til problemet med å identifisere dialektgrenser (jfr. kap. 7). Vi er derved tilbake i det

klassiske problemet med dialekter som klart avgrensbare og framfor alt empirisk valide størrelser. Labovs problemstilling er derfor langt fra ny, men han tufter diskusjonen på et analyseredskap som var nytt i begynnelsen av 1970-årene, nemlig panlektale eller polylektale grammatikker. Dette begrepet kan gis en psykologisk såvel som ikke-psykologisk fortolkning. Vi skal i første omgang se på det som et rent abstrakt analyseredskap. Der nest skal vi drøfte muligheten av å gi begrepet psykologisk validitet ved å knytte det til den enkelte språkbrukers kompetanse.

En lekt, som vi kjenner igjen fra begrepene dialekt, idiolekt etc. er et sett av kategoriske grammatiske regler, dvs. en grammatikk der enhver mulighet for variasjon er formelt utelukka. Sett isolert er den således en klar abstraksjon fra det vi kan observere i virkelig språkbruk. De grammatiske reglene i en lekt er i tillegg maksimalt dekomponert, jfr. s.283ff ovenfor. En slik dekomponering gir oss muligheten til å formulere et sett grammatikker med minimale forskjeller, to lekter vil være ulike med hensyn til minst en slik minimal regel. Lekter kan ses på som minimale elementer i større systemer, som så kan knyttes til enkelte språkbrukere eller til større grupper av slike. Tanken er at enhver virkelig grammatikk, på samfunns- såvel som individnivå skal kunne analyseres som et mer eller mindre omfattende sett slike minimale lekter, derav betegnelsene pan- (=felles) og poly- (=mange) -lektale grammatikker. Innenfor en slik modell reiser det seg to viktige problemer. Hvordan skal de ulike lektene relateres til hverandre, og på hvilken måte kan en gjøre greie for variasjon innenfor en slik modell?

Når det gjelder det første problemet, er det klart at en gitt grammatikk neppe vil være summen av et sett tilfeldig sammensatte lekter. Den maksimale dekomponeringa av regler innebærer ingen påstand om at de enkelte subreglene ikke er relatert til hverandre, selv om en slik antakelse naturligvis er mulig. En mer tiltalende hypotese er imidlertid at lektene er relatert etter bestemte og empirisk testbare prinsipper. Den hypotesen som har vært drøfta og forsøkt testa de siste årene, tar sitt utgangspunkt i såkalte implikasjonsskalaer. Implikasjonsskalaer innebærer at et sett faktorer vil ordne seg i en bestemt rekkefølge langs en akse. Hver faktor har minst to mulige verdier, f.eks. 0

og 1. På en implikasjonsskala vil disse la seg rangere slik: For hver av faktorene vil en bestemt verdi implisere at et gitt antall av de andre faktorene (fra null til alle) har samme verdi. De vil derved kunne rangeres etter hvor mange av de andre de impliserer med samme verdi. På en skala fra venstre mot høyre vil dette kunne framstilles ved at samtlige faktorer til venstre for og fra og med den impliserende har verdien 1 og samtlige til høyre har 0. En slik enkel skala sier intet om det innbyrdes forholdet mellom faktorene til høyre og venstre for den impliserende faktoren. Men når alle faktorene har denne egenskapen, kan de rangeres etter hvor mange av de andre faktorene de impliserer. Dette kan framstilles som i figur 12.3. Kolonnene representerer de enkelte faktorene, linjene de enkelte implikasjonsforholdene. Det som da framkommer er en rangering av faktorene slik de er stilt opp fra venstre mot høyre øverst i diagrammet.

Figur 12.3: Eksempel på implikasjonsskala med to verdier.

FAKTORER:		1	2	3	4	5
A		1	1	1	1	1
B		1	1	1	1	0
C	IMPLIKASJONS-	1	1	1	0	0
D	FORHOLD:	1	1	0	0	0
E		1	0	0	0	0
F		0	0	0	0	0

Overført til språkanalyse kan vi tenke oss at hver faktor representerer en minimal grammatisk regel, 1 betyr tilstedeværelse og 0 fravær av regelen. Hver linje i figuren kan da ses som en lekt. Lekt A vil inneholde alle reglene, mens lekt F vil ha ingen, dvs. andre lekter i stedet. Implikasjonsforholdet mellom reglene innebærer at dersom en lekt har en gitt regel, vil den også ha alle regler til venstre for seg i diagrammet, og mangler den en regel, vil den mangle alle de reglene som befinner seg til høyre for den i diagrammet. Dersom vi antar at disse implikasjo-

nene er allmenne i et språksamfunn, vil det ikke være nødvendig å gi ei liste over alle de reglene en gitt lekt inneholder når en skal beskrive denne. Det vil være nok å oppgi den regelen i lekten som befinner seg lengst til venstre i implikasjonshierarkiet. De andre reglene i lekten kan utledes av denne.

Dette representerer en temmelig stram hypotese med hensyn til hvordan lekter er internt strukturert og hvordan de er relatert innbyrdes. Om det forholder seg slik i virkeligheten er noe som en i neste omgang må søke å teste mot data. Dersom en skulle finne empirisk motsvar for implikasjonsmodellen, åpner dette for en strukturering av individuelle såvel som overindividuelle språkssystemer som et sett innbyrdes avhengige lekter.

Det var David de Camp som først tok i bruk implikasjonsskalaer i lingvistisk analyse. Han hevda, f.eks. i de Camp 1971, at en språkbrukers kompetanse var organsiert slik at reglene impliserte hverandre langs et begrensa antall skalaer. Ulike stilnivåer karakteriseres av at skjæringspunktene mellom 0 og 1 på disse skalaene plasseres ulikt. Språkbrukeren behøver med andre ord ikke endre, kutte ut og/eller innføre en rekke regler uavhengig av hverandre når hun eller han skifter stil. Reglene er hele tida de samme. Det som må endres er skjæringspunktene mellom 0 og 1 på de ulike skalaene. Plasseringa av disse vil automatisk avgjøre hvilke regler som i enhver situasjon er relevante. I forlengelsen av dette ser ikke de Camp noen prinsipiell forskjell mellom grupper og individer:

It has been repeatedly demonstrated by sociolinguists that the set of linguistic features which distinguish formal from informal style tend to be similar to those which distinguish advantaged from disadvantaged socio-economic levels. (....) Any linguistic description of variation must operate across speakers as well as within speakers. In fact, a grammar need show no distinction between interspeaker and intraspeaker variation. The fact that no one living speaker can operate throughout the range of all the varieties of his language, is merely an accident of performance. (De Camp 1971:31)

Bruken av performansebegrepet i dette sitatet representerer en modifikasjon i forholdet til den vanlige bruken av begrepet. Performanse forutsetter kompetanse, og denne knyttes vanligvis til den individuelle språkbruker. Når manglende beherskelse av endel av lektene i et språksamfunn ses på som et utslag av begrensninger knytta til utføring, er det nærliggende å tro at de Camp mener at alle lektene finnes i hver språkbrukers kompetanse, men at hver språkbruker bare er aktivt i stand til å produsere et visst subsett av disse. En slik hypotese kan en ikke uten videre avvise, en som ligner svært ligger til grunn for C.-J. N. Baileys teori om forholdet mellom produktiv og reseptiv kompetanse, som vi skal komme tilbake til nedenfor. For de Camp synes imidlertid modifikasjonen av kompetansebegrepet å bety noe annet, nemlig at også kompetansenivået skal løftes opp på samfunnsnivå. Sitatet ovenfor fortsetter slik:

No one person uses all the half million words in Webster's Third either, yet we still talk about "the vocabulary of English" as if each of us commanded all of it. The locus of a language is the speech community, not the central nervous system of some individual speaker, and it is communal competence rather than idiosyncratic performance which we wish to describe. (De Camp 1971:s.st.)

Vi ser at de Camp hever kompetansen, og derved beskrivelsen av språksystemet opp på samfunnsnivået. Derved legger han seg svært nær Saussure, hans henvisning til at ingen behersker hele ordforrådet synes å reflektere Saussures syn at ingen individuell språkbruker har adgang til hele språksystemet. Forskjellen er imidlertid at de Camp i tillegg setter fram en modell som gir muligheter for å strukturere samfunnsgrammatikken slik at den variasjonen vi finner på dette nivået lar seg inkorporere samtidig som vi settes i stand til å relatere individuelle grammatikker til dette overordna systemet. Men selve systemet, både i kraft av å være en modell og i mangel av et konkret og avgrensbart anknytningspunkt til virkeligheten, blir abstraksjon. En kan med andre ord ikke postulere at det har en uavhengig og identifiserbar eksistens; "communal competence" må ses som en abstrakt overordna struktur som individuelle kompetanser kan relateres til hverandre gjennom.²¹

Som nevnt ovenfor kan ulike stilnivåer (og ulike sosiolekter) på grunnlag av implikasjonsskalamodellen ses som realisasjoner av et enhetlig system der skjæringspunktene mellom 0 og 1 langs de relevante regelskalaene er ulikt plassert. Med andre ord er ikke stilforskjeller et spørsmål om større eller mindre frekvenser av bestemte språklige varianter, slik Labov oppfatter det. I stedet er det spørsmål om kategoriske brudd mellom 0 og 1 på ulike steder på implikasjonsskalaene. De Camp formulerte sin kritikk slik:

The speaker does not monitor his own frequencies and think "Hm! The atmosphere is getting very formal since the professor entered the room. I'd better increase my frequency of phrase-initial whom from five to fifteen percent." Rather he faces a complex set of discrete decisions (to ain't or not to ain't), and a set of implicational consequences of those decisions, equally complex but largely automatized (if ain't, then it don't). (De Camp 1971:34)

Denne typen kritikk av variasjonsregelmodellen som hypotese om språkbruk, er i en rekke artikler tatt opp og skjerpa av Derek Bickerton, se f.eks. Bickerton 1971 og 1973. For Bickerton var også språkbrukerens evne til å produsere predikerbare frekvenser av visse varianter en psykologisk umulighet.²² Han hevda at for at de konstante mønstrene i variasjon skal kunne forklares psykologisk, må variasjon være et atskillig mer begrensa fenomen enn det synes å være ut fra variasjonsregelmodellen, der variasjon knyttes til regler som i sin tur er aggregater av subregler. For Bickerton syntes det umulig at alle disse kunne oppvise strukturert variasjon, og at de derved kunne ha delprobabiliteter knytta til seg hvis produkt avgjorde bruksfrekvensen for hele reglen. Han tok i stedet utgangspunkt i en modell utvikla av C.-J. N. Bailey kalt bølgeomodellen (The Wave Model, se f.eks. Bailey 1973). I denne ses all variasjon som tegn på språkforandring (Bickerton 1973:24), derfor blir modellen ofte kalt dynamisk. Språkforandring skjer ikke ved at variabilitet sprer seg tilfeldig og over en bred front. Den følger snarere bestemte veier, ved at den sprer seg fra subregel til subregel innenfor en større regel etter et bestemt mønster. Forandring begynner ved at en ny regel introduseres gradvis eller elimineres gradvis. Hvis det er

snakk om en ny regel, legges denne inn til slutt i rekka av allerede eksisterende regler, og den introduseres først i en svært begrensa omgivelse som deretter gradvis utvides ved at regelen sprer seg til nye omgivelser (Bailey 1973:56f). Dette vil si det samme som at fra en start med én subregel blir stadig flere av disse omfatta av endringa. Forandringa spiser seg så å si gjennom settet av subregler til den har nådd over alle. Rekkefølgen av de subreglene som i løpet av prosessen innføres, bestemmes av markerthetsprinsipper. En forandring begynner med den mest markerte subregelen og legger så under seg regler av stadig minkende markerthetsgrad inntil alle subreglene i settet er nådd over, og regelen i sin helhet er lagt inn i grammatikken som en generell og obligatorisk regel. Formelt kan dette uttrykkes ved at den regelen der forandringen starter har en omgivelse spesifisert av et realtivt stort sett distinktive faktorer spesifisert for sin mest markerte verdi. Spredningen skjer ved at disse gradvis endres til umarkert verdi som elimineres ved at de impliseres under en mer generell faktor inntil regelen har nådd sin mest generelle form.²³ Markerthetshierarkiet som forandringa brer seg gjennom vil konstituere en implikasjonsskala der enhver subregel vil impliseres av evt. mindre markerte regler i den forstand at har endringa nådd en viss subregel, vil den også ha nådd, og på et tidligere tidspunkt, enhver subregel som har en mer markert omgivelse (Bailey 1973:67). På denne måten kan språkforandring på individplanet ses som spredning gjennom et rangert sett subregler. På et overindividuellt plan kan individer rangeres etter om forandringa har nådd dem eller ikke, og i tilfelle den har nådd dem, hvor langt i subregelhierarkiet den har kommet. Hvert nivå i dette hierarkiet vil forøvrig representere en lekt. Stilforskjeller kan i samsvar med de Camps syn tenkes å bestå i at en gitt forandring har nådd lenger innen noen stilnivåer enn innen andre.

Bickerton hevder som nevnt at variasjon er et tegn på språkforandring, og at denne skjer i samsvar med Baileys bølgemodell. For at variasjonen skal være psykologisk plausibel, begrenses den sterkt innenfor modellen (som Bickerton 1973:32 tydeligvis ser på som en teori om hvordan grammatikker er mentalt organisert). Bickertons hypotese er at variasjon bare vil være knytta til en subregel av gangen. En gitt forandring vil således bare kunne

spre seg fra en subregel til den neste i det øyeblikk den første er blitt obligatorisk (1973:24f). Dersom dette er tilfellet, vil en grammatikk for det meste bestå av kategoriske regler, dvs. regler som det psykologisk sett er relativt lett å beherske. Dette gir implikasjonsskalaer med tre verdier. Kategorisk bruk av regelen, varierende bruk av regelen og fravær av regelen. En slik skala er illustrert i figur 12.4:

Figur 12.4: Eksempel på implikasjonsskala med tre verdier (X = variasjon).

FAKTORER:		1	2	3	4	5
A		1	1	1	1	1
B		1	1	1	1	X
LEKTER:						
C		1	1	1	X	0
D		1	1	X	0	0
E		1	X	0	0	0
F		X	0	0	0	0
G		0	0	0	0	0

Variasjon vil her bare finnes knytta til enkelte elementære subregler som er i ferd med å undergå forandring. Disse er få, og ettersom de i tillegg ikke kan løses opp videre, blir variasjon atskillig lettere å håndtere for den enkelte språkbruker. En behøver ikke lenger operere med et sett delprobabiliteter og kompliserte multiplikasjonsoperasjoner som en del av kompetansen. I det hele tatt avviser Bickerton at slike kan tillegges kompetansen, de kompliserte mønstre av probabiliteter som en opererer med innenfor variasjonsregelmodellen er et resultat av at data er strukturert på en villedende måte. Dette fordi obligatoriske og variable subregler grupperes sammen innen variasjonsregelmodellen uten hensyn til at de har ulik status. I 1973:26 kaller han variasjonregler for "... simple data-displaying devices which mask rather than reveal the real rules involved in the generation of variable data". Med utgangspunkt i en

tidligere analyse bygd på variasjonsmodellen av variasjonsmønstre knytta til stryking av konjunksjonen que i Montreal-fransk (Sankoff 1974:35ff), forsøker Bickerton i ovennevnte artikkel å vise at den variasjonen som forekommer for hver av informantene er knytta til bare en omgivelse (= subregel), og at disse kan ordnes implikasjonelt når en sammenligner alle informantene.²⁴ Både i denne analysen, og i den av underordningskonjunksjoner i Guyana Creole (Bickerton 1971) synes han å lykkes rimelig bra i å vise at de variasjonsmønstrene han analyserer er strukturert på denne måten. Men resultatene hans er likevel befengt med en del problemer. For det første blir det svært vanskelig å framskaffe tilstrekkelig med data når en dekomponerer en regel i et større eller mindre sett subregler og samtidig skal undersøke bruken av disse for hver informant individuelt. Dette gjelder i særlig stor grad når en som Bickerton undersøker bruken av et begrensa sett leksikalske enheter, nemlig konjunksjoner, selv om disse er relativt hyppige. Resultatet for Bickerton er relativt mange tomme celler i implikasjonsdiagrammet (jfr. 1971:477 og 1973:31) og ofte små datamengder i de cellene som er fylt. Det siste går utover resultatenes reliabilitet, problemet med tomme celler er noe mer komplisert. Bickerton sjøl (1973:33) regner med at dersom en hadde hatt data å fylle de tomme cellene med, ville disse føyd seg inn i det overordna mønsteret som forventet. Det er vanskelig å se hvordan en kan regne med det uten a priori å anta at den hypotesen en forsøker å teste, er korrekt. Riktignok presiserer Bickerton at implikasjonsskalaer i seg selv ikke må tillegges eksistens, de er hjelpemidler i analysen som hjelper oss til å avdekke de bakenforliggende reglene og de implikasjonsforholdene disse inngår i med hverandre (1973:32 og 1975:203). Men hvis disse i utgangspunktet regnes for å eksistere, blir ikke implikasjonsskalaen noen modell som kan gi grunnlag for hypotesetesting, men en oppdagelsesprosedyre som skal avdekke forhold en på forhånd regner med finnes. Ut fra en slik tankegang er det ikke unaturlig å regne med at tomme celler vil oppføre seg som forventet, og det er heller ikke unaturlig å regne de avvikene en finner i fylte celler som utførings- eller performansefeil, dvs. tilfeldige og uinteressante brudd på et helt regulært underliggende system. Bickerton gjør riktignok dette fordi avvikene er relativt få, men i diagrammer der svært mange celler ikke er fylt, som f.eks. 1975:25 (table 2), blir dette argumentet likevel

svekka. Et vanlig mål på hvor godt et gitt sett av data svarer med de forventinger som ligger innbygd i implikasjonsanalyse, har vi i skalabilitetsbegrepet. Skalabilitet regnes ut på ulike måter, jfr. Romaine 1982:177f, men det mest alminnelige synes å være å beregne prosenten av celler som oppfyller implikasjonsforventningene i forhold til det totale antall celler. Dersom det sistnevnte innebærer alle fylte celler, får vi ofte en relativ høy prosent, dvs. høy skalabilitet. Dersom vi imidlertid trekker inn også de tomme cellene, og tar utgangspunkt i det totale antall celler i matrisen over samtlige regler og samtlige informanter bak data, vil skalabiliteten ofte synke drastisk. Således oppgir Bickerton en skalabilitet på 85.2% for det materialet han analyserer i 1973:30ff. Regner vi inn tomme celler, synker denne til 68.7%. Nå er det ikke uten videre klart at en bør trekke inn de tomme cellene. Men i mangel av "kunnskap" om hvordan de tomme cellene ville ha oppført seg om de var fylte, synes det ikke uten videre klart at en kan holde dem utenfor. I det hele tatt synes ikke begrepet skalabilitet å ha noen særlig mening i forbindelse med datamatriser der ikke alle cellene er fylt.

Et annet problem er i hvilken grad det markerthetshierarkiet som antas å bestå mellom ulike omgivelser i en regel, kan testes og evt. påvises. Dette er viktig fordi Bickertons påstand om at hans modell gir en mer plausibel psykologisk forklaring på variasjon, er avhengig av at det markerthetshierarkiet som bestemmer hvordan endringsprosessen vil spre seg og derved skille ut ulike og suksessive subomgivelser, må ha et psykologisk motsvar for at denne modellen skal virke mer plausibel. Språkbrukerne har ikke direkte kunnskap om slike hierarkier. Det kan imidlertid tenkes at hjernen er programmert på en eller annen måte slik at endringer vil følge bestemte ruter, dvs. at markerthet består i at hjernen har vanskeligere for å hankses med noen strukturer enn med andre og at disse problemene kan reduseres til et sett allmenne psykiske prinsipper. Da vil hver subregel som en endring når, være både en naturlig viderutvikling og en naturlig domene for variasjon. Hvis slike prinsipper ikke kan påvises, er det vanskelig å vise at Bickertons forklaring på variasjon er psykologisk mer plausibel enn Labovs, ettersom vi mangler prinsipper som avgjør om den subregelen det er tale om er en naturlig, enn

si mulig psykisk størrelse. En regel er ikke nødvendigvis enkel psykologisk fordi den er enkel på papiret, langt mindre kan en uten videre slutte fra regel til mental struktur direkte. Dette poenget blir desto mer viktig når det viser seg at det ofte finnes alternative og ekvivalente måter å ordne lektene på i et implikasjonssystem (jfr. Romaine 1982:179ff). Dette kan naturligvis tyde på at markerthetshierarkier er rammer med større eller mindre grad av alternasjonsfrihet lagt inn, men det kan også bety at markerthetshierarkier er post hoc-konstruksjoner med liten grad av motsvar i virkeligheten. De forsøkene som har vært gjort på å relatere markerthetsteorier til psykologiske faktorer har ikke ført særlig langt. Den mest kjente teorien er vel den lagt fram i Chomsky & Halle 1968. Av det som framsettes i dette arbeidet er nok markerthetsteorien en av de delene av boka som har avstedkommet minst med hensyn til videre forskning.

En annen hypotese som ligger til grunn for Bickertons (og Baileys) modell, er at all variasjon er symptom på pågående språkforandring. Det har vist seg at flere av de best utforska fenomenene synes svært stabile, dette gjelder bl.a. vekslinga mellom t/d og θ/ð i ord som thing og that i amerikansk engelsk, (Labov 1972a:78, se ellers s.49 ovenfor), og det gjelder t,d-stryking (Guy 1980). At ikke all variasjon er betinga av språkforandring er imidlertid ikke ødeleggende for Bickertons teori, en kunne fremdeles tenke seg et statistisk implikasjonsforhold.

Noe som synes ødeleggende for Bickertons teori er imidlertid at hans påstand om større psykologisk plausibilitet også undermineres av at variasjon i svært mange tilfeller ikke synes å være begrensa til bare en subregel hos en gitt språkbruker. Selv om de dataene Bickerton sjøl framlegger synes å tale i hans favør, viser en rekke andre undersøkelser at variasjon finnes i en hel rekke subregeler også hos en og samme språkbruker. Derved kan en ikke kategorisk hevde at variasjonsreglenes mange delprobabiliteter er en konsekvens av at en har satt språkbrukere med ulike variasjonsmønstre sammen i ei gruppe, og derved fått ut en gruppevariabilitet som i stor grad er illusorisk. Eksempel på data der en finner variasjon over flere subregler, og der disse er lagt fram som mulige falsifikasjoner av Bickertons hypotese, finner en bl.a. i Anshen 1975:3 og i Fasold 1973 og 1975. Sist-

nevnte argumenterer for en modell mer i samsvar med Baileys egen (jfr. Bailey 1973:79), der variasjon kan forekomme i mer en en subregel av gangen. Figur 12.4 er et eksempel på en implikasjonsskala med variasjon i mer enn en omgivelse.

Figur 12.5: Eksempel på implikasjonsskala med variasjon i mer enn en omgivelse.

FAKTORER:		1	2	3	4	5
A		1	1	1	1	1
B		1	1	X	X	X
LEKTER:						
C		1	X	X	X	0
D		1	X	X	0	0
E		X	X	0	0	0
F		X	0	0	0	0
G		0	0	0	0	0

Kravet til implikasjonsforhold mellom de reglene som viser variasjon kan imidlertid opprettholdes dersom det i stedet for X settes inn enten virkelige frekvenser eller delprobabiliteter knytta til regelen, og krever at disse skal kunne rangeres etter fallende frekvens/probabilitet fra 1.00 til 0.00. Derved vil en gitt probabilitet implisere en lavere probabilitet eller 0 til høyre og en høyere eller 1 mot venstre. Figur 12.6 øverst på neste side viser en slik skala med konstruerte probabilitetsverdier.

Fasold bruker en slik modell både i (1973) og (1975), og viser at en oppnår like god skalabilitet som Bickerton i sine arbeider. Hovedpoenget er imidlertid at denne modellen kan brukes på data som Bickertons teori avviser eksistensen av. Dette siste er naturligvis en stor svakhet ved teorien, som gjør det vanskelig å unngå den konklusjon at den ikke er adekvat. Forandring synes i mange tilfeller ikke å bre seg ved bare å omfatte en subregel av gangen.

Figur 12.6: Eksempel på implikasjonsskala med probabilitetsmål.

FAKTORER:		1	2	3	4	
	A	1	1	1	1	
LEKTER:						
	B	1	1	1	0.9	
	C	1	1	0.8	0.6	
	D	1	0.9	0.6	0.5	
	E	0.7	0.5	0.3	0	
	F	0.4	0.2	0	0	

Ved å innføre delprobabiliteter i implikasjonssystemene er imidlertid forbindelsen knytta tilbake til variasjonsregelmodellen. En implikasjonsskala som omfatter et sett subregler under en regel, der noen eller alle subreglene har delprobabiliteter knytta til seg, er egentlig bare en annen måte å framstille en variasjonsregel med hierarkiserte delprobabiliteter på. Denne er svært nyttig i forbindelse med undersøkelser av språkforandring, ved at den bedre enn variasjonsregeloppsettet får fram hvordan en forandring sprer seg gjennom settet av subregler. Implikasjonsskalaene framstiller ikke bare gradvis spredning, de er også i stand til å avdekke avvik i form av manglende implikasjonsforhold der en ville vente slike, jfr. Fasold 1973.

Språkforandringsaspektet var da også et av de viktigste utgangspunktene da Bailey konstruerte det han sjøl kalte sitt dynamiske paradigme, der implikasjonsskalaer og den såkalte bølgemodellen spiller viktige roller. Vi skal derfor til slutt i dette kapitlet kort se på enkelte aspekter ved Baileys modell, en modell som tar utgangspunkt i språklig variasjon, men som går langt lenger enn bare å ville gjøre greie for variasjon. Studiet av variasjon er for Bailey et utgangspunkt for å oppheve skillet mellom synkron og diakron språkbeskrivelse og mellom aktiv og passiv kompetanse. Skillet mellom synkroni og diakroni kan føres tilbake til Saussure, og Bailey hevder at skillet hviler på den idealiseringa som ligger til grunn for svært mye lingvistisk forskning i vårt århundre, nemlig at språk er homogent innenfor

et gitt språksamfunn. Men i det øyeblikk en tar variasjon alvorlig, og antar at all variasjon går tilbake på pågående språkforandringer, og at alle disse språkforandringene kan beskrives som sett av minimale forandringer som står i bestemte implikasjonsforhold til hverandre, og derved blir forutsigbare - i det øyeblikk kan også synkron og diakron lingvistikk forenes. En grammatikk som på denne måten opptar i seg både synkroni og diakroni, kaller Bailey en polylektal grammatikk.²⁵ Denne er likevel ikke noen abstraksjon høyt hevet over den enkelte språkbruker. Polylektale grammatikker er psykologisk valide fordi de vil falle sammen med individuelle kompetanser i det øyeblikk ikke bare produktiv, men også reseptiv kompetanse omfattes av grammatikken. Bailey tar sitt utgangspunkt i det faktum at vellykka språkbruk ikke bare er betinga av at en er i stand til å produsere egne ytringer, en må også være i stand til å forstå andres, selv om disse er utforma i samsvar med andre dialekter enn ens egen. Denne evnen til å forstå andre dialekter, er ifølge Bailey ikke basert på intelligent gjetting, men på det at disse dialektene også er en del av ens egen kompetanse i den forstand at de er systematisk relatert til ens produktive kompetanse i form av en polylektal kompetanse. Ens produktive kompetanse er således et subsett av det totale antall lekter ens totale kompetanse består av (Bailey 1973:23). Denne bygges gradvis opp under språkinnlæringsprosessen, et barn vil ved ethvert møte med en ny form assimilere denne ved å endre sin underliggende grammatikk slik at også de nye formene vil kunne genereres innenfor et konsistent system, jfr. følgende sitat (Bailey 1973:27f):

The grammar envisioned in these pages is not located in some reified "communal mind", socially real though the grammar is claimed to be. And it certainly does not presuppose two competences, one for speaking and one for understanding, despite some asymmetry between th subset and the overall set. The naturalness criterion provides further constraints (which are quite strong) on the kinds of formulations that are tolerated.

It should be obvious that a polylectal grammar can be a psychologically real one, even though no single language-user has all of it internalized, even if every pair of

adjacent subsystems which are attested are unified in some language-user's internalized competence. In such a case, there is no risk in positing that the whole grammar is potentially internalizable for a given language-user exposed to all the subsystems of the language.

Vi ser at Bailey forklarer mulighetene for å bygge opp såpass store systemer som en polylektal grammatikk nødvendigvis må være, ved at de ulike subsystemene er relatert systematisk til hverandre. Dette skjer nettopp ved implikasjonsforhold organisert på grunnlag av markerthetshierarkier. Disse må en anta har uavhengig psykologisk eksistens i den forstand at de legger styringer på hvordan vi lærer og organiserer språklige fenomener mentalt. Baileys modell innebærer ihvertfall to påstander:

- 1) Alle dialekter innenfor et språksamfunn er relatert til hverandre i en panlektal grammatikk.
- 2) Ethvert medlem av dette språksamfunnet har internalisert store deler av denne panlektale grammatikken. Mens det bare behersker et lite subsett av disse lektene produktivt, behersker det resten reseptivt, og er derved i stand til å forstå andre språkbrukere, som har disse lektene i sin produktive kompetanse.

Denne siste påstanden innebærer en hypotese om at resepsjon, dvs. tolkning av ytringer, er et speilbilde av produksjon, dvs. at dekodning skjer ved de samme regler som produksjon, bare i motsatt rekkefølge. Dette er en påstand som til en viss grad lar seg teste mot data som kan hentes fra språkforandring hos voksne personer. I kap. 10.4 drøfta vi leksikalsk betingta variasjon, og tok bl.a. opp hyperkorreksjon som et mulig symptom på at mens en som barn relativt lett vil lære seg leksikalske unntak, vil en som voksen lett tro at en har å gjøre med en regel i den forstand at en ikke legger merke til unntakene. Resultatet blir at en overgeneraliserer et trekk til ord der det ikke hører hjemme. Dette gjelder også dialekter som en ikke har det minste problem med å forstå. Dersom Baileys hypotese var riktig, ville ikke hyperkorreksjon kunne forekomme. Språkforandring i voksen alder ville her bare representere en flytting av grensa mellom produk-

tiv og reseptiv kompetanse, slik at det nye trekket som allerede er til stede i kompetansen, inkorporeres i den produktive delen av denne. Fenomenet hyperkorreksjon gjør at Baileys hypotese blir lite plausibel. Etter at Baileys modell ble publisert, er det skrevet en del arbeider som problematiserer dette, f.eks. Labov 1973c, Trudgill 1983:kap.1 og Kristoffersen 1979. I alle disse viser det seg vanskelig å påvise noe enhetlig system som ligger under både produksjon og persepsjon og som er identisk over et sett språkbrukere i form av en polylektal kompetanse. Det vi har av data tyder snarere på at produksjon og persepsjon ikke utgjør noe enhetlig sett av mentale strategier over grupper av språkbrukere. Dette fører i neste omgang til at Baileys polylektale grammatikk blir en ny utgave av Saussures overindividuelle system, et system som det er vanskelig å knytte som en psykologisk realitet til den enkelte språkbruker. Kompetanse må ses på som noe individuelt i den forstand at det neppe lar seg gjøre å postulere en overordna superkompetanse som omfatter alle produktive kompetanser samtidig som den er tilstede hos hver enkelt språkbruker.

KAPITTEL 13: SYNTAKTISK VARIASJON.

13.1: Ulike tilnæringsmåter til syntaktisk variasjon.

Begrepet syntaktisk variasjon er blitt brukt på ulike måter i den vitenskapelige litteraturen om emnet. I kap. 9.3 gjorde vi greie for en av disse, nemlig det variantforholdet som innenfor transformasjonell generativ grammatikk tillegges ulike overflatestrukturer som har samme syntaktiske dypstruktur.

Tanken om at kvantitative metoder kunne utvides til å bli brukt også på syntaksdata, oppstod ikke lenge etter at en hadde begynt å bruke metodene innenfor fonologi og morfologi. Ofte gis Gillian Sankoff æren for først å ha foreslått denne utvidelsen med sin artikkel fra 1973: "Above and beyond phonology in variable rules" (Sankoff 1973). Det er vel imidlertid riktigere å si at hun var en av de mange som på denne tida begynte å interessere seg for syntaktisk variasjon. Bickerton 1971 og 1973 er andre eksempler. Felles for disse var at de fokuserte på variasjon knytta til grammatiske funksjonsord. Disse kunne enten ha to ulike varianter, de kunne opptre fakultativt eller i ulike posisjoner i setningen. Således behandler Bickerton 1971 variasjon mellom formene fu og tu som underordningsmarkører i Guyana Creole. Bickerton 1973 og Sankoff 1973 drøfter den variable bruken av underordningskonjunksjonen que i bestemte omgivelser i Montreal-fransk, mens Sankoff 1973 også tar opp hvordan plasseringa av relativsetningsmarkøren bai varierer i Tok Pisin, et pidginspråk brukt på Ny Guinea. Det som er felles for denne typen variasjon, er at den gjelder enkeltord, eller svært små klasser av ord med identisk funksjon, og derved innhold. Dette vil si det samme som at vi her egentlig har å gjøre med variasjon knytta til bestemte enkeltord, og ikke klasser av ord definert på grunnlag av mer allmenne egenskaper. Grunnen til at det kalles syntaktisk variasjon, er at variasjonen er knytta til grammatiske funksjonsord, dvs. til hvordan visse syntaktiske fenomener (som f.eks. underordning) er formelt markert. Den underliggende syn-

taktiske strukturen er imidlertid den samme. Slik sett kan en se denne typen som en variant av transformasjonell variasjon. Samtidig er det som nevnt en form for variasjon som er knytta til enkeltstående ord, slik at variantene aldri representerer særlig dyptgående syntaktiske forskjeller. Et senere arbeid av denne typen er Romaine 1982, som er en studie av relativsetningsmarkører i skotsk i overgangssida mellom middelalder og renessanse.¹

En beslektet type variasjon, som ofte kalles syntaktisk, finner vi eksemplifisert i Naro 1981. Her analyseres variasjonsmønstre i samsvarsbøying mellom subjekt og finitt verb i Brasil-portugisisk. Det dreier seg med andre ord om morfologisk merking av verbet slik at egenskaper ved subjektet, som forøvrig ikke alltid må være formelt realisert, kan leses ut av verbets morfologiske form. Jeg er i tvil om dette er et eksempel på syntaktisk variasjon. Det synes meg mer naturlig å se dette som en form for morfologisk variasjon i verbalfleksjonen, der en annen syntaktisk kategori, nemlig subjekts-NP'en, representerer en størrelse som forutsettes for at en skal kunne forstå variasjonen. Det er disse bindingene til andre syntaktiske kategorier som formodentlig har ført til at variasjonen kalles syntaktisk. Men ettersom det her ikke er tale om hvordan grammatiske funksjoner formelt markeres gjennom selvstendige syntaktiske elementer, og heller ikke om hvordan syntaktiske elementer realiseres i forhold til hverandre, velger jeg likevel å se dette som en form for morfologisk variasjon.

Av analyser som mer eksplisitt bygger på den transformasjonsgrammatiske modellen, er to studier der Labov er en av forfatterne, mest kjent. Den første, Labov & Labov 1978, skrev Labov i samarbeid med sin kone. Den er en studie av hvordan spørresetninger utvikla seg hos deres datter Jessie. Utviklinga blir beskrevet med utgangspunkt i bruk av de aktuelle transformasjonsreglene i engelsk, (som således synes å bli gitt status som mentale størrelser). Den best kjente artikkelen er imidlertid Weiner & Labov 1983.² I denne analyseres forholdet mellom passivsetninger uten agensledd, f.eks. Døra ble åpna og tilsvarende aktivsetninger der subjektet har ubestemt referanse, som i Noen har åpna døra. Legg merke til at det transformasjonelle forholdet mellom disse typene ikke er direkte. Dersom den felles dypstrukturen har aktiv form,

er passivsetningen resultatet av minst to transformasjoner, nemlig den transformasjonen som flytter NP'ene i setningen, og den som stryker agensleddet. Relasjonen mellom aktiv og passiv er i det hele tatt svært problematisk fra et transformasjonsgrammatisk synspunkt, jfr. Fretheim 1977a. I vår forbindelse er det imidlertid tilstrekkelig at de to variantene kan relateres strukturelt uten at betydningssendringer oppstår. Dette er også hovedsaken for Weiner & Labov, for dem er hovedkriteriet at de to variantene, ved siden av at de kan defineres strukturelt, også har samme sannhetsverdi. På grunnlag av dette analyseres variantene på nøyaktig samme måte som fonologiske og morfologiske variabler. Dette innebærer at ulike styringer identifiseres og gis probabilitetsverdier på vanlig måte, jfr. hovedtabellen på artikkelens s.53. Ut over disse artiklene, og Labov 1969, som bl.a. drøfter dobbel nekting i engelsk, finnes det få arbeider som tar opp forholdet mellom syntaktiske varianter som kan defineres som transformasjonelt relaterte.³

Felles for de tilnæringsmåtene til syntaktisk variasjon som er skissert ovenfor, er at de alle ser variantene som medlemmer av klart definerte sett der betydninga er den samme. Betydning ses med andre ord som en grunnleggende konstant. I en annen tilnæringsmåte som har vært brukt, opprettholdes dette kravet indirekte, mens kravet om at variantene skal kunne defineres klart og uttømmende synes å være opphevet. Tilnæringsmåten jeg her tenker på er analyser av syntaktisk kompleksitet. Det finnes ulike måter å måle slik kompleksitet på, ett vanlig mål er setningslengde uttrykt i antall ord, andre mål tar utgangspunkt i frekvensen av underordna setninger, nominaliserte verb ("substantivisk" mot "verbal" stil) etc. Innenfor stilistisk-grammatisk analyse er dette vel etablerte mål, og hensikten med dem er vanligvis at en på grunnlag av dem skal kunne si noe om en teksts lesbarhet, dens stilnivå etc. (jfr. Vinje 1970:14ff). Dette forutsetter naturligvis at en har en klar og uavhengig definert klassifikasjon av stilnivåer, og at lesbarhetsmålene har klare mentale korrelater. Disse synes imidlertid ofte å mangle, og resultatet blir dessverre ofte at konklusjonene blir intuitive og/eller bygger på en svært mekanistisk bruk av målene.

En grunnleggende forutsetning i slike analyser er at det som

uttrykkes komplisert også kan uttrykkes enkelt og omvendt. (Tilsvarende hevdes det også at det som uttrykkes i en vanskelig tilgjengelig form, også vil kunne uttrykkes lettfattelig. Jeg er ikke sikker på om dette er en holdbar slutning.) Premissen om at det kompliserte kan forenkles og omvendt er imidlertid den vesentlige for oss. Innbakt i denne ligger nemlig et krav om betydningsmessig konstans, altså et helt tilsvarende krav til de vi finner i f.eks. Weiner & Labovs analyse av passiv. Forskjellen ligger i at ved undersøkelser av syntaktisk kompleksitet definerer en ikke variabelen slik at den består av et sett innbyrdes ulike varianter som en i neste omgang måler de relative frekvensene for. I stedet setter en opp det aktuelle kompleksitetsmålet som en absolutt som karakteriserer en hel tekst, muntlig eller skriftlig. Målet er absolutt i den forstand at det ikke postuleres klare alternativer, det er imidlertid også relativt i den forstand at ytringer og tekster vil variere langs en relativ skala uten faste endepunkter. Dette i motsetning til en prosentskala, der vi har slike endepunkter (0 og 100%) og der en følgelig kan lese ut av en gitt prosent for et fenomen A hvor mye som ikke er A. Det som kvantifiseres i kompleksitetsanalyser er derfor ikke hvordan en gitt språkbruker, gruppe etc. uttrykker samme innhold på alternative måter innenfor samme tekst, f.eks. ved hjelp av passiv uten agensfrase eller aktiv med ubestemt pronomen som subjekt. I stedet ses hele teksten som en variabel som gjennom kompleksitetsmålet sammenlignes med tenkte tekster med identisk innhold, men med enten enklere eller mer kompleks form.

Sett fra en slik synsvinkel blir betydning relevant som en allmenn forutsetning for at kompleksitetsmål overhodet kan gis en meningsfull tolkning. I neste omgang skal disse målene sammenlignes med tilsvarende mål for andre tekster. For at en slik sammenligning skal gi mening, må innholdet imidlertid ses som irrelevant. Vi kan ikke, utenom svært stramt strukturerte kontekster, regne med at to tekster produsert av to ulike språkbrukere eller av samme språkbruker til ulike tider, vil være helt identiske med hensyn til innhold. For at en sammenligning skal gi mening, må en derfor anta at innholdet er irrelevant. Det kan en gjøre dersom en i neste omgang antar at innholdet ikke bestemmer formen. Dette er en premiss som allerede er lagt inn i

argumentasjonen, ettersom vi har antatt at samme innhold kan gis både enkel og kompleks form. Ut fra dette kan en anta at et gitt kompleksitetsmål vil være sammenlignbart over et sett av tekster. Dersom en f.eks. bruker setningslengde som mål, vil en kunne påstå at et sett tekster er like komplekse dersom de har samme gjennomsnittlige setningslengde, uansett hva tekstene ellers måtte handle om.

Konklusjonen på dette må bli at variasjonsanalyser som bygger på syntaktisk kompleksitet representerer en mellomting mellom analyser som tar utgangspunkt i innholdskonstans og analyser der innholdet ses som irrelevant (jfr. kap. 10.5). På den ene side representerer postulatet om at ett innhold kan gis ulike syntaktiske uttrykk en forutsetning for analyser av denne typen. På den annen side regnes de kompleksitetsmålene en kommer fram til, som sammenlignbare uavhengig av tekstinnhold.

Vi har allerede gjort kort greie for en norsk undersøkelse av syntaktisk kompleksitet (jfr. s.50f), nemlig den undersøkelsen av situasjonsbetinga variasjon i setningslengde som ble foretatt i forbindelse med TAUS-prosjektet (Hanssen m.fl. 1978). En lignende undersøkelse, men der også frekvensen av leddsetninger ble brukt som kompleksitetsmål, finner vi i van den Broeck 1977. Her ble mannlige informanter fra den flamsk-belgiske byen Maaseik, som representerte henholdsvis arbeiderklasse og middelklasse, tatt opp på bånd i to ulike situasjoner, en formell og en uformell. I den formelle situasjonen ble det bl.a. benytta en intervjuer som var ukjent for informantene, og samtalen ble ført på standard nederlandsk. I den uformelle situasjonen var intervjueren kjent og samtalen ble ført på den lokale flamske dialekten. Van den Broeck fant at middelklasseinformantene i den formelle situasjonen lå godt over de fra arbeiderklassen, de oppviste med andre ord en atskillig høyere kompleksitetsverdi. Men i den uformelle situasjonen var det liten forskjell på gruppene. Det mest interessante her er at mens kompleksiteten hos middelklasseinformantene sank, steg den signifikant hos arbeiderklasseinformantene. Det fant altså sted en tilnærming i den forstand at middelklasseinformantene forenkla, mens arbeiderklasseinformantene økte kompleksiteten. Dette tyder på at det ikke finnes noen klar og allmenn korrelasjon mellom stilnivå definert

på grunnlag av utenomspråklige kriterier, og syntaktisk kompleksitet. Ellers synes det vanskelig å forklare disse forskjellene. I siste del av van den Broecks artikkel drøftes en del mulige forklaringsmåter, uten at noen av dem trer fram som sikre.

Den tredje typen av syntaktisk variasjon vi skal gjøre greie for, er den som allerede er nevnt under kap. 10.1 og 10.3 ovenfor, nemlig den knytta til frasestrukturregler. Disse gjør greie for hvordan syntaktiske enheter bygges opp, og definerer derved ulike klasser av slike enheter. Mange av disse reglene er disjunktive, dvs. de har ulike omskrivningsalternativer. Et eksempel på en slik regel er gitt på s.211. Disse alternativene representerer således varianter av samme frasetype. Således kan f.eks. en nominalfrase realiseres som et nominalt hypotagme, som et pronomen, som en substantivisk leddsetning og som en infinitivfrase. Dette variantforholdet er strukturelt, innhold er ikke relevant. Derved blir også variantforholdet lagt på et svært abstrakt plan, de ulike frasetyperne er varianter av hverandre på grunnlag av felles syntaktisk funksjon, og ikke på grunnlag av felles betydning og heller ikke på grunnlag av fonologiske fellestrekk.⁴

Den mest kjente modellen som er utvikla med utgangspunkt i denne formen for variasjon, er den såkalte varietetsgrammatikken som er blitt utarbeidet i tilknytning til et tysk prosjekt kalt "Heidelberg Forschungsprojekt, Pidgin-Deutsch", (HFP 1978, Klein & Dittmar 1979). Under dette prosjektet har en undersøkt hvordan spanske og italienske fremmedarbeidere lærer seg tysk etter at de har ankommet til Tyskland uten forkunnskaper. Utvikliga blir gjort greie for ved hjelp av et sett kontekstfrie omskrivningsregler, dvs. frasestrukturregler. Dette settet er unionen av samtlige regler som etter de analyseprosedyrene som var fastsatt, lot seg analysere ut av materialet. Disse reglene, 101 i alt, ble så klassifisert i grupper, såkalte "rule clusters". Hver gruppe består av de reglene som omskriver samme konstituenten på nivået over. Reglene innen hver gruppe er således varianter av hverandre, de er alternative omskrivninger av en bestemt frase-type. Det ble identifisert 15 slike regelgrupper.

Hver av de 48 informantene ble i neste omgang karakterisert for

hvilke av disse reglene vedkommende brukte, og i de tilfellene der informanten hadde mer enn en av reglene innenfor en regelgruppe, ble probabilitetene for hver av variantene kalkulert. (HFP 1978:6ff). En gitt individuell grammatikk består således av at sett regler, og dersom noen av disse er alternative omskrivninger av samme element, har de også knyttet til seg probabiliteter for bruk. Grammatikken gjør således greie for de formelle strukturene språkbrukeren behersker, og sannsynlige bruksfrekvenser for ulike alternanter. Det tas ikke hensyn til innhold, fokus er retta mot hvilke formelle strukturer en gitt språkbruker behersker. Probabiliteter beregnes således uten hensyn til en evt. kommunikatív funksjonsfordeling mellom alternantene.

Grammatikkene det her er tale om, er spesielle ved at de gjør greie for ustabile språksystemer med en hel del regler som ikke genererer akseptable strukturer innenfor målspråket, som er tysk, det være seg standard eller lokale dialektvarieteteter. Derved må en regne med at probabiliteten for bruk av "gale" regler vil avta over tid som følge av at et sett sosiale faktorer får virke (HFP 1978:18f), og at probabilitetene for bruk av rette varianter vil øke tilsvarende. Dersom forskjellen mellom alternantene settes opp som en forskjell mellom gale og riktige regler i målspråket - og eksemplene som gis i HFP 1978:9 kan tyde på det - blir probabilitetene derved et mål på hvor langt i språklæringsprosessen en gitt informant er kommet. Dersom en probabilitet derimot gjelder to eller flere korrekte måter å omskrive en enhet på, blir probabilitetene atskillig vanskeligere å tolke som noe mer enn en mekanisk måte å predikere tekststruktur på, uavhengig av kommunikatív hensikt, innhold, stilnivå etc. Under punkt 13.2 nedenfor skal vi drøfte dette problemet nærmere.

Først skal vi imidlertid kort ta opp en siste type syntaktisk variasjon. Denne typen har vi allerede gjort relativt nøye greie for under presentasjonen av TAUS-prosjektet i kap. 4.3. Modellen som er brukt der er henta fra Sverige, jfr. Loman & Jørgensen 1971, der den lå til grunn for et større prosjekt knytta til Universitetet i Lund, kalt "Talsyntax". I tillegg til at en undersøkte ulikheter i setningslengde og -kompleksitet, studerte en variasjon med utgangspunkt i makrosyntagmebegrepet. Dette er det som nevnt gjort greie for ovenfor, men enkelte mer prinsipi-

elle kommentarer er på sin plass her. Variasjonen finner en på to nivåer. Vi finner for det første at det i tekster forekommer ulike typer makrosyntagmer. Typeinndelinga tar dels utgangspunkt i funksjon (tiltale, interjeksjon), dels i forekomst av finitt verb (setning mot setningsfragment). På et lavere nivå klassifiseres syntagmene av setnings- og setningsfragment-typen etter om de er rett- eller feilkonstruerte. Her opereres det med en rekke feiltyper.

Også i denne modellen regnes innhold som irrelevant. På makrosyntagmenivået klassifiseres alle ytringene i en tekst etter form. Ulikheter mellom språkbrukerne vil således framkomme som ulikheter med hensyn til frekvensene av de ulike typene i forhold til det totale antall ytringer. På dette nivået er analysen beslekta med Heidelbergprosjektets varietetsgrammatikk, som også ser variantene som settet av mulige frasetyper på ulike nivåer i den syntaktiske strukturen. Inndelinga i rett- og feilkonstruerte setninger kan synes mer spesiell. Utgangspunktet er en norm, de rettkonstruerte setningene. Materialet analyseres så med henblikk på frekvensen av rett- mot feilkonstruerte setninger, og i neste omgang den innbyrdes frekvensen av de ulike feiltypene. Ulikheter mellom språkbrukere framkommer igjen gjennom ulike frekvensfordelinger av de ulike typene over det totale antall setningsmakrosyntagmer. Det spesielle her er at en opererer med et fast mål som avvik måles mot. Dette finner en verken i varietetsgrammatikker eller i analyser som dreier seg om relativ setningslengde og -kompleksitet. Her ligger kimen til en analyse der innhold kunne trekkes inn som konstant. Feilkonstruerte setninger kunne tenkes som varianter av de tilsvarende rettkonstruerte. De ulike typene feil kunne ut fra dette som hypotese ses som pragmatisk betingte varianter av de rettkonstruerte. Dette gjøres imidlertid ikke, i stedet opereres det som nevnt med frekvensfordelinger uavhengig av pragmatisk funksjon. Derved reduseres også denne varianten til en form for varietetsgrammatikk.

13.2: Innholdsproblemet i syntaktisk variasjon.

Fonologisk og morfologisk variasjonsanalyse forutsetter som vi tidligere har kommet fram til, at innholdet er konstant eller irrelevant. Dersom to tenkelige varianter har eller på et høyere nivå medfører ulikt innhold, kan de ikke ses som varianter under den samme språklige variabel. Det er ut fra dette at vi ikke kan se /p/ og /b/ i pil og bil som varianter av hverandre fra vår synsvinkel, selv om de naturligvis fra en artikulatorkisk-fonetisk synsvinkel kan ses som varianter av begrepet "bilabial lukkelyd". Kravet om innholdskonstans sikrer oss at vi i neste omgang kan identifisere eventuelle mønstre i bruken av variablene. Når den variable bruken ikke går tilbake på behov for å framstille ulike saksforhold, vil regelmessigheter i valg av varianter måtte forklares ut fra utenomspråklige faktorer. Skal slike forklaringer ha noen verdi, må de imidlertid bygge på metoder som klart etablerer korrelasjon mellom valg av variant og den eller de utenomspråklige faktorer som vi undersøker. Dette forutsetter igjen at de utenomspråklige faktorene kan holdes konstante og evt. varieres kontrollert. Dersom det ikke er mulig, vil vi ikke kunne etablere samvariansmønstre mellom hver enkelt utenomspråklig variabel og valg av variant under en gitt språklig variabel. Denne naturvitenskapelige tilnæringsmåten er en nødvendig betingelse for meningsfull bruk av kvantitative metoder, jfr. kap. 11 ovenfor. De kvantitative metodene utgjør i neste omgang grunnlag for empirisk påvisning av sosiale normer knytta til bruk av ulike varianter. Disse normene vil så kunne brukes som forklaringsmodeller i forhold til påviste frekvenser av en gitt variant i en tekst. Forklaringa består i at mønstrene i variasjonen ses som en følge av de normene en på uavhengig basis har etablert som gyldige i den sosiale situasjonen som teksten er produsert i. Med andre ord forutsetter påvisning av slike normer ved hjelp av kvantitative metoder, at rammene rundt språkbruken som undersøkes, kan kontrolleres, og at kravet om innholdskonstans knytta til de språklige variablene er oppfylt.

Når Sankoff 1973 hevder at kvantitative metoder kan utvides i bruksomene til også å gjelde syntaks, må en derfor forutsette at de to kravene om fullt ut kontrollerbare rammer rundt bruken av de syntaktiske variablene, og innholdskonstans, også må gjelde

her. I det følgende skal vi drøfte nærmere i hvilken grad de to kravene virkelig lar seg oppfylle. Mye tyder på at utvidelsen til syntaks ikke er så uproblematisk og naturlig som Sankoff hevder.

Vi skal ta utgangspunkt i kravet om innholdskonstans. Sankoff synes selv å akseptere dette kravet som grunnleggende, noe som framgår av de variablene som hun drøfter, og av en formulering på s. 58: "Whenever there are options open to the speaker, we can infer...". "Options" må her implisere at taleren har alternativer med samme betydning.

Som nevnt i begynnelsen av dette kapitlet synes de variablene som Sankoff drøfter, å oppfylle kravet. Men dette gjelder neppe alle tenkelige syntaktiske variabler. Bolinger 1977 hevder et diamentralt motsatt syn, jfr. følgende sitat fra forordet:

This book is a challenge to the fallacy of meaninglessness. It attempts to prove, by case studies, that any word which a language permits to survive must make its semantic contribution, and that the same holds for any construction that is physically distinct from any other construction. It reaffirms the old principle that the natural condition of a language is to preserve one form for one meaning, and one meaning for one form.

Som sitatet viser er det muligheten for fullstendig leksikalsk og syntaktisk synonymi som Bolinger går til felts mot. På s. 3 hevder han uttrykkelig at variasjon innen fonologi og morfologi er mulig, mens dette ikke er tilfelle når det gjelder syntaks. Dette fordi:

Linguistic meaning covers a great deal more than reports of events in the real world. It expresses, sometimes in very obvious ways, other times in ways that are hard to ferret out, such things as what is the central part of the message as against the peripheral part, what our attitudes are toward the person we are speaking to, how we feel about the reliability of our message, how we situate ourselves in the events we report, and many other things that make our

messages not merely a recital of facts, but a complex of facts and comments about facts and situations. (Bolinger 1977:4)

Vi ser at Bolinger utvider perspektivet til å omfatte også situasjonsmessig funksjon. Boka hans består av en rekke undersøkelser av enkeltfenomener, dvs. påståtte eksempler på ulik form med lik betydning, der han søker å underbygge påstanden sin. Ved at Bolinger på denne måten utvider perspektivet, er det vanskelig å sammenligne ham med f.eks. Sankoff, som ikke tar opp ulikheter knytta til ulik funksjon. Spørsmålet blir i hvilken grad det er legitimt å se bort fra slike mulige forskjeller når en analyserer syntaktisk variasjon.

I Weiner & Labovs analyse av passiv uten realisert agensfrase diskuteres problemer knytta til innholdskonstans (1983:31f):

We therefore approach the passive with an eye to a bold simplification of the problems of meaning. We will treat active and passive as truth-conditionally equivalent and used on the whole to refer to the same state of affairs.

Weiner & Labov tar med andre ord ikke opp funksjon, men regner med at de to variantene er likeverdige med hensyn til sannhetsverdi.

Likeverdighet med hensyn til funksjon må innebære at taleren under utforminga av meningsinnholdet ikke bruker variantene i det vi kan kalle kontekstualiseringsøymed. Kontekstualisering vil si utforming av ei gitt ytring slik at den best mulig oppfyller den bakenforliggende kommunikasjonsintensjon innenfor den konkrete sitausjonen ytringa brukes i. Kontekstualisering er med andre ord å tilpasse den språklige formen til den funksjon ytringa skal ha. Vi kan vel regne med at engelsk og norsk passiv i stor grad tilsvarer hverandre når det gjelder slik funksjon. Om passiv i norsk skriver Hovdhaugen 1977:40:

Aktiv og passiv representerer to ulike måter å fremstille en mening på. Den talende har to alternativer, og ved bruk av aktiv eller passiv verbalform signaliserer så han/hun over-

for høreren hvorledes denne skal oppfatte utsagnet. Noe forenklet kan vi si at aktiv verbalform, når den står i motsetning til en mulig passiv verbalform av samme verb, angir at hovedkomponentene i meningen er en agens (en handlende) og det som agens utfører. Passiv verbalform fokuserer på handlingen, enten som en prosess (noe dynamisk) eller som en tilstand (noe statisk).⁵

Hovdhaugen gir her eksempler på hvordan aktiv og passiv kan brukes i kontekstualiseringsøymed. Nå er det imidlertid ikke det generelle skillet mellom aktiv og passiv som Weiner & Labov tar opp, men skillet mellom passiv uten spesifisert agensfrase og tilsvarende aktivsetninger med ubestemt pronomen, jfr. s.000 ovenfor. Her er det kanskje vanskeligere å se at vi har å gjøre med et tilsvarende funksjonsskille, men det er vel likevel liten tvil om at passivsetninger i større grad enn aktivsetninger kan hjelpe til med å rette oppmerksomheten mot det logiske objektet, dvs. subjektet i passivsetningen. Her må imidlertid prosodi som kontekstualiseringsmiddel også dras inn i analysen. I tillegg må vi også ta hensyn til det vi kan kalle tekstualisering. Ei gitt ytring må ofte koples på en foregående på en naturlig måte. Dette skal vi ta opp igjen nedenfor, problemet med situasjonsrelevant kontekstualisering skulle i seg sjøl representere et så alvorlig problem for Weiner & Labovs oppfatning av innholdskonstans at det er grunn til å stille spørsmål ved validiteten i analysen deres. På s.55 i artikkelen deres presenteres de viktigste styringene de har funnet på bruken av passiv. Dersom valget av passiv ellers ikke har vært tilfeldig, men også styrt av behovet for funksjonell kontekstualisering, vil det kunne ha gjort verdiene for de andre styringene misvisende. Det behøver ikke å være slik, men vi har ingen mulighet for å teste dette, i alle fall ikke ut fra Weiner & Labovs data slik de legges fram i artikkelen.

Det er ellers et problem ved deres tilnæringsmåte at sannhetsverdi slik begrepet vanligvis brukes, synes å bli noe snevert ved at det bare dekker deklarativer setninger, og ikke skiller mellom setninger som har ulik betydning, men som begge er falske (jfr. s.173ff og Romaine 1981b:8ff). Etter min mening er ikke disse innsigelsene grunnleggende, jfr. s175f. En kan vel tenke seg en

alternativ definisjon av meningsinnholdet som gjør at en unngår problemer som egentlig er knytta til den semantiske modellen en bruker. Det er et spørsmål om en ikke unngår disse problemene nettopp gjennom en annen svakhet som Romaine 1981b:10 tar opp, nemlig det at avgrensningen av syntaktisk variasjon er avhengig av den lingvistiske modellen en bruker i atskillig større grad enn ved fonologiske og morfologiske variabler. Således vil en TG-modell automatisk definere et sett syntaktiske varianter gjennom det at ulike overflatestrukturer kan føres tilbake til en felles dypstruktur. Ved at dypstrukturen representerer nivået der betydning spesifiseres, er kravet om betydningskonstans oppfylt. Uavhengig av en syntaktisk modell, f.eks. en TG-grammatikk, blir det imidlertid vanskelig å gjøre greie for hvorfor (1a) og (1b) nedenfor er varianter av hverandre, mens (c) ikke er inkludert i settet av varianter.

- 1a) Per ga Ola en gave.
- b) Ola ble gitt en gave av Per.
- c) Ola fikk en gave av Per.

Det viktigste og mest ødeleggende argumentet mot å behandle syntaktisk variasjon på lik linje med fonologisk og morfologisk variasjon, er likevel det faktum at det i praktisk analyse ikke er mulig å gjennomføre kravet om innholdskonstans. De eksemplene vi har gitt til nå, er sett av enkeltsetninger, og det er på dette nivået kravet om innholdskonstans kan opprettholdes. Det sier seg sjøl at ved en analyse på dette nivået ville en få håpløst lite data. Sannsynligheten for at en gitt setning skal dukke opp flere ganger innen samme tekst og over sett av tekster, det være seg i aktiv eller passiv form, er så forsvinnende liten at det aldri vil kunne bli tale om bruk av kvantitative metoder på dette nivået. Det er da heller ikke på et slikt nivå Weiner & Labov gjennomfører sin analyse. For dem er alle aktiv- og passivsetninger som oppfyller nærmere bestemte krav (ingen agensfrase i passiv, ubest. pron i aktiv) varianter under samme variabel. Denne variabelen er innholdsuavhengig, den kunne tentativt karakteriseres som verbalhandling med mulig, men ikke-spesifisert agens. Likevel kommer betydning inn hver gang denne abstrakte

strukturen realiseres, sannsynligvis vil det dreie seg om et nytt innhold hver gang. Vi må derfor ta utgangspunkt i enkelttilfellet. Hver gang en språkbruker ønsker å gi uttrykk for noe som er en realisasjon av en slik abstrakt struktur, har hun eller han valget mellom aktiv eller passiv. Den valgte alternanten kan kontrasteres mot den som ikke ble valgt, og det er mulig at det finnes sosiale normer som virker sammen med behovet for optimal kontekstualisering. Kan en ut fra dette påstå at disse sosiale normene er de samme for alle slike valg, dvs. uansett hva slags betydningsinnhold som skal uttrykkes? Det kan en ikke automatisk, og det at Weiner & Labovs EDB-program identifiserer slike mønstre i data er ingen bekræftelse på at de finnes i virkeligheten. Det at det verken er tatt hensyn til betydningsforandringer eller kontekstualiseringsstrategier, gjør resultatene svært usikre. Det en imidlertid ikke kan slutte seg til, er at styringer ikke finnes på valget mellom aktiv og passiv generelt. Konklusjonen blir snarere at vi ikke er i stand til å slutte noe om slike styringer, fordi vi ikke er i stand til å avgjøre om de ytre rammene rundt bruken av hver variant er de samme når vi benytter de metodene Weiner & Labov brukte. Men det skal innrømmes at slike transformasjonelle relasjoner kanskje er blant de sterkeste kandidatene for meningsfull analyse av syntaktiske fenomener ved hjelp av kvantitative metoder. For at så skal være tilfelle må den strukturelle relasjonen mellom varianttypene ikke innbære betydningsforskjell, og varianttypene må dertil være funksjonelt likeverdige. Å vise positivt at så er tilfellet er imidlertid som nevnt svært problematisk.

De grunnleggende forskjellene mellom fonologi og morfologi på den ene sida, og syntaks på den andre, som vi her står overfor, ble formulert allerede av Saussure. Fonologiske og morfologiske enheter, dvs. fonemer og morfemer, er konvensjonelle størrelser som tilhører slutta sett. Som sådan representerer de grunnleggende enheter i språkssystemet, som ligger til grunn for språkbruk. I Saussures termer tilhører de la langue. Setninger er derimot ikke slike grunnleggende enheter i språkssystemet. Var de det, kunne språk karakteriseres som en slutta liste av setninger. Setninger er snarere modeller av resultater av språkbruk, og syntaks ble av Saussure følgelig henført til la parole. Det som imidlertid ikke er del av la parole, er de syntaktiske konstruk-

sjonstypene, enten disse karakteriseres ved hjelp av regler eller som skjemaer. Disse kan imidlertid ikke knyttes til innhold i den forstand at bestemte konstruksjonstyper representerer bestemte typer innhold, noe vi har sett ovenfor.

Konklusjonen at både betingelsen om konstante rammer og innholds-konstans bryter sammen dersom en følger Weiner & Labov, betyr ikke nødvendigvis at det ikke kan etableres et fruktbart variasjonsbegrep på syntaksnivået. Dersom setningen som analyseenhet hører hjemme på språkbruksplanet, og den eneste størrelsen som lar seg analysere ved hjelp av kvantitative metoder er setningstyper, dvs. ulike semantiske realisasjoner av bestemte konstruksjonstyper, må en forsøke å knytte konstanskravet til disse typene. En mulig konstant som er knytta til språkbruksplanet er naturligvis det vi kan kalle kommunikativ funksjon., Kan det med andre ord knyttes bestemte kommunikative funksjoner til bestemte konstruksjonstyper, og kan det i neste omgang tenkes at en funksjon kan få uttrykk gjennom mer enn en konstruksjonstype, slik at disse kan ses som varianter. En undersøkelse av dette krever en mer presis definisjon av funksjonsbegrepet enn det vi hittil har gitt.

Det første som må sies, er at bare virkelige ytringer har funksjon. Setninger som produkt av en grammatikk har ikke funksjon i seg sjøl. Funksjonsbegrepet forutsetter derfor språkbruk som intendert atferd, dvs. meningsfull og målretta verbal aktivitet. Vi beveger oss derved over mot språkpsykologien, der språkevnen, dvs. evnen til å produsere og forstå språklige ytringer må ses i sammenheng med andre mentale størrelser.

Funksjonsbegrepet brukes vel på ulike måter i den vitenskaplige litteraturen. Her skal vi knytte det nær til intensjonsbegrepet. Vi kan i utgangspunktet regne med at enhver språklig ytring er resultatet av en intensjon, ei ytring kan alltid gis en hensikt. Språkbruk er derved å se som målretta handling, selv om handlingene kanskje ikke alltid er like rasjonelle. Språkbruk kan på denne måten ses som middel i en mål/middel-relasjon, der målet kan variere svært, fra det å formidle et saksforhold mest mulig objektivt til en tilhører, til det å la psykisk press ubevisst få utløp i det å snakke med seg sjøl eller i søvne. Alt etter hva

målet eller hensikten med språkbruken måtte være, vil formen på ytringa kunne tilpasses for å oppnå maksimal effekt. (Denne tilpassinga er naturligvis subjektiv og svært ofte ureflektert, og det er heller ikke sikkert at de forventa resultatene oppnås.) Funksjon i vår sammenheng vil ut fra dette si intensjon. Merk at vi kan få flere funksjoner koda simultant inn i språklig form. Samtidig som vi f.eks. koder inn et saksforhold for å formidle dette til tilhøreren(e), kan vi legge inn signaler som skal holde tilhøreren oppmerksomhet ("...", ikke sant?"), eller som uttrykker avsenders tvil om saksforholdets sannhet (adverbialer som kanskje).⁶ Funksjon står altså ikke i noe en-til-en forhold til form, formen kan bære flere funksjoner samtidig. Vi må vel også kunne regne med at en og samme funksjon kan kodes inn i ulik form.

Et av de best kjente forsøkene som er gjort de siste årene på å analysere relasjonen mellom språklig form og funksjon, er den såkalte språkhandlingsteorien. Denne går tilbake til J.L. Austin (se Austin 1962) og ble videreutvikla bl.a. av J.R. Searle, (se f.eks. Searle 1969). En kortfatta innføring i de grunnleggende elementene i teorien finner en ellers i Lyons 1977:kap.16.1. Utgangspunktet er at enhver ytring regnes for intensjonal, og dette søker en å klargjøre ved at ytringer tillegges tre grunnleggende egenskaper, som på engelsk kalles locutionary force, illocutionary force og perlocutionary force. Vi kan på norsk snakke om det lokusjonære, det illokusjonære og det perlokusjonære aspektet ved ei ytring.

"Locutionary force" er det aspektet av ytringa som knytter an til grammatikken, dvs. dens form og situasjonsuavhengige innhold. Ytringa ses på som et formelt objekt uten hensyn til funksjon. Ytringas "illocutionary force" omfatter den delen av funksjonen som oppfylles i og med at ytringa produseres. Ved å gjøre det, avstedkommer en samtidig med nødvendighet en påstand, et løfte, et spørsmål, en trussel, et råd etc. etc. Enhver ytring kan sies å ha et slikt innebygget aspekt; ved å produsere en meningsfull og intensjonal ytring utfører en samtidig en slik illokusjonær handling. Denne ligger uløselig knytta til selve ytringa. Samtidig har ytringa en intensjon, dens hensikt er å framkalle et resultat hos tilhøreren. Denne intenderte virkningen av ytringa,

kombinert med den virkningen som oppnås, kalles "perlocutionary force". Sammen konstituerer disse tre aspektene ei språkhandling i teknisk forstand, nemlig det å utføre målretta handlinger ved hjelp av ytringer, der de tre aspektene nettopp sikrer at slik handling er mulig.

Forskjellen mellom "illocutionary force" og "perlocutionary force" er problematisk, men det gir i visse tilfeller mening å skille de to aspektene handlingstype (= "illocutionary force") og intendert virkning (= "perlocutionary force"). Intendert virkning er en forutsetning for valg av ytringsform. Denne, eller nærmere bestemt dens "illocutionary force" vil være en funksjon av den intenderte virkningen. Vi velger med andre ord den "illocutionary force" som vi oppfatter som optimal i forhold til intendert virkning, noe som naturligvis ikke vil si det samme som at virkningen oppnås.

På grunnlag av "illocutionary force" har en forsøkt å klassifisere språkhandlinger i ulike typer, se f.eks. Searle 1969 og Lyons 1977:737. Dersom inndelinga skal være uttømmende, oppstår det en rekke problemer. Tankegangen er imidlertid at det finnes et universelt sett semantiske kategorier, som f.eks. løfter, trusler, påstander etc, som i neste omgang kan koples til ulike typer formkategorier. I vår sammenheng er det dette aspektet som er interessant. I hvilken grad kan én type "illocutionary force", som f.eks. et løfte, gis ulik form. Dersom slike en-til-mange-relasjoner kan avdekkes, ser vi konturene av en variabeltype der funksjon får status som konstant. På grunnlag av dette kunne en i neste omgang undersøke om ulike språbrukere gir en bestemt type språkhandling ulik form, eller atskiller seg når det gjelder frekvensfordeling av de samme typene. Det finnes imidlertid alvorlige problemer i tilknytning til et slikt prosjekt. Først og fremst er de fleste språkhandlingstypene ikke klart avgrensa og homogene typer. Et løfte kan f.eks. modifieres på ulike måter, det kan være betinga, det kan være svært kategorisk, det kan inneholde elementer av trussel, av unnskyldning, etc. Dette at språkhandlingstypene kan blandes gjør at det blir vanskelig å holde rammene konstante over et sett presumptivt identiske språkhandling.

I tillegg til dette unngår en ikke de problemene semantikken reiser, som vi drøfta ovenfor. Hver språkhandling vil være satt inn i en unik kontekstuell og tekstuell ramme, og utforminga av den rent lokusjonære handlinga vil tilpasses disse rammene. Bruk av kvantitative metoder er basert på at vi holder flest mulig faktorer konstante for å teste eventuell sammenheng mellom språklige og ikke-språklige variabler. For talesituasjonen gjelder således at vi enten må holde den konstant eller så kombinere denne konstansen med bevisst manipulering for å bruke den som utenomspråklig variabel. Et eksempel på det siste er forsøk på relatering av språkbruk og ulike stilnivåer.

Men når bruken av syntaktiske regler er bundet til kontekst, og denne er i kontinuerlig og ukontrollerbar forandring, følger det at konteksten representerer en uunngåelig feilkilde, enten vi forsøker å manipulere den systematisk eller ei. Alle samtaler har sine helt spesielle forløp, selv om de ytre rammene er noenlunde de samme. Dette gjør at når vi skal underøke bruken av syntaktiske regler, er ikke disse samtalene umiddelbart sammenlignbare, og kvantitative metoder får følgelig en svært problematisk status. Disse er jo nettopp bygd på den forutsetningen at data henta fra ulike informanter kan sammenlignes fordi en opererer med en konstant ramme.

Forhold som dette tror jeg gjør at bruk av kvantitative metoder på syntaktisk materiale er svært problematisk. Syntaksen er sete for det kreative aspektet ved språkbruk, og denne kreativiteten er bundet opp til kontekst og funksjon. Begge disse begrepene lar seg umulig holde konstante over et samtaleforløp, og grunnlaget for meningsfull bruk av kvantitative metoder faller derved i stor grad bort. Syntaktisk og pragmatisk variasjon er i stor grad meningsbærende variasjon, og denne typen variasjon lar seg like lite fange opp ved kvantitative metoder som variasjon mellom f.eks. leksemene bil og båt.

13.3: Konklusjon.

Finnes det likevel syntaktisk og pragmatisk variasjon som ikke er meningsbærende, som er uavhengig av situasjon, funksjon og seman-

tikk? Som vi så i begynnelsen av kapitlet finnes det ulike syn, eksemplifisert gjennom ytterpunktene Bolinger 1977 og Sankoff 1973. Den førstnevnte hevder at all variasjon på dette nivået er meningsbærende, at språk tilstreber en-til-en-relasjoner mellom form og innhold, mens de sistnevnte hevder at kvantitative metoder uten problemer lar seg bruke på syntaktiske fenomener. Vi har allerede argumentert for at dette siste synet er svært problematisk. De eksemplene Sankoff sjøl gir, er i og for seg uproblematiske, men de er neppe primært syntaktiske. På den annen side fører ikke dette til at vi automatisk vil akseptere Bolingers syn. Det faktum at kvantitative metoder blir svært problematiske når de forsøkes brukt på syntaktiske data, betyr ikke at det med nødvendighet ikke finnes variasjonsforhold som er uavhengig av innhold, enten ved at dette holdes konstant, eller er helt irrelevant. Problemet er heller at det blant all den meningsbærende syntaktiske variasjonen kan være vanskelig å skille ut den meningsuavhengige, og i neste omgang skaffe nok data til at den kan analyseres kvantitativt. Derfor er jeg enig med Lavandera 1978 og Dines 1980 når de hevder at bruk av kvantitative metoder på denne type data foreløpig er et usikkert foretakende. Når (og om) vi kommer så langt at vi er i stand til å skille ut den meningsbærende variasjonen, vil vi kunne analysere det som måtte være igjen ved hjelp av slike metoder for å bringe på det rene om det finnes utenomspråklige styringer knytta til bruken av de ulike alternantene.

Konklusjonen må derfor bli at de modellene vi skisserte ovenfor under 13.1 er utilfredstillende, fordi de alle i større eller mindre grad skyver innholdsproblemet til side og ser syntaktiske varianter som styrt på samme måte som fonologiske varianter, uten at den slik ekvivalering er legitimert. Dette gjelder særlig Weiner & Labovs tilnæringsmåte og makrosyntagmemodellen brukt i TAUS-prosjektet. Generelt vil det også gjelde varietetsgrammatikker, selv om HFP-prosjektet er noe spesielt i den forstand at vi har å gjøre med en utvikling over tid fra sosialt uakseptable til akseptable strukturer. At probabiliteten for korrekte strukturer vil øke ved en rekke utenomspråklige faktorer som hvor lenge informantene har vært i Tyskland, kontakt med mennesker som har tysk som morsmål etc. er naturlig. At evt. probabiliteter for valg av korrekte alternanter uavhengig av betydning og inten-

sjon skulle avspeile virkelige grammatiske eller pragmatiske forskjeller, viser en neppe gjennom kvantitative analyser. En måtte da evt. ha store mengder data slik at ulikheter som går tilbake på kontekstuelle faktorer utlignes. Problemet er likevel at vi ikke har noen mulighet for å vite når vi har nådd et slikt punkt.

Den kanskje sunneste modellen er den som står fjernest fra tradisjonelle kvantitative metoder, nemlig den som måler syntaktisk kompleksitet over hele tekster. Hvis vi aksepterer påstanden om at ett og samme tekstinnhold kan ikles ulik form og at form kan karakteriseres som mer eller mindre kompleks langs en nærmere definert skala, vil de målene som analysen gir oss, karakterisere ulike tekster som helheter, og i neste omgang de språkbrukerne som har avstedkommet tekstene. Vi kan imidlertid ikke uten videre gå ut fra at disse forskjellene går tilbake på stilistiske forskjeller, eller forskjeller i språkevne, jfr. van den Broeck 1977. Den enkeltes kommunikative behov kopla med det innholdet som skal formidles vil hele tida stå som en mulig feilkilde som synes vanskelig å kontrollere.

Dette kapitlet kan ses som et endepunkt for den framstillinga som tok til i kapittel 8. Vi har i løpet av disse kapitlene drøfta innholdet i begrepet språklig variabel sett som en del av den grammatikalske strukturen, og i hvilken grad slike variabler som del av grammatiske beskrivelser lar seg analysere og definere ved hjelp av kvantitative metoder. På syntaksnivået har vi argumentert for at disse metodene ikke er særlig brukbare i det hele tatt, fordi selve begrepet språklig variabel slik vi definerte denne på s.253 ble problematisk. Grammatikalsk variasjon blir på dette nivået meningsbærende på en svært komplisert måte, den får funksjon i den optimale utforminga av det innholdet som skal kommuniseres. Ut fra dette skal vi i neste kapittel, det siste i dette arbeidet, snu på flisa og forsøke å drøfte kort i hvilken grad variasjon på de ulike nivåene i grammatikken er funksjonelt betinga. I samme grad som vi kan påvise slik funksjonalitet, vil bruken av kvantitative metoder som et middel til å konstruere probabilitetsbaserte grammatikker være forfeilet.

KAPITTEL 14: FUNKSJONSBASERT ANALYSE AV SPRÅKLIG VARIASJON - ET
OMRISS AV EN ALTERNATIV TILNÆRMINGSMÅTE.

14.1: Språkbruk og kommunikasjon.

Språkbruk er ikke det samme som kommunikasjon. Det er imidlertid en nødvendig (og selvfølgelig) betingelse for kommunikasjon ved hjelp av språklige signaler. Språkbruk er derimot ikke en tilstrekkelig betingelse for at slik kommunikasjon skal finne sted. Det er ikke nok at avsender produserer et språklig signal. For at kommunikasjon skal sies å ha funnet sted, må tilhøreren(e) ha oppfatta og tolka signalet i samsvar med avsenders intensjon. Med andre ord må det intenderte budskap hos avsender ha blitt oppfatta av tilhører. Normalt vil avsender forsøke å få dette bekrefta ved å observere tilhøreres reaksjoner på signalet. Disse kan ta form av hodebevegelser, mimikk og ikke minst av det tilhøreren svarer. Det er imidlertid viktig å merke seg at korrekt tolkning ikke følger automatisk. Det kreves en aktiv innsats fra tilhørers side, og ikke minst at tilhører har et språkssystem som ligner tilstrekkelig på avsenders. Det behøver imidlertid ikke være identisk med avsenders, vi har diskutert slike forskjeller under begrepet overindividuell variasjon. Folk kommuniserer på tvers av dialekt- og sosiolektgrenser uten særlige problemer. Det vitenskapelige problemet vi har å gjøre med her, er mer hvordan betingelsene for vellykka kommunikasjon blir dårligere ettersom forskjellene mellom avsenders og tilhørers språkssystem øker. Kan det fastsettes ei grense der mulighetene opphører totalt? Dette har vist seg vanskelig; en av grunnene er at tilhørers holdninger til avsender virker inn på viljen til å forsøke å forstå, noe som igjen fører til dårligere kommunikasjon. Som vi nettopp sa, fordrer vellykka kommunikasjon en aktiv innsats fra tilhørers side. Dersom denne mangler, er en annen nødvendig betingelse for kommunikasjon brutt. Vi skal imidlertid i det som følger regne med at denne betingelsen er oppfylt, og at evt. misforståelser går tilbake på andre faktorer.

En analyse av språklig kommunikasjon må derved ta hensyn til begge parter i kommunikasjonssituasjonen ved at den også må omfatte tilhørers tolkning. Studiet av slik språklig kommunikasjon kalles ofte diskursanalyse, se f.eks. Brown & Yule 1983. Språkbruk sett fra en funksjonssynsvinkel må nødvendigvis studeres i en slik sammenheng. Kommunikasjonsaspektet danner utgangspunktet for språkbruk, språkbrukeren har en som oftest sosial intensjon med det hun eller han sier, enten denne er å formidle et innhold eller er av en mer rent sosial karakter, som f.eks. å etablere eller vedlikeholde kontakt med tilhører. Samtidig utgjør kommunikasjonsaspektet den overordna rammen som funksjonen til de ulike elementene i det språklige signalet såvel som signalet som helhet kan forstås ut fra. Bare satt inn i en virkelig kontekst får ei gitt ytring sin fulle betydning.

Men samtidig kan det som nevnt oppstå ulik oppfatning mellom taler og tilhører når det gjelder hva denne fulle betydningen er. Når den som taler har én intensjon, og tilhører tolker ut en annen, oppstår misforståelser. Ut fra dette kan språkbruk analyseres fra to ulike synsvinkler, den talendes og den lyttendes. I tidligere kapitler har vi holdt oss til talerens, dvs. språkbrukerens synsvinkel. Vi skal forsette med dette her. Når vi skal se på hva slags funksjon de ulike valgmulighetene i en grammatikk evt. kan ha, må en nødvendigvis ta utgangspunkt i den som "velger", nemlig språkbrukeren. I neste omgang må en også se nærmere på hva slags funksjon slike valg har i tolkningen til mottaker. I den grad variasjon er funksjonell, må den nødvendigvis spille en rolle også her.

Funksjonsbegrepet vi skal basere oss på, er relativt vidt. Kommunikasjon kan ses på som utveksling av informasjon i svært vid forstand. Det dreier seg med andre ord ikke bare om meningsinnhold, men også om såkalt fatisk informasjon, dvs. informasjon om avsenders holdninger, sosiale hensikter etc. overfor tilhører, se f.eks. Brown & Yule 1983:1ff. Ut fra dette kan vi skille mellom intendert informasjon, nemlig den avsender ønsker å formidle til tilhører, og mottatt informasjon, nemlig den tilhører tolker ut av det språklige signalet. Ser vi bort fra muligheten for misforståelser, vil mottaker ofte tolke mer informasjon ut av dette signalet enn avsender har intendert. I tillegg til inn-

holdet i ei gitt ytring vil tilhører også ofte kunne trekke ut informasjon om språkbrukerens geografiske bakgrunn, sosiale status, utdanningsnivå etc. Vanligvis anser en slik informasjon som ikke intendert fra avsenders side. Derved får den en annen status enn det intenderte innholdet i en ytring. Rommetveit 1972:kap.2 skiller mellom naturlige tegn og intenderte budskap. Under naturlige tegn regner Rommetveit:

...ikkje-viljestyrte verknader av - eller komponentar i - ein tilstand (...). Raudfargen i andletet og den spontant knytte handa blir av den andre opplevde som delar av eit totalmønster, som røyken fra elden. Den kjensskap til min kjensletilstand slike symptom kan formidla til andre er nemleg ikkje under kontroll av min kommunikasjonsintensjon. (1972:39).

Den informasjon om geografisk bakgrunn som mottaker kan slutte seg til hos en gitt taler, regnes vanligvis, selv om dette sjelden sies eksplisitt, også som et resultat av ikke intenderte signaler. Dersom de er ikke-viljestyrte, er de vel også å regne som naturlige tegn. Er de naturlige tegn, bør de også kunne undersøkes nærmere ved hjelp av naturvitenskapelige metoder. Det vi derfor må undersøke nærmere i forbindelse med en diskusjon av bruken av slike metoder, er om de virkelig er ikke-viljestyrte, eller om de har en eller flere funksjoner i utforminga av det intenderte budskapet, og derved kan manipuleres av avsenderen. Dersom visse aspekter ved den språklige formen ligger utenfor den menneskelige viljes styring, vil en trygt kunne analysere og forsøke å predikere forkomsten av disse ved hjelp av f.eks. kvantitative metoder og probabilitetsverdier. Er de derimot helt eller delvis viljestyrt, fungerer viljen som en ukontrollerbar faktor som gjør probabilitetsmål som predikatorer illusoriske. Dette er tanker vi allerede har vært inne på i kap. 11. Her skal vi forsøke å utvikle de ideene som er formulert der, videre. Vi skal ta utgangspunkt i en antakelse om at ethvert språklig element i det minste potensielt kan ha en funksjon når det intenderte budskapet skal ikles den språklige form som for språkbrukeren står som optimalt funksjonell ut fra foreliggende situasjon. Vi skal med andre ord forsøke å klarlegge i hvor stor utstrekning det vi i tidligere kapitler på formelt grunnlag har

definert som språklig variasjon, er funksjonelt motivert, og som sådan viljestyrt, dvs i større eller mindre grad under bevisst kontroll. Et slikt utgangspunkt er nødvendigvis individbasert. Det blir den enkelte språkbruker som utøver denne kontrollen over sine egne språklige ressurser. Overindividuell variasjon er det vanskeligere å se på som funksjonell på samme måten, den bør vel primært ses som en nødvendig følge av eksistensen av individuell variasjon kopla på det faktum at samfunnet er karakterisert av ulikheter langs en rekke dimensjoner. Dette fører igjen til utvikling av subkulturer, ulike sosialiseringsmønstre etc. og derved til at barn fra ulike deler av samfunnet vil tilegne seg delvis ulike formelle repertoarer i løpet av språktilegningsprosessen, og i tillegg ulike normer for bruken av disse repertoarene.

I den grad en språklig variabel ikke kan antas å være funksjonell, kan vi likevel anta at dens bruk styres av sosiale normer. Ettersom normer ikke er naturlover, kan de likevel være underlagt bevisst kontroll fra språkbrukerens side. Bare når det å følge en norm er blitt så automatisert at en må regne med at den ligger utenfor språkbrukerens bevisste kontroll, kan vi snakke om ikke viljestyrte signaler. I den grad mottaker er i stand til å trekke ut informasjon av de formene som normen forårsaker, vil disse fungere som naturlige tegn i Rommetveits forstand.

14.2: Grammatikken som redskap.

For om mulig å nå fram til en bedre forståelse av hvor grensa mellom viljestyrt og ikke-viljestyrt variasjon går, skal vi ta utgangspunkt i det syn at det språkssystemet som enhver språkbruker har internalisert, er en redskap med et bestemt brukspotensiale knyttet til funksjon. Samtidig er ikke denne funksjonen noen integrert del av selve redskapen. Dette ser vi best om vi tar utgangspunkt i et mer konkret eksempel. En bil kan ses som en teknisk konstruksjon, dvs som et objekt satt sammen på en bestemt måte av et sett mindre komponenter som i sin tur har en rekke bestemte egenskaper. Slik kan bilen beskrives uavhengig av det den brukes til. Samtidig vil den tiltenkte funksjonen kunne bidra med dypere forståelse for hvorfor konstruksjonen er som den

er, f.eks. hvorfor hjulene er runde, av gummi og svingbare. En slik konstruksjon er en bil enten den er i bruk eller ikke.¹ Når den er i bruk, styres den av en fører, den beveger seg, og en vil normalt kunne observere en del regelmessigheter i bevegelsen som kan koples med trafikkregler, ofte uttrykt i form av trafikkskilt langs veien. Således vil bilen normalt ikke overskride en fastsatt fartsgrense, den vil normalt holde seg på høyre side av veien, den vil normalt vike for trafikk fra høyre dersom en bestemt type skilt ikke er plassert med jevne mellomrom langs veien. Ingen ville vel i dette tilfellet finne på å si at fører og bevegelse, for ikke å snakke om høyrekjøring, fartsgrenser og vikeplikt var egenskaper ved selve bilen. Føreren er den instans som bruker bilen som et redskap, og bevegelsen er brukens formål. Høyrekjøring, fartsgrenser og vikeplikt er konvensjonelle normer som er lagt på bruken av bilen for at måloppfyllelsen skal sikres best mulig. Dette representerer normal bruk, dvs. den bruken av en bil som den er konstruert for. Likevel er det intet i veien for å bruke den til andre ting, f.eks. innbruddsverktøy ved at en raserer veggen i et bankvelv ved å kjøre en lastebil i denne med stor fart; eller estetisk objekt, jfr. fotnote 1 ovenfor.

Språk kan etter min mening ses på en lignende måte, dog med en viktig forskjell. Mennesket kan ikke stige inn i og forlate språket på samme måten som en bilfører kan gå inn i og forlate bilen sin. Mennesket er knytta til språket å en mye nærere måte. For det første må vi regne med at evnen til å lære språk er medfødt og at slik læring knapt er valgfri for et barn som gjennomgår en normal oppvekst. Språk er derved en naturlig attributt for ethvert normalt utvikla menneske. For det andre er språk knytta intimt sammen med andre mentale evner, som evnen til logisk tenkning og kreativitet. Det kan være problematisk å se på språk som et redskap for tanken, forholdet mellom språk og tanke er sannsynligvis mer komplisert. I stor grad må en vel regne med at språk konstituerer tanken i den forstand at mange typer tenkning forutsetter språk. Derfor kan det vært galt å skille ut språk som en egen mental komponent, atskilt fra andre typer mentale komponenter. Det en særlig risikerer ved en slik komponenttenkning, der hver komponent ses på som et redskap med ulike funksjoner i det enkelte menneskes omgang med omverdenen, er at den samlende instansen som bruker alle disse redskapene,

sjela om en vil, forsvinner. Bevissthet som et enhetlig, men likevel sammensatt fenomen blir vanskelig å gripe i et slikt perspektiv. Likevel kan en slik idealisering være nyttig og inntil det motsatte er bevist, sannsynligvis ikke helt forfeilet. Vi skal ut fra dette se kommunikativ intensjon som mål, og grammatikken som et redskap som setter oss i stand til å søke å nå slike mål. Denne typen mål vil ligge nær det vi i forrige kapittel kalte det perlokusjonære aspektet ved ei ytring.

Denne redskapen er det språkbrukeren som bruker aktivt, og dette er et argument for i utgangspunktet å starte en analyse av den typen vi forsøker her, fra språkbrukerens synsvinkel. Bortsett fra ulikheter når det gjelder føreren, passer imidlertid sammenligningen med en bil godt. På samme måten som en bil er en bil enten den er i bruk eller ikke, er den enkeltes grammatikk slik den er mentalt representert, en grammatikk enten den er aktivert eller ikke. Begge kan brukes som midler for å oppnå bestemte mål, og for begge gjelder at det i forhold til ulike delmål finnes optimale bruksmåter. Ellers skal en som nevnt ikke trekke sammenligningen for langt.

Ut fra dette kan en redskap i prinsippet beskrives uavhengig av dens funksjon. For en konkret redskap som en hammer eller en bil, blir en slik beskrivelse relativt triviell, og den kan verifiseres ved at en sammenligner det konkrete objektet med beskrivelsen. For mentale grammatikker, dvs. det vi ofte kaller språkevne i snever forstand, eller kompetanse, blir dette et problem. Vi har her ikke noen adgang til direkte observasjon av grammatikkens mentale oppbygging, alt vi kan observere er dens produkter, og disse attpåtil i en mer eller mindre degenerert form ettersom andre mentale instanser kan virke forstyrrende inn og dermed forårsake det en kan kalle produksjonsfeil. Jeg legger her framstillinga nær opp til det synet som gjelder innenfor generativ grammatikk, som opererer med et skille mellom kompetanse og utføring (performance), jfr. Chomsky 1965:4. Det kan naturligvis diskuteres i hvilken grad at slikt skille er reelt, jfr. f.eks. Hymes 1971. Det synes imidlertid åpenbart at det er mer involvert i språklig kommunikasjon enn evnen til å produsere formelle objekter av den typen vi kaller setninger. Samtidig viser det faktum at vi med stor grad av sikkerhet er i stand til

Å produsere og bedømme slike objekter som akseptable/uakseptable uavhengig av kontekst, at det synes berettiget å tale om språklig kompetanse i snever forstand.

Som nevnt ligger imidlertid ikke denne kompetansen åpen for direkte iakttakelse. En undersøkelse av kompetansens oppbygging kan derfor sammenlignes med det å slutte seg til konstruksjonen av et gitt produksjonsmaskineri utelukkende på grunnlag av dets varierte spekter av produkter pluss en intuitiv evne til å ta stilling til hva som er et velforma produkt. Det sier seg sjøl at dette blir en svært vanskelig oppgave, som til overmål kompliseres ved at vi egentlig vet svært lite om hvordan hjernen virker. Utforskningen av grammatikkens allmenne egenskaper og mentale representasjon er derfor ennå i et tidlig og famlende stadium, jfr. f.eks. Chomsky 1981. Et prosjekt med større sjanser for snarlig suksess er imidlertid det å konstruere en grammatikk som gjør adekvat greie for de strukturelle muligheter som finnes hos en gitt språkbruker på et gitt tidspunkt. En slik grammatikk vil i Chomskys terminologi være deskriptivt adekvat. (Chomsky 1965:24), i det minste under den minst vidtrekkende tolkning av begrepet, jfr. Bach 1974:238f, ved at den gjør greie for språkbrukerens intuisjoner med hensyn til hva som konstituerer en velforma språklig struktur. Den begrepsapparatet som er trukket opp og henvist til i kap. 9 og 10 kan best ses på denne måten. Ved hjelp av dette vil en kunne modellere deskriptivt adekvate grammatikker. Samtidig er intet sagt med hensyn til om reglene i disse grammatikkene har noen form for mental realitet. Alt som påstås er at produktene, dvs. de genererte strukturene, er empirisk valide. Ved å konstruere en grammatikk på dette nivået, kan vi skaffe oss et korrekt bilde av de formelle mulighetene en gitt språkbruker rår over, dvs. har til disposisjon under utforming av konkrete ytringer. Grammatikken vil altså fastsette grensene for språkbrukerens formelle repertoar. Dette vil variere med bl.a. geografisk og sosial bakgrunn, språkbrukere er ikke like. Samtidig vil alle språkbrukere ha et reseptivt repertoar som er større enn det produktive. Derved blir forbindelsen knytta mellom ulike produktive repertoarer. Som en integrert del av de formelle virkemidlene grammatikken gjør greie for, finner vi språklige variabler.

Det grammatikalske systemet er der enten det er aktivert eller ikke. Derved kan det i prinsippet analyseres uavhengig av bruk, som et sett muligheter. Det kan derved også analyseres uavhengig av situasjon, diskurssammenheng, tilhører etc. slik det er gjort i kap. 9 og 10. Konkret språkbruk må imidlertid knyttes til slike utenomspråklige størrelser. Når vi ønsker å undersøke i hvilken grad de ulike elementene i språkstrukturen er funksjonelle, må vi ta utgangspunkt i bruk, og derved knytte funksjon til disse språklige størrelsene, samt til kommunikativ intensjon. Under neste punkt skal vi igjen se nærmere på de utenomspråklige faktorene som spiller inn og derved påvirker bruken av det grammatikalske systemet, dvs. utnyttelsen av det formelle repertoaret i en gitt situasjon.

14.3: Mål- og situasjonstilpassa bruk av grammatikken.

Dette punktet må, for ikke å sprengre framstillingas rammer fullstendig, bli kortere enn det burde. Det bygger i stor grad på den innsikt som i de siste årene er vunnet innefor den disiplinen som kalls pragmatikk, som igjen er vokst ut av visse grener av språkfilosofien. Et forsøk på en samla framstilling av et felt som i seg sjøl er vanskelig å avgrense og definere enhetlig, finnes i Levinson 1983. Kap. 1 der inneholder en diskusjon av det ulike innholdet som av ulike forskere er tillagt disiplinen. Dessuten vil en finne en rekke artikler om emnet i Cole & Morgan 1975, Cole 1978 og Givon 1979, samt i en rekke andre publikasjoner.

Som nevnt ligger det en intensjon bak enhver språklig ytring. Språkbrukeren har en hensikt med det som sies, og ytringa brukes til å oppnå det som ligger i hensikten. Vi har tidligere sagt at denne overordna intensjonen kan ses som en del av det perlokusjonære aspektet ved en ytring, dvs. intendert og oppnådd effekt av ytringa. Dette perlokusjonære aspektet kan ses på som det grunnleggende utgangspunktet for ytringa. Det er imidlertid viktig å være klar over at vi sjelden finner noe en-til-en-forhold mellom ytring og intensjon, ei ytring vil ofte ha ulike funksjoner samtidig. Således finner vi en ofte ei inndeling i to eller tre hovedfunksjoner, jfr. f.eks. Brown & Yule 1983:1ff og

Halliday 1977:45f. Om vi tar utgangspunkt i det førstnevnte av disse arbeidene, finner vi der en inndeling i to funksjonstyper, "transactional" og "interactional" funksjon. Ei ytring kan fungere som et medium for overføring av informasjon fra taler til tilhører. Alternativt eller samtidig kan ytringa brukes i sosialt øymed, dvs. for å etablere og vedlikeholde kontakt med tilhører. Tilnærma rene typer finner vi i henholdsvis en universitetsforelesning og i fatisk samtale, f.eks. om været. I den førstnevnte er det bare innholdet i det som sies som teller, foreleseren er i seg sjøl uviktig som noe annet enn den som formidler dette innholdet. Når det gjelder konversasjon om været tjener det svært ofte en fatisk, eller rent sosial funksjon. Kombinert finner vi funksjonen f.eks. i en vanlig samtale. Deltakerne kan her bruke konversasjonen til å utvikle og konsolidere et bekjentskap samtidig som de utveksler informasjon og synspunkter.

I tillegg til slike overordna funksjoner kommer de mer spesifikke funksjonene som er nedlagt i språkhandlingsteorier, se f.eks. Austin 1963:150ff og Searle 1976. Sistnevnte opererer f.eks. med fem typer, som vel alle kan regnes primært til den typen som Brown & Yule 1983 kaller "transactional":

- Representatives.
- Directives.
- Commissives.
- Expressives.
- Declarations.

Hos Searle representerer disse illokusjonære handlinger, dvs. selve den språklige innkodinga av hensikten. De kan imidlertid også ses fra en perlokusjonær synsvinkel, nemlig som typer av bakenforliggende intensjoner. Ved "representatives" er intensjonen å gjøre det klart for tilhøreren at noe er tilfelle, dvs. å bringe et saksforhold til tilhørerenes kjennskap. Verb som formidle, fortelle, påstå etc. kan brukes i en slik funksjon. Intensjonen bak "directives" er å forsøke å få tilhøreren til å utføre en nærmere spesifisert handling, mens det bak "commissives" ligger en forpliktelse fra talerens side om selv å utføre en nærmere spesifisert handling i framtida. Verb som be, beordre

representerer den første funksjonen, love og forplikte den andre. "Expressives" brukes til å uttrykke en holdning til et gitt forhold som allerede er etablert som sant, som i f.eks. Jeg er glad for at du kom. Den siste typen, "declarations", representerer den typen ytring der denne ikke refererer til ei handling, men i stedet sjøl konstituerer selve handlinga. Det er denne typen Austin 1962 tar utgangspunkt i, og som derved danner det historiske utgangspunkt for språkhandlingsteori. Eksemper på verb som kan brukes til å fylle en slik funksjon er døpe og erklære brukt med jeg eller vi som subjekt. Klassifikasjoner som dette blir problematiske, særlig om de som i Austin 1962 knyttes primært til verb. Snarere har vi å gjøre med klassifikasjon av forutgående intensjoner, som så kan realiseres gjennom språklige uttrykk. En slik klassifikasjon må nødvendigvis bli grov, det er ikke tilfeldig at ethvert språk vil ha store sett av slike verb der hvert verb som oftest bærer minst en unik betydningsnyanse i forhold til de andre. Poenget her er imidlertid at slike verb er uttrykk for intensjoner som kan danne utgangspunkt for illokusjonære handlinger, dvs. innkoding av intensjon i ei språklig ytring.

Her er vi inne på neste steg i prosessen, nemlig selve innkodinga. For at en intensjon skal kunne innfris, må den gjøres kjent for tilhøreren ved hjelp av ei ytring. Intensjonen må ikles språklig form. Her kommer vår setningsgrammatikk inn som en av flere medvirkende instanser, og resultatet vil være ei ytring som på den ene side normalt vil være i formelt samsvar med de velformethetsbetingelser som situasjon og grammatiske regler foreskriver, og som på den annen side innholdsmessig er et uttrykk for den bakenforliggende intensjon. En må i denne forbindelse merke seg at intensjonen ikke behøver å være direkte innkoda i innholdet i den forstand at den kan leses ut av ytringa isolert fra kontekst. Ta f.eks. følgende eksempel, som av Searle 1976 ville bli klassifisert som en "directive":

- 1) Åpne vinduet!

Imperativformen her viser direkte hva slags språkhandling det dreier seg om, dvs. hva slags intensjon avsender har med ytringa. Den samme intensjonen kunne en gi uttrykk for under bestemte

betingelser ved hjelp av denne ytringa:

2) Det er kvelende varmt her.

Her er imidlertid ikke intensjonen, det illokusjonære aspektet eksplisitt koda inn som i (1). For at hensikten skal oppnås, dvs. for at tilhøreren skal oppfatte den bakenforliggende intensjonen, må visse kontekstuelle betingelser være oppfylt. Taler og tilhører må f.eks. befinne seg i et rom der det er lukka vinduer (som lar seg åpne), det må være kjøligere utenfor, det må være naturlig å åpne vinduene, ((2) uttalt i et veksthus med tropiske planter vil f.eks. normalt ikke kunne oppfattes som funksjonsekvivalent med (1)), etc. etc. Samtidig vil vi neppe påstå at (1) og (2) betyr det samme, selv om intensjonen bak er identisk. (2) kalles ofte en indirekte språkhandling, jfr. Searle 1975:60:

In indirect speech acts the speaker communicates to the hearer more than he actually says by way of relying on their mutually shared background information, both linguistic and nonlinguistic, together with the general powers of rationality and inference on the part of the hearer.

Med andre ord kan intensjon formidles ved at taleren trekker både på sine grammatiske kunnskaper og det hun eller han kan anta er et felles kognitivt utgangspunkt for taleren sjøl og tilhøreren.

Med felles kognitivt utgangspunkt mener jeg det faktum at deltakerne i en kommunikasjonssituasjon vil måtte stole på at de deler en hel del bakgrunnskunnskap, at de oppfatter den foreliggende fysiske kontekst på noenlunde samme måte, og at de likeledes er enige i hvordan det som tidligere er sagt i samtalen, skal tolkes. Uenighet på ett eller flere av disse områdene vil lett føre til misforståelser og evt. oppklaringsrunder før samtalen går videre. Dette felles kognitive utgangspunktet gjør, som eksempler på indirekte språkhandling viser, at taler kan la aspekter ved intensjonen forbli usagt og likevel regne med at tilhører vil oppfatte den korrekt.

Ei gitt ytring vil vel alltid i større eller mindre grad måtte

støtte seg på utenomspråklige faktorer i situasjonen for å bli forstått korrekt. Vi kan si at den må kontekstualiseres på en hensiktsmessig måte i forhold til den bakenforliggende intensjonen. Denne kontekstualiseringa vil ofte skje ved språklig-formelle virkemidler, visse språklige elementer og konstruksjoner tjener til å knytte ytringer til situasjon og intensjon på en optimal måte.

De viktigste av disse er de såkalte deiktiske elementene i språk-systemet. Dette er elementer hvis funksjon nettopp er å knytte ytring til situasjon. I et språk som norsk har vi tempussystemet i verbalbøyinga og tidsadverb som da og når for å knytte ytringa til et tidspunkt relativt til talesituasjonens nå, vi har stedsadverb som her og der for å knytte innholdet til sted relativt til talesituasjonens her, og vi har personlige pronomer som jeg, du, han etc. for å knytte innholdet til deltakerne i samtalen. (Se ellers de grundige utgreiingene om deiksis i Lyons 1977:kap.15 og i Levinson 1983:kap. 2). Det som er felles for deiktiske elementer er at de får referanse bare i lys av talesituasjonen, og de tjener derved nettopp til å knytte forbindelsen mellom denne og ytringa. Bruken av slike elementer er i mange situasjoner obligatorisk, taleren kan f.eks. normalt ikke referere til seg sjøl og samtalepartneren ved hjelp av fulle navn.

Et annet kontekstualiseringsaspekt er tilpassing av ytringas form til det stilnivå en føler gjelder i situasjonen, eller til de statusrelasjoner som gjelder mellom samtalepartnerene. Bruk av indirekte språkhandlinger er ofte betinga av slike hensyn. En ren imperativ vil ofte virke for direkte, for kommandopreget om en vil. Dette gjelder vel enten en befinner seg i en overordna posisjon og ønsker å ta høflighetshensyn, eller ikke å støte den som mottar ordren; eller i en underordna posisjon der en føler at an må gå "omveier" for å nå målet. Slike aspekter ved kontekstualisering kan vi kalle strategiske hensyn. Det finnes med andre ord formelle virkemidler som det med utgangspunkt i sosiale normer kan lønne seg å bruke om en vil være mest mulig sikker på å oppnå det en ønsker med ei gitt ytring. Her spiller normer for atferd i bestemte typer situasjoner inn, også språklige. Likeledes kan taleren på ulike måter spille på tilhørerens antatte forfengeligheit, frykt, erfaringsbakgrunn etc. I vår sammenheng

er det vel særlig de stilistiske normene i en gitt situasjon som er viktige, ved at de f.eks. kan manifesteres i et høyt antall prestisjeformer i talen. Særlig brudd på slike normer kan skape reaksjoner hos tilhører som kan spolere det ærendet en er ute i. Handling i samsvar med de samme normene vil vel imidlertid som oftest ikke bli lagt merke til.

Et annet hensyn som må tas av taleren, er det å passe ei gitt ytring inn i en større tekstlig sammenheng, enten dette er en dialog eller en monolog. Dette kunne en kalle tekstualisering. En ene- eller samtale vil på et gitt punkt dreie seg om et bestemt emne. Dersom en ikke brått skifter dette ved spesielle signaler (f.eks. "For å snakke om noe helt annet,...."), må det som sies knyttes an til det som er sagt tidligere etter bestemte regler. Viktige begreper her er tema/rema-distinksjonen, se f.eks. Brown & Yule 1983:126ff. Distinksjonen er problematisk, og kan gis både formelle og innholdsbaserte tolkninger. Formelt regnes ofte tema for den konstituenten som ei gitt ytring begynner med, resten blir da rema. Innholdsmessig knyttes tema ofte til kjent informasjon, dvs. informasjon som taler og tilhører begge kjenner og som begge har framme i bevisstheten i den forstand at tema er den aktuelle ytringas forankring til det som allerede er sagt, eller til konteksten ellers. Rema blir da den delen av ytringa som inneholder ny informasjon, dvs. den delen som bringer samtalen videre, og som i neste omgang kan utgjøre tema i ei ny ytring. Ofte vil de to tilnæringsmåtene falle sammen i det at den første konstituenten i ei ytring også vil representere det kommunikative utgangspunktet, dvs. forankringa til den felles viten hos taler og tilhører. Dette er f.eks. tilfellet i ei ytring som

3) Ola velta et vinglass ved bordet i går.

Her representerer den første konstituenten, Ola, felles og kjent informasjon. Begge parter vil umiddelbart identifisere innholdet i Ola. Dersom det ikke skulle være tilfelle, vil ytringa funksjonelt sett være lite velforma, og sannsynligvis bli fulgt opp av oppklaringsspørsmål fra tilhører ("Hvem Ola?"). Den kjente informasjonen behøver imidlertid ikke komme først, svært ofte finner vi såkalte sceneanvisninger i form av tids- og stedsad-

verbialer først i ytringa:

- 4) I går velta Ola et vinglass ved bordet.

Den første konstituenten representerer også her kjent informasjon i den forstand at den utgjør et felles og lett identifiserbart element i partenes tidmessige referanserammer. Problemet oppstår imidlertid i forbindelse med konstituenten Ola. Denne er også klart kjent informasjon, den nye informasjonen ligger vel fremdeles i det at han velta et vinglass. Ola kan derfor vanskelig sies å tilhøre rema på linje med verbalet, objektet og stedsadverbialet, likeledes blir det vanskelig å påstå at i går i (3) tilhører rema og i (4) tema. Dersom det har vært snakka om gårsdagen umiddelbart før, vil (4) neppe være særlig sannsynlig. Enten vil en la være å nevne gårsdagen en gang til, eller en plasserer det som i (3). (4) fungerer bedre i en kontekst der taleren ønsker å pense samtalen inn på et nytt, men beslekta spor. I går i (4) fungerer helst som markering av sceneskifte, der Ola som den kjente størrelsen opptrer i nye omgivelser. Selv om en analyse som dette må bli spekulativ og grov ved at den gjøres uavhengig av en virkelig kontekst, blir konklusjonen at Ola også i (4) må ses som tema, og at den formelle og den innholdsbaserte analysen derved ikke alltid gir samme resultat. Enda et problem oppstår om en setter objektet i bestemt form og spiss-stiller det:²

- 5) Vinglasset velta Ola ved bordet i går.

Den første konstituenten her representerer tydelig kjent informasjon, men det samme gjør fremdeles Ola. Har vi derfor to tema? Jeg er ikke i stand til å gi noe klart og entydig svar på dette, men ett forsøk på løsning finner en innenfor det som kalles "Funksjonelt setningsperspektiv" (FSP), som er utvikla innenfor den såkalte Pragerstrukturalistiske skolen. Her rangerer en konstituentene etter i hvilken grad de bringer kommunikasjonen videre. Selve rangeringa som praktisk foretakende, i form av klassifikasjon av konstituentene i tema rema og det som kalles overgang (transition), synes imidlertid problematisk. Det står som temmelig uklart for meg hva som i (5) i størst grad bringer kommunikasjonen videre, vinglasset eller Ola. Se ellers Firbas

1974 for en introduksjon av FSP. Poenget her er imidlertid først og fremst å vise at organiseringa av rekkefølgen av konstituentene i ei ytring innenfor setningsgrammatikkens rammer i stor grad vil bestemmes av den større tekstmessige sammenhengen ytringa inngår i.

Det neste som må påpekes i denne sammenhengen er imidlertid at setningsgrammatikken ikke utgjør noen ubrytbar ramme rundt utforminga av ei ytring, selv om en ser bort fra åpenbare feilkonstruksjoner som f.eks. anakolutter og mislykka startforsøk, dvs. feil som taleren sjøl vil se på som feil og ofte rette spontant. Såkalte setningsekvivalenter, som f.eks. interjeksjoner, er også relativt uproblematiske, ettersom de kan ses som ferdiglagde uttrykk i den grad de består av mer enn ett ord. Mer problematiske er elliptiske uttrykk, dvs. uttrykk som ikke er utforma i samsvar med setningsgrammatikken ved at det finite verbet og ofte flere konstituentar mangler. Når en sier at noe mangler, forutsetter en at dette kan innsettes og således skape ei velformet ytring ut fra setningsgrammatikken. Dette betyr ikke nødvendigvis at elliptiske uttrykk er setninger på et dypere nivå, og at de av ulike grunner er redusert, selv om dette ville være en mulig måte å gjøre formelt greie for slike uttrykk på. Det som imidlertid er helt klart, er at slike reduksjonsregler, eller en hvilken som helst annen type regler som gjør greie for elliptiske uttrykk, ikke kan være del av selve setningsgrammatikken. Denne gjør greie for hva slags formelle strukturer som er mulige, uavhengig av kontekst. Regler for ellipse vil være kontekstavhengige, ettersom de befinner seg i skjæringspunktet mellom det som er nødvendig å uttrykke, og det som kan forbli usagt fordi en kan regne med at samtalepartnerene begge har denne informasjonen helt framme i bevisstheten allerede, og at det derfor er unødvendig å vise til den eksplisitt. F.eks. vil både (3), (4) og (5) være unaturlige, eller i det minste svært omstendelige svar på dette spørsmålet:

6) Hva velta Ola ved bordet i går?

(5) er nærmest utelukka som et naturlig svar, ettersom det forutsetter at vinglasset er kjent, mens (6) nettopp signaliserer at det er ukjent. Den eneste muligheten måtte være at en har snakka

om dette glasset tidligere, men at spørderen ikke har grepet sammenhengen mellom dette og Olas atferd. Et mer naturlig svar i denne sammenhengen ville vel imidlertid en utbrytningssetning være, med mer eller mindre irritert intonasjonsmønster:

7) Det var jo vinglasset han velta ved bordet igår.

I tillegg til dette virker (5) sammen med (3) og (4) unaturlige fordi de inneholder informasjon som synes unødvendig å ta med. Ikke bare er velta, Ola og adverbialene nevnt eksplisitt i spørsmålet, de har også status allerede der som informasjon som er kjent. Med andre ord er det allerede før spørsmålet etablert at Ola velta noe ved bordet dagen før. Med spørsmålet retter en oppmerksomheten mot dette, og ber i tillegg om ny informasjon. I og med at den kjente informasjonen nettopper gitt språklig form gjennom spørsmålet, og derfor må antas å ligge helt fremst i både talers og tilhørers bevissthet, virker det unaturlig å gjenta denne informasjonen i svaret, slik det gjøres i (3), (4) og (5). I stedet ville det mest naturlige svaret være (8), evt. med nærmere beskrivelse i form av attributive ledd.

8) Et vinglass.

I en situasjon som den vi her taler om, ville med andre ord ei ytring som ikke er i samsvar med de kravene en grammatikk setter til en velforma setning, likevel være mest adekvat. Etersom de opplysningene vi trenger for å foreta en korrekt reduksjon fra full setning, (dersom vi mener at det er slik elliptiske uttrykk skal forklares), er gitt i ei tidligere ytring, er reglene kontekstavhengige, og således ikke mulige å inkorporere i en setningsgrammatikk. Dette er et argument for at vår grammatiske kompetanse bare er en av flere typer kompetanse som det trekkes på under bruk av språk. Dette kan føre til at også strukturer som (8) i kontekst vil bli oppfatta som velforma ytringer. Det er imidlertid ikke hva som helst som går. Et grunnleggende krav til en norsk setning er at den må inneholde et finitt verbal, og det er her skillet synes å gå. Ytringer uten finitt verbal synes å kunne godtas i kontekst, gitt at de ellers er velforma ut fra de regler som gjelder for angjeldende konstituenttype. Ytringer med finitt verbal må imidlertid utformes i samsvar med set-

ningsgrammatikkens regler, dersom de skal bli ansett som velforma.

Derved ser vi at settet av mulige velforma ytringsstrukturer er større enn settet av velforma setningsstrukturer. Innenfor disse rammene må språkbrukeren operere når hun eller han i lys av kontekst og intensjon skal gi innhold språklig form.

14.4: Kommunikativ intensjon og språklig form.

Vi har i forrige kapittel antatt at fullstendig funksjonell likeverdighet mellom to eller flere alternanter er en nødvendig betingelse for at forholdet mellom dem skal kunne analyseres ved hjelp av kvantitative metoder på en meningsfull måte. Hvis de har helt eller delvis ulik potensiell funksjon, vil det ikke gi mening å sammenligne bruken av dem over en rekke konkrete bruksinstanser der det i det minste er en reell ulikhet for at funksjonen er ulik fra instans til instans. I en slik situasjon vil en kunne skille i funksjonstyper der det er mulig, og analysere hver type for seg.

I det som følger skal vi se igjen på i hvilken grad variasjon lar seg analysere ved hjelp av kvantitative metoder på de ulike nivåene i språkstrukturen. Vi skal med andre ord undersøke i hvilken grad funksjonelle aspekter kommer inn og stiller seg i veien for en meningsfull analyse ved hjelp av slike metoder. En slik diskusjon må ta utgangspunkt i individuell variasjon. Bare på dette nivået vil to alternanter være mulige alternativer med mulig ulik eller lik funksjonell verdi.

Når det gjelder det syntaktiske nivået, har vi allerede drøfta dette i forrige kapittel. Vi fastslo der at bruk av kvantitative metoder på dette nivået er problematisk fordi meningskonstans ikke er det eneste kravet som må oppfylles, vi må også ha oppfylt krav om funksjonskonstans. Dersom vi ikke er sikre på om dette kravet er oppfylt, og det kan vi svært sjelden være, vil vi i neste omgang ikke kunne ta standpunkt til om evt. mønstre i materialet skyldes sosiale faktorer, eller representerer tilfeldige mønstre i ukontrollerbar variasjon med hensyn til funksjon.

Se ellers Dines 1980 for et interessant forsøk på å definere og strukturere diskursvariabler på grunnlag av funksjon.

Det har i framstillinga hittil, og i det meste av det som ellers er skrevet om emnet, vært holdt som uproblematisk at noe tilsvarende ikke gjelder for det fonologiske og det morfologiske nivået. Utforminga av meningsinnholdet, og derved utforminga av de syntaktiske strukturene, tilpasses intensjon og situasjon - den er kreativ innenfor de formelle rammene grammatikken setter. Dette impliserer at den syntaktiske utforminga i stor grad er en bevisst prosess. Vi velger den uttrykksform som synes mest adekvat i lys av intensjon og situasjonelle rammer. Med bevisst utforming mener jeg ikke at alternativer veies og velges, men det at en er i stand til å ikle et intendert innhold en språklig form som er optimal i forhold til den foreliggende kommunikasjonsituasjonen. Dette foregår nok i stor grad automatisk, men det faktum at en må velge i lys av stadig skiftende kontekstuelle faktorer, gjør at en likevel kan hevde at en her har med bevisste valg å gjøre. I fonologi og morfologi hevdes det, i det minste indirekte, at slike valg ikke er nødvendige. Vi kan her gå tilbake til eksemplene (3), (4), (7) og (8) ovenfor, som for letthets skyld gjentas her.

- 3) Ola velta et vinglass ved bordet i går.
- 4) I går velta Ola et vinglass ved bordet.
- 7) Det var jo et vinglass Ola velta ved bordet i går.
- 8) Et vinglass.

Det er ikke så vanskelig å tenke seg situasjoner der en eller flere av disse eksemplene, men ikke alle, ville være adekvate. Med andre ord vil det finnes situasjoner der en av konstruksjonene ovenfor ikke uten videre kan skiftes ut med den andre.

La oss nå se hva som skjer om vi manipulerer fonologiske og morfologiske variabler i et av eksemplene, f.eks. (3). Vi kan f.eks. tenke oss disse to variantene av setningen, gjengitt på neste side i grov lydskrift:

- 9a) [oʃa velta et vi:ngʌs: ve bo:ʃe i gɑ:r]³
 b) [ola veltet et vi:ngʌs: ve bo:re i gɑ:r]

Mellom disse kan vi tenke oss ulike kombinasjoner av de forskjellige variablene. Spørsmålet er nå om den ene i en gitt situasjon vil være kommunikativ gangbar uten at den andre er det. Svaret må bli nei. Det skal mye til å finne en situasjon der den ene er akseptabel mens den andre er helt umulig. Stiller vi imidlertid spørsmålet om det er mulig å tenke seg en situasjon der begge alternativene under (9) er akseptable, men der et av alternativene likevel er mer gangbart enn det andre, blir svaret ja. Dette følger av diskusjonen i bokas første del. Denne ulikheten er imidlertid ikke knytta til en optimal utforming av meningsinnhold i forhold til situasjon, men til utforming av den formelle siden av ytringa i samsvar med vilkårlige og sosialt betingte normer.

I kapittel 3 drøfta vi individuell variasjon, og knytta denne til stilistiske forskjeller. Stilnivået oppstår som et resultat av språkbrukerens tolkning av situasjonen og de krav til bruk av prestisjeformer som ligger i denne. Hun eller han kan deretter velge å følge opp disse kravene eller ikke. Et viktig poeng her er imidlertid at også valg av fonologiske og morfologiske alternanter vil innebære en form for kontekstualisering av språkb Bruken.

Således er det ikke bare meningsinnholdet som må kontekstualiseres ved hjelp av de syntaktiske reglene. Uttrykkssida ved ei ytring må også kontekstualiseres ved at det gjøres sosialt akseptabelt. Det er imidlertid forskjell på de to typene kontekstualisering. Kontekstualisering av meningsinnholdet er nødvendig for at en skal bli forstått slik en ønsker, og dette gjøres som nevnt hovedsakelig ved hjelp av syntaktiske regler innenfor en mål/middel-ramme. Kontekstualisering av uttrykkssiden er ikke på samme måten nødvendig for at en skal bli forstått, og denne skjer dessuten hovedsakelig ved hjelp av fonologiske og morfologiske regler. Dersom en bryter reglene for kontekstualisering av innhold, vil en bli ansett som en språklig avviker, og kommunikasjonen kan bli skadelidende. Dersom en bryter regler for kon-

tekstualisering av uttrykket, vil en i verste fall bli ansett som en sosial avviker, en som ikke har lært reglene for god oppførsel, men som det ellers ikke er noe i veien med språklig.

Det reiser seg imidlertid en del problemer i denne forbindelsen. Et av dem er igjen knytta til bevissthetsnivå. I hvilken grad velges fonologiske og morfologiske varianter bevisst. En nødvendig betingelse for at slike valg kan være bevisste, er at språkbrukeren er klar over at hun eller han rår over alternativer, og at de har ulik sosial verdi. Det er altså tale om å være seg bevisst alternativene, og i tillegg å kjenne deres sosiale bruksverdi.

Et annet og nær beslekta problem er at alternanter kan være ubevisste og uten sosial verdi for språkbrukeren, men likevel formidle sosial informasjon til mottaker. Vi skal imidlertid igjen konsentrere oppmerksomheten om språkbrukeren. For at alternanter skal kunne ha sosial verdi, må språkbrukeren være seg dem bevisst som alternanter. Omvendt må en gitt form, for at den skal kunne gis sosial verdi, ha en alternant med en annen verdi.

En klassifikasjon av variabler som ofte brukes i faglitteraturen, se f.eks Chambers & Trudgill 1980:82ff, er inndelinga i "markers" og "indicators". Betegnelsene sier lite i seg sjøl, på norsk kunne vi kalle dem henholdsvis stilidentifiserende og gruppeidentifiserende markører. Disse vil være nyttige i denne forbindelsen. De stilidentifiserende markørene er slike som vi er interessert i her, de er ladet med sosial verdi for bruker og vil således knyttes til ulike stilnivåer. Gruppeidentifiserende markører har ikke en tilsvarende verdi for språkbrukeren, og vil således ikke gi særlig utslag i undersøkelser av situasjonsbetinginga språkbruk. De er imidlertid ulikt fordelt over sosialt definerte grupper, og vil således kunne fungere som indikatorer på gruppetilhørighet. Vi må vel anta at stilidentifiserende markører også har denne egenskapen, slik at disse blir en underklasse av de gruppeidentifiserende.

Det er altså de stilidentifiserende markørene som interesserer oss her, og spørsmålet blir i hvilken grad den enkelte språkbrukeren er seg disse bevisst og i neste omgang i stand til å manipulere

bruken av dem aktivt. Det finnes flere forhold som viser at språkbrukere er klar over disse markørene. Først og fremst hører og leser en stadig om hvordan bestemte former blir bedømt som gale, vulgære etc. på tross av at det fra et språkstrukturelt synspunkt ikke er noe å utsette på dem. Slike dommer gjelder ikke alltid former andre mennesker bruker, ofte vil en finne at de som utsier slike dommer, sjøl bruker disse formene, enten de er klar over dette eller ikke. Et annet forhold som viser at folk flest har kunnskaper om at enkelte former bærer lavere sosial prestisje enn andre, avdekkes gjennom den typen tester som bl.a. Labov har brukt, jfr. Labov 1972a:kap.6. I disse testene lar en ei gruppe testpersoner lytte til en serie bandopptak som ideelt bare atskiller seg fra hverandre ved at frekvensen av prestisjeformer varierer. Testpersonene blir så bedt om å rangere personene, f.eks. i et yrkeshierarki. Det viser seg da at rangeringa ofte følger frekvensen av prestisjeformer, jo høyere frekvens, jo bedre plassering. Noe som er svært interessant her, er at for de gruppene av testpersoner som er følsomme for prestisjeformene, finner en ofte svært kategoriske og like bedømmelser (s.st.:149ff). Dette står i kontrast til det faktum at bruken av de samme prestisjeformene ikke er kategorisk; her finner vi, som vi har sett tidligere, en stor grad av variasjon.

Vi kan altså slå fast at språkbrukere i alminnelighet er klar over at en finner variantformer, ofte hos dem sjøl, og i hvert fall hos andre, og at ulike varianter kan ha ulik sosial verdi. I hvilken grad kan vi så anta at den enkelte språkbruker er i stand til aktivt å veksle mellom de ulike varianter, for derved f.eks. å skape bestemte stilnivåer, samt aktivt å formidle visse holdninger, meningsinnhold etc. til mottaker? Her tror jeg det er viktig å skille mellom evne og vilje. En ting er hva den enkelte språkbruker føler er passende atferd i en gitt situasjon, en annen er evnen til å leve opp til disse normene i praktisk handling. Vi må også skille mellom de språklige og de sosiale evnene, selv om begge er nødvendige for at intensjon skal resultere i adekvat handling. Vi må i tillegg regne med store variasjoner språkbrukere imellom med hensyn til begge typene.

Evnen til å produsere de formene som språkbrukeren sjøl vil anse som adekvate i en gitt situasjon, vil avhenge av hennes eller

hans språklige repertoar og evnen til neste omgang aktivt og sikkert å styre bruken av disse i vanlige språkbrukssituasjoner. Når det gjelder repertoar, må vi skille mellom det vi tidligere har kalt morsmål, jfr. s.9, nemlig den grammatikken som er til-egna i løpet av de årene i barndommen der språkinnlæringsevnen er optimal; og de endringene som bevisst eller ubevisst er forsøkt lagt inn senere. Morsmålet vil innholdet alternanter. Barn mottar språklige impulser fra mange hold. Noen av disse vil stå i konflikt med hverandre. Den letteste måten å løse dette på vil være å tilegne seg begge de formene som står i konflikt med hverandre i omgivelsen, og samtidig lære seg når det er passende å bruke den ene eller den andre. Men også alternanter som i barnets miljø ikke står i slik konflikt, vil læres. Senere kan de evt. tillegges sosial verdi når barnets erfarings- og aksjonsradius utvides. Det kan ellers neppe settes opp generelle regler for hva som læres når i et gitt miljø, en vil sannsynligvis finne store forskjeller alt etter individuelt oppvekstmiljø og personlighet.

Når den optimale språkinnlæringsperioden er over, vil den enkelte fremdeles kunne forsøke å utvide repertoaret, evt. innskrenke det ved å forsøke å undertrykke former med lav prestisje. I hvilken grad dette vil være vellykka vil igjen variere fra person til person, det vil ha både med motivasjon og det vi kaller språkøre å gjøre. Det vi imidlertid kan se på som sikkert, er at den enkelte språkbruker på ethvert tidspunkt i livet vil ha som en del av grammatikken sin et sett fonologiske og morfologiske variabler, og at variantene under en del av disse vil ha sosial verdi knytta til seg, de vil representere stilidentifiserende markører. Språkbrukeren vil være klar over dette, og spørsmålet blir da som nevnt i hvilken grad evnen er til stede til å manipulere bruken av disse i den daglige språkbruken.

En nødvendig betingelse for at slik aktiv utnyttelse av ens formelle repertoar skal finne sted, er at viljen til dette er til stede. Her kommer de sosiale evnene inn i bildet. Språkbrukeren må være i stand til å tolke situasjoner tilnærmet lik andre, i den forstand at hun eller han er i stand til å gjøre seg opp en mening om hva slags normer som gjelder i situasjonen. Deretter må det gjøres et valg. Skal normene følges, eller skal en bryte

dem.

Når denne avgjørelsen er tatt, kommer det språklige repertoaret inn i bildet.⁴ Ens fonologiske og morfologiske variabler gir muligheter for å markere at en følger eller bryter normen, i begge tilfeller vil det ideelt være tale om valg mellom former. Nå er det vel imidlertid slik at ikke alle variantene føles like naturlige. Varianter en har tilegna seg i sen alder, eller bruker svært sjelden, vil være vanskeligere tilgjengelige enn varianter som hører til morsmålssystemet og som en bruker ofte. Situasjoner som krever bruk av den førstnevnte typen vil således kreve større mental innsats enn situasjoner som tillater en å trekke på mer vanlige varianter. Her kommer Labovs stilbegrep inn, nemlig graden av oppmerksomhet retta mot egen tale, jfr. kap. 3. Jo mer formelt stilnivået er, jo mer oppmerksomhet krever selve produksjonen. Dette vil ta oppmerksomhet bort fra innholdet, og kan senke taletempoet, forårsake usikkerhet og famlende språkbruk etc. Dette er imidlertid noe som ikke i samme grad gjelder for alle. Graden av mental innsats vil bl.a. være proporsjonal med avstanden mellom eget normaltalemål og den prestisjenormen som er målet. Normaltalemålet vil svært ofte ligge nær morsmålet, og representerer den varieteten som framkommer i normale, utvungne situasjoner. Dersom ens morsmål i stor grad faller sammen med prestisjenormen, vil ikke denne skape særlige problemer. I Norge vil dette f.eks. være tilfelle om en er født og oppvokst i et borgerlig miljø på vestkanten av Oslo. Språkbrukere fra dette miljøet vil kunne avstedkomme språkbruk i samsvar med prestisjenormer f.eks. i massemedia uten å måtte rette særlig mye oppmerksomhet mot produksjonen. I og med at denne normen i stor grad samsvarer med deres normaltalemål, kan de la den formelle produksjonen gå på automatikk. Merk at dette ikke vil si at talemålet i slike tilfeller ikke vil inneholde variasjon. For det første vil en sannsynligvis kunne finne variabler uten sosial verdi, for det andre vil former fra lavere stilnivåer ofte kunne brukes ekspressivt, som f.eks. gutta for guttene som signal på mandig solidaritet.⁵ Dertil er det vel et spørsmål om ikke det er forskjell på variabler og deres respektive varianter med hensyn til hvor sterkt de er ladet positivt eller negativt. Det vil således være noen former en må passe seg for mer enn andre.

Mens det vi har kalt normaltalemål vil variere både med hensyn til formelt repertoar og hvilke varianter som innenfor dette er mest vanlige, vil normen knytta til en formell situasjon være tilnærma den samme for alle språkbrukere. Forenkla kan vi si at denne ideelt er representert ved et talemål uten varianter med negativ sosial verdi. Avstanden mellom ulike normaltalemål og en slik idealnorm vil variere, og vi må anta at problemene med å avstedkomme et talemål i overensstemmelse med denne normen bl.a. vil bli større jo større denne avstanden er. Derved er det ikke bare snakk om vilje til å oppføre seg i samsvar med en slik norm, det er også snakk om evne.

Samtidig må vi ta i betraktning at det fonologiske og morfologiske aspektet ved produksjonen av tale i stor grad er automatisk. Det normale er at oppmerksomheten rettes mot det innholdet en ønsker å formidle, og dets syntaktiske utforming i lys av talesituasjonens rammer. Når en har valgt ord og deres innbyrdes rekkefølge, vil lydbilde og fleksjon normalt ikke være noe en reflekterer over. Slik refleksjon vil representere sand i maskineriet, grunnen til at språkbruk kan foregå så raskt og effektivt er nettopp at lydlig utforming normalt skjer ved hjelp av regler som er automatiserte og som virker under bevissthetsnivået. Men samtidig er vi altså i stand til å trekke dem fram i bevissheten, og derved også å manipulere dem. Som nevnt vil dette da ofte skje til skade for en mer effektiv utforming og formidling av innholdet, og derfor vil denne manipuleringa ha sine grenser. Knoting særkjennes ikke bare av en temmelig vilkårlig bruk av former som tydelig representerer fremmedelementer i det talemålet det dreier seg om, knoting innebærer også ofte famlende og usikker framføring som høyst sannsynlig kan føres tilbake til at det brukes mye mental energi på å få formen slik en ønsker.

Morfologiske og fonologiske variasjonsmønstre slik de framkommer gjennom analyse ved hjelp av kvantitative metoder, blir som vi så i kap. 12 ofte framstilt som om de var direkte uttrykk for probabilitetsmål nedlagt i den enkelte språkbrukers grammatikk. Vi har tidligere argumentert mot dette, vi har hevda at disse frekvensene oppstår i møtet mellom variabler i de enkelte grammatikker, og sosiale normer for bruk av de enkelte varianter under hver av

disse variablene. Dette synet er imidlertid for enkelt, det gir f.eks. ikke svar på hvordan frekvenser over en hel serie av variabelinstanser synes å være stabile og i noen grad predikerbare. Som Bickerton o.a. har påpekt, (jfr. Bickerton 1971) er det absurd å tro at en språkbruker bevisst kan planlegge og produsere en frekvens på f.eks. 75% av en gitt variant. Ovenfor formulerte vi imidlertid et syn på normen som får som konsekvens at frekvensen av prestisjeformer blir 100% dersom normen omsettes i språkbruk. Et slikt normbegrep bli abstrakt, det blir et ideal som en vil søke å realisere der det føles nødvendig.

At en søker å realisere en slik norm vil ikke si det samme som at en vil greie det. Her kommer nettopp forhold inn som avstand mellom norm og eget normaltalemål, trening i å produsere prestisjeformer, evne til å manipulere egen produksjon idet den foregår, og ikke minst motivasjon. Hvis en mangler motivasjon til å produsere former som er i samsvar med normen, eller har et splitta forhold til det, f.eks. på grunn av krysspress i miljøet rundt en, vil dette avspeile seg i produktet.

Det normbegrepet vi her har innført, ligger utenfor det grammatiske systemet. Det er en norm som gjelder bruken av dette systemet. Men den avspeiles heller ikke direkte i bruken, ettersom andre faktorer vil være virksomme i taleproduksjonen og bidra til at normen for mange språkbrukere forblir et ideal, et ideal som i mange tilfeller kan virke undertrykkende ved at resultatet av tilkortkomminga blir sosial usikkerhet og underlegenhetsfølelse.

Det syn på variasjon og variasjonsmønstre som formuleres her, er således et slags platonisk syn. Språkbrukere har et begrep om en norm for korrekt språkbruk i bestemte typer situasjoner. Denne normen er abstrakt, virkelig språkbruk vil sjelden realisere normen 100%. Likefullt vil normen virke styrende, den vil fungere som et mål. Når målet ikke lar seg nå, er det fordi vi finner en rekke hindrende instanser. Disse kan ofte bare delvis overkommes, og når språkbrukere ligger nærmere eller fjernere fra normen i sin virkelige språkbruk, skyldes det dels at det er forskjell på hindrenes antall og størrelse, og dels at motivasjonen kan variere og være forskjellig fra person til person.

Dette i seg sjøl kan imidlertid ikke forklare hvorfor vi finner mønstre i variasjonen. Hvis det var snakk om individuelle hindre og kanskje også individuelle forskjeller i oppfatning av normen, ville en tro at kvantitative metoder ville gitt fullt ut tilfeldig variasjon som ville være umulig å predikere med utgangspunkt i sosiale kategorier. Her kommer imidlertid det uniformerende ved de fleste samfunnsdannelser inn. Personer som vokser opp i samme miljø, tilegner seg morsmål med bare små forskjeller, de utvikler holdninger til omverdenen, til ulike typer verdier etc, som i stor grad er like. Kort sagt sørger det vi kaller sosialisering for at det innen sosiale grupper utvikles en stor grad av likhet i holdninger og atferd. Dette kan igjen forklare hvorfor vi finner mønstre som et stykke på vei følger sosiale skillelinjer.⁶ Hvis oppfatning av og holdning til norm er tilnærma den samme, likeledes oppfatningen av hvilke situasjoner normen gjelder for og med hvilken styrke, og hvis morsmålet dertil er så å si det samme, er det ikke spesielt underlig at den virkelige atferden i neste omgang viser seg å være tilnærma den samme.

En oppfatning av norm for språklig atferd som den som er skissert ovenfor, er etter min mening bedre enn en som setter norm lik virkelig atferd. Dersom det gjøres, blir norm ikke noe annet enn et empirisk mål uten utavhengig begrunnelse og status. Norm slik den ses her er bare en av flere instanser som setter rammer rundt mulig bruk av det grammatikalske systemet. Den er situert utenfor det enkelte individ som noe som kan påvirke handling, men som ikke vil determinere den. Derved kan en bedre gjøre greie for individuelle avvik, og det blir plass i modellen for bevisst bruk av de virkemidlene språklige variabler innebærer. En språklig variabel er ikke knytta til noe forhåndsinnstilt telleverk i grammatikken, den er et strukturelt element hvis variable realisasjon kan utnyttes på ulike vis i språkbruken innenfor eller på tvers av de normer for bruk av variantene som språkbrukeren oppfatter som gyldige. Samtidig åpner dette normbegrepet for forklaringer av variasjonsmønstre innen større grupper ut fra sosialiseringsteori etc.

En forsker som har lagt sterk vekt på variasjonens funksjonalitet i en kommunikasjonssituasjon, er J.J. Gumperz. I forordet til

Gumperz 1982 (s.VII) skriver han:

Detailed observation of verbal strategies revealed that an individual's choice of speech style has symbolic value and interpretive consequences that cannot be explained simply by correlating the incidence of linguistic variants with independently determined social and contextual categories. Sociolinguistic variables are themselves constitutive of social reality and can be treated as part of a more general class of indexical signs which guide and channel the interpretation of intent.

Vi ser at Gumperz legger sterk vekt på hvordan variabler kan brukes til å formidle innhold. Samtidig synes det som om Gumperz og andre forskere innen samme felt kanskje legger for stor vekt på språkbrukeres evne til å bruke fonologiske og morfologiske variabler aktivt og konsekvent. Gumperz er en av opphavsmennene til det som ofte kalles kodeteori. Vi har allerede kort referert til et arbeid som Gumperz har vært med på, nemlig Blom & Gumperz 1972. Denne artikkelen henter sitt grunnlagsmateriale fra Hemnes i Nordland, og det hevdes at innbyggerne her behersker to atskilte koder, "bokmål" og ranamål, som aldri blandes (Blom & Gumperz 1972:99). Alle med kjennskap til den norske språklige virkeligheten vet at dette i praksis ikke kan være tilfelle, det finnes neppe noe lokalsamfunn i Norge i dag der innbyggerne behersker og holder atskilt lokal dialekt og det som oppfattes som talt bokmål som to koder. Artikkelen er ut fra dette blitt kritisert av norske dialektgranskere og sosiolingvister, se f.eks. Venås 1982:78. Kritikken er sannsynligvis vel fundert. Men dersom en i stedet for å se på kodene som realisert språkbruk, igjen ser på dem som normer, som idealer som innbyggerne søker å realisere og kanskje til og med tror de lykkes med å realisere, blir kodeteorien lettere å forene med det empiriske materialet.⁷ Kodene er derved ikke det samme som språkbruk, men mentale størrelser som koples inn i nærmere definerte situasjonstyper. Kodene har sosial verdi, og denne vil formidles ved at antallet varianter i samsvar med koden stiger. Den ekspressive funksjonen er derved ikke knytta til en realisert kode, men til realiserte signaler på at den som taler har kopla inn koden som handlingsstyrende norm. Og dette vil være nok for tilhøreren.

Slike kodesignaler, dvs. prestisjeformer som normalt vil oppfattes som fremmedelementer, vil kontrastere med den "talemålsrammen" de settes inn i, og derved persiperes de lett og deres ekspressive verdi vil således bli oppfatta.

Ut fra dette ligger det en fare i spørreskjemaundersøkelser som søker å etablere koder og bruken av disse. Dersom språkbrukere i et gitt lokalsamfunn har en mental oppfatning av ulike normer, knytta til ulike situasjonstyper, vil de ikke ha altfor store problemer med å svare på hvilke koder som "brukes" i ulike kontekster. Slike svar er vill-ledende dersom kodene representerer normer. Undersøkelser av denne typen bør derfor følges opp av kvantitative analyser av et representativt talemålsmateriale fra undersøkelsesområdet. Dette gjøres dessverre sjelden. Når en i Brussel mener å ha påvist tre koder innen fransk såvel som flamsk (Baetens Beardsmore 1983), er det et spørsmål om disse kodene har klare og atskilte empiriske korrelater. Dette ville gjøre Brussel helt forskjellig fra New York, noe det er liten grunn til å tro er tilfelle. At byens innbyggere har en klar oppfatning av en slik tredeling, er imidlertid ikke usannsynlig.

En skulle kanskje tro at en slik språksprik mellom virkelig og intendert atferd ville bli oppdaga av språkbrukerne sjøl, og at de ut fra det ville forlate evt overbevisninger om at de taler f.eks. "bokmål". Mange observasjoner har imidlertid vist at språkbrukere bare i liten grad er i stand til å gjøre greie for sin egen språklige atferd i detalj, og at folk i god tro vil hevde at de aldri ville bruke en gitt form for så i neste øyeblikk å bruke den uten å blunke. Dette igjen er et argument for at koder eller språkbruksnormer er mentale idealer som den enkelte språkbruker ikke nødvendigvis er i stand til å omsette i praksis.⁸

En variasjonsteori som den vi har skissert ovenfor, der normen ses som en av flere ekstralingvistiske instanser som kan påvirke bruken av variablene, og ikke som et mer eller mindre determinert resultat av resten av disse instansene, forutsetter at språkbrukeren er seg bevisst de ulike variantene og deres sosiale verdi. Dette vil gjelde for de stilidentifiserende markørene, men vi har som nevnt også en type variabler som vi har kalt gruppeidentifiserende variabler. Ettersom disse ikke knytter seg

til forskjellige stilnivåer, kan en vanskelig tenke seg at bruken av disse lar seg forklare ved hjelp av normbegrepet. Likevel kan vi nok regne med at den enkelte språkbrukeren vil vise variasjon med hensyn til enkelte av disse også, jfr. Chambers & Trudgill 1980:83. Denne typen variabler er lite undersøkt, og det knytter seg en rekke problemer til dem. Først og fremst må en regne med at det ikke knytter seg noen form for positiv eller negativ prestisje til en av variantene under en slik variabel. I så fall ville vi venta stilistisk følsomhet. Det må dertil avgjøres om språkbrukerne overhodet er bevisste om at de har variabelen i sitt grammatiske system.⁹ I begge tilfeller er det imidlertid vanskelig å forklare at en finner konstante variasjonsmønstre innenfor grupper, dersom disse da er like konsistente som de en finner ved stilidentifiserende markører. Dette er et svært vanskelig spørsmål å finne svar på fordi de undersøkelsene som diskuterer variabler av denne typen, f.eks. Trudgill 1974c:kap.7.5, ikke presenterer data slik at det er mulig å trekke ut de individuelle resultatene som ligger bak grupperesultatene. En hypotese ville være at de individuelle forskjellene her ville være enda større enn de en finner i forbindelse med stildifferensierende markører. Når gjennomsnittene likevel kommer ut rangert i samsvar med sosiale kategoriseringer av informantene, kan de kanskje forklares ut fra det faktum at sosial nærhet vil fremme likheter i atferdsmønstre enten denne likheten bevisstgjøres eller ikke. Tilsvarende vil sosial avstand ha en motsatt effekt. Dette er uansett et område der det er behov for atskillig mer forskning før en kan komme med relativt vel underbygde påstander. Dersom en fant klare forskjeller med hensyn til individuell spredning mellom stil- og gruppeidentifiserende markører, ville det være et argument for at bruken av den førstnevnte typen er influert av sosiale normer som språkbrukerne sjøl til en viss grad er seg bevisst, og som derved gjør at atferdsmønsteret innen gruppa blir mer uniformert.

Når normen er noe som ligger utenfor den enkelte språkbrukers grammatikk, forstår vi bedre hvordan hun eller han til en viss grad kan spille på den bevisst, dvs. bruke talemålsvarianter som en del av det totale uttrykksregisteret. Morfologiske og fonologiske varianter brukes vel i liten grad i formidling av egentlig innhold, ettersom kravet til innholdskonstans her vil stå i

veien. Likevel finner vi enkelte problematiske tilfeller, som f.eks. bøyinga av substantivet gutt i høyere varianter av østlandske bymål. I best. f. pl. vil vel betydningen være forskjellig i mange tilfeller om en sier gutta eller guttene. Sagt av en ca. 30 år gammel mann vil det første ofte referere til jevnaldrende kamerater, og konnotere nærhet og solidaritet, mens guttene vil som oftest referere til barn, gjerne mannens egne. Analysen av et eksempel som dette er problematisk, fordi vi i tillegg til ekspressive nyanser også får en betydningsforskjell. Hvor ligger denne - i leksemet gutt i form av polysemi, eller i endingene i form av ulik betydning tillagt /-a/ og /-ene/. Begge løsningene byr på store problemer. Å anta to polyseme gutt gir ikke svar på hvorfor en finner komplementært distribuerte bøyingsendelser. Legger vi skillet til selve endelsen, burde vi vente at dette gjaldt alle hankjønnsord, noe det ikke gjør.

Dette er likevel et godt eksempel på hvordan varianter som i utgangspunktet er stilistiske, kan utnyttes videre for å skape betydningsforskjeller. For at det skal skje, må det i utgangspunktet være knytta en form for innhold til slike varianter. Dette innholdet er som vi flere ganger har nevnt, i overveiende grad ekspessivt. Gjennom utnytting av det morfologiske og fonologiske variantapparatet kan vi uttrykke holdninger til situasjonstype, mottaker, saksforhold etc. Når det gjelder mottaker, kan vi f.eks. uttrykke solidaritet og nærhet ved å bruke former som vi vet eller antar ligger nær tilhørers morsmål. I situasjoner der taler og tilhører har omlag lik sosial status, vil dette kunne fungere som ekte, vennligsinnede signaler. I situasjoner der tilhører står over en sosialt, noe som betinger økt bruk av prestisjeformer, vil slik tilpassing lett oppfattes som en ærbødighetsmarkør, språknormen virker undertrykkende. Omvendt vil bruk av eget naturlig talemål i en slik situasjon kunne oppfattes som utfordrende av tilhører. I situasjoner der taler står over tilhører sosialt, og "snobber" nedover ved økt bruk av lavstatusformer, vil også dette lett kunne oppfattes som falskt, særlig dersom forsøket ikke lykkes noe særlig. Dette fordi en i utgangspunktet oppfatter morfologiske og fonologiske varianter som ikke intenderte signaler, og en vil derfor reagere dersom en oppfatter at den en taler med forsøker å bruke disse som intenderte tegn på en uoppriktig måte. En total forståelse av bruk og

effekt av slike virkemidler er forøvrig neppe mulig uten at en i det minste setter dem inn i en større ramme, der også andre ekspressive virkemidler som kroppsbevegelser, mimikk, kroppslig nærhet etc. trekkes inn.

14.5: Avslutning.

Skal en komme fram til en forståelse av hvordan og i hvilken grad språklige variabler aktivt brukes som virkemidler i kommunikasjon, er det klart at kvantitative metoder ikke strekker til. Disse kan indirekte gi oss et begrep om hva som gjelder som norm, og et bilde av ulike språkbrukeres normoppfyllelse. Vi er imidlertid ikke i stand til å si noe om i hvilken grad avviket er bevisst, og hvilke faktorer som har påvirka språkbrukeren i den aktuelle situasjonen.

Vi kan i det hele tatt si at kvantitative metoder, bygd som de er på objektive målinger av direkte observerbare fenomener, ikke setter oss i stand til å trenge bak den observerbare atferden for å skaffe oss forståelse for motivasjonen bak denne. Og det må være denne motivasjonen, og språkbrukerens evne til å omsette denne i språklig atferd, som må være målet for undersøkelser av språkbruk. Dette vil ikke si at bruk av slike "objektive" metoder er forkastelig, vi må bare være klar over at de ikke fører oss helt fram dersom målet er å forklare atferden.

Dette fører oss fram til et poeng vi allerede har hatt oppe noen ganger. Kvantitative metoder er ikke tilstrekkelige fordi de er bygd på den forutsetningen at den atferden som måles, kan la seg predikere. Språklig atferd må med andre ord være definert av et uttømmende sett av definerbare, observerbare og kontrollerbare instanser for at slike metoder skal være adekvate. Menneskelig motivasjon og handling er ikke av denne typen, i hvert fall ikke tilgjengelig for mennesket sjøl fra en slik synsvinkel. I analyser av menneskelig handling må vi alltid ta hensyn til det som i filosofien kalles fri vilje. I den grad vi gjør det, tvinges vi i samme grad til å se bort fra kvantitative metoder som midler til fullstendig og sikker kunnskap om menneskelig atferd.

Bak disse påstandene lurer spørsmålet om i hvilken grad språkvitenskap er en naturvitenskapelig disiplin underlagt lover på linje med fysikken. Såvidt jeg kan se er det svært lite av det som i dag oppfattes som språkvitenskapens objekt, som kvalifiserer som objekt for naturvitenskapelige metoder. Undersøkelser av hvordan språkevne og språklæringsevne er nedlagt i mennesket, og undersøkelser av de prosessene som fører til at forskjellige språk i løpet av ganske få år blir mentalt representert hos barn, jfr. Chomsky 1981, synes å høre til denne gruppa, selv om en her har et observasjonsproblem som på mange måter tilsværer det en har i språkbruksforskning, jfr. Dyvik 1980:kap.2 & 5. Utforskninga av enkeltspråk kan i mindre grad ta utgangspunkt i en forståelseramme som ser undersøkelsesobjektet som lovmessig determinert. Enkeltspråk vil variere innenfor rammene av det som er universelt mulig, og på overflaten er variasjonen her stor, selv om en innenfor moderne generativ teori forsøker å tilbakeføre mangfoldet til et avgrensa antall allmenne prinsipper. Denne variasjonen enkeltspråk imellom er ikke mulig å predikere, den må ses som resultatet av historiske tilfeldigheter. Det samme gjelder utvikling av enkeltspråk over tid, selv om denne også vil måtte skje innenfor rammer. Undersøkelser ut over den rene taksonomiske beskrivelse må altså ta sikte på å etablere disse rammene. Dette vil igjen være et prosjekt der undersøkelsesobjektet i prinsippet vil kunne ses som objektivt gitt. Utvikling innenfor disse rammene vi imidlertid neppe kunne predikeres, jfr. Lass 1980.¹⁰ Det samme gjelder språkbruk, dvs. menneskers bruk av sine grammatiske systemer i målretta handling.

Har vi alternativer til de kvantitative metodene, dvs. metoder som vil føre oss enda lenger? Dersom målet er sikker og etterprøvbar viten, har vi det neppe. Men her bør det vel påpekes at også disse målene er knytta til det naturvitenskapelige idealet. Er det i det hele tatt mulig å oppnå slik viten innen vitenskaper som har menneskelig atferd som undersøkelsesobjekt. Diskusjoner om dette dukker opp med jevne mellomrom. I Norge har dette vært hovedemnet for den såkalte positivismedebatten som har foregått i etterkrigsårene fram til i dag, jfr. Skjervheim 1959, Skirbekk 1968 og Slagstad 1976. Et av Skjervheims hovedpoeng er at når mennesker undersøker menneskelig atferd med den premissen til grunn at all slik atferd er determinert og predikerbar, må det

følge med nødvendighet at også selve undersøkelsen av atferden, som en form for menneskelig atferd, er determinert. Derved går det hele i vranglås, det deterministiske synet gjør all årsaksforklaring umulig dersom ikke vitenskapsmannen heves til et overnaturlig vesen. Dersom en går med på at Skjervheims syn må være korrekt, ryker forutsetningene for en såkalt enhetsvitenskap, dvs. et vitenskapssyn som går på at vitenskapelig metode er den samme uansett undersøkelsesobjekt. Dette synet kan bare reddes dersom en hevder at disipliner som ikke lar seg innpasse i et slikt determinisme-paradigme, ikke lar seg underkaste vitenskapelige undersøkelser, noe som må anses som både dogmatisk og lite konstruktivt. Målet for vitenskapelig aktivitet er i vid forstand å vinne innsikt og kunnskap, ikke å bevise at en viss måte å forstå verden er korrekt ved bare å ta for seg erfaringsområder der denne forståelsesmåten passer, eller å fordreie virkeligheten ved å presse metodene inn på områder der de ikke er mulige å bruke.

Finnes det da alternativer til kvantitative metoder? Svaret ligger i det som allerede er sagt. Ettersom vi ikke har å gjøre med et felt der det som observeres er determinert, er det heller ikke mulig å nå fram til sikker og etterprøvbar viten i den forstand at vi kan predikere språklig atferd. Studiet av språkbruk, dvs. av bruken av det grammatiske systemet i samspill med en rekke andre mentale instanser tilhører såvidt jeg kan se som totalitet det J. Habermas kaller de historisk-hermeneutiske vitenskapene, (Habermas 1969:20), og ikke de empirisk-analytiske vitenskaper, som bruken av kvantitative metoder forutsetter. Typiske eksempler på historisk-hermeneutiske vitenskaper er litteraturvitenskap og filologi i den klassiske oppfatningen av dette ordet. I begge disse tilfeller dreier det seg om tolkning av foreliggende tekster, der målet er forståelse. Dette innebærer innen filologien at forskeren forsøker å skaffe seg et best mulig grunnlag for å forstå en foreliggende tekst slik opphavsmannen/-kvinnen forsto den (i moderne litteraturvitenskap blir vel forholdene noe mer kompliserte). Forskjellene mellom disse eksemplene og studiet av språkbruk, eller i det minste en av dem, er at produktene av språkbruk, ytringene, ikke vil bli gitt samme status som verdifulle i seg sjøl, som de tekstene filologer og litteraturvitere studerer. Det er motivasjonene og drivkreftene

bak ytringene, de totale ressursene vi har for å skape og formidle komplekse meningsinnhold ikledd språklig form som er av interesse. Veien til forståelse av disse går gjennom en størst mulig innsikt i hvilke former for mening som kan kodes inn i ei ytring, og hva slags motivasjonsprosesser som er involvert i språkbruk.

NOTER:

KAPITTEL 1:

- 1) Store bokstaver markerer at vi kun snakker om det semantiske innholdet av et gitt ord.

KAPITTEL 2:

- 1) Lesere som synes problemet med avgrensning av et språksamfunn er blitt for lett behandla her, henvises til Hudson 1980:25ff for en grundigere diskusjon av begrepet.

KAPITTEL 4:

- 1) Et slikt prosjekt ville dessuten støte på en rekke andre nærmest uløselige problemer, som vi skal la ligge her.
- 2) Dette avspeiles i mange av de statistiske tester en kan bruke for å prøve påliteligheten av de forskjellene en har funnet. Jo større utvalget er, jo lettere vil slike tester gi positivt utslag om gruppeforskjellen vi undersøker i prosent er den samme.
- 3) Den utelukker også språkbrukere som bare har prestisjevarianten, noe vi i et senere kapittel skal se er uheldig.
- 4) Ans. står for ellers rettkonstruerte S og SF med ansats til en fortsettelse i form av f.eks. -og..., -men... etc.
- 5) Gruppeulikheter for hver variabel, samt for forskjellige kombinasjoner av sosiale variabler, er også undersøkt.
- 6) Dette tyder på at begrepet "boforhold" for forfatterne er svært vidt, og ikke bare er et mål på materiell standard, men også på prestisje i form av f.eks. "fin" beliggenhet.

KAPITTEL 5:

- 1) Regelen trenger enkelte modifiseringer for å være helt korrekt. Historisk sett ser det imidlertid ut til å ha vært dette som har skjedd.
- 2) En helt identisk veksling finnes i perfektum partisipp, men Nordland har, i motsetning til Foss 1978 (se nedenfor), begrensa undersøkelsen til preteritumsformer.
- 3) En enkel måte å vise dette på er å tenke seg en informant-

gruppe på ti personer. Alle er representert med ti relevante former, f.eks. hunkjønnsord i b.f.sg. Informant nr. 1 har en a-ending av ti mulige, nr. 2 har to a-endinger osv. til nr. 10 som har ti a-endinger. Informant nr. 1 har således 10% a-endinger, informant nr. 2 20% osv. Uansett utregningsmåte blir gruppegjennomsnittet 55%. Mens en holder antallet relevante former for informantene 1-8 på ti hver, kan en så heve antallet for informant 9 og 10 til 40 hver, og samtidig heve antallet a-endinger til henholdsvis 36 og 40 slik at prosenten for disse fremdeles er henholdsvis 90% og 100%. Ved direkte utregning av gruppefrekvensen vil en nå få 70%, mens den fremdeles vil være 55% om en går veien om gjennomsnittet for hvert gruppemedlem.

- 4) Se kapittel 4.3 for en nærmere beskrivelse av analysebegrep, utvalg, etc.
- 5) Informantutvalget kan heller ikke sies å være tilfeldig. Dette gjør generalisering enda vanskeligere. Forfatterne gjør sjøl oppmerksom på dette (s.10). Dette forbeholdet gjelder naturligvis også for andre undersøkelser som bygger på TAUS-materialet.
- 6) I tilknytning til TAUS er det foretatt andre undersøkelser av kjønnsforskjeller i språkbruk. Western 1976 og 1977 har vi allerede tatt opp. I Ryen 1976 står ytterligere tre artikler om emnet. Wiggen 1976 gjør greie for en undersøkelse av de samme syntaktiske fenomenene som ble undersøkt i hovedprosjektet. Informantene var 15-16-åringer fra Oslo. Hanssen 1976 og Jahr 1976 gjør greie for henholdsvis pronomenbruk og bruk av tjukk l i hovedmaterialet med hovedvekt på kjønnsforskjeller.
- 7) Jfr. kap 4.3. Jeg fortsetter å referere til prosjektrapporten (Fintoft & Mjaavatn 1980) som TB.
- 8) Når det gjelder boforhold, viser det seg at vi finner markert færre dialektformer blant kvinner med lav standard enn blant de med middels standard. For menn ligger disse gruppene omtrent jevnt. Avvikene blant kvinnene med lav standard tilbakefører forfatterne til egenskaper hos informantene for denne gruppa som fremmer bruk av standardformer, og som etter forfatternes mening neppe er til stede i samme grad i gruppa som helhet.
- 9) Dette forutsetter at frekvensen av de formene en måler øker jevnt med stigende eller synkende alder. Dette behøver ikke være tilfelle.
- 10) Hva som ligger i begrepet "opprinnelig dialekt" er problematisk, ettersom språk er i kontinuerlig forandring. Med Mats Thelander (Thelander 1979:14), kan vi muligens si at det dreier seg om det språkstadiet der utviklinga mot stadig mer ulike dialekter stopper opp og kanskje snus pga. framveksten av en dialekt som prestisjeform i den forstand at den virker normgivende for forandringer i de andre.
- 11) Undersøkelsen som legges fram i dette arbeidet, ble foretatt

i slutten av 1930-årene.

- 12) Mye tyder imidlertid på at det ikke er foreldrenes dialekt barnet tar etter direkte. I stedet ser det ut til at ulikheten i språkbruk i og utenfor hjemmet åpner for økt inntak av standardformer, uansett om disse faller sammen med språkbruken hjemme eller ikke. Standardformene kan barna ta opp fra massemedia. Se ellers Kristoffersen 1980a:174ff.
- 13) Sjuåringer med både mor og far som ikke var fra Arendal, fantes ikke i utvalget.
- 14) Se ellers Kristoffersen 1980a:kap.5.2 og 1980b når det gjelder en nærmere analyse av r-vokaliseringa i Arendalsdialekten.
- 15) Et eksempel på dette er skolens innbitte, men i svært mange tilfeller forgjeves kamp mot banning blant elevene.
- 16) Også andre språklige virkemidler, som slang og banning, tas i bruk for å markere opposisjon til foreldre og samfunn.
- 17) Grunnen til at (9v) ikke oppviser det forventede mønsteret er muligens at [e]-varianten generelt nå står så svakt at den for mange begynner å føles fremmed. Derved vil den vanskeligere kunne brukes som markør for opposisjon etc.
- 18) Standardavvik er bare regna ut for (11v) og (25v) av grunner som er nærmere redegjort for i Kristoffersen 1980a:184f.
- 19) En detaljert diskusjon av de reglene som gjør greie for dette og beslekta fenomener, finnes i Labov 1972b:kap.3.
- 20) I neste omgang må en naturligvis spørre hvilke mekanismer som styrer disse valgene. Det er på ingen måte tale om frie valg for den enkelte ungdom.
- 21) Maagerø oppgir frekvensen av modifiserte former, dvs. former med [ə]. Resultatene er "snudd" her for å bringe dem på linje med resultatene fra andre undersøkelser som presenteres i dette kapitlet.
- 22) Informantenes språkbruk ble også undersøkt i en mer formell intervju situasjon. Jevnt over viser disse resultatene færre dialektformer, noe vi ut fra diskusjonen i kap. 3 ville vente.
- 23) Den store stilistiske forskjellen blant 9-åringene synes vanskelig å forklare. Det er mulig at det her er krysspress fra normer hjemmefra og jevnaldningsnormer som slår ut på denne måten.

KAPITTEL 6:

- 1) I praksis vil dette kunne ta svært lang tid.

- 2) Disse forskjellene er gjort ekstreme for eksempelets skyld.
- 3) Her er det viktig å huske på at reliabilitet er en egenskap ved undersøkelsesmetoden og ikke ved virkeligheten, selv om begrepet reliabilitet forutsetter at virkeligheten er stabil og forutsigbar. I den grad virkeligheten ikke er slik, blir en reliabilitetstest villedende, fordi virkelighetens mangel på stabilitet vil slå gjennom i testen og få oss til å tro at metodene i seg sjøl er dårlige.
- 4) En mer grundig innføring i reliabilitetsbegrepet og måter å måle reliabilitet på, finner en f.eks. i Brown 1970.
- 5) Diskusjonen av dette nær beslekta problemet har i Norge fått merkelappen "Positivismedebatten". Viktige innlegg finner en i Skjervheim 1959, Skirbekk 1968 og Slagstad 1976.

KAPITTEL 7:

- 1) Innføringer i dialektologi generelt finnes bl.a. i Markey 1977, Petyt 1980 og Chambers & Trudgill 1980. Jeg har hatt særlig utbytte av sistnevnte under arbeidet med dette kapitlet. Av nyere innføringer i norsk målførelære kan nevnes Christiansen 1946-48, Helleland & Papzian 1973, Skjekkeland 1977 og Vigeland 1981.
- 2) "Felles utgangspunkt" må ikke forstås dithen at en på det stadiet en referer til mangla dialekter. Det ville være det samme som å anta at språkendringer er et relativt nytt fenomen, noe vi ikke har noen grunn til å anta. (Det eneste måtte være om brukerne av dette språket var svært få og bebodde et svært lite område, noe vi i mange tilfeller vet ikke var tilfellet.) Snarere består det felles utgangspunktet i at dagens dialektskiller kan føres tilbake til felles former på et gitt tidspunkt, mens eldre dialektskiller er blitt viska ut av, eller begravet under nyere endringer. Det at vi mangler kilder som vitner om slike skiller, beviser ikke at de ikke har eksistert.
- 3) Når jeg i denne utgreiinga har trukket såpass mye på Amund B. Larsen, kommer det av at han er den som gjør best greie for disse problemene. Med mindre avvik regner jeg ham for representativ for de første generasjonene av dialektforskere. Senere oppstod det nok en større mistenksomhet med hensyn til informantens evne til objektivt å vurdere og gjøre greie for egen dialekt.
- 4) Ofte er det vel likevel slik at administrative grenser følger mer eller mindre naturgitte grenser.
- 5) En kort redegjørelse for bruken av slike forklaringsmodeller med tallrike henvisninger til større undersøkelser finnes i Fischer-Jørgensen 1934:kap.5.
- 6) Lydlover var bare ett aspekt ved junggrammatikernes teorier om språkforandring, et annet var analogiprinsippet. Ettersom det ikke er junggrammatikerenes teorier i seg sjøl

som skal prøves her, bør en gå til f.eks. Bynon 1977:23ff eller Jankowsky 1972 for en grundigere og mer helhetlig innføring og vurdering.

- 7) Dette igjen hvilte på en forutsetning som på den tida ikke var ukontroversiell, nemlig at språkets natur til alle tider er konstant, slik at en kan generalisere fra samtidas språk til eldre språkstadier, jfr. Robins 1967:181ff.
- 8) Analyser av eldre nordiske språkendringer der en i dag finner ulik leksikalsk utbredelse, er Widmark 1959 og Erlandsson 1972.
- 9) Denne siste inneholder et historisk oversyn over diskusjonen om inndelinga av Norge i hovedområder. Særlig er Hallfrid Christiansens artikkel fra 1954 å merke seg, ettersom den representerer et forsøk på å bruke mer enn ett kriterium ved hovedinndelinga.

KAPITTEL 8:

- 1) Dyvik 1980 representerer en diskusjon og en kritikk av koplinga mellom formell grammatikk og mentale prosesser.
- 2) Denne foruleringa innebærer muligens en altfor naiv oppfatning av forholdet mellom de to typene kompetanse.
- 3) Form og substans er her brukt i en annen betydning enn i begrepsparet form/innhold. Form må her forstås som strukturelle konfigurasjoner abstrahert fra det konkrete materialet (=substans) strukturen er bygd opp av, og som i mange tilfeller kan erstattes uten at selve strukturen endres.
- 4) Dette er et av de viktigste særmerkene ved amerikansk strukturalisme.
- 5) Et arbeid der Weinreichs metode blir brukt på norske data, er Runhovde 1978, som er en beskrivelse av aldersmessig og geografisk variasjon i deler av Nordhordland.
- 6) En utførlig utgreiing av Hymes' synspunkter finnes i Hymes 1974.
- 7) En TG-grammatikk ville naturligvis generere strukturer der broren din ville kunne inngå som konstituent. Men ettersom TG-grammatikker genererer setninger, ville ikke broren din kunne realiseres som en velforma selvstendig struktur.
- 8) En utmerka eksempelsamling på ikke situasjonstilpassa språkbruk er Eugene Ionescos teaterstykke "Den skallete sangerinne" (Ionesco 1950).

KAPITTEL 9:

- 1) Definisjonen er som nevnt foreløpig. Som vi skal se senere, må den bl.a. modifiseres med hensyn til fonologi, som står i

et annet forhold til betydning enn de andre nivåene i grammatikken.

- 2) På dette punktet er det viktig å trekke skillet mellom type og realisasjon. I setninga jenter er jenter sier vi at de to ordene jenter er ulike realisasjoner av samme type, nemlig leksemet jente. På samme måte er de tre r-ene i setningen ulike realisasjoner (foner) av typen (=fonemet) /r/, (jfr. Lyons 1977:13). Spørsmålet her er om vi skal se de to setningene som realisasjoner av ulike typer ut fra deres "totale" betydninger, eller som situasjonsbetinga realisasjoner av samme type.
- 3) Spørsmålet er mer komplisert enn dette. På den ene sida kan det tenkes (fantastiske) verdener der kuer og støvugere kan plystre kjente melodier. På den andre sida kan i og for seg sannsynlige subjekter (eller andre ledd) mangle referanse, som i Tsaren av Russland plystrer for øyeblikket "Internasjonalen". Denne setningen ville, dersom ytra i 1984, ikke kunne ha vært noe sant utsagn. Derimot kunne den vært det i 1916. Disse forholdene får imidlertid ingen konsekvenser for det vi her drøfter, nemlig muligheten for å identifisere betydning uavhengig av talesituasjon, dvs. ytre virkelighet.
- 4) Merk at denne koplinga ikke er fast, jfr. passivsetningen Ola ble lurt av Jens, der det er PATIENS som er kopla med subjektet, mens AGENS er knytta til en preposisjonsfrase.
- 5) Den følgende diskusjonen har henta mye fra denne boka.
- 6) Dette innebærer at sannhet bør være et veldefinert og empirisk fundert begrep. De åpenbare problemene som reiser seg i denne forbindelsen, må vi la ligge.
- 7) Legg merke til at teorien ut fra dette er referansebasert. Men i motsetning til teorien ovenfor refereres det ikke primært til objekter i verden, men til tilstander og relasjoner. For en mer nyansert diskusjon av dette referanseforholdet, se Lyons 1977:167ff.
- 8) Plasshensyn gjør at presentasjonen må bli snau. Fyldigere presentasjoner av syntaksdelen er Chomsky 1965, Bach 1974 og Lorentz 1979. Standardverket om fonologi er Chomsky & Halle 1968. Mindre innføringer er Schane 1973 og Dell 1980. Det er gjort lite hittil innenfor morfologi, den mest fyldige drøftinga finnes i Aronoff 1976, se også Matthews 1974, særlig kapittel XII.
- 9) For å gjøre figuren enklere, har jeg lagt leksikon inn under syntaksen. Vanligvis står det utenfor hele strukturen.
- 10) S = setning, NP = nominalfrase, AUX = hjelpeverbfrase og VP = verbalfrase.
- 11) DET = artikkel, AP = adjektivfrase, N = nomen, V = verb, ADV.P = adverbialfrase og P = preposisjon. Parentes rundt et ledd betyr at det ikke er obligatorisk.

- 12) For å unngå semantiske misfostere som Elektriske steiner sover sirup må det ytterligere styringer til, jfr. Lorentz 1979:44f og Chomsky 1965:kap.4.
- 13) Faktorene BESTEMT og FLERTALL representerer artikler. De må inkorporeres i substantiver ved hjelp av en transformasjonsregel, jfr. Lorentz 1979:kap.6.
- 14) Merk at mens sannhetsbetingelsene for de to setningene er de samme, vil bruksbetingelsene kunne være forskjellige.
- 15) Denne transformasjonen kalles på engelsk "Tough-movement", jfr. Bach 1974:160.
- 16) I den nye modellen regner en ikke med noen spesiell passiv-transformasjon, men med en mer generell flyttingstransformasjon "Move_α", som er underlagt restriksjoner av ulike slag.
- 17) Det har de siste 20 årene vært mye debatt om morfologisk avledning og sammensetting skal ses som regelstyrte synkrone prosesser eller som resultatet av avslutta diakrone prosesser knytta til den enkelte avledningen eller sammensettingen. I det første tilfellet vil leksikon bestå av utelukkende morfemer, i det andre også av elementer som består av mer enn ett morfem. Personlig mener jeg at data peker i retning av den siste hypotesen, men valget av modell får neppe noen konsekvenser for drøftinga av de problemene som tas opp i denne boka. Se ellers Matthews 1974:kap.III og Aronoff 1976.
- 18) En morfologisk prosess skal vi definere som en nærmere beskrevet prosedyre som følges når en gitt type leksikalske enheter, f.eks. verb, omdannes fra rot, dvs. abstrakt leksikalsk form, til realiserbar ordform, f.eks. infinitiv, presens, preteritum etc. for verbalrøtter.
- 19) Dette er muligens en altfor enkel beskrivelse. Flere forskere hevder at /et/-endinga også har utvikla seg på norsk grunn, parallelt med utviklinga i Danmark. Se Berulfsen 1967:145.
- 20) Dette utsagnet er litt problematisk, ettersom artiklenes form er de eneste markørene vi kan avgjøre genus ut fra. Påstanden kunne derved like gjerne snus på hodet: Formen på suffikset avgjør substantivets genus.
- 21a) Denne klassifikasjonen blir problematisk ved et verb som bli, som har obligatorisk sterk pret. ble og like obligatorisk svak partisipp blitt. Det mest naturlige er vel å regne det som sterkt ut fra språkhistoriske grunner, selv om det skal innrømmes at dette i prinsippet synes irrelevant i en synkron analyse.
- 21b) Jeg bruker store bokstaver for å markere at det dreier seg om bundne morfemer, ofte med alternative og fonologisk uavhengige realisasjoner.

- 22) Strukturen er noe forenkla i forhold til Lorentz' modell, der genus i substantiver uttrykkes i strukturen ved hjelp av faktorer. Legg også merke til at innsettinga av bestemt artikkel-ending delvis gjøres ved hjelp av Word & Paradigm-modellen, ved at [+BESTEMT, -FLERTALL] på dette nivået ses på som egenskaper ved selve substantivet, og ikke som eget morfem.
- 23) Jeg velger her å se bort fra striden mellom strukturalister og generative fonologer om på hvilket nivå fonemet må defineres (jfr. Hyman 1975:82ff). Jeg bruker her "fonem" tilsvarende generative fonologers "underliggende segment", uten å ta stilling til om dette er forenlig med enkelte strukturalisters "overflatefonem".
- 24) Denne beskrivelsen tar igjen utgangspunkt i den såkalte standardmodellen (Chomsky & Halle 1968, Schane 1973). Det har etterhvert oppstått en rekke konkurrerende generative modeller, de viktigste er presentert i Dinnsen 1979.
- 25) Regelen er mer komplisert enn dette. I de trykklette førstestavelene i ord som retur (n.m.) og sement (n.m.) er ikke reduksjon til [ə] obligatorisk. Det er den derimot i /ba:r+en/
- 26) V = vokal, K = konsonant. Disse er igjen forkortelser for henholdsvis [+SYLL,-KONS] OG [-SYLL,+KONS].
- 27) Også denne regelen er forenkla for ikke å komplisere framstillinga unødig. Regelen må utformes slik at den også virker over ordgrenser (se Kristoffersen 1980a:72), og i standard østnorsk virker den av historiske grunner heller ikke på sekvenser av (rd), f.eks. sverd (n.n.).

KAPITTEL 10:

- 1) Jfr. eksemplet med metateseregelen i østnorsk s.202.
- 2) På den annen side vil de morfologiske alternantene kunne ha fonologisk betingte varianter. Et godt eksempel på dette er variantene av endinga /-ed/ i engelsk, i f.eks. stopped, begged og ended, der endinga realiseres som hhv. [t], [d] og [ɪd] avhengig av stemhet og artikulasjonssted i foregående konsonant.
- 3) Regelen tillater et uendelig antall ADV.P, jfr. Lorentz 1979:62f. Uansett antall regner jeg disse under typene c, e og f.
- 4) Selv om ovenstående er formulert ut fra standardmodellen, blir konklusjonene de samme om en skifter denne ut med den såkalte X-bar-modellen, jfr. Jackendoff 1977.
- 5) Tallet til venstre for punktum i henvisningen står for kapittel.
- 6) Betingelsene for å kunne postulere en regel vil bli nærmere drøfta under pkt. 10.4.

- 7) Denne dekker ikke farge --> farve, og marq --> marv.
- 8) En god innføring finnes i Ladefoged 1975:168ff.
- 9) Formantverdier vil variere noe fra taler til taler ut fra bl.a. taleorganenes størrelse. Det finnes standardiserings-teknikker som gjør dem sammenlignbare.
- 10) Enhver vokalartikulasjon vil ha et mer eller mindre ustabilt forløp, rene monoftonger finnes bare i teorien. Derfor må en finne fram til en prosedyre som avgjør på hvilke punkter i hver vokalartikulasjon en skal måle formantverdiene.
- 11) De to relasjonstypene tilsvarer i ren form det som i generativ fonologi kalles hhv. "feeding" og "bleeding order", jfr Hyman 1975:129ff, her avgrensa til fakultative regler.
- 12) Her må regelen Inversjon (Lorentz 1979:kap.10) virke obligatorisk til slutt.
- 13) Uvular R.
- 14) Den eneste typen data som støtter en hypotese om at tjukk l bør avledes fra /rd/, er bøyinga av svake verb i enkelte norske dialekter. Her kan vi få vekslinger som [jø:re]/[ju:ʔe] i bøyinga av å gjøre, og for den siste formen eksisterer varianten [ju:de] iflg Faarlund 1974:5. Denne avledningen bør nok begrenses til disse paradigmene, slik Faarlund hevder.
- 15) At dette på den annen side er mulig, viser det faktum at vi er i stand til å mestre mer enn ett språk.
- 16) Det er interessant at Fretheim 1974, dvs. omtrent samtidig med Hudson, argumenterer for en lignende løsning nettopp av problemet med den fonologiske status til [ʔ]. Fretheims løsning er imidlertid ikke så eksplisitt som Hudsons med hensyn til dens status i grammatikken som helhet.
- 17) Vi vet altfor lite om mental struktur til å kunne argumentere for valg av den ene eller den andre løsningen fra en slik vinkel. Argumentene her tar således utgangspunkt i hva som gir den enkleste, men likevel mest mulig korrekte beskrivelsen i forhold til data.
- 18) Eksempler i Theil Endresen 1974 tyder på at en alternasjon kan være delvis produktiv i den forstand at den etablerer seg i noen nye ord, men ikke i alle.
- 19) En undersøkelse bygd på et slikt grunnlag finnes imidlertid i Sankoff, Thibault & Bérubé 1978. En må her være sikker på at en har med synonymer å gjøre, og det er likevel usikkert om det er ønskelig å definere dette som språklig variasjon på linje med den vi drøfter her.
- 20) Et eksempel på slike polysemer er gitt på s.189, der bare en bestemt betydning av god kunne få suppletiv bøyning.

- 21) Evt. stryke /g/ i underliggende /ng/, dette får ingen konsekvenser her.

KAPITTEL 11:

- 1) Eksempelet er valgt ut fra matematisk klarhet, og illustrerer ikke bruk av probabiliteter.
- 2) Hva som skal telle som rimelig suksess kan til en viss grad avgjøres statistisk, i det minste i teorien, ved at en gjennomfører en hel serie forsøk (dvs. datainnsamling og analyse) og deretter undersøker om resultatene faller innenfor nærmere angitte grenser, definert på grunnlag av normalfordelingskurven, jfr. f.eks. Hardyck & Petrinowitch 1969:91ff.
- 3) Uavhengig i synkron forstand. I diakront lys, dvs. når det gjelder den enkelte grammatikks utviklingshistorie, og de forandringer den går gjennom i løpet av det enkelte individs liv, er den i høy grad avhengig av individets sosiale relasjoner.
- 4) Jeg ser her bort fra rene utføringsfeil, dvs. enkeltstående realisasjoner på ulike nivå som språkbrukeren normalt vil rette spontant uansett situasjon.

KAPITTEL 12:

- 1) Sanksjoner er her å forstå i en svært vid og upresis betydning, nemlig som enhver negativ reaksjon fra omgivelsene uansett om denne får betydning for normbryteren eller ikke.
- 2) Denne versjonen av regelen er den historisk korrekte. Ut fra hyperkorrekte former som [os:ɔʃ] for også er det imidlertid mulig å hevde at / / i dag må være underliggende, og at en fakultativ regel setter inn /R/ uansett om det historisk sett har vært en /R/ der eller ikke.
- 3) Det er likevel farlig uten videre å påstå at regelen ikke er fakultativ foran konsonant. Før det evt kan fastslås, må også andre stilnivåer undersøkes.
- 4) Dette betyr ikke at konsonanter ikke kan svekkes og forsvinne intervokalisk, jfr gno. mikit > mye, men at dette som synkron og diakron prosess er sjeldnere. Nettopp dette avspeiles i frekvensene under (3) ovenfor.
- 5) Se f.eks. Bull 1980:33.
- 6) Samtidig som det synes klart at en slik forklaringsmåte har mye for seg, kan den likevel ikke hjelpe oss lenger enn et stykke på vei. Mens forholdet mellom etterfølgende konsonant og vokal synes universelt i den forstand at konsonant i større grad enn vokal tillater stryking, finner vi likevel både stilistisk og sosial differensiering ved at frekvensene for de to omgivelsene vil kunne variere parallelt men syste-

matisk i samsvar med ulike utenomspråklige variabler. Eks. på dette finner en f.eks. i Labov 1972a:222 (tabell). Når språkbrukere med høy sosial bakgrunn stryker færre t/d enn de med lav, må vi tilbakeføre dette til sosiale normer. Å forklare det ved at artikulasjonsferdigheter korrelerer med sosial status ville være urimelig.

- 7) Guy deler konsonanter i undertyper. Jeg har slått disse sammen
- 8) Grunnen til forenklinga vil framgå av diskusjonen som følger. K står for konsonant, V for vokal og P for pause.
- 9) Et apropos til dette er at enkelte norske dialekter greier seg uten tempusmarkeringer i 1. klasse av svake verb. dette gjelder Opplandsmål og Sunnhordlandsmål, der disse har samme ending i alle former, jfr. Skjekkeland 1977:117.
- 10) [-cont] = ikke-kontinuant = lukkelyd, [-syl] = ikke-syllabisk, dvs. ikke stavelsesbærende segment = ikke vokal. Pause og konsonanter er således slått sammen. Fasold 1972:65ff ser ut til å være den første som analyserer pause for seg.
- 11) Dette er en noe tvilsom bruk av Ø-symbolet, det må underforstås at dette viser til en mulig morfemgrense, og ikke f.eks. til en vokal eller konsonant.
- 12) Resultatene fra Detroit har Labov henta i Wolfram 1969.
- 13) I eksempelet er disse språklige, men det er i prinsippet intet i veien for å legge inn sosiale opplysninger også, selv om en sjelden ser dette gjort, noe som bl.a henger sammen med alle usikkerhetsmomentene som er knytta til disse. Se også diskusjonen av såkalte grunnprobabiliteter.
- 14) EDB-programmer spesielt laget for beregning av delprobabiliteter på grunnlag av "maximum likelihood"-prinsippet, er under navnet VARBRUL utvikla av David Sankoff og medarbeidere ved University of Montreal.
- 15) Ettersom en finner større eller mindre grad av individuell variasjon, vil en kunne tolke P_0 på dette planet (jfr. Guy 1980:15n) som den resten en får ut når all annen variabilitet er tillagt allmenne lingvistiske og utenomlingvistiske faktorer. P_0 mister da helt karakter av generelt grunnlag, og blir en vilkårlig faktor som for hver enkelt språkbruker må legges inn for å regnestykket til å stemme.
- 16) Cedergren & Sankoff er imidlertid ikke helt konsekvente. På s. 353 hevdes det at P_0 kan brukes til å holde utenomspråklige faktorer konstante for hver taler, og derved generalisere de språklige faktorene for hele språksamfunnet. Dette er en hypotese som senere er blitt kritisert, og som ikke ser ut til å holde. En grundig diskusjoen av bl.a. innholdet i P_0 finner en i Kay & McDaniel 1979 og svaret fra Labov og Sankoff på argumentene i denne artikkelen (Sankoff & Labov 1979).

- 17) [+lat] = +lateral, [+obs] = +obstruent (= lukkelyder og frikativer, [-seg] = -segment = pause.
- 18) Formelen som brukes, som tar utgangspunkt i ikke-bruk, sikrer at probabiliteter = 0.00 ikke gir 0.00 som totalt resultat, jfr. Cedergran & Sankoff 1974:337.
- 19) Ettersom /r/ i dag i mange østnorske dialekter ikke synes å bli realisert med retroflektert tungespiss, er dette muligens en historisk regel som har overlevd en senere endring av artikulasjonsstedet til /r/.
- 20) I motsetning til Labov (f.eks. 1972a:121f) tror jeg ikke at disse normene vil gi oss en enhetlig og operasjonaliserbar definisjon av språksamfunn som noe vel avgrensa og derved identifiserbart. Men de vil likevel være viktige og grunnleggende elementer i deler av eller hele den gruppa av språkbrukere vi mer eller mindre intuitivt vil karakterisere som et språksamfunn.
- 21) Påstanden er bare gyldig dersom en knytter eksistens til det som er observerbart eller psykologisk reelt. Ut fra f.eks. platonsk språkteori, jfr. Katz 1981, har også visse abstrakte objekter uavhengig eksistens, og språksystemer er iflg. Katz slike objekter. I det øyeblikk en løfter implikasjonskalamodellen opp til en hypotese om eksistensen av en reell samfunnsgrammatikk, har en vel i praksis tatt skrittet over i en platonsk anskuelse.
- 22) Jfr. Bickerton 1971:460f. En kort oppsummering av motargumenter fra tilhengere av variasjonsregelmodellen finnes i Anshen 1975:4ff.
- 23) Dette er modellen i svært grove trekk, der mange detaljer er utelatt. Interesserte henvises til Bailey 1973, som gir en svært god innføring i modellen. Ett minus er imidlertid framstillinga av markerthetshierarkiene, som er noe nær ugjennomtrengelig på grunn av stor formaliseringsgrad og en terminologi når det gjelder distinktive faktorer som avviker svært fra de vanligste faktorsystemene, som f.eks. Chomsky & Halle 1968.
- 24) Sankoff drøfter også implikasjonsmønstre, men fører ikke analysen så langt som Bickerton.
- 25) Begrepet polylektal grammatikk (Bailey 1973:27) brukes av Bailey som et slags ideal et barn vil nærme seg under språklæringsprosessen (se nedenfor). Polylektale grammatikker vil være alle grammatikker fra dette altomfattende idealet ned til grammatikker med bare to lekter.

KAPITTEL 13:

- 1) Ved første blick kan det muligens se ut som de sistnevnte eksemplene tilsvarer de vi på s.254 ekskluderte fra variasjonsbegrepet. Men legg merke til at det her dreier seg om

realisasjoner av grammatiske funksjoner, dvs. språkinterne størrelser, og ikke om leksikalske enheter med potensiell referanse til den utenomspråklige virkeligheten.

- 2) Artikkelen har sirkulert som manus siden 1977, slik at arbeider som refererer til artikkelen vil være datert før 1983.
- 3) I van den Broeck 1977 finnes bl.a. en analyse av passiv i flamsk som tar utgangspunkt i de samme strukturtypene som Weiner & Labov 1983.
- 4) En videreføring av dette utgangspunktet finner vi i såkalte squish-analyser (jfr. f.eks. Ross 1973) der en forsøker å analysere syntaktiske ulikheter mellom undertyper innenfor en frasetype, og strukturere selve frasetypen i kjerne og periferi på grunnlag av disse ulikhetene.
- 5) Dette siste skillet er vel ikke så klart i engelsk, både det dynamiske og statiske dekkes av hjelpeverbet be, mot bli og være i norsk.
- 6) I tillegg har vi metaspråklige uttrykksformer som mimikk, kroppsholdning etc.

KAPITTEL 14:

- 1) Således vil vel den racerbil som omtales i Dagbladet 11/11 1983:20 fremdeles regnes som en bil, selv om den i dag fungerer som et estetisk objekt eid av Moderna Museet i Stockholm.
- 2) Ubestemt form signaliserer svært ofte ny informasjon. Et vinglass vil som spiss-stilt element derfor gi motstridende signaler. Ut fra bøyningsformen synes det å være ny informasjon, ut fra plasseringa i setningen gammel.
- 3) Her vil en vel vente seg [væɫva] i østnorsk. Her har vi imidlertid å gjøre med leksikalsk, og ikke fonologisk variasjon.
- 4) Framstillinga her er nok i stor grad prega av at vitenskapsmenn har en tendens til å gjenskape verden i sitt bilde. Prosessene det her er tale om, er neppe så ryddige og rasjonelle som de er framstilt her, verken med hensyn til sekvens eller bevissthetsnivå.
- 5) Jfr. uttrykket "gutta på skauen" om en del av motstandsbevegelsen under siste krig. "Guttene i skogen" betyr knapt det samme, og her under ingen omstendighet samme ekpressive heltevalør.
- 6) "Et stykke på vei" bør vel her understrekes, det viser seg at en svært ofte finner stor spredning innenfor gruppene, jfr. kap. 6 og kap. 11. En hypotese som følger av ovenstående er ellers at virkelige sosiale nettverk er viktigere enn abstrakte sosiale kategoriseringer; jfr. Milroy 1980 der

dette argumenteres og undersøkes.

- 7) Jfr. den tilsynelatende utbredte oppfatning blant befolkningen i Finnmark om at en der taler rent "riksmål", dvs. dialektfritt norsk.
- 8) Et interessant problem i denne forbindelsen blir grenseoppgangen mot to- eller flerspåkklighet. Det er dessverre ikke rom her til å ta dette problemet opp skikkelig. Men hvordan er det mulig uten problemer å skifte mellom to språk (for den tospråklige) når det synes tilsvarende vanskelig å skifte mellom to koder? Det finnes flere mulige svar. Mentalt kan de to eller flere språkene det er snakk om være organisert i atskilte grammatikker, mens koder er knytta sammen gjennom en felles grammatikk der variabler inngår blant de strukturelle elementene. En annen løsning, som ikke nødvendigvis ekskluderer den forrige, er at to språk på den ene sida, og koder knytta til ett system på den andre, læres på ulike måter.
- 9) Det er vel egentlig tilstrekkelig at språkbrukeren er seg bevisst at hun eller han har en av variantene, så sant denne har høyest prestisje. I formelle situasjoner vil denne bli kopla inn som mål, uten at språkbrukeren av den grunn behøver å reflektere over egen atferd i mer avslappa situasjoner.
- 10) Slik prediksjon har lenge vært forsøkt, blant de siste kan regnes Kiparsky 1971 og Lightfoot 1979. Det synes imidlertid for meg som om argumentene i Lass 1980 er vanskelige å komme utenom, forklaringer i historisk lingvistikk vil alltid være post hoc.

LITTERATURLISTE

TIDSSKRIFTER:

- ACTA LINGUISTICA HAFNIENSA, København.
- BASAR, Norsk litterært tidsskrift, Oslo.
- EIGENPRODUKSJON, Småskriftserie fra Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- FOUNDATIONS OF LANGUAGE, International Journal of Language and Philosophy. Dordrecht, Nederland.
- FUMS, Rapporter fra "Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, avdelningen för forskning og utbildning i modern svenska". Uppsala.
- JOURNAL OF LINGUISTICS, Cambridge, UK.
- JOURNAL OF PHONETICS, London og New York.
- LANGUAGE, Journal of the Linguistic Society of America. Baltimore, Maryland.
- LANGUAGE IN SOCIETY, Cambridge UK.
- LINGUISTIC INQUIRY, Cambridge Mass.
- LINGUISTICS, An international review. Haag og Paris.
- LUNDASTUDIER I NORDISK SPRÅKVETENSKAP, Lund.
- MÅL OG MAKT, tidsskrift utgitt av Studentmålslaget i Oslo.
- MAAL OG MINNE, Bymålslaget, Oslo.
- NORDLYD, Tromsø University working papers in language and linguistics. Tromsø.
- NLT (Norsk Lingvistisk Tidsskrift), Oslo.
- NORVEGIA, Tidsskrift for det norske folks maal og minder. Kristiania 1884 og 1908.
- NTS (Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap), Oslo.
- SYNTHESE, An international journal for epistemology, methodology and philosophy of science. Dordrecht, Nederland.
- UNIVERSITY OF OSLO WORKING PAPERS IN LINGUISTICS, Lingvistisk institutt, Universitetet i Oslo. Oslo.

WASHINGTON LINGUISTIC REVIEW, Washington D.C.

WORD, Journal of the International Linguistic Association. New York.

WORKING PAPERS IN SOCIOLINGUISTICS, Southwest Educational Development Laboratory. Austin, Texas.

ARTIKLER, ARTIKKELSAMLINGER, MONOGRAFIER ETC.

ANDERSON, J.M. & JONES, C.(red), 1974: Historical linguistics II. Proceedings of the first international conference on historical linguistics. Amsterdam.

ANSHEN, Frank 1975: Varied objections to various variable rules. I Fasold & Shuy 1975.

ARONOFF, Mark 1976: Word formation in generative grammar. Cambridge, Mass.

AUSTIN, John L. 1962: How to do things with words. Cambridge, Mass.

BACH, Emmon 1974: Syntactic theory. New York.

BAETENS BEARDSMORE, Hugo 1983: The "supreme-language" hypothesis applied to Brussels. I Nelde 1983.

BAILEY, Charles-James N. 1973: Variation and linguistic theory. Arlington, Virginia.

BAILEY, Charles-James N. & SHUY, Roger W. (red.) 1973: New ways of analyzing variation in English. Washington D.C.

BANDLE, Oskar 1973: Die Gliederung des Nordgermanischen. Basel.

BAUMAN, Richard & SHERZER, Joel (red) 1974: Explorations in the ethnography of speaking. Cambridge UK.

BEITO, Olav T. 1958: Drag av utviklinga i hallingmåla dei siste mannsaldrane. I Beito 1979.

BEITO, Olav T. 1979: Artiklar og taler i utval. Oslo.

BERDAN, Robert H. 1975: On the nature of linguistic variation. Ph.D.-avhandling, University of Texas at Austin.

BERULFSEN, Bjarne 1967: Norsk grammatikk. Ordklassene. Oslo.

BICKERTON, Derek 1971: Inherent variability and variable rules. I Foundations of Language 7.

BICKERTON, Derek 1973: Quantitative versus dynamic paradigms: The case of Montreal que. I Bailey & Shuy 1973.

- BICKERTON, Derek 1975: Dynamics of a creole system. Cambridge UK.
- BJØRKUM, Andreas 1974: Generasjonsskilnad i indresognsmål. Oslo.
- BLOCH, Bernard 1948: A set of postulates for phonemic analysis. I Language 24.
- BLOM, Jan-Petter & GUMPERZ John J. 1972: Språkstrukturers sosiale betydning: Om kodeskifte i et norsk lokalsamfunn. I Engh m.fl. 1972.
- BLOOMFIELD, Leonard 1933: Language. New York.
- BOLINGER, Dwight 1977: Meaning and form. London & New York.
- BORGSTRØM, Carl H. 1973: Innføring i sprogvidenskap. 2. rev. utgave. Oslo.
- BOSETTINGSKART OVER NORGE, 1:400.000. Utgitt av Statistisk sentralbyrå, Oslo, 1955.
- van den BROECK, Jef 1977: Class differences in syntactic complexity in the Flemish town of Maaseik. I Language in Society 6.
- BROWN, Frederick G. 1970: Principles of educational and psychological testing. Hinsdale, Illinois.
- BROWN, Gillian & YULE, George 1983: Discourse analysis. Cambridge, UK.
- BULL, Trygve 1980: Språket i Oslo. Oslo.
- BYNON, Theodora 1977: Historical linguistics. Cambridge, UK.
- CAMPBELL, Robin N. & SMITH, Philip T. (red.) 1978: Recent advances in the psychology of language. Formal and experimental approaches. New York.
- CATHEY, James E. & DEMERS, Richard A. 1975: The single weak verb class of old Icelandic. I Dahlstedt 1975.
- CEDERGREN, Henrietta J. 1973: On the nature of variable constraints. I Bailey & Shuy 1973.
- CEDERGREN, Henrietta J. & SANKOFF, David 1974: Variable rules: Performance as a statistical reflection of competence. I Language 50.
- CHAMBERS, J.K. & TRUDGILL P. 1980: Dialectology. Cambridge, UK.
- CHOMSKY, Noam 1964: Current issues in linguistic theory. Haag.
- CHOMSKY, Noam 1965: Aspects of the theory of syntax. Cambridge, Mass.
- CHOMSKY, Noam 1968: Language and mind. New York.

- CHOMSKY, Noam 1975: Reflections on language. New York.
- CHOMSKY, Noam 1977a: Language and responsibility. Sussex, UK.
- CHOMSKY, Noam 1977b: Essays on form and interpretation. New York - Amsterdam.
- CHOMSKY, Noam 1980: Rules and representations. Oxford.
- CHOMSKY, Noam 1981: Lectures on government and binding. Dordrecht, Nederland.
- CHOMSKY, Noam & HALLE, Morris 1968: The sound pattern of English. New York.
- CHOMSKY, Noam & LASNIK, Howard 1977: Filters and Control. I Linguistic Inquiry 8.
- CHRISTIANSEN, Hallfrid 1946-48: Norske dialekter. Oslo.
- CHRISTIANSEN, Hallfrid 1954: Hovedinndelingen av norske dialekter. I Maal og Minne 1954.
- COLE, Peter (red.) 1978: Syntax and semantics, volume 9: Pragmatics. New York.
- COLE, Peter & MORGAN, J.L.(red.) 1975: Syntax and semantics, volume 3: Speech acts. New York.
- DAHLSTEDT, Karl-Hampus (red.) 1975: The nordic languages and modern linguistics. Stockholm.
- DALE, Philip S. 1972: Language development. Hinsdale, Illinois.
- DANEŠ, František (red.) 1974: Papers on functional sentence perspective. Praha - Haag.
- DAVIDSEN-NIELSEN, Niels 1978: Neutralization and archiphoneme. Two phonological concepts and their history. København.
- DAVIDSON, Donald & HARMAN, Gilbert (red.) 1972: Semantics of natural language. Dordrecht, Nederland.
- de CAMP, David 1971: Implicational scales and sociolinguistic linearity. I Linguistics 73.
- DELL, Francois 1980: Generative Phonology. Cambridge, UK.
- DINGWALL, William (red.) 1971: A survey of linguistic science. College Park, Maryland.
- DINES, Elizabeth R. 1980: Variation in discourse - "and stuff like that". I Language in Society 9.
- DINNSEN, Daniel A. (red.) 1979: Current approaches to phonological theory. Bloomington, Indiana - London.

- DYVIK, Helge J.J. 1980: Grammatikk og empiri. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- ENGH, Jan; HANSSEN, Eskil; VANNEBO, Kjell Ivar & WIGGEN, Geirr (red.) 1972: Språksosiologi. Oslo.
- ERLANDSSON, Birgitta 1972: Om växlingen ū - ö i ord av typen no. bru - sv. bro. Lund.
- FASOLD, Ralph W. 1972: Tense marking in Black English. Arlington, Virginia.
- FASOLD, Ralph W. 1973: The concept of "earlier - later": More or less correct. I Bailey & Shuy 1973.
- FASOLD, Ralph W. 1975: The Bailey wave model: A dynamic quantitative paradigm. I Fasold & Shuy 1975.
- FASOLD, Ralph W. & SHUY, Roger W. (red.) 1975: Analyzing variation in language. Washington D.C.
- FINTOFT, Knut & MJAAVATN, Per Egil 1980: Språksosiologiske forhold i Trondheim bymål. Trondheim.
- FIRBAS, Jan 1974: Some aspects of the Czechoslovak approach to problems of functional sentence perspective. I Daneš 1974.
- FISCHER-JØRGENSEN, Eli 1934: Dialektgeografiens betydning for opfattelsen af lydforandringer. København.
- FIVA, Toril 1983: Noen fonologiske regler i norsk - med utgangspunkt i Bodø-dialekten. I NLT 1.
- FOLDVIK, Arne Kjell 1979: Endring av uttale og spredning av ny uttale: Generasjonsskilnader i Brunlanes, Vestfold. I Kleiven 1979.
- FOSS, Aud 1978: Om fortid av svake verb i Oslo-mål. En sosiolingvistisk analyse. Upublisert hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- FRETHEIM, Thorstein 1974: The Norwegian retroflex flap and the concept of natural class in phonology. I NTS 28.
- FRETHEIM, Thorstein (red.) 1977a: Sentrale problemer i norsk syntaks. Oslo.
- FRETHEIM, Thorstein 1977b: Innledning til Fretheim 1977a.
- FRETHEIM, Thorstein & HELLAN, Lars (red.) 1982: Sixth Scandinavian conference of linguistics. Trondheim.
- FAARLUND, Jan Terje 1974: Some remarks on the phonological status of retroflex flap in Eastern Norwegian. I University of Oslo Working Papers in Linguistics, no. 6. Oslo.
- GIVON, Talmy (red) 1979: Syntax and semantics, volume 12: Dis-

course and syntax. New York.

GJERMUNDSEN, Arne Johan 1981: Variasjonsmønster i Holla-målet. Oslo.

GRICE, H. P. 1975: Logic and conversation. I Cole & Morgan 1975.

GUMPERZ, John J. 1982: Discourse strategies. Cambridge, UK.

GUY, Gregory R. 1980: Variation in the group and the individual: The case of final stop deletion. I Labov 1980.

HAAS, Mary 1944: Men's and women's speech in Koasati. I Language 20.

HABERMAS, Jürgen 1969: Vitenskap som ideologi. Oslo.

HALLIDAY, Michael A. K. 1978: Language as a social semiotic. London.

HAMMERMO, Olle 1980: I vad mån kan en språklig variabel kallas enhetlig? FUMS-rapport nr. 85. Uppsala.

HANSSEN, Eskil 1976: JEG, DU og de andre. Om sosiale skilnader i bruken av personlige pronomen. I Ryen 1976:125.

HANSSEN, Eskil; HOEL, Thomas; JAHR, Ernst Håkon; REKDAL, Olaug & WIGGEN, Geirr 1978: Oslomål. Oslo.

HARDYCK, Curtis D. & PETRINOVICH, Lewis F. 1969: Introduction to statistics for the behavioral sciences. Philadelphia.

HELLELAND, Botolv & PAPAZIAN, Erik 1973: Oss sei oss, oss. Oslo.

HELLEVIK, Ottar 1971: Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap. Oslo.

HFP 1978: Heidelberger Forschungsprojekt "Pidgin-Deutsch". I Sankoff 1978:1.

HOCKETT, Charles 1954: Two models of grammatical description. I Word 10.

HOCKETT, Charles 1958: A course in modern linguistics. New York.

HOEL, Thomas 1981: Hooper's fonologi - naturlig eller overnaturlig? I Nordlyd 4.

HOFF, Ingeborg (red.) 1978: På leit etter ord. Oslo.

HOOPER, Joan B. 1976: An introduction to Natural Generative Phonology. New York.

HOVDHAUGEN, Even 1971: Transformasjonell generativ grammatikk, 2. utgave. Oslo.

- HOVDHAUGEN, Even 1974: A note on the linguistic variability of the retroflex flap in Eastern Norwegian. I University of Oslo Working Papers in Linguistics, no. 6.
- HOVDHAUGEN, Even 1977: Om og omkring passiv i norsk. I Fretheim 1977a.
- HOVDHAUGEN, Even (red.) 1978: Språkvitenskap, 1.utgave. Oslo.
- HUDSON, Grover 1974: The representation of non-productive alternations. I Anderson & Jones 1974.
- HUDSON, R. A. 1980: Sociolinguistics. Cambridge, UK.
- HYMAN, Larry 1973: The feature [GRAVE] in phonological theory. I Journal of Phonetics 1.
- HYMAN, Larry 1975: Phonology. Theory and analysis. New York.
- HYMES, Dell 1971: On communicative competence. I Pride & Holmes 1972.
- HYMES, Dell 1974: Foundations in sociolinguistics. Philadelphia.
- INDREBØ, Gustav 1951: Norsk målsoga. Bergen.
- IONESCO, Eugène 1950: La cantatrice chauve. Paris.
- JACKENDOFF, Ray 1977: X̄ syntax: A study of phrase structure. Cambridge, Mass.
- JAHR, Ernst Håkon 1975: l-fonemet i Oslo bymål. I Norskkrift nr. 1.
- JAHR, Ernst Håkon 1976: Litt om bruk av tjukk l i Oslo bymål. I Ryen 1976.
- JANKOWSKY, Kurt R. 1972: The neogrammarians. Haag.
- KATZ, Jerrold J. 1981: Language and other abstract objects. Oxford.
- KATZ, Jerrold J. & FODOR, Jerry A. 1963: The structure of semantic theory. I Language 39.
- KAY, Paul & McDANIEL, Chad K. 1979: On the logic of variable rules. I Language in Society 8.
- KEMPSON, Ruth 1977: Semantic Theory. Cambridge, UK.
- KIPARSKY, Paul 1971: Historical linguistics. I Dingwall 1971.
- KIPARSKY, Paul 1972: Explanation in Phonology. I Peters 1972.
- KLEIN, Wolfgang & DITTMAR, Norbert 1979: Developing grammars: The acquisition of German syntax by foreign workers. Ber-

lin.

- KLEIVEN, Jo (red.) 1979: Språk og samfunn. Oslo.
- KLOSTER JENSEN, Martin 1969: Språklydlære, 2. rev. utgave. Oslo.
- KRISTOFFERSEN, Gjert 1979: Polylektal kompetanse og abstraksjonsproblemet i generativ fonologi. Upublisert ms.
- KRISTOFFERSEN, Gjert 1980a: Dialektutvikling hos skolebarn. Oslo.
- KRISTOFFERSEN, Gjert 1980b: Abstraksjonsproblemet i generativ fonologi belyst ved data fra arendalsdialekten. I Nordlyd nr. 3.
- KRISTOFFERSEN, Gjert 1981: Anmeldelse av Hanssen m.fl.: Oslomål. I Maal og Minne nr.1-2, 1981
- LABOV, William 1963: The social motivation of a sound change. I Word 19.
- LABOV, William 1966a: The social stratification of English in New York City. Washington D.C.
- LABOV, William 1966b: The linguistic variable as a structural unit. I Washington Linguistics Review 3.
- LABOV, William 1969: Contraction and variability of the English copula. I Language 45.
- LABOV, William 1972a: Sociolinguistic patterns. Philadelphia.
- LABOV, William 1972b: Language in the inner city. Oxford.
- LABOV, William 1973a: The linguistic consequences of being a lame. I Language in Society 2.
- LABOV, William 1973b: The boundaries of words and their meaning. i Bailey & Shuy 1973.
- LABOV, William 1973c: Where do grammars stop? I Shuy 1973.
- LABOV, William (red.) 1980: Locating language in time and space. New York.
- LABOV, William 1981: Resolving the neogrammarian controversy. I Language 57
- LABOV, William; YEAGER, Malcah & STEINER, Richard 1972: A quantitative study of sound change in progress. Philadelphia.
- LABOV, William & LABOV, Teresa 1978: Learning the syntax of questions. I Campbell & Smith 1978.
- LADEFOGED, Peter 1975: A course in phonetics. New York.

- LAKOFF, Robin 1973: Language and woman's place. I *Language in Society* 2.
- LARSEN, Amund B. 1926: Sognemålene. Oslo.
- LARSEN, Amund B. 1949-50: Indberetninger 1882-1903 fra Amund B. Larsen om reiser foretagne for at studere norske bygdemål. I *Maal og Minne* 1949-50.
- LASS, Roger 1980: On explaining language change. Cambridge, UK.
- LAVANDERA, Beatriz R. 1978: Where does the sociolinguistic variable stop? I *Language in Society* 7.
- LESKIEN, August 1876: Die Declination im Slawisch-Litauischen und Germanischen. Leipzig.
- LEVINSON, Stephen C. 1983: Pragmatics. Cambridge, UK.
- LEWIS, David 1972: General semantics. I *Partee* 1976.
- LIGHTFOOT, David 1979: Principles of diachronic syntax. Cambridge, UK.
- LIE, Svein 1976: Innføring i norsk syntaks. Oslo.
- LOMAN, Bengt & JØRGENSEN, Nils 1971: Manual för analys och beskrivning av makrosyntagmer. I *Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie C1.*
- LORENTZ, Ove 1979: Norsk setningsform. Oslo.
- LYONS, John (red.) 1970: New horizons in linguistics. London.
- LYONS, John 1977: Semantics. Cambridge, UK.
- LØDRUP, Helge 1982: Den språkvitenskapelige statusen til variabelregler og implikasjonsskalaer. I *Eigenproduksjon* 15.
- MANDELBAUM, David G. (red.) 1949: Selected writings of Edward Sapir. Berkeley - Los Angeles - London.
- MARKEY, Thomas L. 1977: Prinzipien der Dialektologie. Grossen - Linden.
- MATTHEWS, P. H. 1974: Morphology. Cambridge, UK.
- MILROY, Lesley 1980: Language and social networks. Oxford.
- MAAGERØ, Eva 1978: En språksosiologisk undersøkelse av talemålet til en del barn og ungdom på Nøtterøy. Upublisert hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- NARO, Anthony J. 1981: The social and structural dimensions of a syntactic change. I *Language* 57.
- NELDE, Peter H. (red.): Gegenwärtige Tendenzen der Kontakt-

linguistik. Bonn.

- NORDLAND, Odd 1954: Språknormer hos Oslobarn, et eksperiment med en billedprøve. I Maal og Minne 1954.
- OMDAL, Helge 1967: Noen karakteristiske trekk ved det høgere talemålet i Stavanger - jamført med folkemålet. I Maal og Minne 1967.
- OSTHOFF, Hermann & BRUGMANN, Karl 1878: Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Leipzig.
- PARTEE, Barbara H. (red.) 1976: Montague grammar. New York.
- PETERS, Stanley (red.) 1972: Goals of linguistic theory. Englewood Cliffs, New Jersey.
- PETYT, K. M. 1980: The study of dialect. London.
- PIATELLI-PALMARINI, Massimo (red.) 1980: Language and learning. The debate between Jean Piaget and Noam Chomsky. London - Henley.
- PRIDE, J. B. & HOLMES, J. (red.) 1972: Sociolinguistics. London.
- ROBINS, R. H. 1967: A short history of linguistics. London.
- ROMAINE, Suzanne 1981a: The status of variable rules in sociolinguistic theory. I Journal of Linguistics 17.
- ROMAINE, Suzanne 1981b: On the problem of syntactic variation: A reply to Beatriz Lavandera and William Labov. Working Papers in Sociolinguistics 82.
- ROMAINE, Suzanne 1982: Sociohistorical linguistics. Cambridge, UK.
- ROMMETVEIT, Ragnar 1972: Språk, tanke og kommunikasjon. Oslo.
- ROSEN, Harold 1978: Språk og klasse. Eit kritisk syn på teorierne til Basil Bernstein. I Basar 4-1978.
- ROSS, John Robert 1973: A fake NP squish. I Bailey & Shuy 1973.
- ROUSSEAU, Pascale & SANKOFF, David 1978: Advances in variable rule methodology. I Sankoff 1978.
- RUNHOVDE, Gunvor 1978: Ein studie i historisk-strukturell målgeografi. I Hoff 1978.
- RYEN, Else (red.) 1976: Språk og kjønn. Oslo.
- SANDAL, Reidar 1979: Talesyntaks i Vågsøy. I Kleiven 1979.
- SANKOFF, David (red.) 1978: Linguistic variation. Models and methods. New York.

- SANKOFF, David & LABOV, William 1979: On the uses of variable rules. I *Language in Society* 8.
- SANKOFF, David; THIBAUT, Pierrette & BERUBE, H el ene 1978: Semantic field variability. I Sankoff 1978.
- SANKOFF, Gillian 1973: Above and beyond phonology in variable rules. I Bailey & Shuy 1973.
- SANKOFF, Gillian 1974: A quantitative paradigm for the study of communicative competence. I Bauman & Sherzer 1974.
- SAOL 1950: Svenska Akademiens ordlista  ver svenska spr ket, nionde upplagan. Stockholm.
- SAPIR, Edward 1929: Male and female forms of speech in Yana. I Mandelbaum 1949.
- de SAUSSURE, Ferdinand 1970 (1916): Cours de linguistique g n rale. Paris. (Sidehenvisningen refererer til svensk oversettelse: Kurs i allm n lingvistik. Stockholm 1970.
- SCHANE, Sanford A. 1973: Generative phonology. Englewood Cliffs, New Jersey.
- SCHUCHARDT, Hugo 1972 (1885): On sound laws: Against the neogrammarians. I Vennemann & Wilbur 1972
- SEARLE, John R. 1969: Speech acts. Cambridge, UK.
- SEARLE, John R. 1975: Indirect speech acts. I Cole & Morgan 1975.
- SEARLE, John R. 1976: The classification of illocutionary acts. I *Language in Society* 5.
- SELJ, Elisabeth 1978: Noe om spr ksosiologiske forhold i Hov i Land. I *M l og makt* 4-1978.
- SHUY, Roger W. (red.) 1973: Report of the twenty-third annual round table meeting on linguistics and language studies. Washington D.C.
- SIGURD, Bengt 1966: Generative grammar and historical linguistics. I *Acta Linguistica Hafniensa* 10.
- SIVERTSEN, Eva 1967: Fonologi. Oslo.
- SKIRBEKK, Sigurd 1968: Den samfunnsvitenskapelige tenkem te. Oslo.
- SKJEKKELAND, Martin 1977: M lf re og skriftm l. Oslo.
- SKJERVHEIM, Hans 1959: Objectivity and the study of man. Oslo.
- SKREDE, Kari 1970: Sosial konomisk klassifisering av yrker. Oslo.

- SLAGSTAD, Rune (red.) 1976: Positivisme, dialektikk, materialisme. Den norske debatten om samfunnsvitenskapens teori. Oslo.
- STEINSHOLT, Anders 1964: Målbryting i Hedrum. Oslo.
- STEINSHOLT, Anders 1972: Målbryting i Hedrum 30 år etter. Oslo.
- STENIUS, Erik 1967: Mood and language-game. I Synthese 17.
- STORM, Johan 1884: Indledning. I Norvegia, første bind.
- SÆTHER, Frank O. 1982: Dialekt og miljø. En undersøkelse av dialekten til åtte seksåringer i et dialektblanda miljø. Upublisert hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- TANNER, G. A. 1976: The use of retroflex flap among children aged 12-16 in Oslo. I Norskraft nr.11.
- THEIL ENDRESEN, Rolf 1974: On the existence of a retroflex flap rule in eastern norwegian. I University of Oslo Working Papers in Linguistics, no. 5.
- THELANDER, Mats 1979: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträskmål. Uppsala.
- TORP, Arne 1982: Norsk og nordisk før og nå. Oslo.
- TRUDGILL, Peter 1972: Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. I Language in Society 1.
- TRUDGILL, Peter 1974a: Sociolinguistics. An introduction. London.
- TRUDGILL, Peter 1974b: Linguistic change and diffusion: description and explanation in sociolinguistic dialect geography. I Language in Society 3.
- TRUDGILL, Peter 1974c: The social differentiation of English. Cambridge, UK.
- TRUDGILL, Peter 1982: Linguistic accomodation: Sociolinguistic observations on a sociopsychological theory. I Fretheim & Hellan 1982.
- TRUDGILL, Peter 1983: On dialect. Oxford, UK.
- VENNEMANN, Theo & WILBUR, Terence H. (red) 1972: Schuchardt, the neogrammarians, and the transformational theory of phonological change. Frankfurt.
- VENAS, Kjell 1967: Sterke verb i norske målføre. Oslo.
- VENAS, Kjell 1982: Mål og miljø. Oslo.
- VIGELAND, Bjørn 1981: Dialekter i Norge. Oslo.

- de VILLIERS, Jill G. & de VILLIERS, Peter A. 1978: Language Acquisition. Cambridge, Mass.
- VINJE, Finn-Erik 1970: Kompendium i grammatisk analyse. Oslo.
- VOEGELIN, C. F. & VOEGELIN F. M. 1977: Classification and index of the world's languages. New York.
- VOSS, Fridtjof 1940: Arendals bymål. Lydlære og formlære. I Maal og Minne 1940.
- WEINER, E. Judith & LABOV, William 1983: Constraints on the agentless passive. I Journal of Linguistics 19.
- WEINREICH, Uriel 1954: Is a structural dialectology possible? I Word 10.
- WESTERN, Knut 1976: a-endinger og kjønn. I Ryen 1976.
- WESTERN, Knut 1977: a-endinger i Oslo-mål. Universitetet i Oslo, Institutt for nordisk språk og litteratur.
- WIDMARK, Gun 1959: Det nordiska u-omljudet. Uppsala.
- WIGGEN, Geirr 1974: Sosio-syntaktisk undersøkning av talemålet til utvalgte grupper Oslo-ungdom, del 1. Upublisert hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- WIGGEN, Geirr 1976: Jentesetninger og guttesetninger? I Ryen 1976
- WIGGEN, Geirr 1980: Dialektal samvariasjon i Oslomål. Universitetet i Oslo, Institutt for nordisk språk og litteratur.
- WILBUR, Terence H. (red.) 1977: The Lautgesetz-controversy: A documentation (1885-86). Amsterdam.
- WOLFRAM, Walt 1969: A sociolinguistic description of Detroit Negro speech. Washington D.C.
- WOLFRAM, Walt & FASOLD, Ralph W. 1974: The study of social dialects in American English. Englewood Cliffs, New Jersey.